

ΚΕΙΜΕΝΑ ΚΑΙ ΜΕΛΕΤΑΙ ΤΗΣ ΚΡΗΤΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΚΡΗΤΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ

ΤΕΤΡΑΜΗΝΙΑΙΑ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΚΔΟΣΙΣ

ΒΡΑΒΕΙΟΝ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΕΠΙ ΤΗΣ ΣΥΝΤΑΞΕΩΣ

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΠΛΑΤΩΝ. — ΜΕΝΕΛΑΟΣ Γ.

ΠΑΡΔΑΜΑΣ. — ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΛΑΣΙ-

ΘΙΩΤΑΚΗΣ. — ΙΩΝ ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ.

ΕΚΔΟΤΗΣ

ΑΝΔΡΕΑΣ Γ. ΚΑΛΟΚΑΙΡΙΝΟΣ

ΗΡΑΚΛΕΙΟΝ ΚΡΗΤΗΣ

ΕΤΟΣ ΙΒ' ★ ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ - ΑΠΡΙΛΙΟΣ 1958 ★ ΤΕΥΧΟΣ Ι

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΤΟΥ Α' ΤΕΥΧΟΥΣ

- ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι. ΜΑΚΡΥΜΙΧΑΛΟΥ :
'Ανέκδοτα Έγγραφα ἐκ τοῦ Ἀρχείου
Σκουλούδη σχετικά με τὴν Κρητι-
κὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1866 - 69 σ. 7
- Ε. ΚΡΙΑΡΑ : Σημασιολογικά σιὸν Ἐρω-
τόκριτο καὶ σὲ ἄλλα κείμενα . σ. 97
- ΕΜΜΑΝ. Ι. ΔΟΥΛΓΕΡΑΚΗ : Συμβο-
λὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Μονῆς
Βροντισίου . . . . . σ. 117
- JAMES A. ΝΟΤΟΡΟΥΛΟΣ : Τὸ κρη-
τικὸ τραγούδι τοῦ Ὀμαλοῦ καὶ ἡ
«πατρῶνα» . . . . . σ. 171

4 ΠΙΝΑΚΕΣ ΕΚΤΟΣ ΚΕΙΜΕΝΟΥ

EKTOΣ ΕΜΠΟΡΙΟΥ

ΚΡΗΤΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ

ΤΟΜΟΣ ΔΩΔΕΚΑΤΟΣ

1958

1167/2006 Books
1

ΚΕΙΜΕΝΑ ΚΑΙ ΜΕΛΕΤΑΙ ΤΗΣ ΚΡΗΤΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΚΡΗΤΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ

ΤΕΤΡΑΜΗΝΙΑΙΑ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΚΔΟΣΙΣ

ΒΡΑΒΕΙΟΝ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΕΠΙ ΤΗΣ ΣΥΝΤΑΞΕΩΣ

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΠΛΑΤΩΝ. — ΜΕΝΕΛΑΟΣ Γ.
ΠΑΡΛΑΜΑΣ. — ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΛΑΣΙ-
ΘΙΩΤΑΚΗΣ. — ΙΩΝ ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ.

ΕΚΔΟΤΗΣ

ΑΝΔΡΕΑΣ Γ. ΚΑΛΟΚΑΙΡΙΝΟΣ

ΗΡΑΚΛΕΙΟΝ ΚΡΗΤΗΣ

ΕΤΟΣ ΙΒ' ★ ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ - ΑΠΡΙΛΙΟΣ 1958 ★ ΤΕΥΧΟΣ Ι

Ο Ρ Ο Ι Σ Υ Ν Ε Ρ Γ Ι Α Σ Ι Α Σ

Εἰς τὰ «Κρητικά Χρονικά» γίνονται δεκταὶ πρὸς δημοσίευσιν μελέται, κείμενα καὶ βιβλιοκρισίαι, ἐφ' ὅσον ἀνταποκρίνονται πρὸς τοὺς σκοποὺς τοῦ περιοδικοῦ, ὡς ἐκτίθενται οὗτοι εἰς τὸ προλογικὸν σημεῖωμα τοῦ πρώτου τόμου. — Πάντα τὰ δημοσιεύματα ὑπόκεινται εἰς τὴν κρίσιν τῆς Συντακτικῆς Ἐπιτροπῆς, ἡ ὁποία καθορίζει τὸν χρόνον τῆς δημοσιεύσεως ἀναλόγως τοῦ διαθεσίμου ἐκάστοτε χώρου καὶ ἀναλαμβάνει τὴν εὐθύνην τῆς ἐπιμελοῦς ἐκδόσεως αὐτῶν. — Ὁ συγγραφεὺς δύναται αὐτοπροσώπως νὰ ἐπιμεληθῇ μίᾳ τῶν διορθώσεων τῶν τυπογραφικῶν δοκιμίων, ἐφ' ὅσον ἐξασφαλίζεται ἡ ταχῆα ἐπιστροφή των. Εἰς περίπτωσιν καθυστερήσεως ἢ Ἐπιτροπὴ ἐπιφυλάσσει εἰς ἑαυτὴν τὸ δικαίωμα τῆς ἀμέσου ἐκτυπώσεως. — Δικαιοῦται ἐπίσης ὁ συγγραφεὺς νὰ ζητήσῃ τὴν ἐκδοσιν μέχρι πενήκοντα, κατ' ἀνώτατον ὄριον, ἀνατύπων ἐκάστης ἐργασίας αὐτοῦ. Ἡ παράδοσις τῶν ἀνατύπων συντελεῖται μετὰ παρέλευσιν διμήνου ἀπὸ τῆς ἡμέρας τῆς κυκλοφορίας τοῦ ἀντιστοίχου τεύχους τοῦ περιοδικοῦ. — Αἱ συνεργασίαι δημοσιεύονται κατὰ σειρὰν λήψεως. — Τὰ δημοσιευόμενα χειρόγραφα δὲν ἐπιστρέφονται.

Χειρόγραφα καὶ ἐπιστολαὶ ἀφορῶσαι τὴν σύνταξιν τοῦ περιοδικοῦ δέον ν' ἀποστέλλωνται πρὸς τὸν κ. Ν. Πλάτωνα, Μουσεῖον Ἡρακλείου. Ἐμβάσματα καὶ ἐπιστολαὶ ἀφορῶσαι τὴν ἐκδοσιν (διορθώσεις δοκιμίων κλπ.) πρὸς τὸν κ. Ἀνδρέαν Γ. Καλοκαιρινόν, Ἡρακλεῖον Κρήτης.

ΑΝΕΚΔΟΤΑ ΕΓΓΡΑΦΑ ΕΚ ΤΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ ΣΚΟΥΛΟΥΔΗ
ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗΝ ΚΡΗΤΙΚΗΝ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΙΝ
ΤΟΥ 1866 - 69

ΣΥΜΒΟΛΗ ΕΙΣ ΤΗΝ ΝΕΩΤΕΡΑΝ ΚΡΗΤΙΚΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟΝ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς κατοχῆς τῆς χώρας μας ἀπὸ τοὺς ἐπιδρο-
μεῖς τοῦ ναζιστικοῦ καὶ φασιστικοῦ καθεστώτος (1941 - 1944) περιῆλ-
θεν εἰς χεῖρας μου ἓν μικρὸν τμῆμα ἀπὸ τὰ προσωπικὰ ἀρχεῖα τοῦ
Στεφάνου Σκουλούδη, τὰ ὁποῖα τυχαίως ἀνεκάλυψα εἰς τὸ σπῆτι μῆς
γυναικὸς τοῦ λαοῦ, ποὺ τὰ ἐχρησιμοποιοῖ ὡς καύσιμον ὕλην διὰ τὴν
μουγάδαν τῆς¹.

Μεταξὺ τῶν ἐγγράφων τούτων, ὑπῆρχε μία λίαν ἐνδιαφέρουσα ἀλ-
ληλογραφία σχετιζομένη μετὰ τὴν δρᾶσιν τῶν τότε ἐν Ἀθήναις, Κων-
σταντινουπόλει καὶ ἀλλαχοῦ συσταθεισῶν ἐπιτροπῶν ἐνισχύσεως τοῦ
Ἀγῶνος τῶν Κρητῶν κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1866 - 1869. Ἀπὸ
τὴν ἀλληλογραφίαν αὐτήν, πληροφοροῦμεθα διὰ πρώτην φορὰν τὴν
ἀξιόλογον συμβολὴν τῶν τότε ἀλυτρώτων Ἑλλήνων καὶ ἰδίᾳ τῶν ἐν
Κωνσταντινουπόλει ὁμογενῶν, ὑπὲρ τοῦ κρητικοῦ ἀγῶνος. Ψυχὴ τῆς ἐν
Κωνσταντινουπόλει Ἐπιτροπῆς ἦτο ὁ Σκουλούδης, ἐπικουρούμενος ἀπὸ
τὸν διαπρεπῆ ἡπειρώτην ἱατρὸν καὶ φιλόλογον Ἡροκλέα Βασιάδην,
σύνδεσμον μεταξὺ τῆς Ἐπιτροπῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῆς Κεν-
τρικῆς Ἐπιτροπῆς Ἀθηνῶν, τοῦ ὁποίου τὰς βαθυστοχάστους καὶ γλα-
φυρὰς μυστικὰς ἐκθέσεις ἐφύλαττε ὁ Σκουλούδης εἰς τ' ἀρχεῖα του,
καὶ τῶν ὁποίων, δυστυχῶς, μέρος μόνον διεσώθη.

Ἀπὸ τὰ ἴδια ἐγγράφα ἐρχεται τώρα εἰς φῶς διὰ πρώτην φορὰν τὸ
γεγονὸς ὅτι Πρόεδρος τῆς «Φιλικῆς Ἐταιρίας» ἡ ὁποία συνεστήθη
κατὰ τὸ 1867 εἰς τὰς Ἀθήνας διὰ τὴν συλλογὴν ἐράνων πρὸς ἐπανε-
ξοπλισμὸν τῆς Ἑλλάδος καὶ τὸ «λανσάρισμα» τοῦ «πατριωτικοῦ» δα-
νείου τῶν 25.000.000 φράγκων, ἦτο αὐτὸς οὗτος ὁ Μητροπολίτης Ἀ-

¹) Ὅπως ἐξηκρίβωσα ἀπὸ σχετικὴν μου ἐρευναν, ἡ προσωπικὴ ἀλληλογρα-
φία τοῦ Σκουλούδη, διατηρουμένη ἀπὸ τὸν ἐκτελεστὴν τῆς διαθήκης του εἰς
ἓνα «σεντιῦκι» ἐσυλήθη, ἐν ἀγνοίᾳ τούτου, ἀπὸ οὐλλέκτας γραμματοσήμων, οἱ
ὁποῖοι ἐνδιαφερόμενοι διὰ μόνον τὰς φερούσας γραμματώσημα ἐπιστολάς, ἀπέρ-
ρισαν ὅλας τὰς ἄλλας ὡς ἀχρηστον δι' αὐτοὺς ὑλικόν, κατάλληλον μόνον διὰ...
καύσιμον ὕλην.

θηνῶν Θεόφιλος (ἔγγρ. ἀριθ. 17) καὶ ὅτι ὁ ἀνεφοδιασμός τῶν ἐπαναστατῶν εἰς ὄπλα ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Σκουλούδη μέσῳ τῶν ἐν Λίβερπουλ Ἑλλήνων μεγαλοεφοπλιστῶν τῆς ἐποχῆς Ἀδελφῶν Παπαγιάννη, ἰδρυτῶν τῆς, ἐξαγγλισθείσης ἀτυχῶς ἔκτοτε, πασιγνώστου Παραγανπί Line (ἔγγρ. ἀριθ. 15, 16, 19, 24). Ὁμοίως μανθάνομεν καὶ λεπτομεροῦς τῆς παραιτήσεως τοῦ Ἰ. Σκαλιτσούνη ἀπὸ μέλους τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς τῶν Ἀθηνῶν, ἡ σχετικὴ ἐπιστολὴ τοῦ ὁποῖου περιλαμβάνεται μετὰ τῶν διασωθέντων ἐγγράφων (ἔγγρ. ἀριθ. 25).

Ὁ Στέφανος Σκουλούδης Χίος τὴν καταγωγὴν, ἐθεώρει τὴν Κρήτην ὡς δευτέραν πατρίδα του, λόγῳ τῆς ἐκεῖθεν καταγωγῆς τοῦ πατρὸς του, καὶ ἐνδιαφέρετο ζωηρῶς διὰ τὴν τύχην τῆς πολυπαθοῦς μεγαλονήσου. Κατὰ τὴν ἐκροξὴν τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1866, διετέλει Διευθυντῆς τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει σημαντικοῦ ἐμπορομεσιτικοῦ οἴκου τοῦ Στεφάνου Ράλλη, ὅπως δὲ ἀναφέρει ὁ Ἀνδρέας Συγγρός εἰς τ' ἀπομνημονεύματά του (Τόμ. Β', σελ. 165) ὁ Σκουλούδης ἤσχολεῖτο δραστηρίως μὲ τὴν συλλογὴν ἐράνων ὑπὲρ τοῦ κρητικοῦ ἀγῶνος².

²) Ὁ Σκουλούδης ἦτο τότε ἡλικίας 28 ἐτῶν, διεκρίνετο δὲ διὰ τὴν πολυμαθεῖαν καὶ τὴν βαθεῖαν φιλολογικὴν του κατάρτισιν. Εἰς ἡλικίαν 25 ἐτῶν εἶχε δημοσιεύσει μίαν ποιητικὴν συλλογὴν ὑπὸ τὸν τίτλον «Θυμέλη». Ἡ «Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία» τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν τῶν Γκίνη - Μέξα μνημονεύουν τὴν συλλογὴν αὐτὴν εἰς τὸν Τόμον Γ' (ἀριθ. 9671) οὐχὶ ὅμως ἐξ αὐτοψίας. Εἰς τὰς προσθήκας τοῦ ἰδίου τόμου, ἐπαναλαμβάνουν τὸν τίτλον τοῦ ἔργου, ἐξ αὐτοψίας τὴν φορὰν αὐτήν, ἀλλὰ προφανῶς ἐκ παραδρομῆς δίδουν νέον αὐξοῦντα ἀριθμὸν (10916) καὶ τὸ ἀποδίδουν ἐσφαλμένως εἰς τὸν Σταμάτιον Σκίπην. Εἰς τὸ ἐξώφυλλον τοῦ βιβλίου του, ὁ Σκουλούδης εἶχε σημειώσει μόνον τ' ἀρχικὰ τοῦ ὀνόματός του Στ. Σκ εἴτε ἀπὸ μετριοφροσύνης, εἴτε διότι, εἰς τὴν κοινωσίαν τῆς ἐποχῆς του, ἐθεωρεῖτο ὡς ἀσυμβίβαστος ἢ ποιητικὴ ἐνασχόλησις, μὲ τὴν ιδιότητα τοῦ διευθυντοῦ ἐνὸς μεγάλου ἐμπορομεσιτικοῦ καταστήματος³.

α) Χαρακτηριστικὴ τῆς υποδοχῆς τῆς ποιητικῆς συλλογῆς τοῦ Σκουλούδη εἰς τοὺς κύκλους τῶν συγγενῶν του Χίων, εἶναι ἡ ἀκόλουθος ἐπιστολὴ τὴν ὁποῖαν τοῦ ἀπηύθυνε ἐκ Χίου ὁ ἐκ μητρὸς θεῖος του Μ. Καλαρώνης.

Χίος τὴν 2 8/βρίου 1863

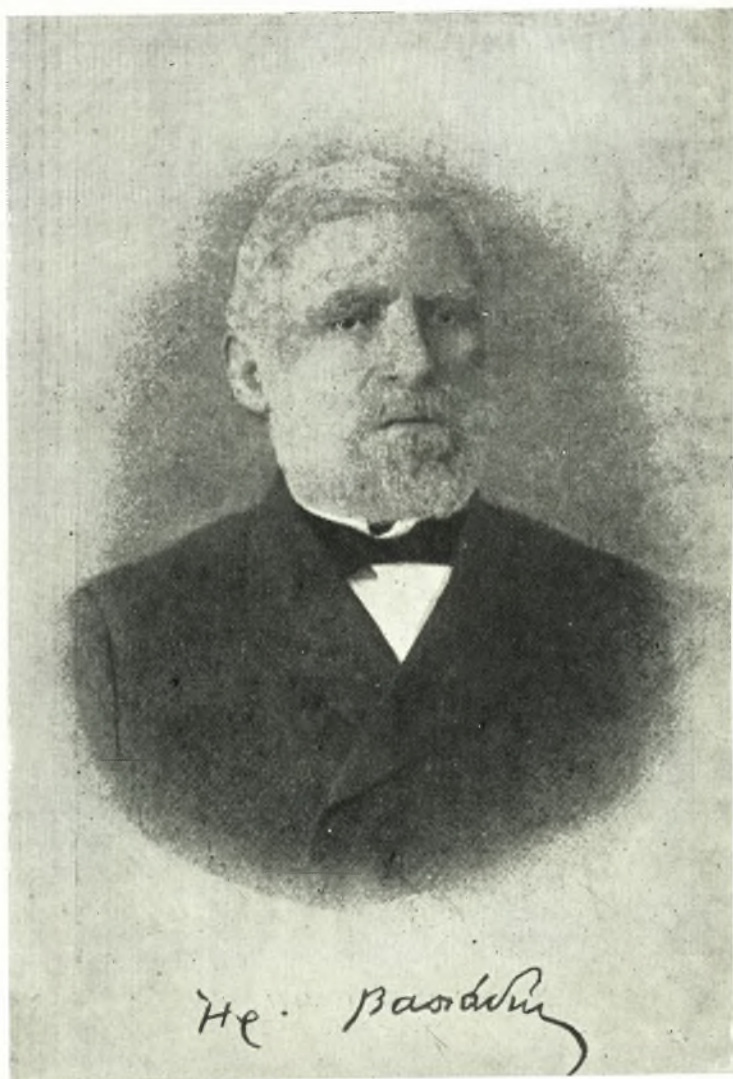
Ἀγαπητὲ Ἀνεψιὲ Στέφανε,

Μὲ τὸν παρελθόντα ἐρχομὸν ἐδῶ τοῦ ἑλληνικοῦ ἀτμοπλοίου, ἔλαβον τὸ βιβλιόριόν σου «Θυμέλη» συντροφευμένον μὲ διαφόρους ἐφημερίδας διὰ διαφόρους, τὰς ὁποίας ἐγὼ ἂ ἴδιος παρέδωσα εἰς τὸν καθένα. Ἀφοῦ δὲ σὲ εὐχαριστήσω διὰ τὴν ἀποστολὴν τοῦ ἄνω βιβλίου, σὲ λέγω ὅτι μὲ εὐχαρίστησε κατὰ δύο τρόπους. Πρῶτον, διότι εἶναι πόνημά σου, καὶ δεύτερον διότι κατὰ πρώτην φορὰν παρῴησάς σου εἰς τὸ κοινὸν μὲ ἐν σύγγραμμά σου ὄχι πολλὰ σπουδαῖον, ἀλλ' ὅτι εὐκαταφρόνητον. Ἐγὼ δὲν ἔχω ἀρκετὰς γνώσεις διὰ τὰ τὸ ἐπικρίνω, καὶ νὰ οὐ εἶπω ἂν ἔχεις ἑλλείψεις. Τοῦτο μόνον μοὶ φαίνεται ὀλίγον σπουδαῖον, τὸ τοῦ θέματος τὸ ὁποῖον εὐρίσκω μὲν περιεργον, ὄχι δὲ

ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΣΚΟΥΛΟΥΔΗΣ
(1838 - 1928)

ΗΡΟΚΛΗΣ ΒΑΣΙΛΑΔΗΣ
(1821 - 1890)

ΦΙΛΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Εν Αθήναις
Ὁν 1 Μαΐου 1867

Προσ' τὴν Ἐπιτροπὴν Κωνσταντινουπόλεως

Ἐγκύλιος ἀπὸ τῆς
Φιλικῆς Ἐταιρίας

πρὸς τὴν Ἐπιτροπὴν
Κωνσταντινουπόλεως

Ἐπιτροπὴ
Κωνσταντινουπόλεως

Ἐπιτροπὴ

Κωνσταντινουπόλεως

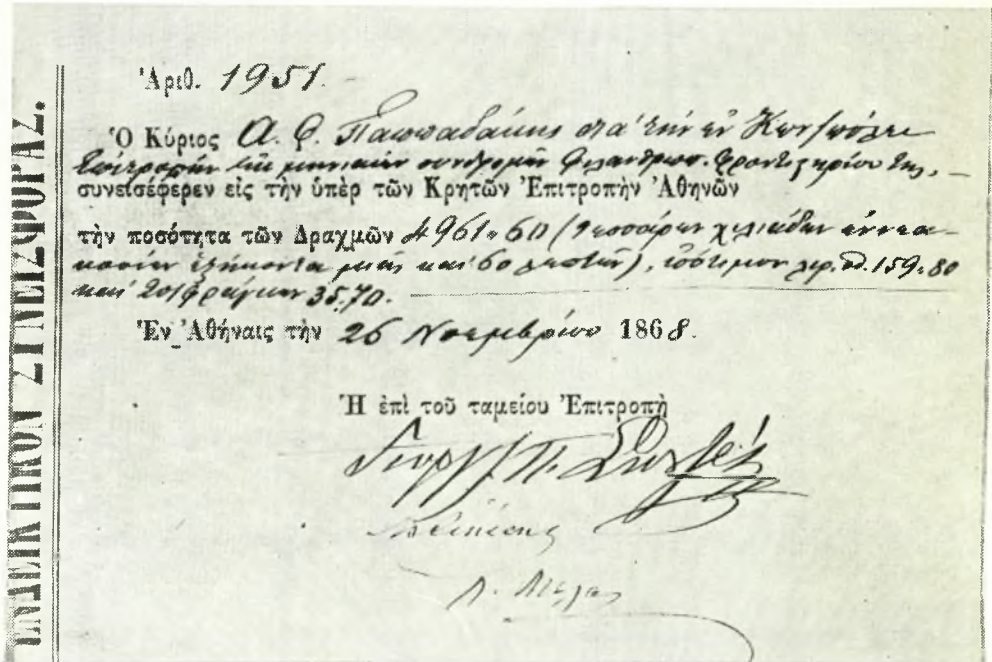
Ἐπιτροπὴ

Κωνσταντινουπόλεως

Ἐπιτροπὴ

Κωνσταντινουπόλεως

Ὁ Ἐγκύλιος τῆς Φιλικῆς Ἐταιρίας πρὸς τὴν Ἐπιτροπὴν Κωνσταντινουπόλεως (Ἐγγραφοὺς ἀριθ. 17) ἡ συνιστάσα τὴν ἔγγραφον εἰς τὸ Δάνειον τῶν 25.000.000 φράγκων διὰ τὴν πολεμικὴν προπαρασκευὴν τῆς Ἑλλάδος (Τὸ ἔγγραφο φέρει τὴν σφραγίδα τῆς Φιλικῆς Ἐταιρίας καὶ τὴν ὑπογραφήν ὡς Προέδρου τοῦ Μητροπολίτου Ἀθηνῶν Θεοφίλου ὡς καὶ τῶν λοιπῶν μελῶν τῆς Ἐπιτροπῆς ἐν τέλει δὲ ἐν ὑστερογράφῳ μνεῖαν τῆς Ἐταιρίας μας οὔσης μυστικῆς παρακαλοῦμεν νὰ μὴ δοθῶσιν εἰς τὴν δημοσιότητα τὰ ὀνόματα ἡμῶν).

Τὸ Διπλότυπον εἰσπράξεως ἀριθ. 1951 τὸ συνημμένον εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 30 ἔγγραφο, διὰ εἰσφοράς τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἐπιτροπῆς ὑπὲρ τῶν Κρητῶν. Τὸ διπλότυπον φέρει τὰς ὑπογραφὰς τῶν Γ. Σκουζέ, Μ. Ρενιέρη καὶ Λέοντος Μελά.

Τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Σκουλούδη διὰ τὴν Κρήτην, διειρηθήθη ἀμείωτον καὶ μετὰ τὴν ἐν Ἀθήναις ἐγκατάστασίν του κατὰ τὸ 1876. Εἶναι γνωστὴ ἡ πρωτοβουλία τὴν ὁποίαν ἔσχε πρὸ τῆς ἐκρήξεως τοῦ ἀτυχοῦς διὰ τὴν Ἑλλάδα πολέμου τοῦ 1897, νὰ προτείνῃ, ἐν ἀγνοίᾳ τῆς Κυβερνήσεως καὶ τοῦ Βασιλέως, πρὸς τοὺς ἐν Ἀθήναις Πρόσβεις τῶν Μεγάλων Δυνάμεων τὴν λύσιν τοῦ κρητικοῦ ζητήματος διὰ τοῦ διορισμοῦ τοῦ Πρίγκηπος Γεωργίου ὡς Ὑπάτου Ἀρμοστοῦ τῆς Κρήτης ὑπὸ τὴν ψιλὴν κυριαρχίαν τοῦ Σουλτάνου. Ἡ πρότασις τοῦ Σκουλούδη ἐξελήφθη ὡς ἡμιεπίσημος βολιδοσκόπησις γενομένη καθ' ὑπόδειξιν τοῦ Βασιλέως, ὅταν δ' ἐγένετο γνωστὴ εἰς τὰς Ἀθήνας ἐξ ἀκριτομυθίας τοῦ τότε ἀνταποκριτοῦ τῶν «Times» τοῦ Λονδίνου, τοῦ περιφήμου Μπάουτσερ, ἐδημιούργησε τοιαύτην ἐξέγερσιν, τῇ ὑποκινήσει τῆς πανισχύρου τότε «Ἐθνικῆς Ἐταιρίας», ὥστε ὁ Σκουλούδης εὐρέθη εἰς τὴν ἀνάγκην ν' ἀπευθύνῃ ἐπιστολὴν πρὸς διαφόρους σημαίνοντας Κρητὰς, συνιστῶν ὅπως «ὁ Κρητικὸς λαὸς ἀποκρούσῃ τὴν ἡγεμονίαν τοῦ Πρίγκηπος ὀποθενδήποτε καὶ ἂν προέλθῃ αὕτη». Μετὰ τὴν ἀνατροπὴν τῆς Κυβερνήσεως Δεληγιάννη ὁ Σκουλούδης διωρίσθη ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν εἰς τὴν Κυβέρνησιν τοῦ Δ. Ράλλη τὴν σχηματισθεῖσαν τὴν 18 Ἀπριλίου 1897, ἡ ὁποία διεπραγματεύθη τὴν σύναψιν ἀνακωχῆς μετὰ τὴν Τουρκίαν. Ἡ ὑπὸ τοῦ Σκουλούδη προταθεῖσα ἀνεπισημως λύσις τοῦ κρητικοῦ ζητήματος, διὰ τοῦ διορισμοῦ τοῦ Πρίγκηπος Γεωργίου ὡς Ὑπάτου Ἀρμοστοῦ, ἐφημερόσθη, ὡς γνωστόν, τῇ ἐπεμβάσει τῶν Μεγάλων Δυνάμεων τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1898.

Πληρεστάτην βιβλιογραφίαν τῆς Κρητικῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1866 - 9 ἐδημοσίευσεν ὁ καθηγητὴς κ. Ν. Β. Τωμαδάκης εἰς τὸν Β' τόμον τῆς «Ἐπετηρίδος τῆς Ἐταιρείας Κρητικῶν Σπουδῶν» (Ἀθῆναι 1939 σελ. 198 - 238)⁴. Ἡ βιβλιογραφία αὕτη ἀποτελεῖ πολῦτιμον

³) Βλ. σχετικῶς τὸ ὑπὸ τοῦ Σκουλούδη ἐκδοθὲν φυλλάδιον «Ἡ πρὸς τοὺς Κρητὰς ἐπιστολή μου τῆς 14 Μαρτίου 1897» (Ἀθῆναι 1899).

⁴) Εἰς τὸν Α' Τόμον τῆς ἰδίας «Ἐπετηρίδος» (Ἀθῆναι 1938) ὁ Καθηγητὴς κ. Τωμαδάκης, ἐδημοσίευσεν ὁμοίως τὴν βιβλιογραφίαν τῆς Κρητικῆς Ἐ-

καὶ σοβαρόν. Παρατηρῶ δὲ ὅτι τὰ πρῶτα σου στιχογραφήματα εἶναι κατώτερα τῶν ὑστέρων, καὶ ὡς ἐκ τούτου συμπραίνω ὅτι ἂν τώρα ἐπιχειροῦσες εἰς τι ἀντικείμενον, ἦθελεν εἶσθαι ἐπιωχέστερον. Ἄλλ' ἐν τοσούτῳ, δὲν ἔχω παρὰ νὰ σὲ συγχαρῶ καὶ νὰ εὐχηθῶ νὰ παρῆρσαιοθῆς εἰς τὸ ἀκόλουθον ὡς στιχογράφος καὶ νὰ δοξασθῆς ὡς ὁ Ὅμηρος. Δὲν σὲ ἐκτείνωμαι περισσότερον διότι δὲν ἔχω ὕλην οὐσιώδη, ἀλλὰ σὲ ἀσπάζομαι μετὰ τῆς μητρὸς σου, θείας σου καὶ Μαριγῶς καὶ μένω,
Τῷ Κυρίῳ Στεφάνῳ Σκουλούδη *Ὁ Θεὸς σου*
Κωνσταντινούπολις *Μ. Καλαρῶνης*

βοήθημα τῶν ἐπιθυμούντων νὰ μελετήσωσι λεπτομερέστερον τὴν ἔνδοξον ταύτην περίοδον τῆς νεωτέρας ἱστορίας τῆς Κρήτης.

Κατωτέρω ἐκδίδω τὰ ἔγγραφα ταῦτα, μὲ ἐπεξηγηματικὰς σημειώσεις διαφωτιζούσας τὸ κείμενον, καὶ πιστεύω ὅτι ἡ μελέτη τούτων καθίσταται ἰδιαιτέρως ἐπίκαιρος νῦν, ὅποτε ἐν ἄλλο προσφιλὲς τμῆμα τῆς ἀλυτρώτου ἑλληνικῆς γῆς, ἀγωνίζεται διὰ ν' ἀπαλλαγῇ τοῦ ξενικοῦ ζυγοῦ.

ΣΥΝΤΟΜΟΣ ΒΙΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΣΤΕΦΑΝΟΥ ΣΚΟΥΛΟΥΔΗ

- 1838 — Ἐγεννήθη ἐν Χίῳ.
- 1853 — Ἐγκαθίσταται εἰς Ἀθήνας πρὸς παρακολούθησιν ἐγκυκλίων σπουδῶν. Φοιτᾷ εἰς Ἱατρικὴν Σχολὴν Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.
- 1856 — Διακόπτει τὰς ἐν Ἀθήνας σπουδὰς του καὶ ἐπιστρέφει εἰς Κωνσταντινούπολιν.
- 1858 — Δημοσιεῖ εἰς τὴν «Πανδώραν» (τεῦχος 195 τῆς 1ης Μαΐου 1858 (σελ. 60 - 68) διήγημα ὑπὸ τὸν τίτλον «Θήρας Ἀναμνήσεις» μὲ τὴν ὑπογραφήν ΣΣ.
- 1863 — Ἀναλαμβάνει τὴν διεύθυνσιν τῶν καταστημάτων Στεφάνου Ράλλη. Δημοσιεῖ τὴν ποιητικὴν του συλλογὴν «Θυμέλη».
- 1866 — Ἰδρύει ἐν Κωνσταντινουπόλει ἑλληνόφωνον τεκτονικὴν στοὰν ὑπὸ τὸ διακριτικὸν ὄνομα «Ἀρετὴ» ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς Ἡνωμένης Μεγάλης Στοᾶς τῆς Ἀγγλίας.
- 1875 — Ἰδρύει τὴν Τράπεζαν Κωνσταντινουπόλεως.
- 1876 — Ἐγκαθίσταται εἰς Ἀθήνας. Ἀποστέλλεται ὑπὸ τοῦ Κουμουνοδούρου εἰς Ἰωάννινα καὶ Κέρκυραν πρὸς συνεννόησιν μετὰ τῶν Ἀλβανῶν.
- 1879 — Ἀποστέλλεται εἰς Κωνσταντινούπολιν ὡς πληρεξούσιος τῶν Ἰωαννιτῶν.
- 1881 — Ἐκλέγεται βουλευτὴς Σύρου τοῦ Τρικουπικοῦ κόμματος.
- 1882 — Ἰδρύει τὴν Ἐταιρίαν Κωπαΐδος.
- 1883 — Διορίζεται πρέσβυς τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν Μαδρίτην.
- 1886 — Ἀποστέλλεται εἰς Κωνσταντινούπολιν τῇ ὑποδείξει τοῦ Σουλτάνου Χαμίτ Β' πρὸς ἐξομάλυνσιν διαφορῶν τῆς Ἑλλάδος μὲ τὴν Τουρκίαν.
- 1887 — Ἐκλέγεται βουλευτὴς Σύρου.
- 1895 — Ἐκλέγεται βουλευτὴς Θηβῶν.
- 1897 — Εἰσηγεῖται εἰς τοὺς ἐν Ἀθήναις Πρόσβεις τῶν Μεγάλων Δυ-

παναστάσεως τοῦ 1895 - 98 (σελ. 530 - 555) συμπληρωθεῖσαν ὑπὸ τοῦ ἰδίου εἰς τὸν Β' Τόμον (ἐνθ' ἄν. σελ. 239 - 244).

- νάμεων τὴν λύσιν τοῦ κρητικοῦ ζητήματος διὰ τοῦ διορισμοῦ τοῦ Πρίγκηπος Γεωργίου ὡς Ὑπάτου Ἀρμοστοῦ Κρήτης. Διορίζεται Ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν εἰς τὴν Κυβέρνησιν τοῦ Δ. Ράλλη.
- 1899 — Δημοσιεύει τὸ φυλλάδιον «Ἡ πρὸς Κρήτας Ἐπιστολή μου τῆς 14 Μαρτίου 1897» ὡς καὶ τὸ φυλλάδιον «Ἀπάντησις εἰς τὰ λεχθέντα ἐν τῷ Βουλευτηρίῳ».
- 1912 — Διορίζεται πληρεξούσιος τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν Διάσκεψιν τοῦ Λονδίνου διὰ τὴν συνθήκην εἰρήνης μετὰ τὴν Τουρκίαν.
- 1915 — Πρωθυπουργὸς τῆς Ἑλλάδος.
- 1918 — Εἰσάγεται εἰς εἰδικὸν δικαστήριον κατηγορούμενος ἐπὶ ἐσχάτῃ προδοσίᾳ.
- 1919 — Δημοσιεύει τὸ φυλλάδιον «Ἀπολογία ἐπὶ τῶν ἀπαγγελθεισῶν κατηγοριῶν».
- 1920 — Δημοσιεύει τὸ φυλλάδιον «L' Affaire de Roupel. Apologie de Mr. Etienne Scouloudi. Δι' ἀποφάσεως τῆς Ἑθνικῆς Συνελεύσεως ἀπαλλάσσεται πάσης κατηγορίας.
- 1928 — Ἀποθνήσκει ἐν Ἀθήναις εἰς ἡλικίαν 90 ἐτῶν.

1.

Ἐπιστολὴ Π. Δ. Ψωμιάδου ἐκ Τραπεζοῦντος πρὸς τὸν Σκουλούδην εἰς Κωνσταντινούπολιν. Δίφυλλον, διαστάσεων 27 × 21,1/2 ἐπὶ κυανοῦ χάρτου γραφῆς, μετὰ ὕδατογράφημα καθέτων παραλλήλων γραμμῶν. Γραφὴ Π. Δ. Ψωμιάδου⁵.

Εὐχαρισταί διὰ τὴν χορήγησιν πληροφοριῶν ἐπὶ τοῦ ἀγῶνος τῶν Κρη-

⁵) Ποῖος ὁ Π. Δ. Ψωμιάδης, ὁ ὁποῖος ἀπηύθυνε τὴν ἐπιστολὴν ταύτην πρὸς τὸν Σκουλούδην; Κατὰ πληροφορίας τὰς ὁποίας μοὶ ἐχορήγησεν εὐγενῶς (1949) ὁ Χρυσότομος Μυρίδης ἐκ τῶν ἰδρυτῶν τῆς «Ἐπιτροπῆς Ποντιακῶν Μελετῶν» καὶ τῶν συνεργατῶν τοῦ «Ἀρχείου Πόντου», πρόκειται περὶ τοῦ λογίου Π α ρ α σ κ ε υ ᾶ Δ. Ψ ω μ ι ᾶ δ ο υ, γεννηθέντος εἰς τὴν Τραπεζοῦντα, πιθανῶς περὶ τὸ 1830. Ὁ Ψωμιάδης ἐτύγχανεν εὐρείας ἐγκυκλοπαιδικῆς μορφώσεως, κατὰ δὲ τὸ 1850 τῷ ἀνετέθῃ ἡ ἀναδιοργάνωσις τοῦ ἀλληλοδιδασκτικοῦ σχολείου τῆς Τραπεζοῦντος τὸ ὁποῖον εἶχεν ἰδρῦσει κατὰ τὸ 1840 ὁ Φ. Καρυοφύλλης. Ὁ Ψωμιάδης μετωνόμασε τότε τὸ ἀλληλοδιδασκτικὸν σχολεῖον εἰς «Δημοτικὴν Σχολὴν Τραπεζοῦντος» μεταξὺ δὲ τῶν διδασκάλων τοὺς ὁποίους προσέλαβε, ἦτο καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Χατζῆ Ἀντωνιάδης. Βραδύτερον, κατὰ τὸ 1862 - 1863 συναντῶμεν τὸν Π. Ψωμιάδην ὡς διδάσκαλον τοῦ Φροντιστηρίου Τραπεζοῦντος, τοῦ ὁποῖου διευθυντῆς ἐτύγχανε τότε ὁ Γεώργιος Παπαδόπουλος. Ὁ Π. Ψωμιάδης, διετέλεσεν ἐπίσης καθηγητῆς τῆς φιλολογίας εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου ἐξῆσε καὶ ἐδίδαξεν ἐπὶ πολλὰ ἔτη, καὶ ἀπεβίωσεν ἐκεῖ εἰς προβηκτικὰν ἡλικίαν. Τὸ ἔτος τοῦ θανάτου του δὲν εἶναι γνωστόν. Ἦτο

τῶν.—'Υπόσχεσις ἀποστολῆς χρηματικοῦ βοηθήματος.—'Ανάγκη μυστικότητος πρὸς ἀποφυγὴν τῶν «'Αρμενοκαθολικῶν» κατασκόπων.

'Εν Τραπεζοῦντι τῇ 23 9/βρίου 1866

Φίλε κ. Στ. Σκουλούδη,

'Εν πρώτοις σὲ εὐχαριστῶ πολὺ διότι ἐξεπλήρωσας τὴν αἴτησίν

ἄνθρωπος σοβαρὸς καὶ εὐγενέστατος, τοὺς τρόπους, καὶ ἐξετιμᾶτο ἀπὸ ὅλους. Μέγας πατριώτης, εἰργάζετο ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος ὅλως ἀθορύβως, χωρὶς ποτὲ νὰ γίνῃ ἀντιληπτός ὑπὸ τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν. Ὑπῆρξε συγγραφεὺς καὶ ποιητής, ἀλλὰ δὲν φαίνεται νὰ ἐδημοσίευσε ποτὲ ἔργον του α. Ὁ Π. Ψωμιᾶδης εἶχεν ἀδελφὴν Ἀννίτσαν, κατοικοῦσαν εἰς τὴν ἐνορίαν τῆς Ὑπαπαντῆς ἐν Τραπεζοῦντι καὶ παραμείνασαν ἄγαμον.

Εἰς τὸ Ἄρχεῖον Σκουλούδη, ὑπάρχει καὶ προγενεστέρα ἐπιστολὴ τοῦ Π. Ψωμιᾶδου ὑπὸ ἡμερομηνίαν 20 Ὀκτωβρίου 1866 (π. ἡ.), ἀπευθυνομένη ὁμοίως ἀπὸ τὴν Τραπεζοῦντα πρὸς τὸν Σκουλούδην. Εἰς τὴν ἐπιστολὴν αὐτὴν, μετ' ἐπιεικέως κυρίως φιλολογικῶν β ὁ Ψωμιᾶδης, ὁ ὁποῖος, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὰ γραφόμενά του, ἠσχολεῖτο μετ' τὴν συλλογὴν ἐράνων εἰς Τραπεζοῦντα ὑπὲρ τῶν Κρητῶν, ἐξορκίζει τὸν Σκουλούδην νὰ τῷ διαβιβάζῃ ἀνταποκρίσεις περὶ τῶν ἐν Κρήτῃ συμβαινόντων. «*Μάθε* — τοῦ γράφει — *ὅτι καὶ ἡ Τραπεζοῦς εἶναι κατὰ δianoian ἐντὸς τῆς Κρήτης, καὶ πάντες ἀδημονοῦμεν διότι δὲν ἔχομεν καλὸν ἀνταποκριτὴν ὅπως μᾶς δίδῃ ἀκριβεῖς πληροφορίας τῶν διατεχόντων καθ' ἐκάστην. Λοιπὸν, ἀπευθύνομαι εἰς σέ. Μετὰ τὴν τῶν ἑλληνικῶν ἐφημερίδων κατάσχεσιν, περιήλθομεν εἰς ἄγνοιαν. Ἐπικαλοῦμαι τὸν πατριωτισμὸν σου. Ταῦτα τὰ πράγματα ἐπενεργοῦσιν ἐπὶ τῶν καρδιῶν. Γνωρίζεις πόσον σκιρτῶσιν ὅταν ἀκούσῃν εὐχάριστα. Γνωρίζεις πόσον ὁ ἐνθουσιασμός εἰς τοιαύτας περιστάσεις συντελεῖ, καὶ μάλιστα ὅταν πρόκηται νὰ ἔμβῃ ἡ χεὶρ εἰς τὸ βαλάντιον. Ἐννοεῖς, λοιπὸν ἄριστα, πόσον ἀνάγκη ἔχομεν περιγραφικῶν ἐκθέσεων. Τίς τοῦ Σκουλούδη ἀρμοδιώτερος πρὸς τοῦτο; γ*

α) Ὁ Ἐπ. Κυριακίδης δὲν τὸν ἀναφέρει εἰς τὸ ἔργον του «*Βιογραφίαι τῶν ἐκ Τραπεζοῦντος... Λογίων*» (Ἀθῆναι 1897). Οὕτε ὁ Ἄρ. Ἰεροκλῆς εἰς τὴν μελέτην του «*Βιογραφίαι Λογίων Ἄνδρῶν Τραπεζοῦντος*» τὴν δημοσιευθεῖσαν εἰς τὸ περιοδικὸν «*Εὐξείνος Πόντος*» (1881).

β) Εἰς τὴν ἐπιστολὴν αὐτὴν, ὁ Ψωμιᾶδης ἀνακοινεῖ εἰς τὸν Σκουλούδην ἀπόσπασμα διαλέξεώς του «*περὶ συνεταιρισμοῦ*» τὴν ὁποίαν ἔκαμε, ὡς γράφει, εἰς τὴν Λέσχην τῆς Τραπεζοῦντος «*ἐνώπιον ἀπάντων σχεδὸν τῶν Τραπεζοῦντιῶν*». Εἰς τὸ ἀπόσπασμα τῆς ὁμιλίας του τὸ ὁποῖον παραθέτει ὁ Ψωμιᾶδης ἐπαινεῖ τοὺς Χίους οἱ ὅποιοι «*ἐξωσθέντες τῆς ἰδίας πατρίδος, καὶ διασπαρέντες εἰς ξένας χώρας, οὐ μόνον τ' ἀπωλεσθέντα ἀνέκτησαν, ἀλλὰ μάλιστα ἐδόξασαν καὶ ἑαυτοὺς καὶ ἄπαν τὸ ἑλληνικὸν ἔμποριον*». Προφανῶς, σκοπὸς τοῦ Ψωμιᾶδου, ἦτο νὰ κολακεύσῃ τὸν Σκουλούδην ὡς Χίον καὶ ἔμπορον καὶ νὰ τὸν πείσῃ νὰ τῷ στέλλῃ ἀνταποκρίσεις περὶ τοῦ κρητικῆς ἀγῶνος.

γ) Εἰς τὸ ἴδιον γράμμα του πρὸς τὸν Σκουλούδην, ὁ Ψωμιᾶδης παραθέτει καὶ ἓνα ἔμμετρον Ὑμνον του πρὸς τὸν Ἑλλήσποντον ἀπαρτιζόμενον ἀπὸ 112 ὁμοιοκαταληκτικούς δεκαεξασυσλάβους εἰς ἀρχαῖζουσας καθαρφεύουσας καὶ προ-

μου⁹. Χθὲς ἔλαβον παρὰ τοῦ ὀθωμανικοῦ ταχυδρομείου⁷ τὰς ἀπὸ 23 καὶ 20 τ. μ.⁸, ἐπιστολάς σου, ὧν τὸ περιεχόμενον συνεκίνησεν οὐ μικρὸν τὰς καρδίας πολλῶν. Ὅσον δὲ διὰ τὸν ὄρον ὃν μοι προβάλλεις, ὅτι θὰ μοι μεταδίδεις τὰ νεώτερα μόνον ἐὰν σοὶ ἀποστειλῶ χρήματα, ἄλλως οὐδὲ λέξιν, ἔχεις δίκαιον καθ' ἓνα λόγον· καθόσον ἄν σοὶ διακοίνωσα ἐν τῇ προηγουμένῃ μου ὅ,τι ἐπράξαμεν καὶ πράττομεν καὶ ἡμεῖς, τοῦτο δὲ φοβούμενος τὴν παραπίωσιν ἢ τυχὸν κατάσχεσιν τῆς γραφῆς μου⁹. Ἡδὴ δὲ φίλε Στέφανε, σοὶ λέγω ὅτι καὶ ἡ χίψρα ἐγκαίρως προσήνεγκε τὸν ὀβολὸν τῆς¹⁰. Πρὸ δύο ἡδὴ μη-

⁶⁾ Προφανῶς ἀναφέρεται εἰς τὴν αἴτησιν τῆς προηγουμένης ἐπιστολῆς τοῦ πρὸς τὸν Σκουλούδη τὴν ὁποίαν ἀνεφέραμεν ἀνωτέρω, ὅπως τοῦ προμηθεύη πληροφορίας περὶ τοῦ κρητικῆς ἀγῶνος.

⁷⁾ Εἰς τὴν προηγουμένην ἐπιστολὴν του ὁ Ψωμιάδης ἐξήτει ἀπὸ τὸν Σκουλούδη νὰ τοῦ ἀπευθύνῃ τὰς ἐπιστολάς του διὰ τοῦ γαλλικοῦ ταχυδρομείου, πρὸς μεγαλειεταν προφανῶς ἀσφάλειαν. Ὁ Σκουλούδης, ἄγνωστον διατὶ ἐπρωτίμῃσε νὰ τοῦ γράψῃ διὰ τοῦ ὀθωμανικοῦ ταχυδρομείου. Τοῦτο φαίνεται ἐθροῦθησε τὸν Ψωμιάδην ὁ οὐκ οὐκ ὑποδεικνύει ἐν τέλει τῆς δημοσιευμένης ἐπιστολῆς του τὸν Σκουλούδη νὰ προτιμᾷ ἐφεξῆς τὴν διαβίβασιν τῶν ἐπιστολῶν του δι' ἐμπίστων προσώπων.

⁸⁾ Προφανῶς ἐκ παραδρομῆς ὁ Ψωμιάδης ἀναφέρει τὰς ἐπιστολάς τοῦ Σκουλούδη ὡς ἐχούσας χρονολογίαν 23 καὶ 26 (τρέχοντος) μηνός). Ἡ ἐπιστολὴ του διὰ τῆς ὁποίας ἀπαντᾷ εἰς τὰς ληφθείσας ἐπιστολάς τοῦ Σκουλούδη ἔχει ἡμερομηνίαν 23 Νοεμβρίου 1866 καὶ συνεπῶς αἱ ἐπιστολαὶ τοῦ Σκουλούδη θὰ ἔφερον ἡμερομηνίαν Ὀκτωβρίου 1866.

⁹⁾ Διὰ τὸν φόβον μὴ παραπέσουν αἱ ἐπιστολαὶ τοῦ Σκουλούδη, ὁ Ψωμιάδης τοῦ συνιστᾷ εἰς τὴν προηγουμένην ἐπιστολὴν του τῆς 20 Ὀκτωβρίου 1866 (περὶ τῆς ὁποίας ἀνωτέρω) ὅπως τὰς υπογράψῃ μὲ τὸ ψευδώνυμον Κριτίας Νεολόγος.

¹⁰⁾ Ἀπὸ τὴν συμβολικὴν διατύπωσιν τῆς υπογραμμισμένης φράσεως (ἡ υπογράμμισις τοῦ ἐκδότου) συνάγεται ὅτι καὶ ὁ Ψωμιάδης, ὅπως καὶ ὁ Σκουλούδης, ἦτο μεμυημένος εἰς τὸν ἐλευθεροτεκτονισμόν. (Βλ. σχετικῶς Σ. Ι. Μακρυμυχάλοσ «Ψήγματα ἀπὸ τὴν δρᾶσιν τοῦ ἑλληνικοῦ ἐλευθεροτεκτονισμοῦ ἐν Τουρκίᾳ κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα» (Ἀθήναι 1954).

σθέτει: «Παρακαλῶ νὰ μοι εἴπῃς διὰ τοὺς στίχους μου ἄνευ κολακείας, ἀλλ' ὡς ἀσθηρότατος κριτῆς ἐὰν ἔχουν ὀβολοῦ ἀξίαν...». Ἴδου δεῖγμα τῶν στίχων τοῦ Ψωμιάδου:

- 91 Ὡ Ἑλλήσοπιτε, ἐν μέσῳ τῶν ἡπείρων τί ὑπνώτισις;
Φεῦ! λοιπόν, νὰ μένης, στέργεις, τῶν τυράννων σὺ δεσμώτις;
- 107 Οἱ Θεοὶ χρησμοδοτοῦσι· ἐπὶ τῆς θαλάσσης βράχους
ἔθεν αἶρει, ἐπὶ τούτων νέους Μαραθωνομάχους
συγκαλεῖ ἔδῳ, καὶ λέγει: «Ὁ Ἀχέρων ἤδη μίαν
110 σπιθαμὴν ἀπέχει μόνον ἀφ' ἡμῶν ἢ τὴν δουλείαν
θὰ βυθίσωμεν, ἢ πάντες εἰς ἐνὸς θὰ βυθισθῶμεν,
θὰ κατέλωμεν ἐν Ἄδῃ καὶ ἐκεῖ θὰ ἐνωθῶμεν».

νῶν, διὰ τοῦ ἐνταῦθα ὑποκαταστήματος Σκνλίση, ἀπεστείλαμεν πρὸς τὴν Ἐπιτροπὴν Δ. Ὁθ. 150, ἐλπίζομεν δ' ἐντὸς ὀλίγου ν' ἀποστείλωμεν ὑπὲρ τὰς 200 Λίρας. Ἡ βροαδύτης μας προέρχεται κυρίως ἐκ τοῦ ὅτι εἰσπράττομεν ἐν τῷ κρηπιῶ καὶ ἐν παραβύσιω διότι καὶ ἐνταῦθα δὲν λείπουν οἱ κατὰσκοποι, καὶ ἰδίως ἐκ τῶν ἀρμενοκαθολικῶν ἐξ ὧν εἰς διέδωσεν ὅτι μέχρι σήμερον ἀπεστείλαμεν ὑπὲρ τὰς δύο χιλιάδας Λίρας. Οἱ συμπολίται μου εἶναι λίαν προφυλακτικοὶ καὶ δειλοὶ καὶ δίδοντες, δὲν θέλουν νὰ γνωρίζῃ ἢ ἀριστερά των τί πράττει ἢ δεξιά των. Ἐγὼ δὲ κυρίως ἐπὶ τούτῳ ἐπεκαλέσθην τὴν παρὰ σοῦ μετάδοσιν τῶν νεωτέρων, ὅπως λάβω ἀφορμὴν καὶ παροτρύνω διὰ τῶν ἐκθέσεων σου ὅπως μοὶ προσφέρουσιν ἀδρότερον. Τοῦτο δὲ τὸ ὑπεσχέθην καὶ ἐν τῇ προηγηθείσῃ μου, ὅπου σὰς ἔλεγα ὅτι ὅπως ἡ χεῖρ σκαλίση ἀφοβώτερον τὸ βαλάντιον, ἀπαιτεῖται δόσις ἐνθουσιασμοῦ καὶ συγκινήσεως. Σημειώσατε δὲ ὅτι καὶ (ἀπὸ) ἐκεῖνα τὰ ὅποια ἀπεστείλαμεν καὶ (ἀπὸ) ὅσα ἤδη θὰ ἀποστείλωμεν, μόνον μέρος εἰσπράξαμεν μέχρι σήμερον, καὶ κύριος οἶδε πότε θὰ εἰσπράξωμεν (τὸ) ὅλον.

Ἐπαναλαμβάνω φίλε νὰ σὲ εἶπω ὅτι πρὸς εἰσπραξίαν των, πλέον παντὸς ἄλλου θὰ συντελέσουν αἱ πρὸς ἐμὲ ἐπιστολαὶ σου. Ἰδὴ ἡ πρώτη σου ἐπενήργησε λαμπρῶς. Ὡστε, πιστεύω ὅτι δὲν θὰ εἶσαι τόσον σκληρὸς νὰ μᾶς ἀρνηθῆς τὴν συνδρομὴν σου, καὶ οἱ θὰ ἔχω ἐκάστοτε τὰς θετικὰς εἰδήσεις παρὰ σοῦ. Λάβε πρὸς τούτοις ὑπὸ σημείωσιν ὅτι ἀπαξ γνωστοῦ καταστάτος ὅτι μοὶ μεταδίδει τις τὰ νεώτερα, τότε θὰ μὲ περικυκλώσωσιν εἰς ἐκάστην ἀιμοπλοίου ἀφιξίν καὶ τὴν δεινὴν θέσιν μου πρὸς αὐτούς, μὴ ἔχοντος νὰ τοῖς ἀπαντῶ καὶ νὰ ἱκανοποιήσω τὴν περιέργειάν των. Ἐλπίζω λοιπὸν ὅτι δὲν θὰ φεισθῆς ὅπως θνησιάζης καὶ σιγμᾶς τινὰς διὰ τὴν Τραπεζοῦντα, ὅπου, ὡς παρατηρεῖς, ἠσθάνθημεν ὅπως σὴποτε τοὺς κλονισμοὺς τοῦ ἐθνικοῦ σεισμοῦ ὅστις συνταράσσει σήμερον ἅπαν τὸ πανελλήνιον.

Ἐνταῦθα πρὸ πολλοῦ εἶχε διαδοθῆ ὅτι πολλοὶ τῶν αὐτόθι πλουσίων ὁμογενῶν, διάκεινται δυσμενῶς πρὸς τὸν ἱερόν ἀγῶνα καὶ τοῦτο συνετέλεσεν ὥστε καὶ οἱ παρ' ἡμῖν εὐπορώτεροι νὰ διετίθεντο ψυχρότερον διότι, φυσικά, ὁ ἄνθρωπος παραδειγματίζεται ἀπὸ τοὺς ἀνωτέρους του. Ὅπως σὴποτε τοῦτο καλὸν νὰ μοὶ τὸ διαφεύγῃς, ἐν τῇ ἐπομένῃ σου, ὅπως μὴ μᾶς προβάλλωσι πλέον τοιαύτην πρόφασιν. Ἰὰς δὲ ἐπιστολάς σου, δύνασαι μὲν νὰ μοὶ διενθύνῃς καὶ διὰ τοῦ ταχυδρομείου, ἀλλ' ἂν προτιμήσῃς, πρὸς ἐνκολίαν σου, δύνασαι νὰ τὰς ἐγχειρίζῃς εἰς τὸν κομιστὴν τῆς παρούσης μου Θ. Παπαδόπουλον ἢ καὶ πρὸς τὸν Ἀλέκον ἢ Γ. Σεβαστοπούλους, οὔτινες κρατοῦν τακτικὴν ἀνταπόκρισιν ἐνταῦθα.

Ὅλος σὸς

Π. Δ. Ψωμιάδης

2.

Μυστική ἐκθέσις Ἡροκλέους Βασιάδου ἐξ Ἀθηνῶν πρὸς τὴν Ἐπιτροπὴν τοῦ Κρητικοῦ Ἀγῶνος εἰς Κωνσταντινούπολιν. Τσέλιδος διαστάσεων 27 × 21 χιλ. ἐπὶ λευκοῦ χάρτου γραφῆς μὲ ὑδατογραφημένας ὀριζοντίας ρυθδώσεις. Γραφὴ Ἡροκλέους Βασιάδου¹¹.

Ἀνάγκη προμηθείας ἀμερικανικῶν ὄπλων.— Ἡ ἐξουδετέρωσις τῶν ἐν Ἡπειρῷ Τουρκαλβανῶν εὐχερεστέρα διὰ τῶν ὄπλων ἢ δι' ἐξαγορᾶς.— Ἐνέργειαι παρὰ τῷ Τρικοῦπῃ καὶ παρὰ τῷ Προέδρῳ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου.— Οἱ «ρωσσοφρονες» καὶ οἱ ἐν Ρωσίᾳ ὁμογενεῖς.— Μόνον μὲ ἐπανάστασιν εἰς Ἡπειρον, θὰ θριαμβεύσῃ ὁ ἀγὼν τῆς Κρήτης.— Κυβερνητικὴ ἀστάθεια καὶ μεταβολαὶ ἐν τῇ κυβερνήσει.— Εἰσφορὰ τοῦ Βασιλέως ὑπὲρ τῶν Κρητῶν.— Ἐνέργειαι τῆς Πρωσσίας.

19¹²

Τῆς 30 Νοεμβρίου 1866, Ἀθήνησι

Ἀγαπητοὶ φίλοι καὶ ἀδελφοί,

Ἐν τινι τῶν προηγουμένων ἐπιστολῶν ἔγραψον, τὸν λόγον ποιούμενος περὶ τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς, ὅτι ἀναγκάζεται ν' ἀκολουθῆ

¹¹ Ἡ ἐκθεσις αὕτη, καθὼς καὶ αἱ ἐπόμεναι ὑπ' ἀριθ. 3, 5, 6, 7 καὶ 8 εἶναι γεγραμμένα διὰ χεῖρὸς τοῦ Ἡροκλέους Βασιάδου. Τὸ ὅτι συντάκτης τῶν εἶναι ὁ Βασιάδης ἀποκαλύπτεται ἀπὸ τὸ περιεχόμενον τῆς ἐκθέσεως ὑπ' ἀριθ. 5. Βλέπε κατωτέρω ὑποσημ. 55. Ἀλλὰ καὶ ὁ γραφικὸς χαρακτήρ τῶν ἰδιογράφων αὐτῶν ἐκθέσεων τοῦ Βασιάδου, εἶναι ὁμοῖος μὲ τὸ δειγμα τῆς γραφῆς του τὸ δημοσιευθὲν ἐν σελ. 18 τοῦ Πρώτου Βιογραφικοῦ Παραρτήματος τῶν «Ἡπειρωτικῶν Χρονικῶν». Βλ. ἐπομένην σημείωσιν.

¹² Ὁ Ἡροκλῆς Βασιάδης, διαπρεπέστατος Ἡπειρώτης φιλόλογος καὶ ἱατρός (1821 - 1890) διετέλεσε καθηγητὴς τῆς Μεγάλης τοῦ Γένους Σχολῆς μέχρι τοῦ 1862. Ὑπῆρξεν ἐκ τῶν ἰδρυτῶν καὶ πρωτεργατῶν τοῦ περιφήμου Φιλολογικοῦ Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως εἰς ἐνεργείας του δὲ ὀφείλεται ἡ ἴδρυσις τοῦ Ζαππείου Παρθεναγωγείου, τῆς Ζωγραφείου Βιβλιοθήκης, τοῦ Ζωγραφείου Διδασκαλείου, καὶ τῶν Ζαριφειῶν Διδασκαλείων τῆς Φιλιππουπόλεως. Ἀνέπτυξεν ἀξιοθαύμαστον δρῶσιν πρὸς διάδοσιν τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων καὶ συνέγραψε πλείστα ἔργα. Ἐκτενὴς βιογραφία του ὑπὸ Ὄδ. Ἀνδρεάδου, ἐδημοσιεύθη ἐν τῷ Πρώτῳ Βιογραφικῷ παραρτήματι τῶν «Ἡπειρωτικῶν Χρονικῶν» (1927) σελ. 1 - 18. Καίτοι ἦτο γνωστὴ ἡ ἐθνικὴ δράσις τοῦ Ἡροκλέους Βασιάδη, ἐν τούτοις ἐκ τῶν δημοσιευομένων νῦν ἐγγράφων, γίνεται διὰ πρῶτην φορὰν γνωστὴ ἡ ἐνεργὸς ἀνάμιξις του εἰς τὸν κρητικὸν ἀγῶνα καὶ ἡ ἐν Ἀθήναις παραμονὴ του κατὰ τὸ 1866 ὡς ἐκπροσώπου τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλλήνων εἰς τὴν Ἐπιτροπὴν τοῦ Κρητικοῦ Ἀγῶνος. Τὰς δημοσιευόμενας μυστικὰς ἐκθέσεις του, ὁ Βασιάδης, δι' εὐνοήτους λόγους, δὲν ὑπέγραψε ἀλλὰ ἀντὶ ὑπογραφῆς ἔθετε συνεχῆ αὐξοντα ἀριθμὸν. Ἐκ τῶν 25 ἐν ὄλῳ μυστικῶν ἐκθέσεων τοῦ Βασιάδου, περιεσώθησαν μόνον αἱ δημοσιευόμεναι 6 φέ-

τοῖς πράγμασι, παρασυρομένη ὑπὸ τῶν καθ' ἑκάστην συμβαινόντων, ὡς ὁ ἄπειρος πύκτης ὅστις δὲν τολμᾷ ν' ἀντιβλέψῃ πρὸς τὸν ἀντίπαλον, μηδ' ἐπιτεθῆ καὶ αὐτοῦ, ἀλλὰ φέρεῖ τὴν χεῖρα πρὸς τὸ μέρος τοῦ σιόματος αὐτοῦ, ὃ ἂν προσβάλλῃ ὁ ἐχθρός. Ἡ παρομοίωσις ὁμως αὐτῆ, ἔχει καλῶς λεγομένη οὐ μόνον περὶ τῆς ἐπιτροπῆς, ἀλλὰ καὶ περὶ τοῦ Ὑπουργείου καὶ περὶ τῶν ὄπλων, μηδ' ἡμῶν αὐτῶν ἐξαιρουμένων, διότι καὶ ἡμεῖς καίτοι γνωρίζοντες τὴν δύναμιν τῶν ἀμερικανικῶν ὄπλων, καὶ μυριάκις εἰπόντες καὶ γραφάντες ὅτι διὰ χιλίων μόνον τοιούτων, ὁ ἀγὼν τῆς Κρήτης εὐωδοῦτο καὶ ἐθιμάμβευεν, ἀπωλέσαμεν τοσοῦτον καιρὸν (καὶ ποῖον καιρὸν!) ἐν λόγοις, οὐδὲν ἔργον πράξαντες.

Ἔχετε δίκαιον λέγοντες «ἀπὸ τοῦ δε λόγοι ὀλίγοι, ἔργα πολλά». Φαντασθῆτε ἂν οἱ διακόσιοι ἥρωες τοῦ Ἀρκαδίου¹⁹ εἶχον διακόσια ὄπλα τοῦ Henry δι' ὧν ἠδύνατο νὰ πυροβολήσωσι ἐν μιᾷ ὥρᾳ 150.000 σφαίρας, τί ἤθελον πράξῃ! Δὲν ἤθελον καταστρέφει ὄλον τὸν ἐχθρικὸν στρατόν; Ἐνῶ τώρα, ἀφήκαν μόνον πυράδειγμα φιλοπατορίας καὶ ἡρωϊσμοῦ, ἔσαι ἐξιομνημόνευτον. Φίλοι, εἴτε οὕτως, εἴτε ἄλλως, τὰ ὄπλα ταῦτα πρὲπει ἀφεύκτως νὰ ἔλθωσι. Ἐν τῇ μετ' ὀλίγον, λοιπόν, γενησομένη συνεδριάσει τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς, θέλω προτείνει ν' ἀγορασθῶσι πεντακόσια μὲν παρ' ἡμῶν, ἀλλὰ δὲ πεντακόσια παρὰ τῆς Ἠπειρωτικῆς Ἐπιτροπῆς, καὶ χίλια παρὰ τῆς Κεντρικῆς, θέλω δὲ εἰς τοσοῦτον ἐπιμείνει, ἕως οὗ ἀποφασισθῇ ἡ ἀγορὰ αὐτῶν καὶ ἡ ἀποστολὴ ἀρμοδίου ἀνδρός εἰς Ἀμερικὴν. Ἄν δὲ ἐπὶ χρήμασιν ἀγοράσωμεν δισχίλια ὄπλα, δυνάμεθα ἐπὶ πιστώσει νὰ λάβωμεν ἄλλα τρισχίλια.

Παρὰ πολλῶν Ἠπειρωτῶν, ἤκουσα ὅτι ἐλανάστιασις ἐν Ἠπίρῳ δὲν εὐδοκίμει, ἂν πρότερον δὲν ἐξουδετερωθῶσιν οἱ Τουρκαλβανοί, τοῦτο δὲ κατορθοῦται δι' ἐνὸς ἑκατομμυρίου Δραχμῶν. Ἐγὼ δὲ φρονῶ ὅτι καὶ πέντε καὶ δέκα ἑκατομμύρια ἂν δαπανηθῶσιν, οἱ Τουρκαλβανοὶ ἔσονται ἀεὶ ἀμφιρροπεῖς καὶ ὕποπτοι. Ἄν ὁμως, δαπανῶντες ἡμῖς μόνον ἑκατομμύριον, ἀγοράσωμεν ἐκ τῶν ἀθανάτων τούτων ὄπλων, δυνάμεθα διὰ τοῦ τρόμου νὰ ἐξουδετερώσωμεν τοὺς Ἀλβανούς, ἢ καὶ νὰ καταστρέψωμεν αὐτοὺς συμπολεμοῦντας μετὰ τῶν Τούρκων.

ρῶσαι ἀντὶ ὑπογραφῆς τοὺς αὐξοντας ἀριθμοὺς 19, 20, 22, 23, 24 καὶ 25. Μόνον εἰς τὴν πρώτην τῶν δημοσιευομένων ἐκθέσεων, ἐκ προφανοῦς παραδρομῆς ἔθηκε τὸν ἀριθμὸν 19 ἐν ἀρχῇ τῆς ἐκθέσεως καὶ ὑπέγραψε μὲ τὸν ἀριθμὸν 20 ἐνῶ ὑπάρχει ἡ ἐπομένη ἐκθεσις μὲ τὸν ἀριθμὸν 20.

¹⁹⁾ Ἡ ἀνατίναξις τῆς ἱστορικῆς μονῆς τοῦ Ἀρκαδίου, ἡ ὁποία προεκάλεσε παγκόσμιον συγκίνησιν, ἔγινε τὴν 8ην Νοεμβρίου 1866. Ἡ ἐκθεσις αὕτη τοῦ Βοσιάδη ἐγράφη 22 ἡμέρας μετὰ τὸ δραῦμα.

Τούτων ἔνεκεν, καὶ ἡμεῖς ὀφείλομεν ν' ἀγοράσωμεν τοιαῦτα ὄπλα, τοῦλάχιστον 500, γινόμενοι παράδειγμα οὐ μόνον πρωτοβουλίας, ἀλλὰ καὶ πρωτοργίας οὕτως εἰπεῖν.

Ἄν ὁ ἐν Λονδίῳ σύλλογος συνέστη ἐντεῦθεν δι' ἐνεργειῶν τοῦ Τρικουύπη¹⁴, συνηγορήσατε καὶ ὑμεῖς, διότι εἶχον πρὸς αὐτὸν ἀναγνώσει τὴν ἐπιστολὴν ἐν ἣ ἔξεθέτατε τὴν γνώμην τοῦ Μ.¹⁵ περὶ συστάσεως ἐν Ἀγγλίᾳ τοιούτων φιλελληνικῶν συλλόγων. Ὅπως δὲ ἔπαυσε, ἐπεσεκέφθη τὴν σήμερον τὸν κ. Χ. Τρικουύπη, καὶ παρεκίνησα αὐτὸν νὰ παραστήσῃ τὴν ἀνάγκην ἐν Λονδίῳ νὰ λάβωσι σωτήρια μέτρα καὶ περὶ τῶν ἐν Κρήτῃ μερόντων καὶ τοιαῦτα δεινὰ πασχόντων. Ἐπεσεκέφθη δὲ καὶ τὸν Πρόεδρον τῆς Ἱερᾶς Συνόδου, ὃς ἄσμενος ἐδέχθη νὰ γράψῃ πρὸς τὸν Ἀρχιεπίσκοπον Κανταβρυγίας (Λονδίνου)¹⁶ πρὸς τοὺς ἐπισκόπους καὶ Ποιμένας τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν καὶ πρὸς τοὺς μητροπολίτας Μόσχας καὶ Πετρούπολεως, οὐ μόνον δι' ὅσα ὁ Ἅγιος Μόσχος εἶπε ὑπὲρ τῶν χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς πρὸς τὸν ἐπίδοξον διάδοχον, τὸν Πρίγκιπα τῆς Οὐαλλίας¹⁷ ἀλλὰ καὶ διότι διαθρολεῖται ὅτι, αὐτοκρατορικῇ διαταγῇ, ἐπιτρέπη ἡ σύστασις φιλελληνικῶν συλλόγων ἐν Ρωσίᾳ. Πρόετραφα δὲ καὶ τινὰς τῶν ρωσοφρόνων νὰ γράψωσι πρὸς τοὺς Μουρούζη, Βερναρδάκη¹⁸ καὶ ἄλλους τῶν ὁμογενῶν, ἵνα μὴ παύσωσιν ἐνεργοῦντες καὶ συνεισφέροντες, μέχρις οὗ θριαμβεύσῃ ὁ ἑλληνι-

¹⁴) Ὁ Χαρίλαος Τρικουύπης διετέλει τότε βουλευτὴς Μεσολογίου. Ἐξελέγη τὸ πρῶτον ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν (ἐπὶ κυβερνήσεως Κουμουνοδούρου) τὴν 18ην Δεκεμβρίου 1866. Αἱ διπλωματικαὶ του ἐπιτυχίαι εἰς τὰς ἐν Λονδίῳ διπραγματεύσεις διὰ τὸ ζήτημα τῶν Ἰονίων νήσων, τὸν εἶχον ἤδη ἀναδείξει μεταξὺ τῶν νέων πολιτευομένων τῆς χώρας.

¹⁵) Ὁ μυστηριώδης Μ. τὸν ὁποῖον κατ' ἐπανάληψιν ἀναφέρει ὁ Βασιλεὺς εἰς τὰς ἐκθέσεις του, εἶναι, προφανῶς, ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Πρέσβυς τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν Morris. Βλ. κατωτέρω σημειώσεις 23 καὶ 24.

¹⁶) Πρόκειται περὶ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Καντερυβουρίας (Archbishop of Canterbury) καὶ Πριμᾶτου πάσης Ἀγγλίας, ἐδρεύοντος ἐν Λονδίῳ Ἡ Κανταβρυγία (Cambridge) δὲν ἔχει ἐπισκοπὴν. Παλαιότερον ἐγένετο συχνὰ σύχισις παρ' ἡμῖν, μεταξὺ Κανταβρυγίας καὶ Καντερυβουρίας.

¹⁷) Πρίγκηψ τῆς Οὐαλλίας ἐτύχχανε τότε ὁ πρωτότοκος υἱὸς τῆς Βασιλίσσης Βικτωρίας, Ἀλβέρτος - Ἐδουάρδος, ὁ μετέπειτα Βασιλεὺς Ἐδουάρδος Ζ'.

¹⁸) Πρόκειται περὶ τοῦ ἐν Ρωσίᾳ μεγάλου ἐθνικοῦ εὐεργέτου Δημητρίου Μπερναρδάκη (1800 - 1870) Κρητὸς τὴν καταγωγὴν, ὁ ὁποῖος, πλὴν τῶν παλαιότερων μεγάλων δωρεῶν του (150.000 χρυσῶν δραχμῶν ὑπὲρ τοῦ Πανεπιστημίου, 250.000 χρυσῶν δραχμῶν ὑπὲρ τοῦ ἀρχαιολογικοῦ μουσείου κλπ.), μεγάλως ἐβοήθησε τὴν κρητικὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1866 δι' ἀποστολῶν τροφίμων, ὀπλῶν καὶ πολεμοφοδίων. (Βλ. βιογραφίαν του ἐν Σ. καὶ Κ. Βοβολίνῃ, Μέγα Ἑλληνικὸν Βιογραφικὸν Λεξικόν, σελ. 158 - 163) Βλ. καὶ κατωτέρω σσμ. 19.

σμός κατὰ τῆς βαρβάρου ἡμισελήνου. Ὁ Βερναρδάκης εἶπε καὶ πρὸς τὸν Γενναῖον¹⁹ ὅτι καίτοι ἀπώλεσας περὶ τὰ 40 ἑκατομμύρια, θέλει πράξει ὁμως ὅ,τι δύναται καὶ ὑπὲρ τῆς πατρίδος αὐτοῦ Κρήτης. Ἄν εἶχε τὴν προτέραν αὐτοῦ κατάστασιν, μόνος, εἶπεν, ἠδύνατο ν' ἀγοράσῃ δύο καὶ τρία θωρακωτά. Φεῦ! Βάσκανος δαίμων καταδιώκει τὴν Ἑλλάδα! Ἔστίν, ὡς φαίνεται, πεπρωμένον, μόνον ἡμεῖς οἱ Ἕλληνες ν' ἀποκτήσωμεν μετὰ πολλὰς τλαιπωρίας καὶ χειμάρρους αἱμάτων, ὅ,τι ἄλλοι κερδίζουσι μηδὲν πράττοντες καὶ οἰονεὶ κοιμώμενοι²⁰.

Ἐπεσκέφθη καὶ τὸν κ. Βότσαρη, ἵνα περὶ τῆς ἀγορᾶς τῶν ὄπλων ὁμιλήσωμεν. Ὁ κ. Β(ότσαρης) παραπονεῖται πικρῶς ὅτι καὶ οἱ ἕξω ὁμογενεῖς καὶ ἡ Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ, συνεκέντρωσαν ὅλας αὐτῶν τὰς ἐνεργείας ὑπὲρ τοῦ ἀγῶνος τῆς Κρήτης, μικρὰν δέ, ἢ οὐδὲμίαν παρέχουσι χεῖρα βοηθείας ἵνα καλῶς παρασκευασθῇ καὶ ἡ ἐπανάστασις τῆς Ἡπείρου, ἧς ἄνευ ὁ ἀγὼν τῆς Κρήτης οὐδέποτε θριαμβεύσει, ὅσας καὶ ἂν πράξωμεν δαπάνας καὶ θυσίας²¹. Ὅλοι, λέγει ἀπαιτοῦσι νὰ ἐγερθῶμεν, ἀλλ' ἄνευ χρημάτων, πῶς δυνάμεθα νὰ πράξωμεν τοῦτο; Χρήματα δὲ οἱ ὁμογενεῖς, συνεισφέρουσι μόνον ὑπὲρ τῶν Κρητῶν. Ἐπειδὴ φαίνεται ἔχων ἔν τισι δίκαιον, ἐνεκρίθη ὑπὸ τῶν μελῶν τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς νὰ γίνῃ αὔριον, ἢ μετὰ τὴν αὔριον, συνεδρίασις καὶ τῶν δύο ἐπιτροπῶν, ἵνα περὶ πάντων τούτων συσκεφθῶσι. Ἐν ταύτῃ παρευρεθῆσεται καὶ ὁ ἡμέτερος ἀντιπρόσωπος²².

Τὰ χρονογραφικὰ πρὸς τὸν Μ. ἔπεμψα σήμερον, ἐμπερικλείσας ταῦτα ἐν ἐπιστολῇ τοῦ κ. Ζερβοῦ πρὸς αὐτόν. Ὁ δὲ ἀγαθὸς ἀνὴρ, πρὸς ὃν παρακαλῶ νὰ προσφέρῃτε ἐκάστοτε τὰ σεβάσματά μου, ἄς διατάξῃ

¹⁹) Ὁ Γενναῖος Κολοκοτρώνης (1805 - 1868) δευτερότοκος υἱὸς τοῦ Θεοδ. Κολοκοτρώνη, καὶ πρωθυπουργὸς τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὴν ἔξωσιν τοῦ Ὀθωνος (1862) εἶχεν ἀποχωρήσει ἔκτοτε τῆς πολιτικῆς ζωῆς. Κατὰ τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1866 ὁ Βασιλεὺς Γεώργιος Α', εἶχεν ἀναθέσει εἰς τὸν Γενναῖον Κολοκοτρώνην νὰ τὸν ἐκπροσωπήσῃ εἰς τοὺς γάμους τοῦ διαδόχου τῆς Ρωσσίας, ἐμπιστευθεὶς εἰς αὐτὸν καὶ πολιτικὴν ἀποστολήν, σχετικῶς μὲ τὴν ἀγωνιζομένην τότε τὸν ἀγῶνα τῆς ἐλευθερίας τῆς Κρήτης (βλ. σχετικῶς Ε. Γ. Πρωτοψάλτου, Πρόλογος εἰς Ἄπομνημονεύματα Γενναίου Κολοκοτρώνη, Ἀθῆναι 1955, σελ. 19). Κατὰ τὴν ἐν Ρωσσίᾳ παραμονὴν του, ὁ Γενναῖος Κολοκοτρώνης συνήνησεῖ προφανῶς, τὸν Μπερναρδάκη.

²⁰) Ὑπονοεῖ, προφανῶς, τὴν Βουλγαρίαν, ἡ ἀνεξαρτησία τῆς ὁποίας προωθεῖτο ἐνεργείαις τῆς Ρωσσίας, παρὰ τὴν ἀδράνειαν τῶν Βουλγάρων.

²¹) Ἡ ἰδέα ἐπαναστάσεως εἰς τὴν Ἡπείρου, συγκινεῖ τὸν ἡπειρώτην Βότσαρη καὶ εὐρίσκει καταφανῆ ἀνταπόκρισιν εἰς τὸν ἐπίσης ἡπειρώτην Βασιάδην, ὁ ὁποῖος ἐπανερχεται πλέον ἢ ἅπαξ ἐπὶ τοῦ θέματος αὐτοῦ εἰς τὰς μυστικὰς του ἐκθέσεις.

²²) Ἐννοεῖ τὸν ἑαυτὸν του.

τὸν ἐν Πειραιεῖ Πρόξενον ν' ἀναβαίῃ καθ' ἑκάστην Πέμπτην εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν, ἵνα υπογράψῃ²³. Ὡμιλήθη ὁ Δεληγιώργης²⁴ καὶ περὶ τοῦ ἄλλου, καὶ εἶπεν ὅτι ἡ κυβέρνησις ἀσμένως δέχεται νὰ ἐκφράσῃ τὴν ἐπιθυμίαν αὐτῆς ὅπου δεῖ ὑπὲρ τοῦ Μ.²⁵ ἀλλὰ τὸ ὑπουργεῖον εὐρίσκειται ἐν τῇ διαλύσει αὐτοῦ²⁵. Χθὲς ἔμελλεν ὁ Βούλγαρος νὰ προσκαλέσῃ τὸν Κουμουνδοῦρον, ἀλλ' ὡς φαίνεται μετεμελήθη πάλιν. Κατὰ τὰ ἀδόμηνα ὁ Κουμουνδοῦρος ἔμελλε νὰ λάβῃ δύο ὑπουργεῖα²⁶ νὰ μείνῃ ὁ Βούλγαρος καὶ ὁ Δεληγιώργης, νὰ προσληφθῇ εἰς ὀθωνιστῆς καὶ δύο ἄλλοι, ὁ Ζαῖμης καὶ ὁ Γενναῖος. Ὁ Καλλέοργης δὲν ἐδέχθη, οὔτε ὁ Σίμος, ὡς ἐγνώσθη. Ὁπωσδήποτε, τὸ συστηθησόμενον ὑπουργεῖον μέλλει νὰ περιλαμβάνῃ ἄνδρας ἐξ ὧων τῶν μεριδων. Ἡμεῖς δέ, τοσοῦτους μῆνας, τί ἐφρονάζαμεν; Δόξα σοι ὁ Θεός, ὅτι τότε ἐφαίνετο ἀδύνατον, θεωρεῖται σήμερον δυνατόν. Ἡ χθεσινὴ «Ἐλπις» (29 Νοεμβρίου) ἀρουμένη, ὡς ἔοικεν, ἐξ ἐπιστολῶν τοῦ Δεληγιάννη, ὅς ἀρύεται τὰς εἰδήσεις αὐτοῦ ἐκ τῆς ρωσικῆς Πρεσβείας, περιέχει λίαν περιέργους ἀνακαλύψεις. Ἀναγνωστέας. Διὰ τὴν μοι γράφετε ἂν λαμβάνητε, ὅσας σὰς στέλλομεν ἐφημερίδας; Καὶ ταῦτα μὲν πρὸ τῆς συνεδριάσεως²⁷.

Ἐν δὲ τῇ συνεδριάσει, ἐγένετο λόγος περὶ τῆς ἀγορᾶς τῶν ὄπλων.

²³) Ὁ «ἀγαθὸς ἀνὴρ» εἰς τὸν ὁποῖον ἀναφέρεται ἐδῶ ὁ Βασιάδης εἶναι ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει τότε ὑπηρετῶν καὶ διὰ τὰ φιλελληνικά του αἰσθήματα διακρινόμενος Ἀμερικανὸς πρέσβυς παρὰ τῇ Πύλῃ Morris. Αἱ Ἠνωμένοι Πολιτεῖαι ἐξεπροσωποῦντο ἐν Ἑλλάδι διπλωματικῶς διὰ Γενικοῦ Προξένου, ὑπαγομένου εἰς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀμερικανικὴν πρεσβείαν. Ὁ Morris συνίστα τότε ἐπιμόνος εἰς τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνα πρεσβευτὴν Π. Δεληγιάννη ὅπως ἡ Ἑλλὰς στείλῃ διπλωματικὸν ἀντιπρόσωπον εἰς τὴν Οὐασινγκτόνα. (Βλ. Ν. Α. Τσιριντάνη, Διπλωματικὴ Ἱστορία τῆς ἐν Κρήτῃ Ἐθνικῆς Ἐπαναστάσεως 1866-8, Τόμ. Α', σελ. 412). Βλέπε καὶ κατωτέρω σημ. 24.

²⁴) Ὁ Ἐ. Δεληγιώργης ἐτύγχανε τότε ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν, μὲ πρωθυπουργὸν τὸν Βούλγαρον. Προφανῶς, τοῦ ἐγινε εἰσήγησις ὅπως ζητηθῇ ἡ ἀνάθεσις εἰς τὸν Morris ἢ διπλωματικὴ ἐκπροσώπησις τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν εἰς τὰς Ἀθήνας.

²⁵) Τῷ ὄντι, τὴν 18ην Νοεμβρίου 1866 παρητήθη τὸ ὑπουργεῖον Βούλγαρον καὶ ἐσχημάτισε κυβέρνησιν ὁ Κουμουνδοῦρος μὲ ὑπουργὸν ἐξωτερικῶν τὸν Χ. Τρικούπην.

²⁶) Ὁ Βασιάδης φαίνεται καλῶς πληροφορημένος διὰ τὰς προθέσεις τοῦ Κουμουνδοῦρου. Ὄντως, ὁ Κουμουνδοῦρος εἰς τὴν σχηματισθεῖσαν ὑπ' αὐτοῦ νέαν κυβέρνησιν ἐκράτησε δύο ὑπουργεῖα, τῶν ἐσωτερικῶν καὶ τῆς δικαιοσύνης. (Βλ. Σ. Κτεναβέα, Αἱ Ἑλληνικαὶ Κυβερνήσεις ἀπὸ τοῦ 1821 μέχρι σήμερον, Ἀθῆναι 1937, σελ. 20).

²⁷) Ἐδῶ, προφανῶς, διακόπτει τὴν ἐκθεσίαν του ὁ Βασιάδης, διὰ νὰ τὴν συνεχίσῃ μετὰ τὴν συνεδρίασιν τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς εἰς τὴν ὁποίαν ἔλαβε μέρος, ὅπερ καὶ πράττει διὰ τῆς ἀμέσως ἐπομένης παραγράφου.

Ἐνεκρίθη ἡ ἀγορά, ἀλλ' ἀνεβλήθη μέχρις οὗ ἔλθῃ ὁ Κινδ(υνέκος)²⁹ ἵνα λάβωμεν ἀκριβεστέρας πληροφορίας. Τὸ ἀθάνατον ἐδόθη εἰς τὸν Καλ(λέργην) ἵνα τὸ δείξῃ εἰς τὸν Β(ασιλέα). Ὁ δὲ προσήνεγκεν αὐτὸ πρὸς τὸν Β(ασιλέα) παρὰ τῆς ἐπιτροπῆς πρὸς ἣν ὁ Βασ(ιλεὺς) ἐξέφρασε τὴν εὐχαρίστησιν αὐτοῦ. Ἡ δέ, τὰς διαβιβάζει πρὸς ὑμᾶς. Ὁ Βασ(ιλεὺς) ἔστειλεν εἰς τὴν Ἐπιτροπὴν περὶ τὰ δεκακισχίλια φράγκα παρὰ τῶν νεονύμφων³⁰. Εὐχόμεθα αὐτοῖς πολυτεκνίαν καὶ καλλιτεκνίαν. Ἐν τῇ συνεδριάσει ἐγένετο λόγος καὶ περὶ ἀγορᾶς ἢ μισθώσεως ἀμμοταχύπλου, ἀπεφασίσθη δὲ νὰ συνεννοηθῶσι περὶ τούτου μετὰ τῆς ἐν Λίβερπουλ ἐπιτροπῆς.

Ἄλλ' ἄνδρες φίλοι καὶ ἀδελφοί, χαίρειτε! Τὸ «Πανελλήνιον»³¹ ἐπανήλθε σφόν καὶ ἀκέραιον. Ἡ ἀναφορὰ τῶν Κρητῶν ἐστάλη διὰ τοῦ Saint - Simon πρὸς τὸν Βασιλέα τῆς Πρωσσίας. Πρὸ μηνῶν, ἡ πρωσοικὴ Κυβέρνησις ὠμίλησε πρὸς τὰς Δυνάμεις ὑπὲρ τῶν Κρητῶν, ἀλλ' ἀπεκρίθησαν αὐτῇ ὅτι τετέλεσται. Ἴνα μὴ, λοιπόν, καὶ αὐθις, ἐπαναληφθῶσι τοιαῦται προτάσεις, ἡ Πύλη, ὡς ἄδεται, ἔγραψε πρὸς τὸν Μουσταφᾶ Πασᾶν³¹ ἵνα συμβιβασθῇ μετὰ τῶν Κρητῶν, ποιῶν πρὸς

²⁹) Περὶ τοῦ Κινδυνέκου τούτου βλ. κατωτέρω σημείωσιν 42.

³⁰) Τὴν 9ην Νοεμβρίου 1866 (27ην Ὀκτωβρίου 1866 π. ἡ.) ἐτελέσθησαν οἱ γάμοι τοῦ τότε διαδόχου καὶ μετέπειτα (1881 - 1894) αὐτοκράτορος τῶν Ρώσων Ἀλεξάνδρου Γ' μετὰ τὴν ἀδελφὴν τοῦ Βασιλέως Γεωργίου Α' Δάγμαρ μετονομασθεῖσαν Μαριάν Θεοδώροβναν. Εἰς τοὺς γάμους τούτους ἐξεπροσώπησε τὸν Ἕλληνα Βασιλέα ὁ Γενναῖος Κολοκοτρώνης (βλ. ἀνωτέρω σημ. 19). Ἡ αὐτοκράτειρα Μαρία καὶ βραδύτερον ἐξεδήλωσε τὰς ὑπὲρ τῶν Κρητῶν συμπαιθείας της. Ὅπως ἀναφέρει ὁ Π. Καρολίδης εἰς τὸ συμπλήρωμα τῆς ἱστορίας τοῦ Παπυρρηγοπούλου (ἐκδ. Ἐλευθερουδάκη 1932, τόμ. 52, σελ. 72) χίρα πλέον, κατὰ τὸ 1896 ἡ Μαρία ἔστειλε ἀνεπισήμως χρηματικὰς δωρεὰς ὑπὲρ τῶν Κρητῶν ἐκ τοῦ ἀνακτορικοῦ τομείου, προκαλοῦσα διαμαρτυρίας τοῦ πρωθυπουργοῦ Μουράβιεφ πρὸς τὸν τότε αὐτοκράτορα Νικόλαον Γ'.

³⁰) Πρόκειται περὶ τοῦ γνωστοῦ ἐμπορικοῦ πλοίου τῆς Ἑλληνικῆς Ἀμποπλοίας μετὰ τὸ ὅποιον ἀνεφοδιάζοντο οἱ Κρηῖτες ἐκ Σύρου ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς κορβέτας «Ἑλλάς». (βλ. E. D r i a u l t & M. L h e r i t i e r, «Histoire Diplomatique de la Grèce...», Τόμ. III, σελ. 186 - 7).

³¹) Ἀλβανικῆς καταγωγῆς ἀπεσταλμένος τῆς Πύλης διὰ νὰ ἐπιτύχῃ κατάπαυσιν τῆς ἐπαναστάσεως εἰς τὴν Κρήτην, πλὴν ἀποτυχὼν εἰς τὰς προσπάθειάς του καὶ ἀνακληθεὶς βραδύτερον. Ὁ Μουσταφᾶ πασσᾶς εἶχεν ἐπὶ μακρὸν χρηματίσει διοικητῆς τῆς Κρήτης τὴν ὁποίαν ἐγνώριζεν ἀριστα, καὶ διὰ τοῦτο ἀπεκαλεῖτο Κυρ ε τ λ ἦς ἦτοι κρητικός, (βλ. Π α π α ρ ρ η γ ο π ο ὑ λ ο υ - Κ α ρ ο λ ῖ δ ο υ, ἐνθ. ἀν., τόμος 5 - α σελ. 320. βλ. ὁμοίως Τ σ ι ρ ι ν τ ᾶ ν η, ἐνθ. ἀν., τόμ. Α', σελ. 378) σχετικῶς μετὰ τὰ κατὰ τὴν ἀποστολὴν εἰς Κρήτην τοῦ Μουσταφᾶ Πασᾶ. Λεπτομερεῖς περὶ τῆς ζωῆς καὶ τῆς δράσεως τοῦ Μουσταφᾶ Ναϊλῆ Πασᾶ ἐν Κρήτῃ βλ. ἐν Τ ι μ ο θ. Β ε ν ἔ ρ η, Τὸ Ἀρκάδι διὰ τῶν αἰώνων, Ἀθήναι, 1938, ἰδίᾳ σελ. 159 κ' ἐξ. Ὡς γνωστὸν ὁ Μουσταφᾶ Ναϊλῆ Πα-

αὐτοὺς ὄλας τὰς παραχωρήσεις, πλὴν τῆς ἐνώσεως μετὰ τῆς Ἑλλάδος. Καὶ τοῦτο ἐκ τοῦ κατὰ Δηλιγιάννην εὐαγγελίου, ὡς καὶ τὸ ἐξῆς: Ὅτι, ἐν τῷ χορῷ τῆς ρωσικῆς Πρεσβείας, ὁ Ἀλῆ Πασσᾶς⁸² συνομιλῶν μετὰ τινος διπλωμάτου, ἔλεγεν ὅτι καὶ ἡμεῖς ἤρχισαμεν νὰ δυοπιστιῶμεν πρὸς τὰς ἐκθέσεις τοῦ Μουσταφᾶ Πασσᾶ. Ὁ δὲ Φωτιάδης⁸³ ἐνταῦθα πρὸς ἄλλον διπλωμάτην δυοπιστοῦντα, ἀπεκρίθη — «Μοί, je suis rayé pour y croire», εἶτα, «ἡ μὲν Δύσις» προσέθηκε, «κατασκευάζει ὑφάσματα τινὰ αἴνια, αὐτὴ μὲν, δὲν μεταχειρίζεται, πέμπει δὲ πρὸς τὴν Ἀνατολήν, ἡ δὲ Ἀνατολή, ἥτιο ὁ Μουσταφᾶς, ἐξυφαίνει εἰδήσεις διὰ τὴν Δύσιν». Πανικὸς φόβος κατέλαβε τοὺς ἐν Κρήτῃ, διαδοθείσης φήμης ἐν Σύρῳ ὅτι ἐτοιμάζονται πυρπολικά. Διακωδωνίσαιτε ὡς βεβαίαν τὴν εἶδησιν ταύτην.

19

Ταύτην τὴν στιγμήν, λαμβάνω τὰς ἐπιστολάς ὑμῶν. Ἀπορῶ νὰ λέγητε ὅτι ἤρχισα νὰ μὴ σᾶς ἐννοῶ. Ὁ Βότι(σαρης) μὲ ἐκάλεσε νὰ ἀποσφραγίσω τὴν ἐπιστολήν μου, ἵνα προσθέσω νὰ μὴ ζητήσητε ἔτι τὰς συστατικὰς ἐπιστολάς μέχρι τῆς προσεχοῦς ἐβδομάδος, ὅτε γράφει καὶ αὐτὸς πρὸς ὑμᾶς. Ταύτην τὴν ἀπόφασιν ἔλαβον ἀπὸ κοινοῦ χθὲς μετὰ τοῦ Τρικούπη καὶ Μελά. Οἱ λόγοι τῆς ὀλιγομέρου ἀναβολῆς ἦσαν σπουδαιότατοι, ἀλλὰ δὲν ἔχω τὸν καιρὸν νὰ γράψω αὐτούς, διότι τὸ ταχυδρομεῖον ἀναχωρεῖ. Ἄς δώσῃ ὁ Θεὸς νὰ ἔχωσι καλῶς τὰ τῆς Κρήτης, καὶ τὰ πάντα ἔξουσι καλῶς. Σᾶς ἔγραφα καὶ διὰ τοῦ παρελθόντος γαλλικοῦ.

Σᾶς ἀσπάζομαι

20

Υ. Γ. — Τὰ διπλότυπα στέλλονται τὴν ἐρχομένην Τρίτην. Ὑποβρυχία⁸⁴ παρηγγέλθησαν ἐντεῦθεν. Ἔστιν ἀληθὲς ὅτι εὐγενεῖς παῖδες Τούρκων κατατάσσονται εἰς τὸν σιρταῖον ὡς ἐθελονταί;

σᾶς ἐξεστράτευσε κατὰ τοῦ Ἀρκαδίου τὸ 1866, ὅτε (8 - 9 Νοεμβρίου) ἔλαβε χώραν τὸ ὄλοκαύτωμα.

⁸²⁾ Ὑπουργὸς τότε τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Τουρκίας, διορισθεὶς βραδύτερον Μέγας Βεζύρης.

⁸³⁾ Πρέσβυς τῆς Ὑψηλῆς Πύλης ἐν Ἀθήναις, ἀρμενικῆς καταγωγῆς (παρὰ τὸ ἑλληνικώτατον ὄνομα του), διορισθεὶς βραδύτερον (1897) βουλῆς τῆς Κρήτης. (Βλ. Dria ult & L heritier, ἐνθ. ἀν., τόμ. III, σελ. 194).

⁸⁴⁾ Ἐσχεδιάζετο τότε ἐν Ἀθήναις ἡ παραγγελία ὑποβρυχίου πλοίου ἐν Ἡνωμέναις Πολιτείαις, πρὸς καταστροφὴν «δι' ὑποβρυχίων μηχανημάτων» τῶν ἐν Κρήτῃ τουρκικῶν πλοίων. Εἰς τὰ ὑποβρυχία αὐτὰ προφονῶς ἀναφέρεται τὸ ὑστερόγραφον τοῦτο τοῦ Βασιάδη. (Βλ. σχετικῶς μὲ τὴν τολμηρὰν αὐτὴν

3.

Μουσική ἔκθεσις Ἡροκλέους Βασιάδου ἐξ Ἀθηνῶν πρὸς τὴν Ἐπιτροπὴν τοῦ Κρητικοῦ Ἀγῶνος εἰς Κωνσταντινούπολιν. 8σέλιδος διαστάσεων 27 × 21 χιλ. ἐπὶ λευκοῦ χάρτου γραφῆς, μὲ ὕδατο-γραφημένας ὀριζοντίας ραβδώσεις. Γραφή Ἡροκλέους Βασιάδου.

Μεταφορὰ γυναικοπαίδων ἐκ Κρήτης εἰς Πειραιᾶ μὲ τὸ ἀγγλικὸν πολεμικὸν «Assurance».— Ὁ προκληθεὶς ἐνθουσιασμός ὑπὲρ τοῦ φιλέλληνος πλοιάρχου Πύμ.— Ὑπόδειξις τῆς ἐπιτροπῆς Κωνσταντινουπόλεως ὡς ἀποσταλῆ εἰς Ἠνωμένας Πολιτείας ὁ Δ. Βότσορς πρὸς προμήθειαν ὄπλων διὰ τὴν Κρήτην γίνεται δεκτὴ.— Ὁ τυχοδιώκτης προμηθευτὴς ὄπλων Κινδυνέκος.— Ἡ ἀποστολὴ διπλοτύπων.— Καὶ πάλιν ἡ ἐξέγερσις τῆς Ἡπείρου.— Ἡ συμπεριφορὰ τῶν ἐν Λονδίῳ Χίων.— Ἡ δρᾶσις τοῦ Μουσταφᾶ ἐν Κρήτῃ.— Ἐνισχύσεις ἐκ Ρωσσίας διὰ τὴν ἐξέγερσιν τῆς Ἡπείρου.— Ἡ Σερβία παρακωλύει τὴν συλλογὴν ἐράνων ἐν Βελιγραδίῳ.— Παράπονα κατὰ τοῦ Σκουλοῦδη.— Ἀθλία ἡ πολιτικὴ κατάστασις ἐν Ἑλλάδι.

Τῆ 6 Δεκεμβρίου 1866, Ἀθήνησι

Φίλοι καὶ Ἀδελφοί,

Πάλιν ἡ Ἀγγλία ἐθαυματούργησε καὶ ἔβαλε τὰ γυαλιὰ εἰς τὴν ἀγίαν Ῥωσσίαν, ἧς αἱ εἰκόνες, οὐδὲ αὐταὶ ἄς δωρεῖται ἡ αὐτοκράτειρα, ἔχουσι πλέον θαυματουργὸν δύναμιν, οἷαν τὰ κοῖλα κᾶλα τῆς Ἀγγλίας. Ἡ Ἀγγλία καὶ πάλιν εὐεργετεῖ τὸν Ἑλληνομόν. Καὶ ἐν ποίᾳ κρισιμωτάτῃ περιπτώσει; Ἀναγνῶντες, κρίνατε. Τὴν Πέμπτην, περὶ μεσημβρίαν, ἐνῶ ἡ Ἐπιτροπὴ συνεδριάζουσα ἐσκυθρόπαζε, καὶ ὑπὸ βαθυτάτης κατείχτο λύτης, διότι ὁ μὲν Βυζάντιος⁸⁵ παρακούων τὰς προσκλήσεις τῆς Συνελεύσεως καὶ τὰς παραινήσεις τῆς Ἐπιτροπῆς, ἐπέμεινε πολιορκῶν τὸ Καστέλλιον, καὶ ἔφοδον διατάξας ἄνευ πεδινῶν τηλεβόλων, ὑπέστη οὐ μικρὰν ζημίαν, καὶ τελευταῖον ἀπεχώρησεν, οὐδὲν κατορθώσας (καὶ ὁμως οἱ λογοποιοὶ ἐν Σύρῳ ἔπλασαν νίκας καὶ θριάμβους) ἢ δὲ Συνέλευσις ἔγραφεν, ὑπερβολικῶς, ὡς εἴωθεν ἐκφραζομένη, ὅτι, ἂν μὴ ἐν οὐκὼν ἡμέραις ληφθῆ πρόνοια περὶ τῶν γυναικῶν

προσπάθειαν, καὶ τὴν ἀποτυχίαν τῆς ἐν Τσιριντάνῃ, ἐνθ. ἀν., τόμ. Γ', σελ. 398).

⁸⁵⁾ Ὁ διαπρεπὴς στρατιωτικὸς, ἀγωνιστὴς καὶ συγγραφεὺς Χρ. Βυζάντιος, ἀπόστρατος τότε συνταγματάρχης, ἔσπευσεν εἰς ἡλικίαν 61 ἐτῶν νὰ προσφέρῃ τὰς ὑπηρεσίας του εἰς τὴν ἀγωνιζομένην Κρήτην. Ὁ εἰς Κρήτην τότε ἐπίσης εὐρισκόμενος Ζυμβρακάκης, δὲν εἶδε μὲ καλὸν ὄμμα τὴν ἐκεῖ ἀφίξιν τοῦ Βυζαντίου καὶ εἰς ἐπιστολὴν του πρὸς τὸν Μπυγιατζόγλου, πρόεδρον τῆς ἐν Σύρῳ ἐπιτροπῆς ἐπὶ τῶν ἀποστολῶν ὑπὸ ἡμερομηνίαν 26 Νοεμβρίου 1866 γράφει, «Ἦλθε καὶ ὁ Βυζάντιος καὶ ἐζήτησε καὶ αὐτὸς ἀμέσως νὰ σιφανωθῆ μὲ δάφνας». (Τσιριντάνῃ, ἐνθ' ἀν., τόμος Α', σελ. 536).

καὶ παίδων, ἢ ἐπανάστασις κινδυνεύει νὰ ἐκπνεύσῃ, ὁ δὲ Σακκόπουλος⁸⁶ ἀνήγγελλεν ὅτι ὁ Μουσταφᾶς ἐπανελθὼν εἰς Χανία, ἠτοιμάζετο νὰ ἐκστρατεύσῃ πανοικουαῖα κατὰ τοῦ Σελίνου (καὶ) τῆς Κισσάμου, ἀπροσδοκῆτως παρουσιάζεται ἄνθρωπος τῆς Ἀγγλικῆς Προσβείας, λέγων ὅτι ὁ Πρόεδρος ἔχει νὰ διακοινώσῃ τι εἰς τὴν Ἐπιτροπὴν.

Ὁ Μελάς ὑπάγει κατεσπενσομένως καὶ ἀπὸ σκυθρωποῦ καὶ ὀξυγόλου, ἐπανέρχεται φαιδρὸς καὶ χαίρων, ἀγγέλλει δὲ ὅτι ἐκ Κρήτης ἀγγλικὸν πολεμικὸν πλοῖον ἀφίχθη εἰς Πειραιᾶ, ἔχον περὶ τὰ 350 γυναικόπαιδα⁸⁷. Ὁ πρόεδρος παρακαλεῖ τὴν Ἐπιτροπὴν νὰ φροντίσῃ περὶ τῶν δυστυχῶν τούτων πλασμάτων, καὶ ἂν ἡ Ἐπιτροπὴ δὲν ἔχη χρήματα, εἶναι πρόθυμος αὐτὸς νὰ καταβάλῃ, καὶ ἂν μὴ ἀναγνωρίσῃ αὐτὰ ἡ κυβέρνησις του, τὰ ἀαδέχεται αὐτός. «Τὰς χάριτας ὅστις ἐὺ γενῶς χαρίζεται, ἢ διςτος ἐν βροτοῖσι». Φαντάζεσθε τὴν χαρὰν τῆς Ἐπιτροπῆς. Εἰς δὲ τὸ κοινόν, ἡ χαροποιὰ εἰδησις ἀστραπηθὸν διαδοθεῖσα, ἀνεπέτρωσε τὰς ἐλπίδας. Ἦδη τὸ τέρμα τῶν δεινῶν τῆς Κρήτης πλησιάζει.

Ἀλλὰ τὸ συγκινητικώτερον δρᾶμα, διεδραματίσθη ἐν Πειραιεῖ. Πλήθος ἄπειρον συνέρρυσεν εἰς τὴν παραλίαν, οἱ δὲ λεμβοῦχοι περιέζωσαν τὸ πλοῖον, ἀποφιλοτιμούμενοι τίς πρῶτος νὰ δεχθῆ ἐν τῇ λέμβῳ δωρεὰν τοὺς ἀποβιβαζομένους. Οἱ δὲ ἀξιωματικοί, κατὰ σειρὰν ἰστάμενοι, ἐβοήθουν τὰ γυναικόπαιδα, ἅτινα ἐφίλουν δακρυρροοῦντα τὰς χεῖρας τῶν ἀξιωματικῶν, δι' ὅσας ἐν τῷ διάπλῳ φιλοφροσύνας καὶ περιποιήσεις ἐδαψίλευσαν αὐτοῖς. Ὅτι δὲ ἐξῆλθον ἐπὶ τῆς παραλίας, παρίστων ἀλγεινότατον θέαμα. Καὶ πλεῖστοι τῶν γυναικῶν ἦσαν ἡμίγυμνοι καὶ ἐξυπόληται, τὸ δὲ βλέμμα εἶχον βλοσυρὸν καὶ ἀρειμάνειον, μάλιστα ὅσαι ἀνδρῶν ἐφερον ἱμάτια, συναντηθεῖσαι δὲ μετ' ἄλλων προσφύγων, περιεπιτύσσοντο καὶ κρητικῇ διαλέκτῳ ἐθροήνον τὴν καταστροφὴν τῶν οἴκων καὶ τῶν χωρίων αὐτῶν, καὶ κατηρῶντο τοὺς βαρβάρους καταστροφεῖς καὶ τυράννους.

Τὸ ἐσπέρας τὸ πλήθος περιεκύκλωσε τὸ πλοῖον ζητωκραυγᾶζον, ἐν δὲ ταῖς Ἀθήναις ὁ λαὸς ἐπανηγύρισε, καὶ πολλὰ καταστήματα ἀθρόοτητα ἀνῆψαν φῶτα. Ὁ δὲ βασιλεὺς, τὴν ἐπιούσαν ἔπεμψεν εἰς Πει-

⁸⁶⁾ Γενικὸς Πρόξενος τῆς Ἑλλάδος ἐν Χανίοις, πολλαπλῶς δράσας ὑπὲρ τῆς ἐπαναστάσεως.

⁸⁷⁾ Πρόκειται περὶ τοῦ ἀγγλικοῦ πολεμικοῦ «Assurance» τὸ ὅποιον, κυβερνώμενον ἀπὸ τὸν πλοίαρχον Ryan, παρέλαβεν ἐκ Καστελίου Σελίνου 25 τραυματίας καὶ ἄσθενεῖς, 126 γυναῖκα; καὶ 161 παιδία καὶ τὰ μετέφερεν εἰς Πειραιᾶ, κατόπιν ὁδηγῶν τοῦ ἀγγλοῦ ἐν Χανίοις προξένου Dickson. (Βλ. τὸ ἱστορικὸν καὶ τὰς διπλωματικὰς συνεπειὰς τῆς ἐνεργείας ταύτης ἐν Τσιριντάνη, ἐνθ' ἀν., τόμος Α', σελ. 568).

ραιᾶ ἐν ἐπισήμῳ στολῇ τὸν Καλλέοργην, ἵνα εὐχαριστήσῃ τὸν πλοίαρχον Πῦμ ἐπὶ τῇ φιλανθρωπῶπῳ αὐτοῦ πράξει. Τί ἔλεγον, ἄραγε, οἱ ἀξιωματικοὶ τῶν γαλλικῶν πλοίων, ἀποστερούμενοι τῶν ἀνευφημιῶν, ὧν διακαίως ἀντιποιεῖται τὸ φιλάνθρωπον τῆς Γαλλίας ἔθνος; Δὲν κατηρώντο τὸν σκληρὸν καὶ ἀπάνθρωπον Τιβέριον;³⁸ Ὁ δὲ φιλέλλην Πῦμ ἐπεθύμησε νὰ ἴδῃ καὶ ἐπισκεφθῇ τὸ δημοφιλέστατον «Πανελλήνιον». Ἰδὼν δὲ αὐτό, ἔμεινεν ἑκθαμβος πῶς κατόρθωσε τὴν νύκτα τῆς Κυριακῆς νὰ προσορμισθῇ, ἐνῶ αὐτὸς δὲν ἠδυνήθη οὐδὲ τὴν ἡμέραν, τῆς μεγάλης ἔνεκα τρικυμίας. Τὸ «Πανελλήνιον» πρέπει νὰ διαγωνισθῇ, οὐχὶ μόνον ἐν τῇ μνήμῃ τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ καὶ δρατὸν καὶ ψηλαφητόν, ὡς πάλαι ποτε τὸ πλοῖον τοῦ Θησέως, ὃ ἐπανήγαγεν εἰς τὰς κλεινάς Ἀθήνας τοὺς δις ἐπὶ ἐκείνους παῖδας, τὸ δὲ «Πανελλήνιον» φέροι τὴν τύχην καὶ τὴν δόξαν τῆς Ἑλλάδος καὶ τὴν ἐλευθερίαν τῆς Κρήτης. Περὶ τούτου ἠδύνατε νὰ γίνῃ λαμπρὸν ποίημα, ἀλλὰ ποῦ ποιητής; Τὸ ἠρωϊκὸν τῆς Κρήτης δράμα, ἐστὶν ἀνώτερον τῶν σημερινῶν ποιητικῶν κεφαλῶν. Τούτου ἔνεκα, ὑπέβαλον εἰς τινὰς τῶν ἐφημεριδογράφων νὰ πραγματευθῶσι περὶ τοῦ «Πανελληνίου» ὅπερ καὶ μόνον ἐκπροσωπεῖ τὸν ἔθνικὸν ἡμῶν στόλον³⁹.

Ἄλλὰ, σὺν Θεῷ, καὶ στόλος καταρτιοθήσεται, διότι οὐδέποτε πανελλήνιοι εὐχαλὶ ἐξεφράσθησαν περὶ οἰσιτάσεως στόλου τοσοῦτον ζωηρῶς ὅπως σήμερον. Ἄν ὁ μὲν ἐν Βαρβακείῳ ἐργαζόμενος Σύλλογος, ἀποβλέπει εἰς μεγάλα καί, ἐπὶ τοῦ παρόντος, δυσκατόρθωτα, ὃ ἐν Σύρῳ «Πανελλήνιος», ἐργάζεται πρακτικώτερον καὶ σκοπιμώτερον διὰ μετοχῶν 100 δραχμῶν πρὸς ἀγορὰν τοῦ πολυθρυσλήτου καταδρομικοῦ. Ἄν κρίνετε καὶ ὑμεῖς καλόν, λάβετε δέκα μετοχάς. Τὸ δὲ σχέδιον ἡμῶν, τῶν σιδηροφράκτων γενήσεται ἔργον, ὅταν ἔλθῃ τὸ νέον Ὑπουργεῖον καὶ ποιήσῃ δάνειον, οὐ ἄνευ, οὐδὲν ἐστὶ γενέσθαι τῶν δεόντων. Ὁ μέλλων πρωθυπουργός, ἐπεφόρτισεν ἤδη τὸν Πρόξενον τῆς Ἀμερικῆς διὰ τοῦ κ. Κ. Νάζου νὰ γράψῃ εἰς Ἀμερικὴν. Τοῦτο ὄμως, δὲν εἶναι ἔργον τοῦ προξένου, ἀλλὰ τοῦ ἀποσταλησομένου ὄσον οὕπω. Τέλος πάντων! Οἱ πόθοι ἡμῶν ἐξεπληρώθησαν καὶ ὁ Τρικούνης ὑπεσχέθη. Ἡ δὲ περὶ τοῦ υἱοῦ τοῦ Μάρκου⁴⁰ ἔμπνευσις ὑμῶν, ἦν θεία, ἐφ' ᾧ

³⁸) Ὑπονοεῖ τὸν πολυπράγμονα αὐτοκράτορα τότε τῶν Γάλλων Ναπολέοντα τὸν Γ' ὃ ὁποῖος, ἀμφιταλαντευόμενος μεταξὺ τῆς ἀγγλικῆς καὶ ρωσικῆς πολιτικῆς, δὲν ἀπέστειλε, καίτοι τὸ εἶχεν ὑποσχεθῆ, γαλλικὸν πολεμικὸν εἰς Κρήτην πρὸς μεταφορὰν γυναικοπαίδων. Τ σ ι ρ ι ν τ ᾶ ν η, ἐνθ' ἄνωτ, τόμος Α', σελ. 457).

³⁹) Εἰς τὸ Ἱστορικὸν Μουσεῖον Κρήτης εὐρίσκειται κατατεθειμένον τὸ τηλεσκόπιον τοῦ «Πανελληνίου», φέρον τὴν ἐπιγραφὴν: «Εἰς ἀνάμνησιν τῶν εἰς Κρήτην ταξιδίων τοῦ Πανελληνίου, Ἰανουάριος 1867».

⁴⁰) Πρόκειται περὶ τοῦ Δημητρίου Βότσαρη (υἱοῦ τοῦ Μάρκου Βότσαρη)

καὶ θαναμασίως ἐπέτυχε. Πρὸ τριῶν ἡμερῶν, τοῦ εἶχον ἐπιτεθῆ ἄσχημα, δι οκέπεται, οκέπεται, ὡς ὁ Ὅθων καὶ οὐδὲν πράττει.—«Ἄλλ' εἶπε καὶ σύ, τί δόναμαι νὰ πράξω;» (μοὶ ἀπήντησε). Μετὰ δύο ἡμέρας, ἔχων ἀνὰ χεῖρας τὴν ἐπιστολὴν ὑμῶν — «Ἴδου τί πρέπει καὶ τί δ-φείλεις νὰ πράξης» εἶπον αὐτῷ.

Πορακινηθεῖς δὲ καὶ ὑπὸ τῆς Ἐπιτροπῆς, ἀνεδέχθη τὴν ἀποστολὴν, διὸ ἐνεργήσατε ἵνα ὁ ἀγαθὸς φίλος⁴¹ γράψῃ συστατικὰς ἐπιστολάς, καὶ ἀποστείλατέ μοι αἰτιάς ὅσον τάχιστα. Ἔστιν ἑλλίς, ἵνα ὑστερον ὑπάγῃ καὶ ὁ Χαρίλαος, διότι ἀγαθοὶ οἱ δύο ὑπὲρ τὸν ἕνα. Οὕτω δὲ λύεται καὶ τὸ τοσοῦτον βασανῖσαν ἡμᾶς ζήτημα, τὸ περὶ προμηθείας τῶν ὀπλων, ὁ Βότσαρης καὶ ἄλλοι στρατιωτικοί, ξεδιάσαντες τὰ ὄπλα, εὐ-ρον ἑλλείψεις ἐν ἀυτοῖς. Μόνον τὰ τοῦ Henry δὲν ἐξήτασαν, δι' οὗς οἶδτε λόγους. Ὁ δὲ Κινδυνέκος, ἀπὸ τοῦ λοιμοκαθαρητηρίου εἴρε τρο-πον νὰ γράψῃ ἐν τῇ «Ἀδύγῃ» (5 Δεκεμβρίου) δι ομογενῆς ἀφίχθη, ἀ-πεσταλμένος ὑπὸ φιλελληνικοῦ κομιτάτου ἵνα προτείνῃ τὴν προμήθειαν ὀπλων νέας ἐφευρέσεως, ἐπὶ ὅροις οὗς διευκολύνει τὰ μέγιστα τὸ ἀπο-στέλλον αὐτὸν κομιτάτου κ.τ.λ. Ταῦτα ἀρκοῦσι ἵνα χαρακτηρίσωσι τὸν ἀνδρα καὶ κατατάξωσιν εἰς τὴν χορείαν τῶν Γκικοκεροποῦλων (;), καὶ ἂν ὑμεῖς δὲν ἐλαμβάνετε τὸν κόπον νὰ τὸν συστήσητε⁴². Ἄλλὰ μετὰ

ἀξιωματικοῦ τοῦ πυροβολικοῦ, τὸν ὁποῖον, προφανῶς, ἡ Ἐπιτροπὴ Κωνσταντι-νουπόλεως ὑπέδειξεν ὡς τὸ κατάλληλον πρόσωπον ὅπως μεταβῆ εἰς Ἀμερικὴν διὰ τὴν παραγγελίαν τῶν ὀπλων τῶν ἀπαιτουμένων διὰ τὸν κρητικὸν ἀγῶνα.

⁴¹⁾ Ἐπιβεβαιοῦται διὰ τῆς φράσεως ταύτης ἢ ὑπόθεσις ἢ ὁποία ἐγένετο ἀνωτέρω (βλ. ὑποσ. 23) ὅτι διὰ τῶν λέξεων «ἀγαθὸς ἀνὴρ» ὑποδηλοῦνται ὁ Mor- tis ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβυς τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς, ἀπὸ τὸν ὁποῖον ὁ Βασιᾶδης ζητεῖ νὰ γράψῃ συστατικὰς ἐπιστολάς διὰ τὸν Βό-τσαρην εἰς τὰς Ἠνωμένας Πολιτείας.

⁴²⁾ Διὰ τὸν Κινδυνέκον αὐτὸν, προμηθευτὴν ὀπλων, γίνεται λόγος καὶ εἰς τὴν προηγουμένην ἐπιστολὴν τοῦ Βασιᾶδῃ πρὸς τὴν ἐπιτροπὴν Κωνσταντινου-πόλεως. (βλ. ἀνωτέρω ὑποσ. ἀριθ. 23). Φαίνεται ὅτι ἡ Ἐπιτροπὴ Κωνσταντι-νουπόλεως δὲν ἔλαβεν ἱκανοποιητικὰς πληροφορίας δι' αὐτόν, καὶ ἔγραψεν εἰς τὸν Βασιᾶδην νὰ τὸν προσέξουν. Ἐντεῦθεν ἢ πλήρης καχυποψίας συμπεριφορὰ τοῦ Βασιᾶδου ἀπέναντι του. Τὸν Κινδυνέκον ἀναφέρει ὁ Ἄ θ. Γ. Π ο λ ί τ η ς εἰς τὸ ἔργον του «Ὁ Ἑλληνισμὸς καὶ ἡ νεωτέρα Αἴγυπτος» τόμ Β', σελ. 176, ὡς διατηροῦντα τραπεζιτικὸν Γραφεῖον ἐν Αἰγύπτῳ περὶ τὸ 1860. Ἄφ' ἑτέρου ὁ Α. Ρ. Ρ α γ κ α β ῆ ς εἰς τ' Ἀπομνημονεύματά του, τόμ Γ', σελ. 309 καὶ ἐφ. 329 καὶ ἐφ. κατ' ἐπανάληψιν μνημονεύει τὸν Κινδυνέκον ὁ ὁποῖος κατὰ τὸ 1868 μετέβη εἰς Ἀμερικὴν καὶ ἐγκατασταθεὶς εἰς Οὐασινγκτῶνα — ὅπου εὗρίσκειτο ὁ Ραγκαβῆς ὡς Πρέσβυς τῆς Ἑλλάδος — ἀπέκτησε τὴν ἀμερικανικὴν ὑπηκοότητα διὰ νὰ διεκδικήσῃ σημαντικὰς, κατ' αὐτόν, ἀπαιτήσεις του κατὰ τοῦ Ἀντιβασι-λέως τῆς Αἰγύπτου. Ὁ Ραγκαβῆς τὸν χαρακτηρίζει ὡς «ἐστερημένον παιδείας, ἀλλ' εὐπαρουσίαστον, δραστήριον καὶ ἐνεργητικόν». Ὁ Κινδυνέκος προσήγγισε

τοιαύτην σύστασιν, οὐδὲν μέλος τῆς Ἐπιτροπῆς ἔσχε τὴν ὄρεξιν νὰ ἐπισκεφθῆ ἑαυτὸν ἐν τῷ λοιμοκαθαρηθρίῳ. Ἡ πόρῃσαν μάλιστα οὐ συνεβουλεύετε τὴν Ἐπιτροπὴν, παραλαβοῦσαν ἐμπείρους στρατιωτικούς, νὰ καταβῆ εὐθὺς εἰς Πειραιᾶ καὶ εὗρη τὸν ἄνδρα. Πρὸς τί ἡ τοιαύτη βία καὶ σπουδή; «Μέμνησο ἄπιστιεῖν ἄρθρα τὰ δε τῶν φρενῶν». Ἐγώ, ὁμως, ἐκὼν ἅκων, κατέβην τὴν Παρασκευὴν εἰς Πειραιᾶ μετὰ τοῦ κ Νάζου καὶ διαβάντες ἐκ τοῦ γαλλικοῦ ταχυδρομείου, ἠρωτήσαμεν ἂν καὶ τις Θωμᾶς Κινδυνέκος ἦλθεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ γραμματεὺς, ἰδὼν τὸν κατάλογον μᾶς ἀπεκρίθη «ὄχι». Μόλις δὲ χθὲς ἔμαθον ὅτι εὗρισκεται ἐν τῷ λοιμοκαθαρηθρίῳ, σήμερον δὲ ἐξέρχεται. Ὡστε, θέλω λάβει τὴν τιμὴν νὰ τὸν γνωρίσω καὶ ἐκ τοῦ πληρίου καὶ μάθω τίνας αἱ προτάσεις αὐτοῦ, καὶ ποῖον καὶ τὸ φιλελληνικὸν κομιτᾶτον.

Σήμερον πέμπονται καὶ τὰ πολυθρόλῃτα διπλότυπα. Ἡ ἀποστολὴ αὐτῶν ἐβράδυνε διότι ἡ Ἐπιτροπὴ ἐπολιορκεῖτο ὑπὸ ἄλλων ἀσχολιῶν ἀναγκαιωτάτων, ἣν δὲ ἀνάγκη τρεῖς νὰ ὑπογράψωσι, ἐξ ὧν ὁ εἰς εἶχεν ἀσθενήσει, καὶ τελευταῖον διότι μέλη τινα ἤρουντο νὰ ὑπογράψωσι, λέγοντα ὅτι ἀρκεῖ ἡ γενικὴ ἀπόδειξις, ὡς μέχρι τοῦδε ἐγένετο δι' ὅλας τὰς ἄλλας ἐπιτροπὰς καὶ ὅτι ἡ Ἐπιτροπὴ δὲν δύναται νὰ παραβῆ τὰ τεταγμένα. Ἐδέησε λοιπόν, νὰ γίνῃ ἰδιαιτέρα προᾶξις, ἵνα τὰ ὑμῖν διπλότυπα θεωρηθῶσιν (ὑπὸ) τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς. Ταῦτα δὲ γράφω, οὐχὶ τοσοῦτον ἵνα δικαιολογήσω τὴν βραδύτητα, ὅσον ἵνα γνωρίζητε ὅτι θεωρεῖ εἰς τὸ ἐξῆς περιττὴν τὴν ἀποστολὴν τῶν διπλοτύπων εἰς Ἀθήνας, διότι ἐπέισθησαν ἤδη καὶ αὐτοὶ οἱ δυοπιστοῦντες ἐν Κωνσταντινουπόλει ὅτι τὰ χορηγηθέντα χρήματα περιῆλθον εἰς χεῖρας τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς. Ἐπειτα, τοῦτο συμφέρει καὶ εἰς τὴν Ἐπιτροπὴν ἡμῶν ἥτις, λαμβάνουσα ἀποδείξεις περὶ τῶν ἀποστελλομένων χρημάτων, δύναται τὰ ἄλλα νὰ μεταχειρισθῆ ὅπως καὶ ὅπου κρίνει καλόν, ὡς ἐποίησατε προτείναντες εἰς τὸν υἱὸν τοῦ Μάρκου πεντακοσίας κατὰ μῆνα, καὶ ὡς ποιήσατε αὐριον, ὅταν ἐξεγεροθῆ ἡ Ἡπειρος καὶ ἡ Θεσσαλία. Ἡ μὲν Κρήτη εἰς τὸ ἐξῆς ἀνάγκην χρημάτων δὲν ἔχει, διότι πανταχόθεν πέμπονται συνδρομαὶ καὶ τοσαῦται, ὥστε ἀπεροφόρησαν πάντας καὶ παρέλυσαν τὰς ἐνεργείας τῆς γενικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Ἀχιλλέως, Πύρρου καὶ Ἀλεξάνδρου⁴¹. Ὡς γνωρίζετε, περὶ τούτου, ἔμελλον νὰ

τὸν Ραγκαβὴν καὶ τῷ προσέφερε τὴν προμήθειαν ὄπλων διὰ τὴν Ἑλλάδα, ὡς καὶ τὴν ἴδρυσιν ὀπλοφυλακείας εἰς Ἑλλάδα. Τὰς προτάσεις ταύτας ὁ Ραγκαβὴς ἀπέρριψεν, ἀφοῦ συνεβουλεύθη τὴν κυβέρνησιν τῶν Ἀθηνῶν.

⁴¹ Ὑπαινίσσεται τὰς Ἐπιτροπὰς ὑπὲρ τῆς ἐξεγέρσεως τῆς Θεσσαλίας, τῆς Ἡπείρου καὶ τῆς Μακεδονίας.

συνέλθωσιν αἱ ἐπιτροπαὶ καὶ συσκεφθῶσι. Ὁ υἱὸς τοῦ Μάρκου ἐξέθη-
κε σαφῶς καὶ σιγμύλως τὰς αἰτίας δι' ἃς ἡ Ἑπειρος καὶ ἡ Θεσσαλία
δὲν δύνανται νὰ παρασκευασθῶσιν ἔτι. Τὸ δίκαιον τῆς ἀξιώσεως ἀνε-
γνώρισε καὶ ἡ Κ. Ἐπιτροπὴ, ἀπολογηθεῖσα ὅτι ἐχορήγησε 50.000 δρ.
εἰς τὴν Ἐπιτροπὴν τῆς Ἑπείρου καὶ ὑποσχεθεῖσα καὶ αὐθις νὰ δώσῃ.
Ὁ Β(ότσαρης) μ' ἐπεφόρτισε νὰ ἐπιστήσω καὶ τὴν ὑμετέραν προσοχὴν
ἐπὶ τούτων καὶ νὰ ἐκθέσω ὑμῖν τὴν γνώμην αὐτοῦ ὅτι ἡ Ἐπιτροπὴ
Κωνσ(αντινουπόλεως) ὀφείλει νὰ ἐκτείνῃ τὰς ἐνεργείας αὐτῆς καὶ ὑπὲρ
τῶν ἄλλων, προσλαμβάνουσα καὶ τινὰ μέλη ἐξ Ἑπειρωτῶν, Θεσσαλῶν
καὶ Μακεδόνων, διὰ τὸ καλέσῃ ἢ ἀνάγκη. Ταῦτα ἀποδέχομαι καὶ ἐγώ,
διότι αἱ μὲν Ἐπιτροπαὶ ἐπιπλέον δὲν εἶναι δυνατόν νὰ συγχωνευθῶσιν,
ὡς ἕκαστος ὑμῶν εὐκόλως ἐννοεῖ, ἢ δὲ ἡμετέρα δύναται νὰ ἐνεργῇ ὑπὲρ
πασῶν καί, κατὰ τὰς ἀνάγκας, ὅτε μὲν νὰ χορηγῇ χρήματα καὶ ὄπλα
ὑπὲρ τῶν μὲν, ὅτε δὲ ὑπὲρ τῶν ἄλλων. Τούτων ἕνεκα, ἡ ἀποστολὴ τῶν
διπλοτύπων εἰς Ἀθήνας ἀποβαίνει περιττὴ, οἴκοθεν ὁμως ἐννοεῖται
(ὅτι) πρέπει νὰ γίνηται ἀκριβεστάτη καταγραφὴ, ποῦ καὶ πῶς δαπα-
νῶνται τὰ χρήματα, ἵνα, ἐν καιρῷ τῷ δέοντι, ἀποδειχθῇ ἡ ἀδοτηρὰ
φειδωλία καὶ τιμιότης τῆς Ἐπιτροπῆς. Καὶ περὶ μὲν τούτων σκεφθέν-
τες, ἀποφασίσατε τὸ βέλτιστον, τὰ δὲ ἐνυπόγραφα διπλότυπα ἐγχειρί-
ζοντες, ὀφείλετε νὰ λάβητε τ' ἄλλα, ἵνα μὴ οἱ ἀπαξ χορηγήσοιτες χρή-
ματα ἔχωσιν ἀνὰ χεῖρας δύο διπλότυπα.

Οἱ δὲ ἐν Λοιδίνῳ πλούσιοι, ἠνάγκασαν τὴν Κ(εντρικὴν) Ἐπιτρο-
πὴν ν' ἀποδώσῃ τὰς παρ' αὐτῶν προσφερομένης πρὸ μηνῶν 1500 Λί-
ρας εἰς τὴν ἐν Ἀθήναις ἀγγλικὴν ἐπιτροπὴν καὶ τοῦτο ἵνα μὴ ἀναγκα-
σθῶσι νὰ καταβάλωσιν αὐθις μεγάλα τινὰ ποσά, ἀλλὰ μικρά, ἅτινα
ὁμως, προστιθέμενα πρὸς τὰ ἀρχαῖα, ποιήσουσι τὸ συναμφοτέρον μέ-
γα. Καὶ οὗτος, χιακὸς ὑπολογισμὸς. Ἡ Ἐπιτροπὴ, ἐκοῦσα ἄκουσα, ἐ-
κένωσε τὸ ταμεῖον αὐτῆς, ἐλπίζουσα, πολλὰ ἐκ τῶν ὁμογενῶν τῆς Ἀγ-
γλίας. Διαθρυλεῖται ἤδη, ὅτι πέμπονται 9000 βελονωτὰ⁴⁴ (ἴδε «Αἰῶ-
να» τῆς 5 Δεκεμβρίου). Διαθρυλοῦνται καὶ ἄλλα, ἃ εὐχῆς ἔργον ν' ἀ-
ποβῶσιν ἀληθῆ, ὅτι αἱ Δυνάμεις ἐπεμβαίνουσιν ὑπὲρ τῆς Κρήτης, ὅτι
καὶ ὁ ἐν Ἀθήναις Ἰταλὸς πρέσβυς διέταξε τὰ ἐν Σούδα σταθμεύοντα
ἰταλικά πλοῖα νὰ παραλάβωσι κρητικὰς οἰκογενείας κτλ. Τὸ ἀληθές
ἐστὶν ὅτι ἡ μὲν ἁγία Ρωσσία ῥέγγει, ὁ δὲ πλοίαρχος Πύμ ἀνεχώρησε
καὶ αὐθις εἰς Κρήτην, ἵνα ἐνθαρρύνῃ καὶ εὐελπίσῃ τοὺς ἡμετέρους οἴ-
τινες ἔχουσι μεγίστην ἀνάγκην ἐμψυχώσεως⁴⁵. Διότι ὁ Μουσταφᾶς ἔ

⁴⁴) Βλ. κατωτέρω σημ. 139.

⁴⁵) Ὁ Πύμ δὲν κατώρθωσε, παρὰ τὴν ἐπιθυμίαν του, κατόπιν ὁδηγιῶν τῆς
ἀγγλικῆς κυβερνήσεως, νὰ συνεχίσῃ τὴν παραλαβὴν γυναικοπαίδων ἐκ Κρήτης.

ξηλθε τῶν Χανίων, ἄγων εἴκοσι καὶ δύο χιλιάδας στρατοῦ. Οἱ ἡμέτεροι εἰσὶ περὶ τοὺς 6000, ἐξ ὧν πολλοὶ ἄπειροι τοῦ πολέμου. Ἡ καρδία ἡμῶν τρέμει, περιμένοσα τὸ ἀποτέλεσμα τῶν μαχῶν. διότι ἐν αὐταῖς ἐπαίχθη ἀναμφιβόλως ἡ τύχη τῆς Κρήτης.

Περὶ τούτων, θέλω σὰς γράψει καὶ διὰ τοῦ γαλλικοῦ, ἂν προφθάσω, διότι ἔχω προαίσθημα ὅτι οἱ ἡμέτεροι ἀπέκρουσαν τὸν Μουσταφᾶν, ἐνθαρρυνθέντες ὑπὸ τῆς ἠθικῆς ἐπεμβάσεως τῆς Ἀγγλίας. Ἄλλ' ἡ ἀγία Ρωσσία, ἡ τοσοῦτον θόρουσον ποιήσασα, διατὶ ἀρεγῆ⁴⁶; Καὶ ὁμως εἰς τὴν πατριδα μου⁴⁷ ἐστάλησαν 40.000 ὄρ. ὑπισχνοῦνται δὲ καὶ ἄλλαι, ἂν ἐξεγερθῆ. Διατὶ δὲ καὶ ἡ Σερβία, ἡ συνεννόησιν... συνεννόησιν ἐπιφωνοῦσα, κωλύει νὰ συλληχθῶσι χορήματα ἐν Βελιγραδίῳ ὑπὲρ τῶν Κρητῶν; Τὸ πρᾶγμα φαίνεται ἀπίθανον, καὶ ὁμως ἀναφέρει αὐτὸ ἡ «Κλειώ» τῆς 25 Νοεμβρίου, ἣν πέμπομεν μετὰ τῶν ἄλλων. Δείξαντες αὐτὴν εἰς τὸν ἐπιτειραμμένον, ἐρωτήσατε ἂν διὰ τοιούτων μέσων ἐπιθυμῆ ἡ Σερβικὴ Κυβέρνησις νὰ συνεννοηθῆ μετὰ τῆς Ἑλλάδος. Ἐπειδὴ καθυσιερεῖ τὸ αὐστριακόν, δὲν ἔλαβον τὰς ἐπιστολάς ὑμῶν, ἵνα ἴδω ἂν μοὶ γράφητε τι περὶ τῶν σερβικῶν. Ὁ Πετρούλακος μετὰ 800 Μανιατῶν μεταβαίνει εἰς Κρήτην. Νομίζω ὅτι οἱ ἡμέτεροι ἐν Σύρῳ ἐτοιμάζουσι πυροπολικά, ἐφ' ᾧ ἀνέβαλον ἐπ' ὄλλῃγον τὸ ταξείδιον τοῦ «Πανελληνίου».

Προχθὲς ὁ Χριστόπουλος⁴⁸ ἀπαντήσας με, ἠρώτησε: «Τί νεώτερον ἐκ Κωνσ(αντινουπόλεως);» — «Τὰ γνωρίζεις» τῷ ἀπήνησα, ἀναγνόνς τὴν ἐπιστολήν. — «Ἐχεις καὶ ἄλλα, ἅτινα μὲ κρύπτεις. Ἐγὼ γνωρίζω ὅτι ὁ ἰδικός σου (τίς ὁ Στέφανος Σκουλούδης ἢ ὁ Μ(orris) (;) ἔγραψεν ὅτι ἡ συνάντησις ἐν Χίῳ δὲν ἐγένετο δεκτὴ». Παρακαλῶ νὰ μοὶ λύσητε τὸ αἰνίγμα τοῦτο. Ἐγὼ δὲν σὰς κωλύω νὰ γράφητε καὶ εἰς ἄλλους, ἀλλ' ἀπαιτῶ νὰ γνωρίζω τὰ γραφόμενα. Τί ἠθέλετε εἰπεῖ ὑμεῖς, ἂν ἐγὼ ἔγραφον εἰς τὸν Μ(orris), ; περὶ πραγμάτων ἅτινα ἀπέκρουπτον πρὸς ὑμᾶς; Ἡμεῖς μέχρι τοῦδε ἐνεργοῦμεν ὡς ἀδελφοὶ ἀπὸ κοινοῦ καὶ συμφώνον, οὐδ' ἐννοοῦμεν τὴν εἰλικρίνειαν ὡς ὁ Βούλγαρος καὶ ὁ Κουμουνδούρος, ὧν τὰς ἐπιστολάς ἀνάγνωτε ἐν τῇ «Ἀληθείᾳ» (5 Δε-

⁴⁶) Κατόπιν τῆς λαμπρᾶς ἐντυπώσεως τὴν ὁποίαν ἐδημιούργησεν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἡ ὑπὸ τοῦ ἀγγλικοῦ πολεμικοῦ «Assurance» παραλαβὴ γυναικοπαίδων ἐκ Κρήτης, ἡ Ρωσσία διὰ νὰ μὴ ὑστερήσῃ, ἀπέστειλε τὸ πολεμικὸν «Μέγας Ναύαρχος» τὸ ὁποῖον παρέλυθε τὴν 13 Δεκεμβρίου 1866 εἰς Τρουπητὴν 1143 ἄτομα, μεταξὺ τῶν ὁποίων 425 γυναίκας καὶ 523 παιδιά. (Βλ. Τσιριντάνη, ἐνθ' ἄνωτ. τόμ. Α', σελ. 579 καὶ ἐφ.).

⁴⁷) Ἐννοεῖ ἐνταῦθα τὴν Ἡπειρον.

⁴⁸) Χ. Χριστόπουλος, βουλευτὴς, φίλος τοῦ Κουμουνδούρου καὶ μέλος τῆς Κεντρικῆς ἐπι τῶν Κρητῶν Ἐπιτροπῆς.

κεμβρίου), ἵνα ἴδῃτε εἰς ποίαν ἀθλιότητα εὐρίσκονται τὰ ὑπουργικά.

20

4.

Ἐπιστολὴ Angelo di Tedesco πρὸς Στέφ. Σκουλούδη. Μονόφυλλον διαστάσεων 26,5 × 21 ἐπὶ κυανωποῦ γραμμογραφημένου χάρτου γραφῆς μὲ ὑδατογραφημένας καθέτους ραβδώσεις.

Αἰτησις πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς βελγικῆς ἔφημερίδος «L' Orient» τῶν Βρυξελλῶν διὰ τὴν συνέχισιν τὴν ὑποστήριξιν τῆς κρητικῆς ὑποθέσεως⁴⁹.

ADMINISTRATION DE L' ORIENT
3e DIVISION

Alexandrie, le 11 Décembre 1866

Monsieur Etienne Scouloudis
Constantinople

Monsieur,

J' ai l' honneur de vous remettre ci - inclus une lettre que le patriote D. L. Sgouta m' a remis pour Vous, et dont le but vous est expliqué.

L' oeuvre que j' ai entreprise est gigantesque. Il me faut du secours de toute part. Aussi, je vous demande avec confiance votre noble appui, afin que le Journal «L' Orient» ait beaucoup d' abonnés, et que des correspondances régulières soient expédiées de Constantinople à la Rédaction du journal «L' Orient» à Bruxelles. Adresse ; 30, Rue de l' Orangerie.

⁴⁹) Ὁ Angelo de Tedesco εἶχεν ἀναλάβει διὰ τῆς ἐν Βρυξέλλαις ἐκδιδομένης ἔφημερίδος τοῦ «L' Orient» («Ἀνατολή») νὰ διαφωτίσῃ τὴν κοινὴν γνώμην τῆς Εὐρώπης ἐπὶ τῶν δικαίων τοῦ κρητικοῦ ἀγῶνος, ἐπέτυχε δὲ νὰ πείσῃ τὸν ἐν Βρυξέλλαις τότε ἐν ἔξορίᾳ εὐρισκόμενον, λόγῳ τῆς ἀντιθέσεώς του πρὸς τὸν Αὐτοκράτορα τῶν Γάλλων Ναπολέοντα τὸν Γ', διάσημον γάλλον ποιητὴν Βίκτωρα Οὐγκώ, νὰ δημοσιεύσῃ εἰς τὴν ἔφημερίδα του μίαν φλογερὰν προκήρυξιν πρὸς τοὺς Κρητας. Ἡ προκήρυξις αὕτη τοῦ Οὐγκώ, ἐνεθουσίασε κατ' ἀρχὰς τοὺς ἐπαναστάτας, ἀλλ' ὅπως ἀπεδείχθη κατώπιον, ἔκαμε περισσότερον κακὸν παρά καλόν, διότι ὁ Οὐγκώ περιέλαβεν εἰς τὸν χαιρετισμὸν του πρὸς τοὺς Κρητας καὶ δριμυτάτας ἐκφράσεις κατὰ τοῦ Ναπολέοντος καὶ τοῦ μοναρχικοῦ συστήματος, μὲ ἀποτέλεσμα ν' ἀπαγορευθῇ ἡ κυκλοφορία τῆς ἔφημερίδος εἰς τὴν Γαλλίαν καὶ νὰ κατασχεθῇ ὑπὸ τῶν γαλλικῶν ἀρχῶν τὸ φύλλον τῆς 2 Δεκεμβρίου 1866 ὅπου ἐδημοσιεύθη ἡ προκήρυξις τοῦ Οὐγκώ. (Βλ. τὸ κείμενον τοῦ πρὸς τοὺς Κρητας χαιρετισμοῦ τοῦ Οὐγκώ ἐν Τσιρινεάνη, ἔνθ' ἄνωτ. τόμ. Α', σελ. 552 · 3).

Ce n'est que par de grands efforts de tous les amis de la Grèce, que nous arriverons à notre but.

Si vous ne voulez pas figurer, servez - vous de notre Agent Mr. H. Weiss, libraire à Péra, et aidez - le puissamment.

Honorez - moi d'une réponse et agrééz, Monsieur, l'assurance de ma haute estime.

Le Commandeur Angelo de Tedesco

Μετάφρασις

ΔΙΕΥΘΥΝΣΙΣ ΤΗΣ ΕΦΗΜΕΡΙΔΟΣ «L' ORIENT»

ΔΙΕΥΘΥΝΣΙΣ 3η

Ἐλεξάνδρεια, 11 Δεκεμβρίου 1866

Κύριον Στέφανον Σκουλούδη
Κωνσταντινούπολιν

Κύριε,

Ἔχω τὴν τιμὴν νὰ σᾶς ὑποβάλω συνημμένως μίαν ἐπιστολὴν πρὸς ὑμᾶς τὴν ὁποίαν μοι παρέδωσεν ὁ πατριώτης Δ. Λ. Σγούτας⁵⁰ καὶ τῆς ὁποίας σᾶς ἐξηγεῖ τὸν σκοπὸν.

Τὸ ἔργον τὸ ὁποῖον ἀνέλαβον, εἶναι γιγάντιον. Χρειαίτομαι βοήθειαν ἀπὸ παντοῦ. Συνεπῶς ζητῶ μὲ ἐμπιστοσύνην τὴν εὐγενῆ σας ὑποστήριξιν, διὰ ν' ἀποκτήσῃ ἡ ἐφημερίς «L' Orient» πολλοὺς συνδρομητὰς καὶ διὰ ν' ἀποστέλλωνται τακτικῶς ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἀνταποκρίσεις πρὸς τὴν σύνταξιν τῆς ἐφημερίδος («L' Orient») εἰς Βρυξέλλας. Ἡ διεύθυνσις εἶναι : 30 Rue de l' Orangerie.

Μόνον διὰ μεγάλων προσπαθειῶν ὄλων τῶν φίλων τῆς Ἑλλάδος, θὰ ἐπιτύχωμεν τοῦ σκοποῦ μας.

Ἐὰν δὲν θέλετε νὰ ἐμφανίζεσθε ὑμεῖς, χρησιμοποίησατε τὸν ἐν Πέρα ἀντιπρόσωπόν μας βιβλιοπώλην κ. H. Weiss, καὶ βοηθήσατέ τον γενναίως.

Τιμῆσατέ με παρακαλῶ διὰ μιᾶς ἀπαντήσεως, καὶ δεχθῆτε κύριε τὴν διαβεβαίωσιν τῆς ὑψηλῆς μου ἐκτιμήσεως.

(ὑπογραφή) Ὁ ταξιάρχης Angelo de Tedesco⁵¹

⁵⁰) Ἄγνωστος ὁ «πατριώτης» Δ. Λ. Σγούτας τὸν ὁποῖον ἀναφέρει ὁ ἐπιστολογράφος, ἐκτὸς ἐὰν πρόκειται περὶ τοῦ γνωστοῦ καὶ διαπρεποῦς νομομαθοῦς Λεωνίδα Σγούτα ὁπότε τὸ γράμμα «Δ» τὸ προτασσόμενον τοῦ ὀνόματός του πιθανῶς νὰ ὑποδηλῇ τὸν τίτλον τοῦ Δόκτορος (DR).

⁵¹) Ὁ τίτλος τοῦ «ταξιάρχου» τὸν ὁποῖον προτάσσει εἰς τὴν ὑπογραφήν του ὁ De Tedesco πιθανῶς ἀναφέρεται εἰς βαθμὸν παρασῆμου μὲ τὸ ὁποῖον εἶχε τιμηθῆ.

5.

Μυστική ἔκθεσις Ἡροκλέους Βασιάδου ἐξ Ἀθηνῶν πρὸς τὴν Ἐπιτροπὴν τοῦ Κρητικοῦ Ἀγῶνος εἰς Κωνσταντινούπολιν. Βασίλειδος (ἐξ ὧν ἢ μία λευκὴ) διαστάσεων 27 × 21 χιλ. ἐπὶ λευκοῦ χάρτου γραφῆς ἄνευ ὕδατογραφημένων γραμμῶν ἢ γραμμογραφῆσεως. Γραφὴ Ἡροκλέους Βασιάδου.

Ἡ ἐθνικωτάτη δρᾶσις τοῦ νεοῦ Βασιλέως Γεωργίου Α' — Οἱ βασιλικοὶ πόθοι διὰ τὴν σύμπραξιν τῶν κομμάτων. — Ἀπροθυμία τῶν πολιτικῶν ἀρχηγῶν πρὸς συμμόρφωσιν πρὸς τὴν βασιλικὴν ἐπιθυμίαν. — Αἱ διαδόσεις τῶν «γαλλοφρόνων» καὶ ἡ δρᾶσις τῶν Ἀγγλων καὶ τῶν Ρώσων. — Καὶ πάλιν ὁ τυχοδιώκτης Κινδυνέκος ἐπὶ σκηνῆς. — Αἱ ἐκ Κρήτης εἰδήσεις.

Τῆ 13 Δεκεμβρίου 1866, Ἀθήνησιν

Φίλοι καὶ Ἀδελφοί,

Ἐνθυμεῖσθε ὅτι ἐν τῇ πρώτῃ, ἢ τῇ δευτέρῃ, ἐπιστολῇ μου ⁸² οἷς ἔγραψον ὅτι ὁ Δεληγιώργης δικαιολογούμενος ὅτι τὸ Ὑπουργεῖον δὲν εἶναι λίαν ἐνεργητικόν, οὐδὲ πράττει ὑπὲρ τῆς Κρήτης ὅσα ὀφείλει, ἀπέδιδε τὴν αἰτίαν αὐτοῦ εἰς τὸν ἀνώτατον Ἀρχοντα, ὃς πιεζόμενος ὑπὸ τῆς ἐξωτερικῆς διπλωματίας, παρενέβαλλε προσκόμματα εἰς τὰς ἐνεργείας τῶν ὑπουργῶν. Κατὰ πόσον τοῦτο εἴχαιο ἀληθείας πρὸ τῆς ἐλευσεώς μου, ἀγνοῶ. Ἄλλ' ἐξ οὗ χρόνου διατρέβω ἐπιταῦθα, βλέπω μετὰ πλείστης ἀγαλλιάσεως ὅτι ὁ νεορὸς ἡμῶν βασιλεὺς φρονεῖ καὶ πράττει ἐθνικώτατα καὶ ἑλληνικώτατα, μὴ ἐπιλαθόμενος ὅτι ἐκλήθη γὰρ βασιλεύσει πάντων τῶν Ἑλλήνων. Τοῦτου ἕνεκα, συναγωνιᾶ περὶ τοῦ ἀγῶνος τῆς Κρήτης, χαίρει καὶ λυπεῖται κατὰ τὰς καλὰς ἢ κακὰς ἐκεῖθεν εἰδήσεις, γράφει πρὸς τοὺς ἰσχυροὺς αὐτοῦ συγγενεῖς, ἐπικαλούμενος τὴν τελεσιουργὸν αὐτῶν συνδρομὴν ὑπὲρ τῆς καλῆς ἐκβάσεως τοῦ κρητικοῦ ἀγῶνος.

Ἄλλὰ καὶ περὶ τῶν ἐσωτερικῶν ὁ βασιλεὺς ἐκ τῶν αὐτῶν πανελληνίων ἐμπνέεται ἀρχῶν. Καὶ ὅτι, οἱ ἀρχηγοί, ἢ μᾶλλον οἱ ἀρχιαβδηροῦται τῶν πολιτευομένων, ἀποτροπιάζονται τὴν ἔνωσιν καὶ σύμπραξιν καὶ ἀνακηρύττουσιν ἐν ταῖς ἐφημερίσιν αὐτῶν ὅτι ἡ μὲν ὁμόνοια ἐν τοῖς σιναγματικοῖς κράτεσιν ἐστὶ βλαβερὰ, ἡ δὲ διχόνοια λυσιτελής καὶ ἐθνοσωτήριος, (Τίς ἤθελε τὸ πιστεύσει; Καὶ ὁμως ἀνάγνωτε τὸ φύλλον τῆς «Νέας Γενεᾶς» τῆς 10 Δεκεμβρίου), ὁ βασιλεὺς προσκαλεῖ αὐτοὺς καὶ ἀπαιτεῖ, κατὰ τὰς πανελληνίους εὐχάς, γὰρ συνενωθῶσι καὶ συμπράξωσι. Τοῦτο ἐγένετο χθές. Καὶ οἱ μὲν περὶ τὸν Βούλγαρον καὶ Δεληγι-

⁸²) Αἱ ἐπιστολαὶ αὗται, δυστυχῶς, δὲν περιεσώθησαν.

ώρην φαίνονται πρόθυμοι νῦν, αὐτοὶ ἐκεῖνοι οὔτινες πρὸ δύο μηνῶν ἀπέκρουσαν τὴν συγχώνευσιν, λέγοντες ὅτι θεωρητικῶς μὲν ταῦτα εἰσὶ λίαν καλὰ, ἀλλὰ πρακτικῶς ἀκατόρθωτα. Οἱ δὲ περὶ τὸν Κομμουνιστὸν, ἀποδοκιμάζουσι τὴν συνένωσιν καὶ σύμπραξιν ὡς ἀντιουταγματικὴν. Ὡστε, φόβος πολὺς, μήπως οἱ πανελλήνιοι καὶ βασιλικοὶ πόθοι ναυαγήσωσι διὰ μικρὰ καὶ εὐτελεῆ πάθη καὶ συμφέροντα, καί, ὡς τελευταία ἀνάγκη, ἐπέλθῃ ἡ διάλυσις τῆς Βουλῆς, ἣτις μυρῶν ἔσται δυσνημάτων παραιτίος.

Ἄλλὰ τίς ἔστιν ὁ αἴτιος τούτων καὶ κατὰπτυστος παισίτης; Πάντες οἱ πολιτευόμενοι, πλὴν τοῦ Βασιλέως ὅς, ἀνώτερος τῶν κομματικῶν παθῶν, συνεβούλευσε τὰ δέοντα καὶ ἐπεθύμησε τὰ ὑπάρχοντα ἰσχυρὸν ὑπουργεῖον, ἵνα ἀπέλθῃ εἰς τὴν ἐσπερίαν Εὐρώπην καί, διὰ τῆς παρουσίας αὐτοῦ, καὶ τῶν συγγενῶν, ἐνεργήσῃ ὑπὲρ τῶν ἐν δουλείᾳ σιναζόντων ἀδελφῶν. Ἡ εὐκαιρία πρὸς τοῦτο καταλληλοτάτη. Διότι, τὸ ἡρωϊκὸν μεγαλοῦργημα τοῦ Ἀρκαδίου βαθέως συνεκίνησε τὴν Εὐρώπην καὶ ἡ κοινὴ γνώμη, μετ' ἀποσιροφῆς ἀποκηρύξασα τὰς ἀναιδεῖς ψευδολογίας τοῦ «Μηνύτορος»⁵³ συνετάχθη ὑπὲρ τῆς Κρήτης. Μικρὰ ἐπιμονὴ ἔτι, καὶ συνταχθήσονται καὶ αἱ κυβερνήσεις. Ἡ φιλανθρωπικὴ αὐτῶν ἐπέμβασις πρὸς σωτηρίαν τῶν γυναικοπαίδων, ἔσεται ἐξ ἀνάγκης πολιτικὴ ἐπέμβασις πρὸς ἀπελευθέρωσιν τελείαν τῆς Κρήτης. Ἦδη οἱ γαλλόφρονες καὶ λογοποιοὶ ἀγγέλλουσιν ὅτι ἡ πολιτικὴ τοῦ Ναπολέοντος ὅσον οὕτω μεταβάλλεται καὶ ἐκπλήξῃ διὰ τὴν γενναιοδωρίαν τοὺς Ἕλληνας. Καὶ περὶ μὲν ταύτης, ἐξέστω ἀμφιβάλλειν. Ἡ δὲ Ἀγγλία καὶ Ρωσσία ἀνεκηρύχθησαν ἀναφανδόν, καὶ πράττουσιν ὑπὲρ τῆς Κρήτης. Καὶ ὁ μὲν «Μέγας Ναύαρχος»⁵⁴ περιμένεται (ἀκόμη περιμένεται) εἰς Πειραιᾶ μετακοιῖζων ἐκ Κρήτης παῖδας καὶ γυναῖκας, ὁ δὲ φιλελληνικὸς σύλλογος ἐν Λονδίῳ, ὡς ἀπαρχὴν τῶν συνεισφορῶν αὐτοῦ, ἀπέστειλε διοχιλίαν Λίρας. Οἱ Ἀγγλοὶ δὲ ἀγαπῶσιν ἡμιτελεῖν τὰ πράττουσιν ἔργα, ἢ μόνον μέχρι λόγων τὰ προβαίνουσι.

Κατὰ τοῦτο, καὶ ἡμεῖς ἐσμὲν Γάλλοι καὶ Ρῶσοι μᾶλλον, ἢ Ἀγγλοὶ. Δι' ὅ, καὶ ὁ Βότσαρης τὸ μὲν πρῶτον ἐδέχθη ἀσμένως. Ἐἶτα, ἐπῆλθεν ἡ σκέψις καὶ ἀνήρρεσε τὴν πρώτην ἀπόφασιν. Ὡστε τώρα περιμένει τὴν σύστασιν τοῦ νέου Ὑπουργείου, καὶ ἂν μὴ ἐκλεχθῇ, ἐξ ἅπαντος ἀπέρχεται εἰς τὴν Καπερναοὺμ τὴν παραθαλασσίαν. Ἐπειδὴ δὲ ἐπεθύ-

⁵³) «Mouiteur Universel» ἐπίσημος ἑφημερίς τῆς γαλλικῆς Κυβερνήσεως. Ἄπὸ τοῦ 1869 ἀντικατεστάθη ὑπὸ τῆς «Journal Officiel».

⁵⁴) Τὴν ἰδίαν ἡμέραν κατὰ τὴν ὁποίαν ἔγραφε τὴν ἐκθεσίν του αὐτὴν ὁ Βασιάδης τὸ ρωσικὸν πολεμικὸν «Μέγας Ναύαρχος» παρελάμβανε 1143 γυναικόπαιδα ἐκ Κρήτης. Βλ. ἀνωτέρω ὑποσ. 46.

μει νὰ λάβῃ πείραν τῶν ὄπλων, καὶ γνωρίζει ἐνὸς ἐκάστου τὰς ἀρετὰς καὶ τὰς ἐλλείψεις, ἢ Ἐπιτροπή, χαριζομένη, ἵνα ἔχη αὐτὸν ὑποχείριον καὶ πρόθυμον εἰς τὴν ἀποστολὴν, παρεχώρησε τὰ 4 ὄπλα, τὸ δὲ πέμπτον ἐδώρησατο τῷ Καλλέργῃ. Ἐγὼ ἐλυπήθην καὶ ἐδυσφόρησα, ἀλλ' ἢ Ἐπιτροπὴ ἀπεκρίθη μοι ὅτι αἴτη δὲν ἠδύνατο νὰ πέμψῃ αὐτὰ εἰς Κρήτην, διότι ὀλίγα ὄντα καὶ ἀνόμοια, ἤθελον ἀποβῆ ἄχρηστα. Ἄλλ' ἐγὼ δὲν εἶμαι πεπεισμένος περὶ τῆς ἀχρηστίας αὐτῶν, δι' ὃ, ὅταν ὁ Βόστωρ ἀναχωρήσῃ, θέλω φροντίσει νὰ παραλάβω αὐτὰ καὶ ἀποστείλω εἰς Κρήτην.

Ἐκ δὲ τῶν ὄπλων τοῦ Κινδυνέκου, τὸ μὲν ἀρχαιότερον ἐπεδοκιμάσθη ὡς καλὸν καὶ χρῆσιμον, τὸ δὲ ἔτερον, ἀπεδοκιμάσθη ὡς κνηγετικὸν μᾶλλον, ἢ στρατιωτικόν. Ὁ δὲ Κινδυνέκος — ὅταν μὲν ἐπαινεῖ τις αὐτό, ὑψώνει τὴν τιμὴν μέχρι τριῶν - τεσσάρων λιρῶν, ὅταν δὲ ψέγῃ τις τὸ ὄπλον, καταβιβάζει τὴν ἀξίαν μέχρι 6-7 χαρτίνων ταλλήρων — εἶπε πολλὰ περὶ τῶν ἐν Ἀμερικῇ, ἀλλ' ἐν πᾶσι τοῖς λεγομένοις ἐνυπολανθάνει κερδοσκοπία. Ἐρχόμενος εἰς Ἀθήνας, ἐνόμιζεν ὅτι ἠδύνατο νὰ κατορθώσῃ ν' ἀγορασθῶσι δι' αὐτοῦ ἐξ Ἀμερικῆς ὄπλα ἀντὶ τριῶν λιρῶν ἕκαστον, ἐνῶ ἡ πραγματικὴ αὐτῶν ἀξία ἐστὶ μία λίρα. Περὶ τούτου, ἀπετάθη πρὸς πολλούς, ἀλλ' ἀπέτυχεν. Ἀποτυχῶν δέ, ἔστρεψε τὰ βλέμματά του πρὸς τὴν βαθύπλουτον Αἴγυπτον. Ὑπέβαλέ μοι νὰ πείσω τὴν Ἡπειρωτικὴν Ἐπιτροπὴν νὰ γράψῃ πρὸς τὸν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ Ἡπειρώτην Κωνστ. Νάλκον⁵⁵ ἵνα ἐξ Ἀμερικῆς ἀγοράσῃ, (ἐννοεῖται διὰ τοῦ Κινδυνέκου) τρισχίλια ὄπλα ὑπὲρ τοῦ ἐθνικοῦ ἀγῶνος. Τιοῦτος ὁ ἀνὴρ, τυχοδιώκτης καὶ κερδοσκοπός. Ἄλλ' ὅπως δὴποτε, ἐγένετο ὠφέλιμος, πανταχοῦ ὁμιλῶν περὶ τῆς ἀνάγκης τοῦ νὰ σταλῇ ὅσον τάχιστα κατάλληλος ἄνθρωπος εἰς Ἀμερικὴν καὶ συστηθῶσι φιλελληνικοὶ σύλλογοι ἐξ Ἑλλήνων καὶ Ἀμερικανῶν. Καίτοι, ἐγὼ δὲν ἔχω δικαίαν ἀφορμὴν νὰ παραπονεθῶ καθ' ἑμῶν ἐπὶ τῇ ἀποστολῇ τοιοῦτου ἀνδρός, διότι πολὺ ἀνύψωσέ μου τὴν ἀξίαν κηρύσσων πανταχοῦ ὅτι, ἀναχωρῶν, ἀφίνει εἰς Ἀθήνας ἀντιπρόσωπον τὸν φίλον αὐτοῦ Βασιάδην⁵⁶. Ἄλλ' ὁμως ὑμεῖς δόξετε νοῦν ἔχειν, μεμνημένοι τοῦ ἀρχαίου γνωμικοῦ:

Μέμνησο' ἀπιστεῖν, ἄρθρα τάδε τῶν φρενῶν⁵⁷.

⁵⁵) Ἄγνωστος ἀλλαχθέν ὁ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ὁμογενὴς οὗτος Ἡπειρώτης. Ὁ Ἀθ. Πολίτης δὲν τὸν ἀναφέρει εἰς τὸ μνημειῶδες δίτομον ἔργον του «Ὁ Ἑλληνισμὸς καὶ ἡ Νεωτέρα Αἴγυπτος» Ἀλεξάνδρεια 1928 - 30.

⁵⁶) Ἐδῶ ὁ Βασιάδης ἀποκαλύπτει τὸν ἑαυτὸν του ὡς συντάκτην τῶν ἀνω-νύμων μυστικῶν ἐκθέσεων, καίτοι οὐδεμία ἀμφιβολία παρέμενε περὶ τούτου ἐκ τοῦ γραφικοῦ χαρακτῆρος αὐτῶν. Βλ. ἀνωτ. ὑποσ. 11.

⁵⁷) Ὁ ἀρχαιομαθέστατος Βασιάδης παραθέτει συχνὰ γνωμικὰ καὶ ἀπο-
ΚΡΗΤΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ ΙΒ. 3

Ἡ ἐγκύκλιος ἐδημοσιεύθη καὶ πέμπω ὑμῖν ἀντίτυπά τινα. Ὁ δὲ Καλλέργης, ἀπέστειλεν εἰς πολλὰς Illustrations τὴν εἰκόνα καὶ περιγραφὴν τοῦ ἡρωϊκοῦ Ἀρκαδίου καὶ τὴν βιογραφίαν τοῦ τελευταίου ἡγουμένου του, ἀειμνήστου Γαβριήλ. Ταύτην δὲ τὴν ἐβδομάδα, αἱ ἐκ τῆς Κρήτης εἰδήσεις ἀγαθαί. Οἱ ἡμέτεροι ἀντέχουσι κατὰ τοῦ πολυαριθμοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ, ποῦ μεν ἐνεδρεύοντες καὶ προσβάλλοντες, ποῦ δε ὑποχωροῦντες, διότι ὁ ἐκ τοῦ συστάδην πόλεμος ἀπρόσφορος. Οἱ ἡμέτεροι δὲν λημονοῦσιν ὅτι ἡ Κρήτη ἔσεται ἐλευθέρα ἐὰν ἡ ἐπανάστασις διαρκῆ. Διὰ τὰ καθ' ἕκαστα, ἀνάγνωτε τὸ παράρτημα τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς ὃ συναποστέλλω ὑμῖν μετὰ τῶν ἐφημερίδων, εἰς τὸ ἡμίφυλλον τοῦ «Αἰῶνος» τῆς 12 Δεκεμβρίου.

Πάντες οἱ πεποιθότες ἐπὶ τοῖς φιλελληνικοῖς φρονήμασι τοῦ ἀγαθοῦ φίλου, ἐλυπήθησαν σφόδρα ἐπὶ τῇ βραδύτητι τῶν ἀμερικανικῶν πλοίων, διότι ἐν ἀγῶσι φιλανθρωπίας οἱ Βόρειοι Ἀμερικανοὶ συνήθως προεξάρχουσι τῶν ἄλλων. Ἀλλ' οὐδὲν ἤτιον, μυρίας ὁμολογοῦσι χάριτας καὶ μέγαν ἀντακροῦντιουσιν εὐεργετήν τοῦ Ἑλληνισμοῦ, δι' ὅσα λέγει καὶ πράττει ὑπὲρ ἡμῶν, ἀντιστρατευόμενος τοῖς Τούρκοις.

Ἡ 19 ἀποσταλεῖσα διὰ τοῦ προπαρελθόντος γαλλικοῦ, ἐλήφθη; Μει' αὐτῆς ἦν καὶ ἐπιστολὴ τοῦ κ. Μαλικοπούλου πρὸς τὸν φίλιτον Γ. Μακ. (;) καὶ διὰ τοῦ παρελθόντος γαλ(λικοῦ) ἐπέστειλα ὑμῖν τὴν 21 ἀνυπόγραφον. Ἀπὸ τοῦδε, θέλω παύει ἐπιστέλλων ὑμῖν καὶ διὰ τοῦ γαλλικοῦ, ἵνα μὴ παραπίπτωσιν αἱ ἐπιστολαί. Μέχρι ταύτης τῆς ὥρας, τὸ αὐστριακὸν Κωνσταντινουπόλεως, δὲν ἀφίχθη. Τὰς πρὸς ἄλλους ἐπιστολάς ὑμῶν, στέλλετε, παρακαλῶ, ἐσφραγισμένας, ἵνα μὴ κινδυνεύω νὰ δαπανῶ 25 δραχμάς, ὡς μοὶ συνέβη διὰ τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Μ πρὸς τὸν Βόι(σαρην). Ὁμιλῶν μετὰ τοῦ Μελαῖ, ἔλαθον ἐνθεὶς χαρτονόμισμα 25 δραχμῶν καί, εἶτα, σφραγίσας ἀπέστειλα τὴν ἐπιούσαν, ἐνόησα τὸ δαπανηρὸν τοῦτο λάθος. Παθῶν δὲ καὶ νήπιος ἔγνω. Ὁ δὲ Μελαῖς, κάιθανε γέλω, καὶ πρὸς με, φοβούμενον μὴ δυσαρεστηθῆ ὁ Βόι(σαρης) «Μένε ἤνυχος», εἶπε, «τὰ μικρὰ δῶρα συντηροῦσι τὴν φιλίαν...».

22

6.

Μυστικὴ ἔκθεσις Ἡροκλέους Βασιάδη ἐξ Ἀθηνῶν πρὸς τὴν Ἐπιτροπὴν τοῦ Κρητικοῦ Ἀγῶνος εἰς Κωνσταντινούπολιν. 6σέλιδος δια-

σπάσματα ἀπὸ ἀρχαίους Ἑλλήνας συγγραφεῖς. Τὸ γνωμικὸν τοῦ Ἐπιχάρμου τὸ ὁποῖον προσηθεῖε εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο τῆς ἐπιστολῆς του, καὶ τὸ ὁποῖον εἶχε μνημονεύσει καὶ εἰς προηγουμένην του ἔκθεσιν, (Βλ. ἀνωτέρω ἔγγραφον 3 σελ. 26) ἔχει ἀκριβῶς ὡς ἑξῆς: «Νᾶφε καὶ μέμνασ' ἀπιστεῖν ἄρθρα γὰρ ταῦτα τῶν φρενῶν».

στάσεων 27 × 21 χιλ. ἐπὶ λευκοῦ χάρτου γραφῆς ἄνευ γραμμο-
γραφήσεως ἢ ὑδατογραφήματος. Γραφή Ἡροκλέους Βασιάδου.

Ἐπιτίμησις τοῦ ῥωσικοῦ πολεμικοῦ «Μέγας Ναύαρχος» μετὰ γυναικόπαιδα ἐκ Κρήτης. — Αἱ ἐριδες τῶν ἐν Κρήτῃ σωματοαρχῶν. — Τὸ νέον Ὑπουργεῖον Κουμουνοῦρου. — Σύσκεψις περὶ ἐπεκτασεως τῆς ἐπαναστάσεως εἰς Ἡπει-
ρον καὶ Θεσσαλίαν. — Ὁ Βασιάδης ἐτοιμάζεται νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Κων-
σταντινούπολιν. — Αὐστηραὶ κρίσεις του περὶ τῶν Κρητῶν. — Κατάκρισις
τῶν ἐκδηλώσεων δουλοφροσύνης. — Ἡ διάθεσις τῶν ὄπλων.

Τῆ 20 Δεκεμβρίου 1866, Ἀθήνησι

Φίλοι καὶ ἀδελφοί,

Τέλος πάντων! Ὁ ἀπὸ δύο ἐβδομάδων ἐν ἀγωνίᾳ ψυχῆς περιμενό-
μενος «Ναύαρχος»⁶⁸ εἰσέπλευσε τὸ παρελθὸν Σάββατον (τὴν 17ην) πε-
ρὶ τὰς ὀκτὼ π. μ., εἰς Πειραιᾶ, φέρων ὑπὲρ τὰς 1200 ψυχάς, γυναῖ-
κας, μικρὰ παιδιά καὶ τινὰς πληγωμένους ἐθελοντάς, ἐξ ὧν, ὁ ἐκ Πύ-
λου Λεωνίδας Παπαντωνίου, ὑπαξιωματικός, ἐξέπνευσεν ὅταν τὸ πλοῖον
εἰσῆρχετο εἰς τὸν λιμένα, εἰάφη δ' ἐν πομπῇ καὶ παρατάξει καὶ ξεφω-
νήθησαν λόγοι συγκινητικώτατοι ἐν τε τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ ἐπὶ τοῦ τάφου,
ὥστε ὁ συρρέουσας λαός, ἀπερχόμενος, ἐμακάριζε τοὺς ὑπὲρ πατρίδος
ἀγωνιζομένους καὶ θνήσκοντας καὶ ἐφαίνετο τοιαύτης δόξης γλιχόμε-
νος. Μετὰ τὴν κηδείαν, μετέβην εἰς τὸν «Μέγαν Ναύαρχον», ἐπιθυμῶν
ὄπως, ἰδίους ὀφθαλμοῖς, ἴδω τὴν κατάστασιν τῶν προσφύγων. Οἱ πλεῖ-
στοι ἦσαν γυμνοὶ ἢ ρακενδύται. Καὶ ὁμως, τῶν γυναικῶν τὰ πρόσω-
πα, φαιδρὰ καὶ γελόεντα, περιπτυσσομένων τὰ πολλὰ αὐτῶν τεκνία. Ἡ
γονιμότης τῶν Κρητῶν, τεραστία. Ἄνευ ὑπερβολῆς, ἐκάστη ἐξ αὐτῶν,
εἶχε 6, 7, 8 παιδιά, μία δὲ καὶ ἐγέννησεν ἐν τῷ πλοίῳ κόρην, ἣν ἐβά-
πτισεν ὁ πλοίαρχος. Οἱ ἀξιωματικοὶ καὶ οἱ ναῦται προσηνέχθησαν φι-
λανθρωπικώτατα καὶ χριστιανικώτατα, ἐκφοράζοντες ἀφελῶς τὴν λύπην
αὐτῶν, οὗ δὲν ἠδυνήθησαν, ἐνεκα τῆς τρικυμίας, νὰ παραλάβωσι πλεί-
ονας. Διότι, τρισχίλια ἄλλα γυναικόπαιδα, ἀπὸ σηλαίου εἰς σπήλαιον
περιπλανώμενα, περιμένουσι ἀγγλικά ἢ ἀμερικανικά, ἢ καὶ ἄλλης φι-
λανθρωπῶπου Δυνάμεως πλοῖα, ἵνα σωθῶσι.

Κίνδυνος δὲ μέγας, μήπως ὁ βάρβαρος Μουσταφᾶς ἐπέλθῃ καὶ κα-
τασφάξῃ αὐτά. Διότι, δυσσυχῶς, ἐπῆλθε καὶ κατέχει τὸ πλεῖστον τοῦ
Σελίνου, ὡς ἐπληροφόρησάν με ὁ ἐπίσκοπος Κισσάμου καὶ ὁ ὑποπλοῖ-
αρχος μεθ' οὗ ἐπὶ πολλὴν ὥραν συνωμίλησα. Ὁ ἄγιος ἄλβανός, ἔχων
ἅπαντα τὸν στρατὸν αὐτοῦ, ἐπῆλθεν ἀμαχητεί, διότι οἱ ἡμέτεροι ἤριζον
περὶ ἀρχηγίας καὶ παρ' ὀλίγον νὰ ἤρχοντο εἰς χεῖρας, καὶ παρίστανον

⁶⁸) Πρόκειται περὶ τοῦ ῥωσικοῦ πολεμικοῦ «Μέγας Ναύαρχος». Βλ. καὶ
ἄνωτ. ὑποσημ. 46 καὶ 54 καὶ Τσιριντάνη, ἐνθ' ἄνωτ. τόμ. Α', σελ. 579.

σπαραξικάρδιον θέαμα. Ὁ κίνδυνος, μόλις διέλυσε αὐτούς, καὶ ὁ μὲν Ζυμβρακάκης μένει μετὰ τῆς Γενικῆς Συνελεύσεως, ὑποχωρῶν καὶ καταφεύγων εἰς δύσβατα καὶ ἀπρόσιτα μέρη, ὁ δὲ Κορωνάτος λαβὼν χιλίους, τοὺς περὶ τὸν Βυζάντιον καὶ Γενήσαρην, ἀπῆλθε μετὰ τοῦ δπλαρχηγοῦ Κόρακα εἰς τὰς ἀνατολικὰς ἐπαρχίας, ὅπως καὶ πάλιν ἐπαναστατήσῃ αὐτὰς καὶ ἀναγκάσῃ τὸν Μουσταφᾶν ἢ νὰ διαιρέσῃ τὰς δυνάμεις αὐτοῦ, ἢ νὰ δοῦναι πρὸς καταδίωξιν. Οἱ ἡμέτεροι διχονοοῦντες, οὔτε δύνανται, οὔτε σκοποὺς ἔχουσι νὰ νικήσωσι τὸν ἐχθρὸν, μαχόμενοι ἐκ τοῦ συστάθην, ἀλλὰ νὰ ἐξαντλήσωσιν αὐτὸν διὰ τῶν ἐπιδρομῶν ἀπὸ ἐπαρχίας εἰς ἐπαρχίαν. Εἰς μάτην μαίνεται καὶ λυσσᾷ καὶ θηριωδῶς καταστρέφει τὰ χωρία καὶ σφάζει τ' ἀσθενῆ γυναικόπαιδα. Ἡ ἐπανάστασις ζῆ. Τοιαύτη ἡ ἀληθὴς κατὰστασις τῶν ἐν Κρήτῃ πραγμάτων. Ἄν οἱ ἡμέτεροι εἴχον δμόνοιαν, καὶ εἰς ἦν κοίρανος, ἡδύνατο ἐν τῷσι στενοῖς τοῦ Σελίνου νὰ καταστρέψωσι τὸν στρατὸν τοῦ Μουσταφᾶ⁵⁹.

Αἱ δὲ ὑπουργικαὶ ἔριδες καὶ διχόνοιαί, ἐλύθησαν ἐπ' ἀγαθῶ. Συνεκροτήθη νέον ὑπουργεῖον, σπουδαῖον, ἐθνικόν, δραστήριον. Ἐχουν τὴν καλὴν πρόθεσιν, ἂν μὴ ἔξωθεν (τὸ ὑπουργεῖον) πιεσθῆ ὑπὸ σιβαρῶς χειρός, νὰ προβῆ εἰς δάνειον, εἰς ἐπιβολὴν νέων φόρων καὶ εὐθύς, εἰς ἀγορὰν πλοίων σιδηροφράκτων, ὑποβρυχίων, ὄπλων, πολεμοφοδίων καὶ εἰς ταχεῖαν ἀποστολὴν ἀνδρῶν ἀξίων ἀλλαχῶς τε καὶ εἰς Ἀμερικήν. Ὁ πρωθυπουργὸς⁶⁰ ἄμα συγκροτήσας τὸ ὑπουργεῖον, προσεκάλεσε τὴν Κεντρικὴν Ἐπιτροπὴν ἵνα μάθῃ τί ἀπήτησε παρὰ τοῦ πεσόντος ὑπουργείου, ὅπερ δὲν ἐγένετο. Παρ' ἐμοῦ δέ, ἐζήτησε τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Στεφάνου Σκουλούδη;) καὶ τὸ ἀγγλιστὶ γεγραμμένον τεμάχιον. Χθὲς δὲ τὸ ἐσπέρας, ἐνεχείρισα τῷ Βότι(σαρη), ὑπουργῶ τῶν Στρατιωτικῶν, τὴν ἣν ἔλαβον νέαν ἐπιστολὴν τοῦ φιλιτάτου Στεφάνου Σκουλούδη;) ἵνα ἀναγνώσῃ ἐν ὑπουργικῷ συμβουλίῳ, καὶ ἴδωσι τί μελετῶσιν οἱ ἐχθροὶ ἡμῶν περὶ ἀποστολῆς. Ὅ,τι ἐρρέθη καὶ ἀπεφασίσθη, θέλω μάθει μετὰ μεσημβρίαν, καὶ πρὶν ἢ σφραγίσω τὴν ἐπιστολὴν γράψω πρὸς ὑμᾶς ταῦτα⁶¹.

⁵⁹) Περὶ τῶν διχονοιῶν τῶν ἐν Κρήτῃ σωματαρχῶν. Βλ. Τσιριτάνη, ἐνθ' ἄνωτ., τόμ. Α', σελ. 582 καὶ ἐφ.

⁶⁰) Τὴν 18ην Δεκεμβρίου 1866 ἐσηματίσθη νέα κυβέρνησις («Ἐπουργεῖον» ὅπως τὴν ἀποκαλεῖ ὁ Βασιᾶδης) ὑπὸ τὸν Κουμουνοδούρον ἐν τῇ ὁποίᾳ ὁ Βότσαρης κατέλαβε τὸ Ἐπουργεῖον τῶν Στρατιωτικῶν. Βλ. καὶ ἄνωτ. ὑπόσημ. 25 καὶ 26.

⁶¹) Ἐν ὑστερογράφῳ τῆς ἐκθέσεώς του ταύτης, ὁ Βασιᾶδης προσθέτει τὰς πληροφορίας τὰς ὁποίας ἔλαβε παρὰ τριῶν ὑπουργῶν, μετὰ τὴν συγκροτήσιν τοῦ πρώτου ὑπουργικοῦ συμβουλίου τῆς νέας κυβερνήσεως. Βλ. κατωτέρω σελ. 40.

Ὁ πρωθυπουργὸς χθὲς ἐν τῇ Βουλῇ ἐξεφώνησε λόγον ἐν εἴδει προγράμματος, ἀνδρικὸν καὶ πανελλήνιον, τολμήσας ν' ἀντιβλέψῃ πρὸς τοὺς ἐχθροὺς καὶ εἶπῃ σαφῶς τί ἀπαιτοῦσιν αἱ σημεριναὶ περιστάσεις νὰ πράξῃ τὸ ἔθνος. Ἄν ὁ λόγος ὑπωθῇ σήμερον, ἔξετε αὐτὸν καὶ ἐξ αὐτοῦ θέλετε κρίνει διὰ τὸ ὑπουργεῖον προτίθεται νὰ βαδίσῃ ἐθνικώτερον καὶ εὐτολμότερον⁶². Συγκροτοῦσι δὲ αὐτὸ οἱ ἐξῆς: Κουμουνδοῦρος Πρόεδρος καὶ ὑπουργὸς τῶν Ἐσωτερικῶν καὶ προσωρινῶς τῆς Δικαιοσύνης, Χ. Τρικούπης τῶν Ἐξωτερικῶν, Κεχαγιάς τῶν Οἰκονομικῶν, Βότσαρης τῶν Στρατιωτικῶν, Χριστιόπουλος τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Παιδείας, Λομβάρδος τῶν Ναυτικῶν. Οἱ πλεῖστοι, παρεκάλεσάν με νὰ ἐπισκεπτόμαι αὐτοὺς ἐλευθέρως ὅταν λαμβάνω ἐπιστολὰς ὑμῶν, καὶ ὅταν ἔχω νὰ διακοινώσω αὐτοῖς σπουδαῖόν τι. Ἐγὼ δὲ ἠρξάμην εὐθὺς ἐκ τοῦ σπουδαιότατου, ἐκ τῆς συγχωνεύσεως τῶν Ἐπιτροπῶν καί, τῇ συμπράξει τοῦ ὑπουργείου, ἐλπίζω ὅτι (τοῦτο) κατορθωθήσεται ὅσον οὕτω.

Χθὲς συνελθόντες νὰ συσκεφθῶμεν περὶ τῶν θεσσαλικῶν καὶ ἠπειρωτικῶν, συνεσκέφθημεν καὶ περὶ τούτου. Ἐν Ἠπειρῷ καὶ Θεσσαλίᾳ ἦν δυνατὸν νὰ ἐπεκταθῇ ἡ ἐπανάστασις, ἀλλ' ἐνεκρίθη μέχρι Μαρίνου νὰ ὑπάρχῃ μόνον ἔναυσμά τι, ἕως οἷ τὰ πράγματα καταρτιοθῶσι καλῶς. Οἱ ἐν Ἀγγλίᾳ φιλελληνικοὶ σύλλογοι προοδεύουσι. Μόνον ὁ ἐν Λονδίῳ συνέλεξεν ὑπὲρ τὰς δεκακισχιλίας λίρας. Οἱ δὲ ἐν Μαγχεστρία καὶ Λιβερποῦλῃ ἡμέτεροι, ἔχουσι 6 χιλιάδας λίρας) πρὸς ἀγορὰν τοῦ καταδρομικοῦ⁶³. Ἐπὶ τῷ αὐτῷ, ὡς οἴδατε, σκοπῶ, συνελέγησαν καὶ ἐν Σύρῳ 200.000 δραχμῶν, διὰ τῶν ἀιρύτων μόχθων τοῦ ἀκαμάτου Ἀφεντούλη, ὃς οὐδέποτε παύεται λέγων καὶ πράτιων καὶ ἐπιβεβαιῶν τὸ γνωμικὸν τοῦ Ἡρακλείτου: «Ὁ εἶς, μύριοι, ἂν ἄξιός ᾖ».

Τὴν περὶ ἐπανόδου μου ἀπόφασιν ὑμῶν, ἀποδέχομαι ἀσμένως, ἴν' ἀποφύγωμεν τὰς περιττὰς δαπάνας καὶ διότι, ἀπό τινος χρόνου, ἀηδιάσας τὰ ἐν Ἀθήναις, νοσταλγῶ, διότι τοῦτο ἀπαιτοῦσι καὶ τὰ ἴδιά μου συμφέροντα καί, τελευταῖον, διότι τὸ νέον ὑπουργεῖον, γνωρίζον καλῶς τί προτείνομεν, καὶ ἔχον τὴν καλὴν διάθεσιν νὰ πραγματοποιήσῃ αὐτά, καθιστᾷ περιττὴν τὴν ἐν Ἀθήναις περαιτέρω διαμονήν μου. Ὅφείλω ὁμως νὰ εἶπω πρὸς ὑμᾶς ὅτι χθὲς, ὅτε διεκοίνωσα τὴν ἀπόφασίν μου ταύτην πρὸς τοὺς Βότ(σαρη) καὶ Τρ(ικουίπη), μὲ παρεκάλεσαν νὰ

⁶² Τὸν λόγον τοῦ πρωθυπουργοῦ, ἐκτυπωθέντα ἐν παραρτήματι τῆς ἐφημερίδος «Ἡ Ἀνατολή» ὁ Βασιάδης ἀπέστειλεν αὐθημερὸν εἰς Κωνσταντινούπολιν. Βλ. κατωτέρω ἔγγραφον ἀριθ. 7.

⁶³ Τὸ καταδρομικὸν τὸ ὁποῖον ἠγοράσθη ἀπὸ τοὺς ἐν Ἀγγλίᾳ ὁμογενεῖς ἐστοίχισε 12.000 λίρας καὶ ὠνομάσθη «Ἀρχάδιον», ἔφθασε δὲ εἰς Σύρον τὴν 12 Φεβρουαρίου 1867. Βλ. καὶ Γ σ τ ρ ι ν τ ἄ ν η, ἐνθ' ἄν. τόμ. Β', σελ. 77-78.

μείνω μέχρι Μαρτίου, διότι ἐνδεχόμενον νὰ συμμετάσχω τῶν ἐργασιῶν τῆς, μετὰ τὴν συγγώνευσιν, πανελληνίου Ἐπιτροπῆς, ἢ ἐπιφορισθῶ ἀποστολὴν τινα. Ἄν ἴδω ὅτι ὑπάρχει ἀπαραίτητος ἀνάγκη νὰ μείνω, οὐδὲν ἀποφασίσω πρὶν ἢ γράψω πρὸς ἡμᾶς καὶ ἀκούσω τὴν ὑμετέραν γνώμην. Διότι τοῦτο ἀπαιτεῖ ὁ ἀδελφικὸς ἡμῶν σύνδεσμος, ἂν δὲ καὶ παρ' ὑμῶν ἐγκριθῇ ἡ διαμονή μου νὰ παραταθῇ ἐν Ἀθήναις, οὐδεμίαν δαπάνην ἀπαιτήσω ἐκ τοῦ ταμείου. Ὅστις, ἄλλοτε, διὰ τὴν ἰδέαν, ὑπέστη ἀγογγύτως ἀπώλειαν μηνιαίως 20 λιγῶν⁶⁴ δύναται διὰ τὴν πραγματοποιήσιν αὐτῆς τῆς ἰδέας νὰ θυσιάσῃ ὄχι μόνον τὴν μικρὰν αὐτοῦ περιουσίαν, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν αὐτοῦ τὴν ζωὴν. Βεβαιωθείτε ὅτι ὁ Μάρτιος εὐρήσει τὸν ἀδελφὸν ὑμῶν ἐν Ἡπειρῷ, ἧς τὸ ἱερὸν ἔδαφος ὠρκίσθη νὰ μὴ πατήσῃ δοῦλον. Τούτου ἕνεκα, ἐπιθυμῶ νὰ ἔλθω εἰς Κωνσταντινούπολιν) ἵνα τελειώσω τὰς ὑποθέσεις μου καὶ μείνω ἀπηλλαγμένος.

Προχθὲς τὴν Κυριακὴν, ἐτελέσθη ἐν τῇ Μητροπόλει μεγαλοπρεπέστατον μνημόσυνον ὑπὲρ τῶν μαρτύρων τοῦ Ἀρκαδίου, οὓς ἐπαξίως ἐξύμνησεν ὁ ἡμέτερος Σαρίπολος ἐκφωνήσας εὐφραδέστατον λόγον, ὃν πέμψω πρὸς ὑμᾶς σήμερον ἵνα δημοσιευθῇ ἐν καιρῷ. Πέμπω δὲ ἀντίτυπά τινα ἐκ τῆς διατριβῆς «Ὁ Μακιαβέλλης καὶ ἡ Κρήτη». Τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέως μενέτω ἀπόκρυφον⁶⁵.

Οἱ δὲ σημερινοὶ Κρηῖτες (ὑπάρχουσι ἐξαίρεσεις πολλαί) οὐ μόνον ψεῦσται, ἀλλὰ καὶ μικροραδιοῦργοι εἰσίν⁶⁶. Ἀπό τινος, μυρία ὄσα ὑπενεργοῦσιν, ἵνα εἰσβιάσῃ τὴν εἴσοδον τῆς Ἐπιτροπῆς, καὶ παρακαθίσωσιν, ἢ ἐπιφορισθῶσιν ἀποστολὴν τινα εἰς Ἀμερικὴν καὶ διαπραγματευθῶσι κρητικὸν δάνειον. Προεξάρχει τῶν κρητικῶν τούτων ραδιοουργιῶν ὁ «Μαχάων»⁶⁷ τοῦ «Ἐθνοφύλακος», ὃς μαθὼν ὅτι μέλλει

⁶⁴) Ἐδῶ ὁ Βασιάδης προφανῶς ἀναφέρεται εἰς τὴν παῦσιν του ἀπὸ τῆς θέσεως τοῦ καθηγητοῦ τῆς Μεγάλης τοῦ Γένους Σχολῆς κατόπιν τῆς παρ' αὐτοῦ ἐκφωνήσεως τὸν Ὀκτώβριον 1862 πατριωτικοῦ λόγου ὑπὲρ τῆς ὑποψηφιότητος τοῦ Ἀλφρέδου εἰς τὸν χημεύοντα θρόνον τῆς Ἑλλάδος. Βλ. Ἀ ν δ ρ ε ἀ δ ο υ, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 5.

⁶⁵) Προφανῶς συγγραφεὺς τῆς «διατριβῆς» ταύτης, εἶναι ὁ ἴδιος ὁ Βασιάδης ὁ ὅποιος ἐκφράζει ἐνταῦθα τὴν ἐπιθυμίαν ὅπως μὴ γνωσθῇ ὁ συντάκτης τῆς. Ὁ Ν. Τ ω μ α δ ἄ κ η ς ἀναφέρει τὴν μελέτην ταύτην ἐν τῇ Βιβλιογραφίᾳ του τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1866 (ΕΕΚΣ τομ. Β', σελ. 204 μὲ συγγραφέα τὸν V. Vitelli. Ἴσως νὰ πρόκειται περὶ ψευδωνύμου τὸ ὅποιον ἐχρησιμοποίησε, δι' εὐνοήτους λόγους, ὁ Βασιάδης.

⁶⁶) Διὰ τοὺς ἄσυνήθως δριμεῖς χαρακτηρισμοὺς τούτους τοῦ Βασιάδου κατὰ τῶν Κρητῶν, βλ. ἐπομένην ὑποσημείωσιν ἀριθ. 67.

⁶⁷) Ὑπὸ τὸ ψευδώνυμον «Μαχάων» καὶ ἄλλα, ὁ ἐκ Κυθῆρων ἱατρός Ἀναστάσιος Ἰωαννίδης αὐτοαποκαλούμενος «ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν» τῶν ἐπα-

ν' ἀποσταλῆ ὁ Βότσαρης, ἔγραψεν εἰς Κρήτην ἵνα ἡ Γενικὴ Συνέλευσις ἐπιφορτίσῃ τὸν Σ. Ἀντωνιάδην, τὸν Διμπροίτην καὶ αὐτόν, ἀλλ' οὐδὲν ἐγένετο. Ταράττουσιν ὁμως τὴν ἐπιτροπὴν κρύφα καὶ ἐν ἀγνοίᾳ αὐτῆς καὶ ὑποροπίζουσι τὴν διχόνοιαν τῶν ἐν Κρήτῃ κομμάτων. Ταῦτα, πρὸς γνῶσιν ὑμῶν, διότι δὲν συμφέρει νὰ κοινολογῶνται, μηδὲ νὰ γράφωνται.

Ἐν τοῖς Χαντείοις ἐστέρφη ὁ ἀγγλικὸς «Χρόνος» διὰ τὸ ὠραῖον αὐτοῦ ἄρθρον ὑπὲρ (τῆς) Κρήτης. Δυστυχεῖς Ἕλληνες! Ὡς οἱ ἐπαῖται! Ὅσοις ἀπλώσῃ τὴν χεῖρα, τοῦτον θαυμάζομεν καὶ μέχρι τρίτου οὐρανοῦ ἀναβιβάζομεν. ὦ! Πρέπει νὰ μεγαλώσῃ τὸ ἔθνος, ἵνα παύσῃ ἡ ταπεινωτικὴ αὐτῆ ἔκφρασις τῶν εὐγνωμοσυνῶν. Σήμερον εὐγνωμοῦμεν πρὸς τὸν Moustier⁶⁸ δι' ἀρετὰς ὧν ἄμιρος ὑπάρχει καὶ δι' εὐεργεσίας αἷς οὐδὲ διανοήθη νὰ πράξῃ πρὸς τὸ ἡμέτερον ἔθνος, καὶ αὐριον πρὸς ἄλλον ὅμοιον ἢ καὶ χειρότερον αὐτοῦ. Κατὰ ταῦτα, ἡμεῖς οἱ Βυζαντινοὶ⁶⁹ προεξάρχομεν τῶν ἄλλων. Διὰ ταῦτα, καὶ μᾶλλον τῶν ἄλλων πρέπει νὰ ἐνεργήσωμεν πρὸς ἀπαλλαγὴν τῆς χθαμαλῆς ταύτης δουλοφροσύνης.

Τὰ σταλένια διπλότυπα ὑπερβαίνουσι τὰς 43 χιλ(ιάδας) δραχμῶν, αἷς παρ' ἡμῶν ἔλαβεν ἡ Ἐπιτροπὴ;). Περιμένει καὶ τὸ ἔλλειπον ποσόν, ἵνα ὑπογράψῃ ταῦτα. Διὰ τοῦ παρελθόντος αὐστριακοῦ καὶ γαλλικοῦ, γράμματα ὑμῶν δὲν ἔλαβον.

Σὰς ἀσπάζομαι ἀπὸ καρδίας

23

ναστατῶν, ἀπέστειλεν ἀνταποκρίσεις εἰς τὴν ἀθηναϊκὴν ἐφημερίδα «Ἐθνοφύλαξ» ἀντιστρατεύομενος τὰς ἐνεργείας τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς. Ὁ Ἰωαννίδης ἐνεφάνισε τὰς ἀνταποκρίσεις του ὡς προερχομένας δηθὲν ἀπὸ τὸ «Ἑλληνικὸν Στρατοπεδαρχεῖον» τῆς Κρήτης. (Βλ. Τσιρινιάνη, ἐνθ' ἄνωτ., τόμ. Α', σελ. 336) καὶ ἐντεῦθεν αἱ δριμεῖαι καὶ ἀδικοὶ περὶ Κρητῶν κρίσεις τοῦ Βασιάδη εἰς τὴν παρούσαν (ἄνωτ. ὑποσ. ἀριθ. 66) καὶ τὴν ἐπομένην ἔκθεσίν του (Βλ. κατωτέρω ὑποσ. 73).

⁶⁸) Marquis de Moustier, Πρόεδρος τῆς Γαλλίας ἐν Κωνσταντινουπόλει ὁ ὁποῖος διορισθεὶς ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς χώρας του, εἶχε διέλθει ἐξ Ἀθηνῶν περὶ τὰ μέσα Δεκεμβρίου 1866 κατὰ τὴν μετάβασίν του εἰς Παρισίους καὶ ἐξυμνήθη ὡς φιλέλλην. Περὶ τῶν παραδόξων δηλώσεών του τῶν γενομένων τότε εἰς Ἀθήνας Βλ. Παπαρογοπούλου - Καρολίδου, Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἐθνους (*Ἐκδοσις Ἐλευθερουδάκη) τόμ. 6Α, σελ. 326.

⁶⁹) Ἡ δὺσθυμος διάθεσις τοῦ Βασιάδη τὴν ὁποίαν μαρτυρεῖ τὸ τέλος τῆς ἐκθέσεώς του ταύτης, στρέφεται ἐδῶ καὶ ἐναντίον τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει συναδέλφων του τοὺς ὁποίους κατηγορεῖ, ἀδίκως βεβαίως, ὡς «δουλοφρονες». Διὰ ν' ἀπαλύνῃ τὴν κατηγορίαν, περιλαμβάνει καὶ τὸν ἑαυτόν του μεταξὺ τῶν «βυζαντινῶν» τοὺς ὁποίους κατηγορεῖ, ἐνῶ ἀλλαχοῦ (Βλ. ἄνωτ. ὑποσ. 47) χαρακτηρίζει ὡς πατριδα τοὺς τὴν Ἠπειρον.

Υ. Γ. — *Είδον τρεῖς τῶν ὑπουργῶν. Ἡ ἀποστολή πρέσβευς τούτου εἰς Ἀμερικὴν, δὲν εὐχαριστιεῖ. Ἴσως ὁμως, ὁ ἡμέτερος ἀναχωρήσῃ πρὸ αὐτοῦ. Ὁ Βότι(σαρης) δὲν εὐχαριστήθη ἐκ τῆς ἐπικρίσεως ὑμῶν, καὶ δυσαρρεσκείας ὅτι ἐδόθησαν αὐτῷ τὰ ὄπλα. Ἀλλὰ καὶ τὰ 10 αἴτινα ὑμεῖς στέλλετε ἀπ' εὐθεῖαν εἰς Κρήτην, ἅς λέγη καὶ ἅς γραφῇ δι θέλει ὁ ὑποσχεθεὶς, καὶ ἐὰν στείλῃ, οὐδενὶ χρησιμεύσουσι. Τοῦτο γνωρίζω ἐγὼ λίαν καλῶς, θέλετε δὲ καὶ ὑμεῖς γνωρίζει ὀλίγον τι ὀψιαίτερον. Διό, ἀνάγκη τὰ 100 τοῦ Henry νὰ δοθῶσιν εἰς ἐμπείρους καὶ ἐκλεκτούς, οὓς ἐκλέξει ἡ Ἐπιτροπὴ καὶ ὁ Ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν. Περὶ τούτου, σκέφθητε ὠρίμως καὶ μὴ παρασύρεσθε παρ' ἄλλων οὔτινες, ἐξ ἀγνοίας τῶν ἡμετέρων, βλάβης μᾶλλον ἢ ὠφελείας, ἔσονται πρόξενοι.*

23

7.

Μυστικὴ ἐκθεσις Ἡροκλέους Βασιάδου ἐξ Ἀθηνῶν πρὸς τὴν Ἐπιτροπὴν τοῦ Κρητικοῦ Ἀγῶνος εἰς Κωνσταντινούπολιν. Γεγραμμένη ὀπισθεν ἐντύπου «Παραρτήματος» διαστάσεων 44 × 26,5 χιλ. τῆς ἐφημερίδος «Ἡ Ἀνατολή», περιέχοντος τὴν ἐνώπιον τῆς Βουλῆς ἀγόρευσιν τοῦ πρωθυπουργοῦ Ἀλεξάνδρου Κουμουνδούρου καὶ τὰς προγραμματικὰς αὐτοῦ δηλώσεις τὴν 19ην Δεκεμβρίου 1866. Γραφὴ Ἡροκλέους Βασιάδου.

Ἐπεξηγήσεις εἰς τὰ περὶ ὄπλων γραφέντα εἰς τὴν προηγουμένην ἐκθεσιν. — Παρεξηγήσεις μεταξὺ Βασιάδου καὶ Μαλλικοπούλου. — Ἡ ἀντιβασιλεία τοῦ Πρίγκηπος Ἰωάννου Γλύκσβουργ.

Τῆ 20 Δεκεμβρίου 1866, Ἀθήνησι

Ἀγαπητοὶ Ἀδελφοί,

Χθὲς ⁷⁰ σὰς ἔγραψα ὀλίγα τινα περὶ ὄπλων, ἀλλὰ ἐπειδὴ ἐνδεχόμενον νὰ παρεξηγηθῶ, καὶ αἱ παρεξηγήσεις αὐταί, ὡς ἄλλοτε, νὰ διαβιβασθῶσιν ἐνταῦθα καὶ μᾶς περιπλέξωσιν εἰς σκοτοῦρες, ἔρχομαι νὰ διασαφήσω τὰ χθὲς γραφέντα μοι (sic) ⁷¹. Ὅτε ἡ Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ

⁷⁰) Ἀναφέρεται ἐνταῦθα ὁ Βασιάδης εἰς τὸ ὑστερόγραφον τῆς προηγουμένης ὑπ' ἀριθ. 23 ἐκθέσεώς του, ἡ ὁποία ὁμως φέρει ἰδίῳν ἡμερομηνίαν μὲ τὴν παρούσαν (20 Δεκεμβρίου 1866). Προφανῶς μὲ τὸ «χθὲς» ὑπονοεῖ ὅτι ἡ ἐκθεσις τοῦ ἀριθ. 24 ἔγραψεν τὴν 21ην ἀλλὰ ἔθεσε ἐκ παραδρομῆς τὴν ἡμερομηνίαν τῆς προηγουμένης.

⁷¹) Ἐκ παραδρομῆς προφανῶς καὶ ὑπὸ τὸ κράτος τῆς ἐκ τοῦ κειμένου μαρτυρουμένης ταραχῆς τοῦ ὁ Βασιάδης ἔγραψεν ἐδῶ τὴν φράσιν «γραφέντα μοι ἀντὶ γραφέντα ὑμῖν».

ἔμαθε παρὰ τῶν ἐπιφορτισθέντων πρὸς ἐξέτασιν στρατιωτικῶν ὅτι τὰ ὄπλα εἰς χεῖρας τῶν ἐθελοντῶν ἦσαν ἄχρηστα, διότι οὔτε τοῦ αὐτοῦ εἶδους εἶναι, οὔτε εὐχρηστα, ἴσως δὲ καὶ ἐπικίνδυνα, μοὶ ἐξέφρασε ταῦτα καὶ μὲ ἀφῆκεν ἐλεύθερον νὰ πέμψω τὰ ὄπλα εἰς Κρήτην. Ἄλλὰ τὴν ἐπιούσαν ὁ (μὲν) κύριος Νάζος μοὶ εἶπεν ὅτι αὐτὸς καὶ ὁ κύριος Ρενιέρης ἐνέκριναν νὰ δώσωσιν ἐν ὄπλον εἰς τὸν κύριον Καλλέργην διότι ἐξήτησεν αὐτό, καὶ ὅτι τὸν ἐπεφόρτισεν ὁ Ρενιέρης) νὰ ζητήσῃ καὶ τὴν συγκατάθεσίν μου. Ἐγὼ τὰ ἐμάσησα καὶ εἶπον ν' ἀναβληθῇ μέχρις οὗ ἔλθῃ ὁ Κινδυνέκος, ἀλλ' ὕστερον ἔμαθον παρὰ τοῦ Παπαδάκη ὅτι ἐπειδὴ ὁ Βότι(αρη;) ἐξήτησε τὸ ὄπλον, ἡ Ἐπιτροπὴ ἀπεφάσισε νὰ δώσῃ αὐτό τε καὶ τὰ ἄλλα δέκα ἅτινα ἔμελλον νὰ ἔλθωσιν εἰς Σύρον. Τότε ἐσκέφθημεν μετὰ τοῦ Μαλλικοπούλου, νὰ στείλωμεν τὰ δέκα ἐκ Σύρου κατ' εὐθείαν εἰς Κρήτην, ἀλλὰ διὰ τίνος μέσου; Ὁ κ. Μαλλικόπουλος ἤθελε διὰ τοῦ Πετροπουλάκη ἐγὼ δὲ ἐνόμιζον, καὶ νομίζω, ὅτι διὰ τοῦ Πετροπουλάκη δὲν θέλουσι φθάσει εἰς τὸν πρὸς ὃν ὄρον, δηλ. εἰς τὸν Κορωναῖον⁷² πρῶτον διότι οὐδεὶς οἶδε ποῦ θ' ἀποβιβασθῇ ὁ Πετροπουλάκης, καὶ δεύτερον ἐπειδὴ οἱ ἀνδρῶν ἀπάντων κλεπίευστοι, εἶναι πιθανὸν νὰ τὰ κρατήσωσι δι' ἑαυτούς, τὸ δὲ πιθανώτερον νὰ τὰ θεωρήσωσιν ὡς ὄπλα ἐορτερὰ καὶ αὐτὰ μὲν, ὡς κτήμα ἐς αἰεὶ, νὰ τὰ ἀφήσωσιν οἴκοι, νὰ λάβωσι δὲ μεθ' ἑαυτῶν εἰς τὸν πόλεμον τὰ ὠραῖα καρυφύλλια⁷³.

Ἴδου διατὶ ἔγραφον χθὲς ὅτι δὲν θέλουσι χρησιμεύσει δι' οὓς σκοποὺς παρ' ὑμῶν ἀποστέλλονται. Ἄλλ' εἶπατέ μοι, παρακαλῶ, πόθεν ὁ κύριος Μαλλικ(όπουλος) λαβῶν τὴν ἐξουσίαν, εἶπε μοι, ὅτι, ἂν ἐγνώριζε, δὲν ἤθελε δώσει τὰ ὄπλα εἰς τὸν Βότι(αρη); Δὲν προχωρῶ περισσότερο, διότι ἄλλως θέλω ἔλθῃ εἰς ἐξηγήσεις δυσαρέστους καὶ δι' ἐμὲ καὶ δι' ὑμᾶς. Διό, ταύτας μὲν ἐάσομεν χαίρειν. Πρέπει νὰ μείνωμεν ἀδελφοὶ ἐν ὁμοιοῖα καὶ ἀγάπῃ καὶ νὰ περιποιηθῶμεν τὸν Βότι(αρη) ὅσον δυνάμεθα, διότι ἐξ αὐτοῦ πολλὰ προσδοκῶμεν. Ἡ ἀντιβασιλεία ἀνετέθη εἰς τὸν θεῖον τοῦ Βασιλέως Ἰωάννην⁷⁴.

Σᾶς ἀσπάζομαι

24

⁷²) Πόσον εἶχε δίκαιον ὁ Βασιάδης εἰς τὰς κρίσεις του περὶ τοῦ Πετροπουλάκη ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν ἐρίδων αἱ ὁποῖαι ἐδημιουργήθησαν τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1867 μεταξὺ Κορωναίου καὶ Πετροπουλάκη. Βλ. Τσιριντζάνη, ἐνθ' ἄν., τόμ. Β', σελ. 166.

⁷³) Διὰ τὴν αἰτίαν τῶν πικρῶν διὰ τοὺς Κρήτας χαρακτηρισμῶν τοῦ Βασιάδη βλ. ἀνωτέρω ὑπόσημ. 67.

⁷⁴) Ὁ θεῖος τοῦ Βασιλέως Γεωργίου Α' πρίγκηψ Ἰωάννης τοῦ Γλύκσβουργ. διωρίσθη ὑπ' αὐτοῦ ἀντιβασιλεὺς τῆς Ἑλλάδος καὶ ἦσθη τὴν ἀντιβασιλείαν

8.

Μυστική έκθεσις Ἡροκλέους Βασιιάδου ἐκ Σύρου πρὸς τὴν Ἐπιτροπὴν τοῦ Κρητικοῦ Ἀγῶνος εἰς Κωνσταντινούπολιν. Μονόφυλλον δισέλιδον διαστάσεων 21 × 27 χιλ. ἐπὶ λευκοῦ χαρτοῦ γραφῆς, ὕδατογραφημένου μὲ τὰς λέξεις *Lacroix Frères*. Γραφὴ Ἡροκλέους Βασιιάδου.

Εὐχαὶ ἐπὶ τῷ Νέῳ Ἔτει 1867.— Ἀποβίβασις ἀνδρῶν καὶ πολεμοφοδίων εἰς Κρήτην μὲ τὰ ἀτμόπλοια «Πανελλήνιον» καὶ «Ἵδρα».— Δυσφορία διὰ τὴν δημοσίευσιν τῆς ἐκθέσεως Γενήσορλη.— Ἀναχώρησις τοῦ Βασιιάδου διὰ Κωνσταντινούπολιν.

Τῆ 28 Δεκεμβρίου 1866 ἐν Σύρῳ

Φίλοι καὶ Ἀδελφοί,

Χαρῆτε καὶ εὐφρανθῆτε! Τὸ νέον ἔτος ἔσται ἔνδοξον καὶ εὐδαιμον, τῆ Ἑλληνικῆ φυλῆ, διότι μέγα αὐτῆς μέρος ἀποιναίξει τὸν ζυγὸν καὶ ἔσεται ἑλευθερον· τί δὲ ἄλλο ἑλευθερίας εὐδαιμονέστερον; Καὶ ἐγὼ δὲ ἐπευχόμενος ὑμῖν τὸ νέον ἔτος, οὐδὲν ἄλλο κρίνω ὡς πολυτιμώτερον δῶρον νὰ πέμψω, ἢ ἄνθος ἐκ Κρήτης ὅπερ χθὲς τὴν ἐσπέραν ἐνεχειρίσει μοι ὁ πλοίαρχος τοῦ «Πανελληνίου», ἀπὸ τῆς μεγαλωνύμου νήσου ἐπανελθὼν. Τὸ «Πανελλήνιον» καὶ ἡ «Ἵδρα» ἀποπλεύσαντα ἐκ τῆς Ἴου, προσωρμίσθησαν τὴν Δευτέραν τὸ ἑσπέρας περὶ τὰς ἑννέα εἰς τὴν (Ἀγ.) Πελαγίαν τῆς ἐπαρχίας Ἡρακλείου, εἰς τὴν μύτην, οὕτως εἰπεῖν, τοῦ φρουρίου, ὅπερ ἦν κατάφωτον ἔνεκα τοῦ ραμαζανίου. Τὸ «Πανελλήνιον» ἀτμόπλοιον ὡς ἀετὸς ἀπεβίβασεν 600 περίπου ἄνδρας, τοὺς περὶ τοὺς Πετροπουλάκην καὶ Κώσταν Τσάκωναν, τρισχίλια τουφέκια, διασχίλια βαρέλια πυρίτιδος καὶ πεντακοσίας χιλ(ιάδας) φουσεκίων, ἅτινα οἱ χωρικοί, καταβάντες ἐκ τῶν ὄρεινῶν χωριῶν, παρέλαβον καὶ ἔθηκαν εἰς μέρη ἀσφαλῆ. Τὸ ταξείδιον τοῦτο τῶν πανελληνίων ἀτμοπλοίων, ἐπῆρξεν εὐτυχεστάτον πάντων, διότι ἀπεβίβασαν ὅλα, καὶ εἰς μέρος ὅπου μέχρι τοῦδε μικρὰ πράγματα εἶχον σταλῆ. Ἀλλὰ τῶρα δύνανται πέντε καὶ ἕξ μῆνας νὰ μάχωνται καὶ νὰ διαψεύσωσι τὰς διαβεβαιώσεις τοῦ Μουσταφᾶ καὶ τοῦ ἀναιδοῦς «Μηνύτορος»⁷⁵ οὗ τὰ μέρη ταῦτα

ἀπὸ 11 Ἀπριλίου 1867 μέχρι τῆς 12 Νοεμβρίου 1867, ἦτοι καθ' ὅλην τὴν περιόδον κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Γεώργιος Α' ἀπουσίασεν ἐξ Ἑλλάδος φαινομενικῶς μὲν διὰ νὰ ὑποστηρίξῃ παρὰ ταῖς Εὐρωπαϊκαῖς Αὐλαῖς τὸ κρητικὸν ζήτημα, εἰς τὴν πραγματικότητα ὅμως διὰ νὰ μνηστευθῆ τὴν Μεγάλην Δούκισσαν τῆς Ρωσσίας Ὀλγαν. Βλ. Γ. Ἀσπρέα, Πολιτικὴ Ἱστορία τῆς Νεωτέρας Ἑλλάδος, τόμ. Β', σελ. 21 καὶ Lheritier, ἐνθ' ἄνωτ., τόμ. III, σελ. 235.

⁷⁵ Βλ. ἀνωτέρω ὑπόσημ. 53. Ὁ «*Moniteur Universel*» ἤσκει φιλότουρκον πολιτικὴν.

ἦσαν ὑποτεταγμένα. Ἡ ἐπανάστασις, ἐξαπλουμένη, καταλήφεται ἅπασαν τὴν νῆσον, μάλιστα θίαν, μετὰ δέκα ἡμέρας, ἀφιχθῆ τὸ περιώνυμον ταχυδρομικὸν «Ἀρκάδιον»⁷⁶ καὶ διαδεχθῆ τὸ ἀθάνατον «Πανελληνιον» οὗ τὸ κλέος οὕποι' ὀληταί ἐν τῇ τῶν Ἑλλήνων μνημῆ.

Ἐκ τοῦ πεδίου τῆς μάχης, οὐδὲν νεώτερον, διότι τὸ αὐστριακὸν τῆς Κρήτης καθυστερεῖ καὶ μόλις αὐριον ἀφιχθήσεται. Τὰ πράγματα εἶχον ὡς προέγραφα ὑμῖν. Οἱ ἡμέτεροι ὑπεχώρουν, ἴσως ζητοῦντες εὐκαιρίαν νὰ ἐπιτεθῶσι κατὰ τῶν ἐχθρῶν. Οὐδεὶς ἐν Σελίνῳ ὑπειτάχθη, ὅσα δὲ γράφει ὁ Μουσταφᾶς, εἶναι χάλτια⁷⁷. Κατὰ δυστυχίαν ὁμως, τὸ μεγαλείτερον κακὸν δὲν κάμνει ὁ Μουσταφᾶς, ἀλλ' οἱ ἡμέτεροι ἀρχηγοί, ἀποστέλλοντες πρὸς δημοσίευσιν «ἐκθέσεις» ἃς ὄφειλον βαθύτατα εἰς τὰ σκοτή νὰ θάψωσι. Τοιαύτη ἦ ἐν τῷ «Μέλλοντι» δημοσιευθεῖσα ἐκθεσις τοῦ Γενήσαρχη⁷⁸ δι' ἣν δυσανασχετήσας, ἀπῆλθον ἐξ Ἀθηνῶν καὶ ἦλθον εἰς Σύρον⁷⁹ ἵνα περάσω τὰς ἐορτὰς μετὰ τοῦ ἀρχ(...)⁸⁰ καὶ ἂν δὲν συμβῆ ἔκτακτόν τι, ἐντεῦθεν ἀναχωρήσω κατ' εὐθείαν πρὸς τὰ ἡμέτερα λημέρια.

Σᾶς ἀσπάζομαι

25

Υ. Γ. — Ταύτην τὴν στιγμήν ἔλαβον ἐν Σύρῳ τὰ ὑμέτερα γράμματα καὶ στέλλω εὐθὺς εἰς Ἀθήνας πρὸς τὸν κύριον Βότσαρη, ὃν, καὶ

⁷⁶) Τὸ «Ἀρκάδιον» δὲν ἔφθασεν εἰς Σύρον «μετὰ δεκαήμερον» ὡς ἀναγγελλεὶ ὁ Βασιάδης ἀλλὰ μόνον τὴν 12ην Φεβρουαρίου 1867. Βλ. ἀνωτέρω ὑποσημ. 63.

⁷⁷) Χάλτια, τουρκικὴ λέξις σημαίνουσα ψεῦδος. Ἦτο ἐν χρήσει τὴν ἐποχὴν ἐκείνην καὶ εἰς τὸν ἡμερήσιον τύπον, ἐξοβελισθεῖσα ἔκτοτε παντελῶς.

⁷⁸) Εἰς τὸ φύλλον τῆς 23 Δεκεμβρίου 1866 τῆς «δισεβδομαδιαίας πολιτικῆς καὶ φιλολογικῆς» ἐφημερίδος «Τὸ Μέλλον» ἐδημοσιεύθη ἐκθεσις τοῦ συνταγματάρχου Γενήσαρχη σταλείσα ἀπὸ τοῦ Κουστογέρακον πρὸς τὴν ἐν Ἀθήναις ἐπιτροπὴν τῶν Κρητῶν ἐπὶ τῆς εἰσόδου τοῦ Μουσταφᾶ εἰς Σέλιον, εἰς τὴν ὁποίαν, μεταξὺ ἄλλων, ἀνέφερε ὅτι «ἐγκατελείφθη ὑπὸ πάντων» καὶ ὅτι μὲ 160 ἄνδρας καὶ «30 καὶ μόνον Κρητὰς» ἐκλήθη νὰ ἐμποδίσῃ τὴν διόδον εἰς «20.000 Τούρκους»!

⁷⁹) Ἡ ἐκ Σύρου ἐκθεσις αὕτη τοῦ Βασιάδη πρὸς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπιτροπὴν ὑπὲρ τῶν Κρητῶν, εἶναι προφανῶς ἡ τελευταία σταλείσα παρ' αὐτοῦ ἐξ Ἑλλάδος. Ἐντὸς τοῦ Ἰανουαρίου 1867 ὁ Βασιάδης ἐπέστρεψε προφανῶς εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου τὸν συναντῶμεν βραδύτερον (Φεβρουάριον 1867) συνεχίζοντα τὴν ἐθνικὴν του δρασίαν, ἀλλὰ τὴν φορὰν ταύτην μὲ σκοπὸν τὴν ἐξέγερσιν τῶν ἐν Ἠπείρῳ, Θεσσαλίᾳ καὶ Μακεδονίᾳ Ἑλλήνων. (Βλ. κατωτέρω ἔγγραφον ἀριθ. 11).

⁸⁰) Λέξις δυσανάγνωστος.

ἀναχωρῶν, παρεκάλεσα ν' ἀναδεχθῆ ἀπὸς τὴν ἑκτακτον εἰς Ἀμερικὴν ἀποστολὴν, ἀφίνων προσωρινῶς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Στρατιωτικῶν εἰς τινα τῶν συναδέλφων αὐτοῦ⁸¹. Ἄγνοῶ τί ἀπεφάσισε. Ἄς ἔχετε σπουδαῖα πράγματα, γράψατε κατ' εὐθεΐαν εἰς Ἀθήνας.

9.

Ἐπιστολὴ τοῦ Angelo de Tedesco πρὸς τὸν Στέφανον Σκουλούδην εἰς Κωνσταντινούπολιν. Δίφυλλον διαστάσεων 21 × 27 χιλ. ἐπὶ κυανωποῦ χάρτου γραφῆς, ἄνευ ὕδατογραφήματος καὶ ἀγραμμογράφητον. Γραφὴ ἰδίου.

Νέα αἰτήσεις χρηματικῆς ἐνισχύσεως.

Alexandrie 15 Janvier 1867

Monsieur Etienne Sco(u)loudis
 Chez Mr. A. Ralli
 Constantinople

Monsieur,

J' ai bien reçu v/ estimée lettre et vous remercie sincèrement pour vos bonnes intentions à l'égard du journal «L' Orient» qui a bien besoin d' être secondé pour pouvoir continuer à être utile à la cause des Philhellènes.

De mon côté, j' ai fait assez de sacrifices pécuniaires p/ le faire marcher jusqu' à ce jour, renonçant à tous les avantages que pouvaient m' offrir les camps opposés, et payant de ma poche de fortes sommes mensuelles pour payer la rédaction de Bruxelles. Je m' adresse, donc, avec confiance à tous ceux qui défendent la cause de leur nationalité pour m' aider dans le lourd fardeau que je soutiens tout seul. Veuillez, Monsieur, avoir l' extrême obligeance d' engager vos nombreux amis et les patriotes Grecs qui sont à Constantinople de venir à mon secours par des abonnements ou des cotisations; c' est les seul moyen pour que leur plus grand défenseur en Europe, puisse continuer sa besogne.

⁸¹ Παρὰ τὰς ἐντόνους ἐνεργείας τοῦ Βασιάδη ὅπως ἀποσταλῆ ὁ Βότσαρης εἰς τὴν Ἀμερικὴν, ἀνετέθη ἐν τέλει εἰς τὸν Καλλέργην ἢ σχετικῆ ἀποστολῆ. Βλ. φύλλον τῆς 7 Ἰανουαρίου 1867 τῆς ἐφημερίδος «Τὸ Μέλλον». Ἄλλὰ καὶ ὁ Καλλέργης, ἀσθενήσας, δὲν μετέβη, ἀντικατασταθεὶς ὑπὸ τοῦ Ἀ. Ρ. Ραγκαβῆ. (Βλ. Ἄ. Ρ. Ραγκαβῆ, Ἀπομνημονεύματα, τόμος Γ', σελ. 180).

Quant à payer des correspondances à Constantinople, mes moyens ne me le permettent pas pour le moment, mais je suis tout disposé de destiner les sommes que vous pouvez réunir pour «L' Orient» à récompenser le correspondant dont vous me parlez dans votre lettre. Faites donc en sorte, Monsieur, de ramasser le nécessaire pour nous attacher un homme d'un tel mérite et vous aurez bien mérité de la patrie.

Si vous trouvez des jeunes gens qui veulent se charger de procurer des abonnements au journal «L' Orient» (ils) recevront une bonification de 10 % sur chaque abonnement.

Je vous serai très reconnaissant pour tout ce que vous pourrez faire pour nous et je vous salue distinctement.

(Signé) Angelo de Tedesco

Μετάφρασις

Ἀλεξάνδρεια, τῆ 15ῃ Ἰανουαρίου 1867

Κύριον Στέφανον Σκουλούδη

Παρά τῷ κ. Α. Ράλλη

Κωνσταντινούπολιν

Κύριε,

Ἔλαβον τὴν ἐντιμὸν ἐπιστολὴν σας⁸² καὶ σᾶς εὐχαριστῶ εἰλικρινῶς διὰ τὰς καλὰς σας προθέσεις ἔναντι τῆς ἔφημερίδος «L' Orient» ἣ ὁποία ἔχει ἀνάγκην ὑποστηρίξεως διὰ νὰ δυνηθῆ νὰ συνεχίσῃ⁸³ οὗσα ὠφέλιμος εἰς τὴν ὑπόθεσιν τῶν φιλελλήνων.

Προσωπικῶς ὑπέστην ἀρκετὰς χρηματικὰς θυσίας διὰ νὰ τὴν κάμω νὰ προοδεύσῃ μέχρι σήμερον, ἀποκρούων ὅλα τὰ πλεονεκτήματα τὰ ὁποῖα ἠδύνατο νὰ μοι προσφερθοῦν ἀπὸ τὸ ἀντίθετον στρατόπεδον⁸⁴ καὶ καταβάλλον ἐξ ἰδίων μου σημαντικὰ ποσὰ μηνιαίως διὰ τὴν πληρωμὴν τῆς ἐν Βρυξέλλαις συντάξεως. Ὅθεν, ἀπευθύνομαι μὲ ἐμπιστοσύνην πρὸς ὅλους ὅσοι ὑπερασπίζουσι τὴν ὑπόθεσιν τοῦ ἔθνους των,

⁸²⁾ Ὁ Σκουλούδης προφανῶς ἀπήνησεν ἀμέσως εἰς τὴν προηγουμένην ἐπιστολὴν τοῦ de Tedesco πρὸς αὐτόν. Βλ. προηγουμένον ἔγγραφο ἀριθ. 4.

⁸³⁾ Ὑπαινίσσεται προφανῶς τὴν εἰς τὸ φύλλον τῆς ἔφημερίδος τοῦ δημοσιευθεῖσαν διακήρυξιν τοῦ Βίκτωρος Οὐγκῶ πρὸς τοὺς Κρητας. Βλ. ἀνωτέρω ὑποσ. ἀριθ. 49.

⁸⁴⁾ Οὐχὶ τόσον εὐπρεπὴς ἢ ἐνταῦθα ὑποκρυπτομένη ἀπειλὴ περὶ δυνατότητος προσχωρήσεως τοῦ γράφοντος εἰς τὸ «ἀντίθετον στρατόπεδον».

καὶ τοῖς ζητῶνὰ μὲ βοηθήσουν εἰς τὸ ὄπερ φέρω μόνος βαρὺ φορτίον. Ἐυαρεστηθῆτε, κύριε, νὰ ὑποδείξετε εἰς τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐθρυσκομένους πολυπληθεῖς φίλους σας καὶ Ἑλληνας πατριώτας, νὰ ἔλθουν εἰς βοήθειάν μου διὰ συνδρομῶν ἢ εἰσφορῶν. Εἶναι ὁ μόνος τρόπος διὰ νὰ δυνηθῆ νὰ συνεχίσῃ τὸ ἔργον του, ὁ μεγαλείτερος τῶν ἐν Ἐυρώπῃ ὑπερασπιστῶν σας.

Τὰ μέσα μου δὲν μοῦ ἐπιτρέπουν ἐπὶ τοῦ παρόντος, νὰ πληρώσω ἀνταποκρίσεις ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλ' εἶμαι πρόθυμος νὰ διαθέσω τὰ ποσὰ τὰ ὁποῖα θὰ δυνηθῆτε νὰ συγκεντρώσητε διὰ τὴν (ἔφημερίδα) «L' Orient» πρὸς ἀμοιβὴν τοῦ ἀνταποκριτοῦ περὶ τοῦ ὁποίου μοὶ ὁμιλεῖτε εἰς τὴν ἐπιστολήν σας⁸⁵. Φρονίσατε, συνεπῶς, κύριε, νὰ συγκεντρώσητε τ' ἀπαιτούμενα διὰ νὰ μᾶς ἐξασφαλίσητε ἕνα ἄνθρωπον τοιαύτης ἀξίας, καὶ θ' ἀποβῆτε ἀξίος τῆς πατρίδος.

Ἐὰν εἴρετε νέους οἱ ὁποῖοι θὰ θελήσουν ν' ἀναλάβουν τὴν ἐγγραφὴν συνδρομητῶν εἰς τὴν ἐφημερίδα «L' Orient» (οὗτοι) θὰ λάβουν προμήθειαν 10 % ἐφ' ἐκάστης συνδρομῆς.

Θὰ σᾶς εἶμαι λίαν εὐγνώμων διὰ πᾶν ὅτι δυνηθῆτε νὰ πράξετε δι' ἡμᾶς, καὶ σᾶς χαιρετῶ μετὰ πάσης διακρίσεως.

(ὑπογρ.) Angelo de Tedesco

10.

Ἐπιστολὴ τῆς ἐν Ἀθήναις ὑπὲρ τῶν Κρητῶν Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς, πρὸς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἐπιτροπὴν. Δίφυλλον (δύο σελίδες λευκαὶ) διστίσεων 21 × 27 χιλ., με ὑδατογραφημένας ὀριζοντίας ραβδώσεις. Γραφὴ ἀγνώστου (πιθανῶς Α. Μηλιαράκη).

Γνωστοποίησις λήψεως ἐμβάσματος.— Συστάσεις ἀποστολῆς μεγαλειτέρων εἰσφορῶν πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ ἀγῶνος.

Ἐν Ἀθήναις τὴν 31 Ἰανουαρίου 1867

Ἡ ἐν Ἀθήναις ὑπὲρ τῶν Κρητῶν Κεντρικῆ Ἐπιτροπῆ
Πρὸς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἐπιτροπὴν.

Ἐντιμοὶ Κύριοι,

Ἐλάβομεν ἀσμένως γνῶσιν τῶν πρὸς τὸν συνάδελφον ἡμῶν Κον Α. Φ. Παπαδάκην ἐπιστολῶν ἀπὸ 13 καὶ 20 Ἰανουαρίου τοῦ ἀξιοτί-

⁸⁵ Προφανῶς ὁ Σκουλούδης εἶχεν ὑποδείξει εἰς τὸν de Tedesco τὴν ἐπ' ἀμοιβῆ ἀνάθεσιν εἰς σημαντικὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει πρόσωπον ὅπως ἐπιστέλλῃ πρὸς τὴν ἐφημερίδα ἀνταποκρίσεις ἐκ Κωνσταντινουπόλεως

μου συναδέλφου σας Κου Ι. Γκιών, διὰ τῶν ὁποίων ἀνήγγελε τὴν ἀποστολὴν 7.860 δραχμῶν, ἰσότημον 300 ὀθ(ωματικῶν) Λιγῶν, ὡς καὶ τὰς, γνωστὰς ἡμῖν πρὸ πολλοῦ, πατριωτικὰς καὶ φιλανθρωποὺς ὑμῶν ἐνεργείας ὑπὲρ τῶν ἀγωνιζομένων ἀδελφῶν μας.

Ὁ ἀγὼν τῶν Κρητῶν, ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον παραταθεῖς, ἔνεκα τῆς ἀναληθείας τῆς διπλωματίας, ἐπολλαπλασίασε τὰς ἀνάγκας αὐτῶν. Ἐκτὸς τῆς ἐν ἀρχῇ παρουσιασθείσης ἐλλείψεως τῶν πολεμοφοδίων, ἦν διὰ τῶν διαφόρων συνδρομῶν τῶν ὁμογενῶν ἀνεπληρώσαμεν καὶ ἀναπληροῦμεν καθ' ἐκάστην, πρὸ τινος καιροῦ, παρουσιάσθη καὶ ἔλλειψις τῶν τροφῶν καὶ ἔτι τῶν ἐνδυμάτων. Αἱ τρεῖς αὐταὶ κυριώτεραι ἐλλείψεις, κατὰ τι μόνον ἀναπληροῦμεν διὰ τῶν γλισχρῶν μέσων ἅτινα ἔχομεν ἀναλόγως τοῦ μεγέθους τοῦ ἀγῶνος τῶν ἀδελφῶν, κατατροχούσι τὸν κρητικὸν λαόν, ὅστις, ἐν μέσῳ τοιούτων στεροήσεων, δίδει μάχας καὶ διαπραίτει τοιαῦτα ἅτινα ἐγείρουσι τὸν θανατασμὸν τοῦ κόσμου. Ἐὰν ἡδυνάμεθα νὰ διαθέσωμεν ὑπὲρ αὐτοῦ περισσότερα μέσα, ἡθέλωμεν ἀκούσει μεγαλείτερα ἀνδραγαθήματα. Εἰς τοιαύτην θέσιν εὐρισκομένων τῶν ἀδελφῶν μας, καθῆκον ἔχομεν νὰ διπλασιάσωμεν τὰς ἐνεργείας μας καὶ τοὺς κόπους μας, μικροῦς, ἄλλως τε, ἀναλόγως ἐκείνων οὓς ὑφίστανται οἱ ἀδελφοί μας.

Ἐρειδόμενοι εἰς τὸν πατριωτισμὸν ὑμῶν, οὐτινος, μέχρι τοῦδε, ἱκανὰ δείγματα, εἶδομεν, ἐλπίζομεν ὅτι καὶ πάλιν θέλομεν λάβει τὰς πατριωτικὰς ὑμῶν συνδρομὰς ὅπως, δι' αὐτῶν καὶ τῶν λοιπῶν ἀναπληροῦμεν, ἂν ὄχι ἄλλο, τοῦλάχιστον τὴν ἔλλειψιν τῶν καθ' ἐκάστην καταναλισκομένων εἰς τὰς διαφόρους μάχας πολεμοφοδίων. Ἡ ἐπανάστασις τῆς Κρήτης δὲν κατηνύσθη, ἀλλ' ἐπὶ πολὺ ἔτι θέλει διατηρηθῆ. Μὴ σὰς λυπήσῃ καὶ ἡ ἐκ νέου ἄφιξις 300 ἐθελοντῶν⁹⁰. Ἡ ἀναχώρησις αὐτῶν, μᾶλλον ὠφελεῖ ἢ βλάπτει τὴν ἐπανάστασιν.

Ἐγκλείομεν ᾧδε πρὸς ὑμᾶς τὴν διπλότυπον ἀποδείξιν τῆς παραλαβῆς τῶν 7.680 δραχμῶν. Σὰς στέλλομεν τὰ βιβλιάρια τῶν ἀποδείξεων σας ἐπικεκρωμένα διὰ τῆς σφραγίδος μας καὶ διὰ τῆς ὑπογραφῆς ἐνὸς τῶν μελῶν τῆς Ἐπιτροπῆς μας.

Ἐν ὀνόματι τοῦ κρητικοῦ λαοῦ σὰς εὐχαριστοῦμεν διὰ τὰς ὑπὲρ αὐτοῦ ἐνεργείας σας, παρακαλοῦμεν δὲ ὑμᾶς νὰ διαβιβάσῃτε τὰς εὐχαριστήσεις καὶ πρὸς πάντας τοὺς αὐτόθι συνεισενεγκόντας φιλοπάτριδας ὁμογενεῖς. Εἶθε ὁ Ὑψιστος νὰ κατενοδώσῃ τὸ ἔργον τῶν ἀδελφῶν μας

⁹⁰) Ὁ συντάκτης τῆς ἐπιστολῆς, ἀναφέρεται ἐνταῦθα εἰς τὴν ἐκ Κρήτης ἐπιστροφὴν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐθελοντῶν ἀπειροπολέμων τοὺς ὁποίους εἶχε συγκεντρώσει ἐκ τῶν ἐνότων καὶ ἀποστείλει εἰς Κρήτην ἢ ἐν Ἀθήναις Ἐπιτροπή. Βλ. καὶ Τσιριγτάνη, ἐνθ' ἄν., τόμ. Α', σελ. 612 - 3.

Κρητῶν κατὰ τοὺς πόθους αὐτῶν, οἵτινες εἰσὶ καὶ πόθοι τῆς Μεγάλης
Ἑλλάδος! Εἶθε!

Σᾶς ἀσπαζόμεθα ἀδελφικῶς.

(Ἵπογραφαί)

Λέων Μελά;

Μ. Ρενιέρης

Α. Φ. Παπαδάκης

Δ. Σ. Μαυροκορδάτος

Ἰ. Σκαλισούνης

Γεώργιος Π. Σκουζές

(Σφραγὶς κυκλική)

Η ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΚΡΗΤΩΝ
ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

11.

Ἐπιστολή τῆς ἐν Ἀθήναις Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς τῆς «Φιλικῆς Ἐταιρίας» πρὸς τοὺς Ἡροκλέα Βασιάδην καὶ Α. Βαφιάδην εἰς Κωνσταντινούπολιν. Τετρασέλιδον (μία σελὶς λευκὴ) διαστάσεων 18 × 23 χιλ. ἄνευ ὕδατογραφήματος ἢ γραμμογραφήσεως. Γραφὴ ἀγνώστου.

Ἀποστολὴ ἐγκυκλίου τῆς «Φιλικῆς Ἐταιρίας».— Σκοπός: ἡ ἐξέυρεσις μέσων πρὸς ἐξέγερσιν Ἡπείρου, Θεσσαλίας καὶ Μακεδονίας.— Ὑπόδειξις περὶ συστάσεως ἐπιτροπῆς καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει πρὸς συλλογὴν ἐράνων.— Ποῖα τὰ μέλη τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς

ΦΙΛΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΙΑΣ
ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Ἐν Ἀθήναις τῇ 20ῇ Φεβρουαρίου 1867

Πρὸς τοὺς Κυρίους Ἡρ. Βασιάδην⁸⁷ καὶ Α. Βαφιάδην⁸⁸

Εἰς Κωνσταντινούπολιν

Λαμβάνομεν τὴν τιμὴν νὰ διευθύνωμεν πρὸς ὑμᾶς ἔγκλειστον⁸⁹ τὴν

⁸⁷) Ὁ Βασιάδης, προφανῶς, ἀφοῦ ἀπέστειλε τὴν 28 Δεκεμβρίου 1866 ἐκ Σόφου τὴν τελευταίαν του ὑπ' ἀριθ. 25 μυστικὴν ἔκθεσιν του πρὸς τὴν Ἐπιτροπὴν Κωνσταντινουπόλεως, ἐπέστρεψεν εἰς Κωνσταντινούπολιν κατὰ Ἰανουάριον ἢ τὰς ἀρχὰς Φεβρουαρίου 1867 καὶ συνέχισεν ἐκεῖ τὴν ἐθνικὴν του δρασίαν, ὄχι μόνον ὑπὲρ τοῦ κρητικοῦ ἀγώνος, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἐξέγερσιν τῶν Ἡπειρωτῶν, Θεσσαλῶν καὶ Μακεδόνων.

⁸⁸) Ὁ Ἀ. Βαφιάδης ἦτο ἐκ τῶν πρωταγωνιστούντων εἰς τὴν Ἐπιτροπὴν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὲρ τοῦ κρητικοῦ ἀγώνος, καὶ ἐκ τῶν μᾶλλον διακεκριμένων ὁμογενῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὑπῆρξεν ἐκ τῶν ἰδρυτῶν τοῦ

πρὸ πολλοῦ ἐκδοθεῖσαν ὑπὸ τῆς ἐνταῦθα Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς τῆς «Φιλικῆς Ἐταιρείας» ἐγκύκλιον.

Κύριος σκοπὸς τῆς Ἐπιτροπῆς ἡμῶν εἶναι ἡ ἐξεύρεσις τῶν ἀναγκαίων πρὸς ὑποστήριξιν ἀγῶνος ἐν Ἡπείρῳ, Θεσσαλίᾳ καὶ Μακεδονίᾳ μέσων. Ἄλλ' αἱ ἄχρι τοῦδε προσπάθειά μας, ὀλίγιστα ἔφερον ἀποτελέσματα. Τὸ μὲν διότι ὁ ἐν Κρήτῃ ὑφιστάμενος ἀγὼν ἐφείλκυσεν ἰδίως τὴν προσοχὴν τῶν ὁμογενῶν καὶ ἀπερορόφησε τὰ βοηθήματα αὐτῶν, τὸ δὲ διότι ἠναγκασμένοι, καθ' ὃ ἐπιτροπὴ ἀναδεχθεῖσα τὴν προετοιμασίαν μέλλοντος ἀγῶνος, νὰ ἐργαζόμεθα ἐν μυστικότητι, δὲν ἐδυνάμεθα, οὔτε δυνάμεθα ἔτι, νὰ ἐκτεθῶμεν διὰ τῶν ὑπογραφῶν μας καὶ νὰ καταστήσωμεν γνωστὰς εἰς τὸ κοινὸν τὰς ἐργασίας μας, ὡς πράττει τοῦτο ἡ ὑπὲρ τῶν Κρητῶν Ἐπιτροπὴ, πρόφασιν προτείνουσα τὴν περιθάλψιν τῶν ἀπόρων ἐκ Κρήτης προσφυγουσῶν ἐν τῇ ἐλευθέρῳ Ἑλλάδι οἰκογενειῶν⁸⁹.

Ἐν τούτοις, τὸ ὅλως ἀνεπαρκὲς καὶ ἀσήμαντον τῶν μέσων μας, ἐματαιώσε σχεδὸν τὸ ἐν Ἀγράφοις ἀρξάμενον κίνημα καὶ μόλις κατ' αὐτὰς προσπαθοῦμεν διὰ τῶν ἐνότιων γλίσχρων μέσων νὰ ὑποστηρίξωμεν αὐτό, ὅπως, μέχρις αἰσιωτέρων περιστάσεων, μὴ σβεσθῇ ὀλοτελῶς ἡ μικρὰ αὐτῆ διαμαρτύρησις κατὰ τῆς τουρκικῆς δυναστείας, ἀλλὰ διατηρηθῇ ὡς ἔναυσμα πρὸς εὐρύτεραν, ἐν καιρῷ εὐθέτῳ, διάδοσιν τῆς ἐπαναστάσεως ἐν τοῖς ὁμόροις ἐπαρχίαις⁹¹.

«Ἐκπαιδευτικοῦ Φροντιστηρίου» καὶ τοῦ διαδεχθέντος τοῦτο Φιλολογικοῦ Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως.

⁸⁹) Βλ. τὴν ἐγκύκλιον ταύτην κατωτέρω. (Ἐγγραφοὶ ἀριθ. 12).

⁹⁰) Ὁ Βασιάδης, δὲν ἠγγόει προφανῶς τὴν ὑπαρξίν τῆς ἐν Ἀθήναις Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς τῆς «Φιλικῆς Ἐταιρείας» οὔτε τοὺς σκοποὺς αὐτῆς. Οἱ ὑπαίτιμοι τοὺς ὁποίους κάμνει σχετικῶς εἰς τὰς μυστικὰς του ἐκθέσεις πρὸς τὴν Ἐπιτροπὴν Κωνσταντινουπόλεως, εἶναι ἀρκετὰ χαρακτηριστικοί. «Χθὲς συνελθόντες νὰ συσκεφθῶμεν περὶ τῶν Θεσσαλικῶν καὶ Ἡπειρωτικῶν γράφει εἰς τὴν μυστικὴν του ἐκθεσιν τὴν φέρουσιν ὡς ὑπογραφὴν τὸν ἀριθμὸν 23 (βλ. ἀνωτέρω ἐγγραφοὶ ἀριθ. 6 σελ. 37), «συνεσκέφθημεν καὶ περὶ τούτου» (περὶ συγχωνεύσεως δηλ. ὅλων τῶν ἐν Ἀθήναις Ἐπιτροπῶν) «Ἐν Ἡπείρῳ καὶ Θεσσαλίᾳ ἦν δυνατὸν νὰ ἐπεκταθῇ ἡ ἐπανάστασις, ἀλλ' ἐνεκρίθη μέχρι Μαρτίου νὰ ὑπάρχῃ μόνον ἔναυσμά τι, ἕως οἷον τὰ πράγματα καταρτιοθῶσι καλῶς». Καὶ κατωτέρω, ἐν τῇ ἰδίᾳ ἐκθέσει γράφει, «Βεβαιωθῆτε οἱ ὁ Μάρτιος εὐρήσει τὸν ἀδελφὸν ὑμῶν ἐν Ἡπείρῳ, ἧς τὸ ἱερὸν ἔδαφος, ὠρκίσθη νὰ μὴ πατήσῃ δοῦλον». Τέλος, εἰς τὴν τελευταίαν μυστικὴν του ἐκθεσιν ὑπ' ἀριθ. 25, ἐκ Σύρου (ἀνωτέρω ἐγγραφοὶ ἀριθ. 8) ἀρχίζει «Τὸ νέον ἔτος ἔσται ἔνδοξον καὶ εὐδαιμον τῇ ἑλληνικῇ φυλῇ, διότι μὲγα μέρος αὐτῆς ἀποτινάξῃ τὸν ζυγὸν καὶ ἔσει' ἐλευθέρων».

⁹¹) Διὰ τὸ ἀποτυχὸν κίνημα τῶν Ἀγράφων βλ. τὰς ἐφημερίδας τῆς ἐποχῆς. Ὁμοίως Driault & Lheritier ἐνθ' ἀνωτ. τόμος III σελ. 187. Τὸ κείμενον τῆς ἐπιστολῆς ἐνταῦθα εἶναι σχεδὸν ταυτόσημον μὲ τὰ γραφόμενα τῆς μυστικῆς ἐπιστολῆς.

Ἡ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις αὐταῖς δυσαρέσκεια τῶν χριστιανῶν, δοημέ-
ραι ἀξάνει. Τὰ ἐν Κρήτῃ λαμπρὰ κατορθώματα τῶν ἀγωνιζομένων
ἀδελφῶν μας, ἢ καθ' ὅλην τὴν Εὐρώπην διαδηλουμένη ὑπὲρ τῶν ὑπὸ
τὴν δουλείαν Ἑλλήνων συμπαθία καὶ ἡ, ἐσχάτως, ἐν ταῖς ἐφημερίοις
δημοσιεύσεις ἐπισήμων ἐγγράφων, ἀποδεικνύοντων ὅτι σκέψις γίνεται
ἐν τοῖς Ἀνακτοβουλίοις περὶ τῆς τύχης τῶν Χριστιανῶν⁹² ταῦτα πάν-
τα ἀναπεροῦσι τὰς ἐλπίδας των καὶ καθιστῶσι λίαν π(ε)ιθανὰ κινή-
ματα προσεχῆ ἐκ μέρους αὐτῶν. Ἐθεωρήσαμεν, ἐπομένως, ἀπαραίτη-
τον καθήκον ἡμῶν ν' ἀποτα(ν)θῶμεν πρὸς ὑμᾶς διὰ τῆς παρουσίας μας
καὶ νὰ σᾶς παρακαλέσωμεν ὅπως, συνετὴν ποιούμενοι (χρησιν) πρὸς
τοὺς μᾶλλον ἐχεμύθεις χρῆσιν αὐτῆς (ὡς φερούσης τὰς ὑπογραφὰς ἡ-
μῶν), συστήσητε ἐν τῇ πόλει σας Ἐπιτροπὴν ἵνα, συμφώνως πρὸς τὴν
ἐγκλειομένην ἐγκύκλιον, φροντίσωσι περὶ ταχείας συνεισφορᾶς τῶν ἀ-
παιτουμένων, πρὸς ὑποστήριξιν ἐπικειμένων κινήματων.

Εὐαρεστηθῆτε δὲ νὰ λάβητε εἰς σημείωσιν :

Αὐν. Ὅτι αἱ πρὸς τὴν Ἐπιτροπὴν μας ἐπιστολαί, δέον νὰ ἐπιγρᾶ-
φονται ἔξωθεν πρὸς τὸν κ. Γ. Α. Βασιλείου Ὑποδιοικητὴν τῆς Τρα-
πέζης (G. A. Basili, Sous - Gouverneur de la Banque)⁹³.

Βον. Τὰ μὲν χρήματα νὰ ἐμβάζονται ἢ νὰ στέλλονται εἰς τὴν δια-
ταγὴν τῶν κ. κ. Λέοντος Μελά, Δ. Στ. Μαυροκορδάτου καὶ Γ. Α. Βα-
σιλείου, ἢ καὶ δύο μόνον ἐξ αὐτῶν. Τὰ δὲ ὄπλα καὶ πολεμοφόδια νὰ
διευθύνονται εἰς Πειραιᾶ εἰς παραλαβὴν τῶν κ. κ. Γ. Κ. Τισαμενοῦ,
Σ. Καραϊσκάκη καὶ Κ. Ν. Κωσιτῆ ἢ καὶ δύο μόνον ἐξ αὐτῶν.

Γον. Ὅτι τοῦ λοιποῦ, αἱ ἐπιστολαί μας δὲν θέλουν φέρεи ὑπογρα-
φάς, ἀλλ' ἀντ' αὐτῶν τὰς δύο ἐπὶ τῆς παρουσίας σφραγίδας⁹⁴.

Δον. Ἄν αἱ συνηθεῖσαι ἐπιτροπαὶ ἀποφασίσωσι νὰ μεταβάλωσιν
εἰς ὄλικὸν τὰς συνεισφορὰς, δέον ν' ἀνατίθεται ἡ περὶ τῆς προμηθείας

σικῆς ἐκθέσεως τοῦ Βασιάδου πρὸς τὴν Ἐπιτροπὴν τῆς Κωνσταντινουπόλεως.
(Βλ. ἀνωτέρω ὑποσημ. 90).

⁹²⁾ Διὰ τὴν ἀπότομον μετastροφὴν τοῦ Ναπολέοντος Γ' ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος
τὰς προτάσεις τῆς Ρωσσίας πρὸς τὴν Πύλην ὡς καὶ τὰ διαβήματα τῶν ἐν
Κωνσταντινουπόλει Πρεσβευτῶν τῆς Αὐστρίας, Ἰταλίας καὶ Πρωσσίας, Βλ.
Driault & Lheritier, ἔνθ' ἀνωτ. τομ. III σελ. 204 καὶ ἐφ.

⁹³⁾ Ὁ Γ. Α. Βασιλείου ἦτο εἰς ἐκ τῶν τριῶν ὑποδιοικητῶν τῆς Ἐθνικῆς
Τραπεζῆς, οἱ ὅποιοι διωρίσθησαν κατὰ τὸ 1861 τῇ προτάσει τοῦ τότε Διοικη-
τοῦ καὶ Ἰδρυτοῦ τῆς Τραπεζῆς Γεωργίου Σταύρου. Οἱ ἄλλοι δύο ἦσαν οἱ Εὐθ.
Κεχαγιάς καὶ ὁ Μ. Ρενιέρης. Ὁ τελευταῖος διεδέχθη τὸν Γ. Σταύρου εἰς τὴν
διοίκησιν τῆς Ἐθνικῆς Τραπεζῆς κατὰ τὸ 1869, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Σταύ-
ρου. Βλ. βιογραφίαν του ἐν Σ. καὶ Κ. Βοβολίνῃ, Μέγα Ἑλληνικὸν Βιο-
γραφικὸν Λεξικὸν σελ. 175 - 176).

⁹⁴⁾ Βλέπε πίν. Γ'.

αὐτῶν φροντὶς εἰς τὸν ἐν Παρισίοις διατρίβοντα ἀξιωματικὸν κ. Ἀδόλφον Ράυνεκ⁹⁵. Αἱ πρὸς αὐτὸν ἐπιστολαὶ θέλουσι συνιστᾶσθαι πρὸς τὸν ἐν Παρισίοις Γενικὸν Πρόξενον τῆς Ἑλλάδος κ. Ἐρλάγκερ (*Mon-sieur Emile D' Erlanger, Consul Général de Grèce, 20 Rue Tait-bout, Paris*).

(Ὑπογραφαὶ)

Δ. Σ. Μανροκορδάτος
Γ. Α. Βασιλείου
Ἀρτέμιος Μιχαηλίδης
Ν. Λαμασκηδός
Χρ. Χατζηπαύλου
Γ. Κ. Τιοσαμενός
Σ. Καραϊσκάκης
Ι. Κ. Παπαζαφειρόπουλος
Κ. Ν. Κωστῆς
Α. Καλ... (δυσανάγνωστος)

(Κυκλικὴ σφραγίς)

ΕΝ Τῇ ΕΝΟΤΗΤΙ Η ΙΣΧΥΣ

12.

Ἐγκύκλιος (ἄνευ ἡμερομηνίας καὶ ὑπογραφῆς) τῆς ἐν Ἀθήναις Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς τῆς «Φιλικῆς Ἐταιρίας» πρὸς τοὺς ἀπανταχοῦ Ἑλληνας καὶ Φιλέλληνας. Τετρασέλιδον (μία σελὶς λευκὴ) ἐπὶ χάρτου λευκοῦ ἄνευ γραμμογραφῆσεως ἢ ὕδατογραφῆσεως. Γραφὴ ἀγνώστου (ἐν ἡμικλύστῳ). Διαστάσεων 20,5 × 30 χιλ.

Ἐκκλησίαι πρὸς ἀποστολὴν χρηματικῶν βοηθημάτων ἢ ὄπλων καὶ πολεμοφοδίων πρὸς ὑποβοήθησιν τῆς ἐξεγέρσεως τῶν Ἑπειρωτῶν, Θεσσαλῶν καὶ Μακεδόνων.

ΦΙΛΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Πρὸς τοὺς ἀπανταχοῦ Ἑλληνας καὶ Φιλέλληνας

Καὶ πάλιν ἡ Πατρις πρὸς ὑμᾶς ἀιενίζουσα, ἐξαιτεῖται τὴν γενναίαν ὑμῶν ἀρ(ρ)ωγὴν πρὸς συμπλήρωσιν τῆς ἐθνικῆς παλιγγενεσίας, ἧς οἱ πατέρες ἡμῶν διὰ μυρίων ὄσων θυσιῶν καὶ κινδύνων κατήρξαντο.

Ἡ Ἑλλάς, ὅπως τανῦν ἔχει, εἶναι ἀδύνατον νὰ ὑπάρξῃ, περιορι-

⁹⁵ Γερμανικῆς καταγωγῆς ἀξιωματικὸς τοῦ ἑλληνικοῦ ναυτικοῦ, γενόμενος κατὰ τὸ 1897 ὑπασπιστὴς τοῦ Βασιλέως καὶ συμμετασχὼν εἰς τὰς ἀποβατικὰς ἐνεργείας τοῦ ὑπὸ τὸν Βάσσαν ἐκστρατευτικοῦ σώματος εἰς Κρήτην.

σθεῖσα ἐντὸς τῶν σιενῶν δριῶν τὰ ὄποια, ἀσφόργου διπλωματίας ὁ ἄνισος διαβήτησ διεχάραξεν. Ἡ δυσανάλογος ἀνάπτυξις τῶν πνευματικῶν αὐτῆσ δυνάμεων πρὸς τὰς ὑλικὰς τοῦ τόπου ἀνάγκασ, ἐγέννησε καὶ παράγει ἐκάστοτε τὰς πολιτικὰς <ἀνωμαλίαισ ;> ὑφ' ὧν διηνεκῶσ ἡ μικρὰ ἡμῶν χώρα κατατρούχεται.

Νῦν, ὑπέροποτε ἄλλοτε, παρίσταται εὐκαιροσ ἡ περίστασισ ὅπωσ, οἱ ὑπὸ ζυγὸν ἀδελφοὶ ἡμῶν, διεκδικήσωσι τὰ ἀπαράγραπτα αὐτῶν δικαιώματα, ὅπωσ ἀποτινάξωσι πολυχρονίου δουλείασ τὸν βαρὺν ζυγὸν καὶ ἐνωθῶσι μετὰ τῆσ μητροῦσ αὐτῶν Ἑλλάδοσ.

Οἱ Κρηῖτεσ, πρὸ πολλοῦ ἀναλαβόντεσ τὸν ὑπὲρ τῶν ὄλων ἀγῶνα, καρτερικῶσ, μέχρη τοῦδε, ἀντίστησαν κατὰ τῶν πολυαρίθμων δυνάμεων τῆσ τουρκικῆσ ἀδιοκρατορίασ, ἀναπληροῦντεσ διὰ τῆσ παραδειγματικῆσ αὐτῶν ἀνδρείασ, τὰσ ποικίλασ ἐλλείψεισ τῶν πρὸς πόλεμον ἀναγκαίων. Οἱ Ἡπειρωταὶ, οἱ Θεσσαλοὶ, οἱ Μακεδόνεσ, εἰσὶν ἔτοιμοὶ νὰ μιμηθῶσι τὸ γενναῖον τῶν Κρητῶν παράδειγμα, ἀλλὰ δυστυχῶσ στεροῦνται τῶν ἀπαιτουμένων, πρὸς ἔναρξιν τοιοῦτου ἀγῶνοσ, μέσων. Ἡ ἔλευθέρα Ἑλλάσ, παρ' ἧσ ἐπανειλημμένωσ ἠτήσαντο, καὶ ἀναμένουσι, τὴν δέουσαν συνδρομήν, δὲν δύναται νὰ ἐπαρκέσῃ ἐκ τῶν ἐνότιων αὐτῆ πόρων, ἀφ' ἐνὸσ μὲν εἰσ ὑποσιτήριξιν τοῦ κινήματοσ τῆσ Κρήτεσ ἀφ' ἐτέρου δὲ εἰσ προπαρασκευὴν καὶ χορήγησιν τῶν ἀναγκαίων τοιοῦτου ἐπιχειρήματοσ μέσων.

Ὅθεν, ἐπὶ τῆ ἀιτήσῃ τῶν ἐν τῆ δουλῆ Ἑλλάδι ἀδελφῶν ἡμῶν, συνέσιη ἐνταῦθα Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ πρὸς συλλογὴν βοθημάτων. Πεποιθυῖα δὲ αὐτῆ εἰσ τὸν πατριωτισμὸν τῶν ἀπανταχοῦ Ἑλλήνων καὶ εἰσ τὰ γενναῖοφρονα τῶν φιλελλήνων αἰσθήματα, ἐλπίζει ὅτι, ἕκαστοσ, τὸ καθ' ἑαυτόν, προθύμωσ θέλει παράσχει, τὸν ἱερὸν τοῦτο πρὸς τὴν πατρίδα καὶ τὴν ἀνθρωπότητα φόρον.

Ἡ Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ τῆσ «Φιλικῆσ Ἐταιρείασ» δέχεται συνεισφοράσ, οὐ μόνον χρηματικὰσ ἀμέσωσ, ἀλλὰ καὶ ὄπλων καὶ πολεμοφοδίων.

Παρακαλοῦνται μόνον, οἱ προτιμῶντεσ νὰ συνεισφέρωσιν ὄπλα, νὰ παραγγείλωσι τοιαῦτα γαλλικοῦ οὐσιήματοσ καὶ ὀλκῆσ, ραβδωτὰ τῆσ γραμμῆσ, καί, κατὰ προτίμησιν, κοντοτούφεκα (*Mousquetons de gen-darmerie rayés*) μὲ ξιφολόγχασ (*Subre baionnette*)⁹⁸.

13.

Ἐπιστολὴ τῆσ ἐν Ἀθήναισ Κεντρικῆσ ὑπὲρ τῶν Κρητῶν Ἐπιτροπῆσ πρὸς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἐπιτροπὴν. Τετρασέλιδοσ (δύο

⁹⁸) Ἡ προκήρυξισ σταματᾷ ἀποτόμωσ εἰσ τὸ σημεῖον τοῦτο. Οὐδεμία ὑπογραφή ὑπάρχει, καὶ ἀκολουθεῖ μια σελὶσ κενή.

σελίδες κεναί) διαστάσεων 21,5 × 27 ἐπὶ λευκοῦ χάρτου γραφῆς μὲ ὑδατογραφημένας ὀριζοντίους γραμμάς. Γραφή ἀγνώστου (πιθανῶς Α. Μηλιαράκη). Ἰδιόγραφον ὑστερόγραφον Λέοντος Μελά.

*Ἀποστολὴ 100 ἡμερικανικῶν ὄπλων.— Ἡ ἀποστολὴ δῆθεν πληρεξουσίων Κρητῶν χριστιανῶν ὑπὸ τοῦ Μουσταφᾶ εἰς Κωνσταντινούπολιν.— Ὑποδείξεις τρόπου ἀντιδράσεως.— Διαμαρτυρία τῶν δῆθεν πληρεξουσίων πρὸς τὰς Πρεσβείας.

*Ἡ ἐν Ἀθήναις ὑπὲρ τῶν Κρητῶν Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ
Πρὸς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἐπιτροπὴν.*

*Αξιότιμοι Κύριοι,

Ἐλάβομεν τὴν ἀπὸ 15 λήγοντος πατριωτικῆν ὑμῶν ἐπιστολήν, εἰς τὴν ὁποίαν προθύμως σπεύδομεν ν' ἀπαντήσωμεν.

Καὶ πάλιν εὐχαριστοῦμεν ὑμᾶς διὰ τὰς ἀκαμάτους καὶ μετὰ τσαύτης προθυμίας τελουμένας ἐνεργείας ὑμῶν, οὐ μόνον πρὸς συλλογὴν συνειφορῶν, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἐξέγερσιν τοῦ ἐθνικοῦ φρονήματος τῶν αὐτόσε ἀδελφῶν.

Τὰς τριακοσίας πενήκοντα (350) λίρας ἐλάβομεν καὶ ἐγκλείομεν ὧδε πρὸς ὑμᾶς τὴν διπλότυπον ἀπόδειξιν τῆς παραλαβῆς αὐτῶν. Ὡσαύτως ἐλάβομεν καὶ τὰ ἔντοκα γραμμάτια, ὡς καὶ τὴν ὁμολογίαν τοῦ ἐθνικοῦ δανείου, θέλομεν δὲ σᾶς ἀποστείλει καὶ τούτων τὴν διπλότυπον ἀπόδειξιν τῆς παραλαβῆς, ὅταν διαπραγματευθῶμεν αὐτά. Ἐκφράσατε παρακαλοῦμεν τὰς εὐχρησιστήσεις ἡμῶν πρὸς τοὺς συνεισενεγκόντας τὸ ποσὸν αὐτὸ κ. κ. Κλεόβουλον καὶ Πορτοκάλλην.

*Ἀνυπομόνως περιμένομεν τὰ 100 ἡμερικανικὰ ὄπλα μετὰ 16 000 φουσεκίων. Συνεσκέφθημεν δὲ περὶ τούτων μετὰ τοῦ κ. Θ. Μάνου καὶ θέλομεν συνεννοηθῆ καὶ μετὰ τοῦ κ. Βότσαρη περὶ τῆς προσφορωτέρας αὐτῶν χρήσεως. Μᾶς γράφετε νὰ σᾶς πληροφορήσωμεν τίς θὰ εἶναι εἰς τὸ ἐξῆς ὁ προμηθευτὴς τῶν πυριτοβολῶν τῶν 100 αὐτῶν ὄπλων, ἡμεῖς ἢ ὑμεῖς; Ἐνταῦθα, τῷ ὄντι, δυσκολευόμεθα νὰ σᾶς ἀπαντήσωμεν. Νομίζομεν, ὅμως, ὅτι ὑμεῖς αὐτόσε, θὰ ἔχετε μεγαλείτερα μέσα συνεννοήσεως μετὰ τοῦ πωλητοῦ τῶν ὄπλων αὐτῶν, ὅστις δύναται νὰ προμηθευθῆ εὐκολώτερον τὰς πυριτοβολὰς καὶ νὰ τὰς ἀποπέμψῃ ἐνταῦθα. Ἐπὶ τούτου, ὅμως, παρακαλοῦμεν νὰ μᾶς γράψητε ὅπως συνεννοηθῶμεν καλλίτερον. Ἐγράψαμεν εἰς Σύρον πρὸς τὸν κ. Ζ. Δαμαλᾶ περὶ τῶν 10 ὄπλων μετὰ τῶν 4000 πυριτοβολῶν, περὶ τῶν ὁποίων οὐδέποτε μᾶς ἔγραψέ τι.

Αἱ νεώτεραι ἐκ Κρήτης εἰδήσεις, εἰσὶ λίαν εὐχάριστοι, ὡς, βεβαίως, ὑμεῖς θὰ γνωρίζητε. Ὁ Μουσταφᾶς, ἤδη, εἰς οὐδὲν ἄλλο κατα-

γίνεται ἢ εἰς τὴν, δι' ὑποσχέσεων, ἀπειλῶν καὶ διὰ μυριῶν ἄλλων δολίων μέσων, παραλαβὴν ἐκ τῶν πόλεων τῆς Κρήτης, ἀνθρώπων τινῶν χριστιανῶν, οὓς αὐτὸς ὀνομάζει πληρεξουσίου τῆς Κρήτης, καὶ τοὺς ὁποίους θέλει ν' ἀποστείλῃ εἰς Κωνσ<ταντινούπο>λιν, ὅπως συζητήσωσι, συνεννοηθῶσι ἢ προτείνωσι τι εἰς τὰς νέας παραχωρήσεις τῆς Πύλης⁹⁷. Πολλοὶ τῶν πληρεξουσίων τούτων τοῦ Μουσταφᾶ, διεμαρτυρήθησαν καὶ ὅλως ἀπεποιήθησαν, προβάλλοντες ὅτι ἡ ἐκλογή των δὲν ἀπορροεῖ ἀπὸ τὴν ψηφοφορίαν τοῦ λαοῦ, ἐπομένως δὲν δύνανται ν' ἀπέλθωσι νὰ διαπραγματεύωνται ζητήματα περὶ ὧν οὐδεμίαν ἔχουσιν ἐντολήν. Ἐπειδὴ, ὁμως, εὐρέθησάν τινες, χωρικότατοι καὶ βάνανσοι ὅλως ἀνθρώποι, οἵτινες ἐφάνησαν πρόθυμοι εἰς τὴν πρόσκλησιν τοῦ Πασσᾶ — ἀμφιβάλλομεν δὲ ἂν ἦναι καὶ Ἕλληνες, διότι οἱ Τοῦρκοι τῆς Κρήτης ὀμιλοῦσιν ἑλληνικὰ — καὶ πιθανὸν νὰ τοὺς ἀποστείλῃ αὐτόσε, (μολονότι ἠκούσαμεν ἐνταῦθα διὲ διεμαρτυρήθησαν οἱ Πρόξενοι κατὰ τῆς ἀνόμου ταύτης ἐκλογῆς), ἠθέλετε πράξει μέγιστον ἔργον καὶ θέλετε προσφέρει μεγάλην ὑπηρεσίαν εἰς τοὺς ἀδελφούς μας Κρητίας, ἂν ἤρξεσθε εἰς συνεννόσιν μετὰ τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν, τῶν πληρεξουσίων, καταπέιθοντες αὐτοὺς διὰ παντὸς μέσου, νὰ διαμαρτυρηθῶσι κατὰ τῆς ἐκλογῆς των, καὶ νὰ εἴπωσιν διὲ ἀναγκαστικῶς, δι' ἀπειλῆς, προσεκλήθησαν νὰ λάβωσι μέρος εἰς ὑποθέσεις τὰς ὁποίας δὲν ἦσαν ἀρμόδιοι νὰ διαπραγματευθῶσι. Τοιοῦτόν τι ἂν συνέβαινε, παρόντων αὐτόσε καὶ τῶν ἀντιπροσώπων τῶν Δυνάμεων, ἠθέλεν ἔχει σπουδαῖα ἀποτελέσματα ὑπὲρ ἡμῶν.

Θὰ λάβετε μετὰ τῆς παρουσίας ἐπιστολῆς μας καὶ διπλότυπα φυλλάδια ἅτινα ἐπεκυρώσαμεν.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 21 Φεβρουαρίου 1867
(Ἐπογραφαί)

(Σφραγίς)
H EN AΘΗΝΑΙΣ ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΚΡΗΤΩΝ
ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Λέων Μελάς
Ἰ. Σκαλισούνης
Α. Φ. Παπαδάκης
Γεώργιος Σκουζὲς
Δ. Σ. Μανροκορδάτος

Υ. Γ. Διὰ τοῦ κυρίου Νάζου ὡς ἀπεστείλαμεν ἅπαντα τὰ βιβλία-ρια τῶν διπλοτύπων.

Υ. Γ. Εὐχῆς ἔργον ἠθέλεν εἶσθαι, εἰ ἠθέλετε κατορθώσει, συνεννοούμενοι διὰ παντὸς μέσου μετὰ τῶν πληρεξουσίων τοῦ Σερβέρ Ἐφέντη καὶ Μουσταφᾶ, νὰ κοινοποιήσωσιν οὗτοι καὶ εἰς τὴν Πόρτιαν

⁹⁷) Διὰ τὰς περιπτώσεις τῶν δῆθεν Κρητῶν τούτων ἀντιπροσώπων βλ. κατωτέρω ἔγγραφα 18 καὶ 20.

καὶ εἰς τὰς ἀπόθι Προσβείας, ὅτι καὶ αὐτοὶ εἶναι πεπεισμένοι ὅτι ἡ μόνη ἐπιθυμία τοῦ κρητικοῦ λαοῦ εἶναι ἡ ἔνωσις τῆς Κρήτης μετὰ τῆς ἐλευθέρου Ἑλλάδος καὶ ὅτι οὐδεμίαν ἄλλην παραχώρησιν θέλουν. Βεβαιώσατέ τους ὅτι οὐδὲν ἐκ τοιαύτης διαδηλώσεως δύνανται νὰ φοβηθῶσιν ἐνώπιον τῶν Προσβειῶν. Ὁμοίαν ἐνέργειαν ἐπροκαλέσαμεν καὶ εἰς Κρήτην.

(Ἰδιόγραφον ὑστερόγραφον Λέοντος Μελαῖ)

Τὸν φίλιτον κ. Α. Βαριάδην ἰδιαιτέρως ἀσπάζομαι καὶ τὸν εὐχαριστῶ διὰ τὴν ἰδιαιτέραν του. Εἶθε προσεχῶς νὰ λάβω καὶ ἔτι μᾶλλον εὐχαρίστους ἐπιστολάς του. Ὑγειαίνετε καὶ ὁ Θεὸς μεθ' ὑμῶν.

(ὑπογρ.) Α. Μελαῖς

14.

Ἐπιστολὴ τῆς ἐν Ἀθήναις Κεντρικῆς ὑπὲρ τῶν Κρητῶν Ἐπιτροπῆς πρὸς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἐπιτροπὴν. Τετρασέλιδον (τρεις σελίδες κεναί) διαστάσεων 21,5 × 27 χιλ. ἐπὶ λευκοῦ χάρτου γραφῆς μετ' ὕδατογραφημένας ὀριζοντίους γραμμάς. Γραφὴ ἀγνώστου (πιθανῶς Α. Μηλιαράκη). Ἰδιόγραφον ὑστερόγραφον Λέοντος Μελαῖ.

Γνωστοποίησις λήψεως φορτωτικῆς ὄπλων.— Ὑπόμνησις προγενεστέρας ὑποδείξεως περὶ ἐξουδετερώσεως τῶν δῆθεν ἀντιπροσώπων τῆς Κρήτης.

Ἡ ἐν Ἀθήναις ὑπὲρ τῶν Κρητῶν Κεντρικῆ Ἐπιτροπῆ
Πρὸς τὴν ὑπὲρ τῶν Κρητῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἐπιτροπὴν.

Ἀξιότιμοι Κύριοι,

Ἐλάβομεν τὴν ἐπιστολὴν τοῦ κ. Ι. Γ(κιών) ὡς καὶ τὴν ἐν αὐτῇ φορτωτικὴν τῶν ὄπλων. Τὴν διπλότυπον ἀπόδειξιν τῆς παραλαβῆς, θέλομεν πέμψει ὑμῖν προσεχῶς, διὰ τῆς γνωστῆς σας ὁδοῦ. Δὲν ἀμφιβίλλομεν ὅτι σύμφωνα πρὸς ὅσα ἐγράψαμεν ὑμῖν ἐν προηγουμέναις ἐπιστολαῖς μας⁹⁹ ὡς πρὸς τοὺς ἐκεῖσε πιθανώτατα ἀφικομένους ἤδη ὑποτιθεμένους ἀντιπροσώπους τοῦ κρητικοῦ λαοῦ, θὰ καταβάλλητε τὰς ἀναγκαίας προσπαθείας, πεποιθότες εἰς τὸν διὰ τοσοῦτων δειγμάτων ἐγνωσμένον πατριωτισμὸν ὑμῶν.

⁹⁹) Φαίνεται ὅτι μετὰ τῆς προηγουμένης (ἔγγραφο ἀριθ. 13) καὶ τῆς παρουσίας (ἔγγραφο ἀριθ. 14) ἐμεσολάβησε τοῦλάχιστον ἀκόμη μία ἐπιστολὴ τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς πρὸς τὴν Ἐπιτροπὴν Κωνσταντινουπόλεως ἐπὶ τοῦ ἰδίου θέματος τῶν Κρητῶν ἀντιπροσώπων. Τοῦτο συνάγεται ἐκ τῆς ἐνταῦθα γινόμενης μνείας «προηγουμένων ἐπιστολῶν».

Δεχθῆτε, Κύριοι, τὴν διαβεβαίωσιν τῆς ἐξαιρέτου πρὸς ὑμᾶς ὑπολήψεώς μας.

Ἀθῆναι τῇ 7 Μαρτίου 1867

(Ὑπογραφαί)

Λέων Μελάς

Δ. Σ. Μανροκορδάτος

Α. Φ. Παπαδάκης

Ἰ. Σκαλισσοῦνης

(Σφραγίς)

Ἡ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΚΡΗΤΩΝ
ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Υ. Γ. Τὴν ἐσώκλειστον ἐπιστολὴν, ἃν δυνηθῆτε, ἀναγνώσατε εἰς τὸν πρὸς ὃν διευθύνεται, καὶ ἀκολουθῶς νὰ σχίσετε διὰ νὰ μὴ μείνη εἰς χεῖράς του.

(Ἰδιόγραφον ὑστερόγραφον Λέοντος Μελά)

Ἰδιαιτέως ἀσπάζομαι τοὺς κυρίους Βαφιάδην καὶ Βασιάδην, καὶ ἄς μὲ συγχωρήσωσιν ἂν σήμερον δὲν προφθάνω νὰ τοὺς γράψω ἰδιαιτέως.

15.

Ἐπιστολὴ τῶν ἐν Λίβερπουλ Ἑλλήνων ἐφοπλιστῶν Ἀδελφῶν Παπαγιάννη πρὸς τὸν Στέφανον Σκουλούδη εἰς Κωνσταντινούπολιν. Τετρασέλιδον (δύο σελίδες κεναί) ἐπὶ ὑποκυάνου ἐπιστολικοῦ χαρτίου, μὲ ὑδατογράφημα J. Whatman 1866 ἄνευ γραμμογραφῆσεως. Γραφὴ ἀγνώστου.

Ἀναγγελία κατσίτροφῆς τριῶν κιβωτίων μὲ «μεταλλικὰς βολὰς» σταλῆτων ἐξ Ἀμερικῆς.

Liverpool 3 Ἀπριλίου 1867

Κύριε Στέφανε Σκουλούδη,
εἰς Κωνσταντινούπολιν

Ἐλάβομεν τὴν τιμίαν σας 23 Μαρτίου καὶ εἰς ἀπάντησιν σᾶς εἰδοποιουῦμεν ὅτι τὰ 3 κ(ο)ιβώτια περιέχοντα μεταλλικὰς βολὰς τὰ ὁποῖα μᾶς ἐπεμψαν οἱ κύριοι Azarian ἀπὸ Boston, ἔφθασαν τὴν παρελθούσαν ἐβδομάδα. Μὲ λύπην μας, ὅμως, σᾶς λέγομεν ὅτι ἐπειδὴ αἱ διατάξεις τῆς Ἀστυνομίας δὲν ἐπιτρέπουν εἰς κανένα οὔτε νὰ παραλαμβάνη οὔτε νὰ φορτώνη τοιαῦτα εἶδη ἐμπεριέχοντα πυρίτιδα ἢ ἐμπροσητικὰς βλάς, εὐρέθημεν εἰς τὴν μεγαλειέτραν ἀμχανίαν. Ὁ πλοίαρχος τοῦ «Compta» μὴ γνωρίζων τὰς διατάξεις αὐτάς, ἔφερε τὰ τρία κ(ο)ιβώτια εἰς τὸ γραφεῖον καὶ ἤθελε καθυποβληθῆ εἰς πρόστιμον L. 100, ἐὰν διὰ τῆς μεσολαβήσεώς μας, καὶ μὲ δυσκολίαν μεγάλην, δὲν ἐπείθαμεν τὴν Ἀρχὴν περὶ τῆς ἀγνοίας του. Ἐν τοσοῦτω, τὰ κ(ο)ιβώτια δὲν

ἡδυνάμεθα νὰ λάβωμεν ἄδειαν οὔτε νὰ τὰ φορτώσωμεν, οὔτε εἰς τὸ γραφεῖον νὰ τ' ἀφήσωμεν, οὔτε εἰς κανέν ἄλλο μέρος νὰ τὰ ἐναποθέσωμεν, οὔτε εἰς τὸν ποταμὸν νὰ τὰ ρίψωμεν. Ἐποῦ ἐπροσπαθήσαμεν δλὴν τὴν ἡμέραν, μόλις ἡδυνήθημεν νὰ τοὺς πείσωμεν νὰ μᾶς δοθῇ ἡ ἄδεια νὰ τὰ καταστρέψωμεν δι' ἐξόδων μας, καὶ ν' ἀποφύγωμεν τὴν ποινὴν.

Εἶναι περιττὸν νὰ σᾶς εἴπωμεν πόσον μᾶς ἐλύπησε τὸ περιστατικὸν αὐτό, γνωρίζοντες τὸν σκοπὸν δι' ὃν μᾶς ἐστάλησαν. Ἀλλὰ βεβαιωθείτε ὅτι ἦτο ἀδύνατον νὰ τὸ ἀποφύγωμεν. Πρὸς τὸ παρὸν δὲν εὐρίσκομεν καμμίαν δυσκολίαν ν' ἀγοράσωμεν, νὰ παραλάβωμεν ἢ καὶ νὰ φορτώσωμεν ὄπλα, καὶ θὰ ἡμεῖθα πολὺ εὐτυχεῖς, εἰς κάθε περίστασιν, καθ' ἣν ὑμεῖς ἢ ἄλλος ὁμογενής, ἤθελε μᾶς ἐπιφορτίσει μὲ τοιαύτας παραγγελίας, νὰ πράξωμεν τὸ κατὰ δύναμιν, ἀλλὰ, κάθε τι ἐμπεριέχον πυρίτιδα ἢ ἄλλας ἐμπροστικὰς ὕλας, μᾶς εἶναι ἀπηγορευμένον νὰ φορτώσωμεν.

Μένομεν ἀσπαζόμενοί σας,

Πρόθυμοι

(Ἐπιγραφή) Ἀδελφοὶ Παπαγιάννη⁹⁹

(Ἐπιγραφή εἰς τὴν ὀπισθίαν ὄψιν)

Τῷ κυρίῳ

Κυρίῳ Στεφάνῳ Σκουλούδη

Εἰς Κωνσταντινούπολιν

16.

Ἐπιστολὴ τοῦ ἐν Βοστώνῃ τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν οἴκου V. Aza-

⁹⁹ Οἱ Ἀδελφοὶ Παπαγιάννη ὑπῆρξαν μεταξὺ τῶν ἐπιφανεστέρων πρωτοπόρων τοῦ ἀνθούσιου σήμερον ἑλληνικοῦ ἐφοπλισμοῦ. Ἡ ἀτμοπλοία τῶν Ἀδελφῶν Παπαγιάννη, ἰδρύθη τὸ 1855 ὑπὸ τῶν Παπαγιάννη καὶ Μουσαβίνη κατὰ τὴν συνδρομὴ πάντων τῶν ἐν Μαντισσετερ καὶ ἐν Λίβερπουλ Ἑλλήνων» ὅπως γράφει ἡ «Πανδώρα» εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 215 τεῦχος τῆς 1ης Μαρτίου 1859. Ἐν τῷ 4 ἔτῳ, ἀπέκτησεν 7 ἀτμόπλοια, τὴν «Ἀρχαδίαν» 1000 τόννων, τὴν «Λακωνίαν» 1200 τόννων, τὴν «Ἁγία Σοφία» 1300 τόννων, τὴν «Θεσσαλίαν» 1200 τόννων, τὴν «Ὀρόντην» 1200 τόννων, τὴν «Ἰωνίαν» 1300 τόννων καὶ τὴν «Βοιωτίαν» 1000 τόννων. Ἡ Parayanni Line ἐξελιχθη εἰς μίαν τῶν μεγαλύτερων βρετανικῶν ἀτμοπλοικῶν Ἐταιριῶν, ἀπορροφηθεῖσα βραδύτερον ὑπὸ τῆς Ellerman Line, ὑφίσταται δὲ καὶ σήμερον ὡς Ellerman & Parayanni Line, τ' ἀτμόπλοιά τῆς δὲ ἐξακολουθοῦν καὶ σήμερον νὰ φέρουν τὰ ὀνόματα «Corinthian», «Ionian» κλπ. Ἀπὸ τὸ κείμενον τῆς παρατιθεμένης ἐπιστολῆς τῶν πρὸς τὸν Σκουλούδη καθίστανται ἔκδηλα τὰ πατριωτικὰ τῶν αἰσθήματα ὑπὲρ τοῦ ἀγῶνος τῆς Κρήτης. Βλ. σχετικῶς Σ. Ι. Μακρομυχιᾶλοῦ, Ἀδελφοὶ Παπαγιάννη, οἱ Ἕλληνες ἐφοπλισταὶ τοῦ Λίβερπουλ (Ναυτικὰ Χρονικὰ 15 Δεκεμβρίου 1957, σελ. 14).

rian & Co, πρὸς τὸν Στέφανον Σκουλούδην εἰς Κωνσταντινούπολιν. Δισέλιδον διαστάσεων 23 × 28 χιλ. ἐπὶ ὑποκυάνου χάρτου γραφῆς ἄνευ γραμμογραφῆσεως ἢ ὕδατογραφῆμαιος. Γραφὴ ἀγνώστου.

Εἰδοποιήσις ἀναβολῆς φορτώσεως 10 ὄπλων καὶ 10 000 φυσιγγίων κατόπιν τῆς ἐν Λίβερπουλ καταστροφῆς τῆς προηγουμένης ἀποστολῆς φυσιγγίων.

s/s «Asia»

Boston le 23 Avril 1867

Monsieur Stefano Scouloudy
Cons(tantino)ple

Votre estimée du 16 Mars pr(écédente) p(oste), nous donnant un ordre pour cartouches et carabines, et couvrant L. 380 en trois appoints pour en faire le payement, a été dûment reçue.

Nous avons exécuté v(otre) o(rdre) le 16 cour(an)t (et) nous avons engagé le frèt sur un navire qui devait immédiatement partir pour L(iver)pool, mais au moment de charger ces march(andi)ses, selon v(os) instructions, à l'adresse de Mess(ieurs) Papayanni Bro(ther)s et Bald & Cambell, nous avons reçu de la première de ces maisons une lettre qui nous informe que n(otre) dernier envoi de cartouches pour v(otre) c(ompte) à leur adresse a été saisi par le Gouv(ernemen)t Anglais et détruit, et ces Messieurs nous recommandent de ne plus leur adresser des «articles combustibles». La marchandise est toute prête, et comme M(es)sieurs Papayanni disent qu'ils vous ont écrit, nous attendons incessamment v(os) instructions là-dessus. Ci-incluse, la copie de la lettre en question.

Nous avons été obligés d'acheter 10 carabines au lieu de 6, car la Fabrique ne vend pas moins d'une caisse (qui contient 10 armes); d'ailleurs, si nous achétions en dehors de la Fabrique, nous aurions payé assez, pour n'avoir que 6 armes pour le montant de la caisse entière.

Ayant ordonné 6 m(ille) cartouches pour 6 armes, nous avons pensé que vous voudriez mille cartouches pour chaque arme, et nous avons acheté 10 m(ille) cartouches pour ces 10 carabines.

Ainsi, nous avons à présent à v(otre) disposition 20 caisses contenant 100 m(ille) cartouches, plus 2 caisses contenant 10 m(ille) cartouches et 1 caisse contenant 10 carabines «Winchester».

Il est vrai que Mess(ieurs) Bald & Cambell, ne nous ont pas écrit de ne pas envoyer des cartouches, mais craignant que la

marchandise serait encore saisie et détruite, nous avons conclu de retarder tout le chargement. en attendant v(ous) ordres.

En vous remerciant pour cette commission, et espérant que ce retard de chargement (malgré nous, bien entendu) ne vous décevra pas, et que, comme vous promettez, vous nous transmettrez bientôt un ordre plus considérable, nous vous saluons, Monsieur, bien sincèrement.

(Signés:) V. Azarian & Co

(Μετάφρασις)

ἄ/π «Asia»

Βοστώνη τῆ 23ῆ Ἀπριλίου 1867

Κύριον Στέφανον Σκουλούδη
Κωνσταντινούπολιν

Ἡ διὰ τοῦ ἀπὸ 16 Μαρτίου — προηγουμένου ταχυδρομείου — τιμία σας, διὰ τῆς ὁποίας μᾶς διεβιβάσατε παραγγελίαν διὰ φυσίγγια καὶ καρβίνας, καὶ μᾶς ἐμβάσατε Λίρας Ἀγγλίας 380 εἰς τρία (χαρτονομίσματα πρὸς πληρωμὴν, δεόντως ἐλήφθη).

Ἐξετελέσαμεν τὴν ἐντολήν σας τὴν 16 τρέχοντος (μηνός) καὶ ἐκλείσαμεν ναῦλον ἐπὶ ἐνὸς πλοίου τὸ ὁποῖον θ' ἀνεχώρει ἀμέσως διὰ Λίβερπουλ, ἀλλὰ τὴν στιγμὴν τῆς φορτώσεως τῶν ἐμπορευμάτων τούτων, βάσει τῶν ὁδηγίων σας, εἰς τὴν διεύθυνσιν τῶν κυρίων Ἀδελφῶν Παπαγιάννη καὶ Bald & Cambell, ἐλάβομεν ἐπιστολήν τοῦ πρώτου ἐκ τῶν οἰκῶν τούτων, ὁ ὁποῖος μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ἡ τελευταία μας ἀποστολὴ φυσιγγίων (ἡ γενομένη) διὰ λογαριασμόν σας εἰς παραλαβὴν των, κατεσχέθη παρὰ τῆς ἀγγλικῆς κυβερνήσεως καὶ κατεστράφη, οἱ δὲ ἐν λόγῳ κύριοι μᾶς συνιστοῦν νὰ μὴ τοῖς ἀποστείλωμεν ἄλλην φορὰν «εὐφλεκτα ἐμπορεύματα». Τὸ ἐμπόρευμα εἶναι καθ' ὅλα ἔτοιμον, ἐπειδὴ ὁμοῦ οἱ κ. κ. Παπαγιάννη λέγουν ὅτι σᾶς ἔγραψαν (σχετικῶς), ἀναμένομεν νὰ λάβωμεν ἀπὸ τῆς μιᾶς στιγμῆς εἰς τὴν ἄλλην τὰς ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὁδηγίας σας. Συνημμένως (σᾶς στέλλομεν) ἀντίγραφον τῆς ἐν λόγῳ ἐπιστολῆς.

Ἐπεχρεώθημεν ν' ἀγοράσωμεν 10 καρβίνας ἀντὶ 6, διότι τὸ ἔργοστάσιον δὲν πωλεῖ ὀλιγώτερον τοῦ 1 κιβωτίου (τὸ ὁποῖον περιέχει 10 ὄπλα). Ἰξ ἄλλου, ἐὰν ἠγοράζαμεν ἐκτὸς τοῦ ἔργοστασίου, θὰ ἐπληρώναμεν δι' 6 ὄπλα τὸ ποσὸν ὁλοκλήρου τοῦ κιβωτίου.

Δεδομένου ὅτι παρηγγείλατε 6 χιλιάδας φυσιγγίων δι' 6 ὄπλα, ἐσκέφθημεν ὅτι θὰ ἠθέλετε 1000 φυσίγγια δι' ἕκαστον ὄπλον, καὶ συνεπῶς ἠγοράσαμεν 10.000 φυσίγγια διὰ τὰς 10 αὐτὰς καρβίνας.

Οὕτω, ἔχομεν ἐπὶ τοῦ παρόντος εἰς τὴν διάθεσίν σας 20 κιβώτια περιέχοντα 100.000 φυσίγγια καὶ ἐπὶ πλέον 2 κιβώτια περιέχοντα 10.000 φυσίγγια καὶ 1 κιβώτιον περιέχον 10 καρβίνας «Οὐτίντε-στερ».

Εἶναι ἀληθές ὅτι οἱ κ. κ. Bald & Cambell δὲν μᾶς ἔγραψαν νὰ μὴ στείλωμεν τὰ φυσίγγια, ἀλλὰ φοβούμενοι μήπως καὶ τὸ ἐμπόρευμα τοῦτο κατασχεθῆ καὶ καταστραφῆ, κατελήξαμεν (εἰς τὴν ἀπόφασιν) νὰ καθυστερήσωμεν τὸ σύνολον τῆς φορτώσεως, ἐν ἀναμονῇ τῶν ὁδηγῶν σας.

Εὐχαριστοῦντες ὑμᾶς διὰ τὴν παραγγελίαν σας, καὶ ἐλπίζοντες ὅτι ἡ καθυστέρησις αὕτη τῆς φορτώσεως (γενομένη παρὰ τὴν θέλησίν μας ἐννοεῖται) δὲν θὰ σᾶς ἀποθαρρύνῃ, καὶ ὅτι, ὡς ὑπεσχέθητε, θὰ μᾶς διαβιβάσητε ἐντὸς ὀλίγου μεγαλειτέραν παραγγελίαν, σᾶς διαβιβάζομεν, κύριε, τοὺς εἰλικρινεῖς μας χαιρετισμούς.

(ὑπογρ.) Β. Ἀζαριὰν & Σια¹⁰⁰

17.

Ἐγκύκλιος τῆς ἐν Ἀθήναις Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς τῆς «Φιλικῆς Ἐταιρείας» πρὸς τὴν «Ἐπιτροπὴν Κωνσταντινουπόλεως». Δύο τετρασέλιδα (μία σελὶς κενή) ἐπὶ λευκοῦ χάρτου μὲ ὀριζοντίας καὶ καθέτους ὕδατογραφημένας ραβδώσεις. Διαστάσεων 18 × 23,5 χιλ. Κείμενον λιθόγραφον. Ὁ τίτλος, αἱ ὑπογραφαὶ καὶ τὸ ὑστερόγραφον, προστεθειμένα ἰδιοχειρῶς.

Σύστασις ἔγγραφῆς εἰς τὸ ὑπὸ τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως ἐκδοθὲν Δάκειον τῶν 25.000.000 φράγκων.

ΦΙΛΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Ἐν Ἀθήναις τὴν 1 Μαΐου 1867

Πρὸς τὴν Ἐπιτροπὴν Κωνσταντινουπόλεως¹⁰¹

Ἀδελφοί!

Ἐννατος ἡδὴ διατρέχει μὴν¹⁰² ἀφ' ἧς, μὴ δυνάμενοι πλέον νὰ ὑ-

¹⁰⁰) Εἰς τὸ γαλλικὸν κείμενον τῆς ἐπιστολῆς συνεπληρώθησαν αἱ συνήθεις ἐμπορικαὶ συνημίσεις. Ἡ ἐν ἀρχῇ σύντησις «Pr. P.» ὑποθέτομεν ὅτι σημαίνει «Précédente Poste» καὶ οὕτω συνεπληρώθη. Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη τῶν ἐν Βοστώνῃ ἀρμενίων ἐμπόρων Β. Ἀζαριὰν καὶ Σιας ἀναφέρεται εἰς τὸ ἐπεισόδιον τῆς καταστροφῆς ἐν Λίβερπουλ τριῶν κιβωτίων μὲ φυσίγγια, τὴν ὁποίαν ἀνήγγειλαν εἰς τὸν Σκουλοῦδην οἱ Ἀδελφοὶ Παπαγιάννη διὰ τῆς δημοσιευθείσης ἀνωτέρω (Ἐγγραφοῦ ἀριθ. 13) ἐπιστολῆς των.

ποφέρουσι τὸν ἀφόρητον τῶν Τούρκων ζήγρον, οἱ κάτοικοι τῆς ἡρωϊκῆς Κρήτης ἀγωνίζονται τὸν καλὸν ὑπὲρ πίστεως καὶ πατριδος ἀγῶνα.

Ἄσπλοι, ἄνευ μέσων, ἄνευ πολεμοφοδίων, ἤσαντο μόνοι ἀγῶνα παράτολμον ἐναντίον ἰσχυρᾶς αὐτοκρατορίας, ἧς ὁ στρατὸς ἀριθμεῖται κατὰ μυριάδας, κυρίας καὶ τῶν φρουρῶν τῆς νήσου καὶ τῆς θαλάσσης διὰ στόλου θωρακιστῶν πλοίων.

Μόνοι δὲ αἱ ἐπικουρίαί, αἱ ὀρειλόμεναι εἰς τὸν πατριωτισμὸν τῶν ἀπανταχοῦ Ἑλλήνων διετήρησαν, ἄχρι τοῦδε, τὸν ἡρωϊκὸν ἐκεῖνον ἀγῶνα.

Καὶ οἱ λαοὶ τῆς Ἠλείρου, τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Μακεδονίας, ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ βαρέος ζυγοῦ πιεζόμενοι, καὶ ὑπὸ τῶν αὐτῶν ἐμφορούμενοι πόθων, ἐστρεφόμενοι δὲ παντὸς μέσου, ἀποροῦντες καὶ ὄπλων καὶ πυρίτιδος καὶ πάσης ἄλλης παρασκευῆς, τείνουσι τὰς χειρὰς τῶν πρὸς τοὺς ἐν τῇ ἐλευθέρᾳ Ἑλλάδι ἀδελφούς των, ζητοῦντες τὴν ἀπολύτως ἀναγκαῖα βοήθημα, ὅπως μιμηθῶσι τὸ ἔνδοξον τῶν Κρητῶν παράδειγμα.

Ἡ ἐν Ἀθήναις Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ καὶ διάφοροι ἐν τῇ ἐλευθέρᾳ Ἑλλάδι Ἐπιτροπαὶ τῆς «Φιλικῆς Ἐταιρείας», πεποιθῦνται ὅτι ἡ ἐξέγερσις καὶ ἐν ταῖς Ἐπαρχίαις ταύταις ἐπίκειται, κύριον προέθετο σκοπὸν τὴν συλλογὴν τῶν ἀναγκαιούτων πρὸς τοῦτο μέσων. Αἱ προσπάθειαι των, ἄχρι τοῦδε, δὲν ἐπήνεγκον τὸ ποθούμενον ἀποτέλεσμα. Ὁ κρητικὸς ἀγὼν ἀποροφᾷ ὅλας τὰς προσφορὰς τῶν ἀπανταχοῦ φιλογενῶν Ἑλλήνων

Ἄλλὰ ποῦ ἠκούσθη ὅτι ἐπανάστασις κατὰ ἰσχυρᾶς αὐτοκρατορίας δύναται νὰ συντηρηθῇ μόνον δι' ἐκουσίων δωρημάτων, δι' ἰδιωτικῶν ἐλεῶν ;

Καὶ αὐτὰ τὰ ὑπὲρ τῆς Κρήτης ἄχρι τοῦδε γενόμενα, ἀποδεικνύουσι τρανώτατα πόσον βαθεῖα εἶναι παρ' ἡμῶν ἡ συναίσθησις τοῦ πρὸς τὴν Πατριδα καθήκοντος. Οὐχ' ἦντιν, ὅμως, αἱ ἀτομικαὶ θυσίαι δὲν ἀρκοῦν.

Αἱ Ἐπαρχίαι τῆς Σιερεᾶς στεροῦνται τῶν ἀναποφεύκτων πρὸς ἐπανάστασιν μέσων. Ἄλλὰ καὶ ἂν ριφθῶσιν εἰς παράτολμόν τι καὶ ἀελλπιστικὸν κίνημα, πόθεν καὶ πῶς ἀρυσθῆσονται τὰ πρὸς συντήρησιν τοῦ ἀγῶνός των ἀπαιτούμενα μέσα ;

¹⁰¹⁾ Ἐκ τοῦ ἔγγραφου τούτου συνάγεται ὅτι συνεστήθη καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἰδιαιτέρα ἐπιτροπὴ τῆς «Φιλικῆς Ἐταιρείας» συμφώνως μὲ τὴν σύστασιν τῆς ἐν Ἀθήναις Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς τῆς «Φιλικῆς Ἐταιρείας» πρὸς τοὺς Ἡροκλῆν Βασιάδην καὶ Α. Βαφιάδην τὴν περιεχομένην εἰς τὸ ἄνωτέρω ἔγγραφο ἀριθ. 11.

¹⁰²⁾ Ἡ προκήρυξις τῆς Γενικῆς Συνελεύσεως τῶν Κρητῶν πρὸς τὸν κρητικὸν λαὸν ἐξεδόθη ἐν Κάμποις Κυδωνίας τὴν 7 Σεπτεμβρίου 1866. Βλ. τὸ κείμενον αὐτῆς ἐν Τσιριτάνη, ἔνθ' ἄν. τόμ. Α', σελ. 431.

Καὶ αὐτὸς δὲ τῆς Κρήτης ὁ ἀγὼν, ἂν καὶ μετ' ἀπαραμίλλον καριερίας διεξαγόμενος, καὶ ὑπὸ τῆς τύχης παραβόλως βοηθούμενος, δὲν ἠδύνατο νὰ παρέχῃ ἐλπίδα ὀριστικῆς ἐπιτυχίας, ἂν μὴ ἐπήρχετο ἢ ἐπ' αἰσίοις ἀρξαμένη ἤδη τῶν Μεγάλων Δυνάμεων παρέμβασις, καὶ τοῦτο διότι ἡ Τουρκία κρατεῖ τὰ φρούρια, καὶ πρὸ πάντων διότι εἶναι κύρια τῆς θαλάσσης.

Δῆλον δὲ τοῖς πᾶσιν, οἷοι οἱ Χριστιανοί, ἐπαναστατήσαντες κατὰ τῆς Πύλης, δὲν δύνανται νὰ ἐπιτύχῃσι τοῦ ποθουμένου, εἰ μὴ πρῶτον γενῶσι κύριοι τῆς θαλάσσης.

Ἡ διπλωματικὴ παρέμβασις εἶναι πάντοτε ἀμφίβολος, σπανίως ἐνεργουμένη καὶ σπανιώτερον ἐπιτυχάνουσα. Παραδείγματα ἔστωσαν τὰ τῆς Πολωνίας καὶ τὰ τῆς Δανίας.

Αἱ ἰδιωτικαὶ προσπάθειαι καὶ θυσίαι, ὅσον μεγάλαι καὶ ἂν ὑποθεθῶσιν, εἰσὶν ὄλως ἀνεπαρκεῖς πρὸς αἰσίαν ἀποπεράωσιν ἐπαναστάσεως κατὰ τῆς Τουρκίας.

Ἄλλ' ἢ ἐλευθέρῳ Ἑλλάς, τὸ ἐκ τῶν θυσιῶν καὶ ἀγώνων τῆς ὅλης Ἑλληνικῆς φυλῆς παραχθέν τοῦτο βασιλείον, δὲν ἔχει, ἀραγε, ὡς κεφαλὴ, καθήκοντα πρὸς αὐτήν;

Ἄν ἡ Ἑλλάς εἶχε σήμερον στρατὸν καλῶς ὀργανισμένον καὶ πρὸ πάντων στόλον ἀξιόμαχον, δὲν ἤθελον ἔχει ἄλλως καὶ τὰ τῆς Κρήτης καὶ τὰ τῶν Ἐπαρχιῶν τῆς ξηρᾶς;

Δὲν ἐννοοῦμεν ἐντεῦθεν οἷοι ἡ Ἑλλάς ἔπρεπεν, ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, παραβιάζουσα τοὺς κανόνας τοῦ διεθνοῦς δικαίου, ν' ἀναστεινῶσιν τὰς ὁμόρους ἐπαρχίας, ἢ καὶ, ἐπαναστατησῶν αὐτῶν αὐθορμητῶς, νὰ κηρύξῃ ἀμέσως πόλεμον κατὰ τῆς Τουρκίας.

Ἄν ὅμως, ἡ Τουρκία ἔβλεπε σήμερον ἀπέναντι αὐτῆς τὴν Ἑλλάδα κατηρτισμένην ὡς προεορέθη, καὶ ἐτοιμὴν, ἐν ἀνάγκῃ, νὰ καταπολεμήσῃ τὸν στόλον τῆς καὶ νὰ παρέμβῃ διὰ τοῦ στρατοῦ τῆς μεταξὺ αὐτῆς καὶ τῶν ἐπαναστατῶν, βεβαίως δὲν ἤθελε διστάσει ν' ἀκολουθήσῃ τὰς, εἰς μάτην ἄχρι τοῦδε, διδομένας αὐτῇ συμβουλὰς ὑπὸ τῶν Μεγάλων Δυνάμεων.

Ἡ ἀληθὴς αὐτῆ ἐκτίμησις τῶν καθηκόντων τοῦ Ἑλληνικοῦ Βασιλείου κατέστη σήμερον γενικὴ.

Διὰ ταῦτα ἡ Κυβέρνησις αὐτοῦ ἔλαβεν ὅλα τὰ ἐπ' αὐτῇ μέτρα ὅπως φθάσῃ τὸ Βασιλείον εἰς τὴν περιωπὴν ταύτην, ἀφ' ἑνὸς μὲν προκηρύξασα δάνειον Φρ. 25.000.000, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἀνέξασα τοὺς δημοσίους φόρους, ὅπως ἐπαρκῶσι καὶ εἰς τὰς καθημερινὰς ἀνάγκας καὶ εἰς τὴν πληρωμὴν τῶν τόκων τοῦ δανείου.

Τὸ δάνειον τοῦτο, ὡς γνωρίζετε, λαμβάνοντες γινῶσιν τοῦ Νόμου τῆς 12/24 Ἀπριλίου 1867, σύγκειται ἐκ Φρ. 25.000.000 ὀνομαστικῶν

κεφαλαίου, ἐκδίδονται δὲ αἱ ὁμολογίαι ἐπὶ καταβολῇ τῶν τεσσάρων πέμπτων τοῦ ὀνομαστικοῦ κεφαλαίου ἐπὶ τόκῳ ὀκτὼ τοῖς ἑκατὸν ὥστε ὁ δανειζὼν λαμβάνει τόκον δέκα τοῖς ἑκατὸν ἀκριβῶς ἐπὶ τοῦ πραγματικῶς καταβληθέντος κεφαλαίου, κερδίζει δὲ πρὸς τούτοις εἴκοσι τοῖς ἑκατὸν κατὰ τὴν ἐξόφλησιν τῆς ὁμολογίας, ὥστε παρέχει ἀρκετὰς ὠφελείας εἰς τοὺς δανειστὰς καὶ ἐξασφαλίζεται πληρέστατα ἢ πληρωμὴ τῶν τε τόκων καὶ τοῦ καθ' ἑξαμηνίαν πληρωθησομένου κεφαλαίου, διότι πρὸς τοῦτο προσδιορίζονται τὰ ἔσοδα τῶν Τελωνείων Πατρῶν, Πειραιῶς καὶ Ἀθηνῶν, τὰ ὅποια ὑπερβαίνουν κατὰ πολὺ τὸ ἀπαιτούμενον πρὸς πληρωμὴν τῶν τόκων καὶ χρεολύτρων ποσόν.

Τὰ ἔσοδα τῶν Τελωνείων αὐτῶν, παραδίδονται εἰς τὴν Τράπεζαν καὶ πᾶς ἀπαιτητὴς ὁμολογίας ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ καταδιώξῃ ποινικῶς ἐπὶ ὑπεξαίρεσει καὶ ἀπάτῃ τὸν προϊστάμενον ἐκεῖνον τῶν Τελωνείων, ὅστις ἤθελε κάμει οἰανδήποτε ἄλλην χρῆσιν τῶν ἐσόδων τοῦ Τελωνείου¹⁰³.

Τὰ ἐκ τοῦ δανείου τούτου προκύνφοντα κεφάλαια ὄρισται ὅπως χρησιμεύσωσιν ἀποκλειστικῶς κατὰ μὲν τὰ δύο τρίτα εἰς ἀγορὰν πλοίων καὶ προμήθειαν Ὀλλικῆς διὰ τὸν στρατὸν καὶ τὸ Ναυτικόν, κατὰ δὲ τὸ ἓν τρίτον εἰς ἄλλας τῆς στρατιωτικῆς καὶ τῆς ναυτικῆς ὑπηρεσίας ἀνάγκας. Τὰ ἐκ τοῦ δανείου χρήματα συγκεντροῦνται ἅπαντα εἰς τὴν Τράπεζαν, αὕτη δὲ μόνη ἐνεργεῖ τὰς πληρωμὰς.

Βλέπετε, ἐπομένως, ὅτι τὸ δάνειον τοῦτο καὶ ἐπικερδὲς εἶναι καὶ πληρέστατα ἐξασφαλισμένον. Βλέπετε δέ, πρὸ πάντων, ὅτι ἡ χρῆσις αὐτοῦ γενήσεται ἐξαιρετικῶς, ὅπως ἡ Ἑλλάς, ἐξοπλισθεῖσα κατὰ θάλασ-

¹⁰³) Τὸ πατριωτικὸν δάνειον τοῦ 1867, τὸ πρῶτον δημόσιον δάνειον τῆς Ἑλλάδος μετὰ τὸ δάνειον τῶν 60.000.000 τὸ χορηγηθὲν εἰς τὴν Ἑλλάδα κατὰ τὸ 1843 ὑπὸ τῶν Τριῶν Δυνάμεων, ἐκαλύφθη — κατὰ τὸν Παπαρρηγόπουλον (ἐνθ' ἄν. τόμ. Γ', σελ. 327) — βραδέως ὑπὸ τῶν ἐν Ἑλλάδι καὶ ἰδίως ὑπὸ τῶν ἐν τῷ ἐξωτερικῷ ἑλληνικῶν χρηματιστικῶν κύκλων. Οἱ Ἕλληνες τοῦ ἐξωτερικοῦ, προσθέτει ὁ Παπαρρηγόπουλος, ἔπεμπον μὲν προθύμως εἰς τὰς ὑπὲρ Κρήτης ἰδρυμένας Ἐπιτροπείας, ἀλλὰ δυσκόλως ἐνεπίστευον τὰ χρήματα αὐτῶν εἰς τὴν Κυβέρνησιν τῆς Ἑλλάδος. Τὸ δάνειον τοῦτο, κατὰ τὸν Ἀσπρέαν, (ἐνθ' ἄνωτ, τόμ. Β', σελ. 19), ἐξητιμίσθη ἐντός βραχυτάτου χρονικοῦ διαστήματος, διατεθὲν πρὸς ἀγορὰν δεκασχιλίων ὀπλων, ἱκανῶν πυρομαχικῶν, δύο πυροβολαρχιῶν καὶ τριῶν «ταχυπλόων».

Ὁ Ἄ. Ἀνδρεάδης (Ἔργα, τόμ. II, σελ. 357 - 8) γράφει τὰ ἑξῆς σχετικῶς μὲ τὸ δάνειον τοῦτο. « Παρὰ τὸν πατριωτικὸν σκοπὸν τοῦ δανείου, ἀπητήθη διετία ὅπως ἀπορροφηθῶσι 100.000 μετοχαί. Ἀπὸ Ἀπριλίου 1867 μέχρι τέλους Δεκεμβρίου δὲν εἶχον τοποθετηθῆ εἰμὴ 45779 ὁμολογίαι. Τὸ 1868 καίτοι ἠυξήθη ὁ τόκος ἀπὸ 8 1/2% εἰς 9%, δὲν ἐποθετήθησαν εἰμὴ 14050 ἐδέησε δὲ νὰ παρέλθῃ καὶ τὸ 1869 διὰ νὰ εὔρουν ἀγοραστὰς καὶ αἱ ὑπόλοιποι 40171 ὁμολογίαι».

σαν και ξηράν, ἀναλάβη ἐν τῇ Ἀνατολῇ τὴν ἀνήκουσαν αὐτῇ θείῳ, τὴν θείῳ τοῦ φυσικοῦ προστάτου τῶν κατιπιεζομένων ὑπὸ τῆς Τουρκίας Χριστιανῶν.

Οὐδεὶς θέλει ἀρηθῆ ὅτι ἡ πραγματοποιήσις τοῦ δανείου τούτου, εἶναι ἡ σπουδαιότερα ἐγγύησις τῆς πραγματοποιήσεως τῶν πόθων τῆς ὅλης ἑλληνικῆς φυλῆς. Ὡς πεισθῶσι δὲ πάντες ὅτι σήμερον ἐπαναλαμβάνεται ὁ κατὰ τὸ 1821 ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγὼν, καὶ ἀπ' οὗ ἐπανεληφθῆ, δὲν πρέπει νὰ ἐγκαταλειφθῆ. Αἱ ἰδιωτικαὶ προσηφοραὶ πρέπει νὰ ἐξακολουθῶσιν, ἵνα δι' αὐτῶν προπαρασκευασθῶσι τὰ πρῶτα κινήματα τῶν Χριστιανῶν τῶν δούλων ἐπαρχιῶν. Ἄλλ' ἡ διεξαγωγή τῶν ὅλων, ἡ κυρία ὑποστήριξις καὶ ἡ ἐν καιρῷ τῷ δέοντι διεύθυνσις τοῦ ἀγῶνος εἶναι ἔργον καὶ καθῆκον τῆς Κυβερνήσεως τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος. Πᾶσα δὲ ὀπισθοδρόμησις ἀποβαίνει ὀλεθρία.

Θὰ διστάσωσιν, ἄρα γε, οἱ φιλοπάτριδες, οἱ ἐπιθυμοῦντες τὴν ἀπελευθέρωσιν τῶν ὑπὸ τὴν δουλείαν ἀδελφῶν τῶν, νὰ καταθέσωσι μέρος τῶν κεφαλαίων τῶν εἰς δάνειον ἐπικεχθῆς καὶ πληρέστατα ἠσφαλισμένον, ὅταν ἐκ τῆς πραγματοποιήσεως τοῦ δανείου αὐτοῦ ἐλπίζεται ἡ ἐπιτυχία τῶν ἀπ' αἰῶνων πόθων τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς;

Ἄν ἐδιστάσαμεν ποσῶς, μέλημα κύριον ἔχοντες, ὡς γνωρίζετε, τὴν προπαρασκευὴν τῶν μέσων πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς, δὲν ἐδιστάσαμεν, λέγομεν, ἀλλὰ θεωροῦμεν ἀπ' ἐναντίας καθῆκον ἡμῶν ἱερὸν ὅπως προτρέψωμεν πάντας τοὺς ὁμογενεῖς ἵνα λάβωσι μέρος εἰς τὸ δάνειον τοῦτο, καὶ παράσχωσιν οὕτω τὴν μεγαλειότεραν τῶν ἐκδουλεύσεων εἰς τὴν κοινὴν πατρίδα.

(Ὑπογραφαί)

† Ἀθηνῶν, Θεόφιλος¹⁰⁴
Μητροπολίτης

Ἀρτέμιος Ν. Μιχαηλίδης

(Κυκλικὴ σφραγίς)

ΕΝ Τῇ ΕΝΟΤΗΤΙ Η ΙΣΧΥΣ

Ἐ. Γ. Τῆς Ἐταιρίας μας οὔσης μυστικῆς, παρακαλοῦμεν νὰ μὴ δοθῶσιν εἰς τὴν δημοσιότητα τὰ δνόματα ἡμῶν.

Γ. Ἀ. Τισαμενός

Α. Κ. Μάλας (·)

Σ. Καραϊσκάκης

Γ. Ἀ. Βασιλείου

Ἰ. Παπαζαφειρόπουλος

Ν. Λαμασκηνός

Ἀ. Παπαδόπουλος

Α. Καλ... (δυσανάγνωστος)

¹⁰⁴⁾ Ἀπὸ τὴν ὑπογραφήν τῆς μυστικῆς αὐτῆς ἐγκυκλίου, ἀποκαλύπτεται διὰ πρῶτην φοράν ὅτι ἡ μυστικὴ «Φιλικὴ Ἐταιρεία», ἡ σκοπὸν ἔχουσα τὴν ἐξέγερσιν τῶν βορείων ἐπαρχιῶν, δηλ. τῆς Θεσσαλίας, τῆς Ἠπείρου καὶ τῆς Μακεδονίας, διετέλει ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ τότε Μητροπολίτου Ἀθηνῶν

18.

Ἐπιστολὴ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπὲρ τῶν Κρητῶν Ἐπιτροπῆς πρὸς τὴν ἐν Ἀθήναις Κεντρικὴν ὑπὲρ τῶν Κρητῶν Ἐπιτροπὴν. Ἐκτυπον ἐπὶ σιγαροχάρτου πρέσσας ἐκ τοῦ πρωτοτύπου γεγραμμένου διὰ μελάνης κόπιας. Τρία φύλλα σιγαροχάρτου διαστ. 22 × 27 χιλ. φέροντα αὐξοντας ἀριθμοὺς σελίδων τοῦ βιβλίου κόπιας 495, 496 καὶ 497. Γραφὴ ἀγνώστου.

Φυγάδευσις ἐπὶ τῶν ψευδοπληρεξουσίων ἐκ Κρήτης.— Δημοσιεύσις διαμαρτυρίας των εἰς τὰς ἔφημερίδας «Ὁμόνοια» καὶ «Levant Herald».— Ἀποστολὴ ἐπικουριῶν εἰς Κρήτην.— Ἐγγραφαὶ εἰς τὸ δάνειον τῶν Φρ. 25.000.000.— Ἀκατονόμαστος διαγωγὴ μερικῶν ἀθηναϊκῶν ἔφημερίδων.

Κων(σταντινούπο)λις τὴν 3 Μαΐου 1867

Σεβαστοὶ καὶ φίλιταιοὶ ἀδελφοί,

Τέλος πάντων, μετὰ πολλοὺς μόχθους καὶ ἀγῶνας, τὸ ποθοῦμενον κατορθώθη ἐν μέρει¹⁰⁵. Τὴν παρελθοῦσαν Κυριακὴν ἐπεβίβασαμεν ἐπὶ τὰ ἐκ τῶν πληρεξουσίων Σερβῶν ἐπὶ δύο ἑλληνικῶν ἱστιοφόρων πλοίων, ἀποπλευσάντων ἀθημερὸν ἐντεῦθεν καὶ προσεχῶς θέλετε τοὺς δεχθῆναι εἰς Πειραιᾶ. Ἄφησαν καὶ διαμαρτύρησιν ἣν βλέπετε δημοσιευομένην ἐν τῷ συνημμένῳ φύλλῳ τῆς «Ὁμοιοίας»¹⁰⁶. Ἴσως δὲ δημο-

Θεοφίλου. Ὁ Ἀθηνῶν Θεοφίλος (βλ. Κ. Α. Β ο β ο λ ί ν η, Ἡ Ἐκκλησία εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς Ἐλευθερίας 1453 - 1953, Ἀθήναι 1952 σελ. 142) γεννηθεὶς εἰς Πάτρας τὸ 1790 μετέσχεν ἐνεργῶς τοῦ Ἀγῶνος τοῦ 1821 ὡς συμπαραστάτης τοῦ Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανοῦ.

¹⁰⁵ Τὸ «ποθοῦμενον» εἶναι ἡ φυγάδευσις τῶν ὑπὸ τοῦ Σερβῶν ἀποσταλέντων εἰς Κωνσταντινούπολιν δὴθεν πληρεξουσίων τῶν Κρητῶν καὶ ἡ κατάθεσις διαμαρτυρίας των εἰς τὰς Πρεσβείας τῶν Μεγάλων Δυνάμεων. βλ. λεπτομερῶς περὶ τούτου Τ σ ι ρ ι ν τ ἄ ν η ἐνθ' ἀν., τόμ. Β' σελ. 104 ἔφ. Τὴν ἐνεργεῖαν ταύτην εἶχεν ὑποδείξει ἡ ἐν Ἀθήναις Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ ἐν ὑστερογράφῳ τοῦ ἀνωτέρω ἔγγράφου ἀριθ. 13 πρὸς τὴν Ἐπιτροπὴν Κωνσταντινουπόλεως.

¹⁰⁶ Εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 936 τῆς 3 Μαΐου 1867 φύλλον τῆς ἔφημερίδος «Ὁμόνοια» τὴν ὅποιαν ἐξέδιδεν ἐν Κωνσταντινουπόλει ὁ Ι. Δ. Τανταλίδης ἐδημοσιεύθη ὄντως, ἐνεργείας τῆς ἐπιτροπῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἡ «Διαμαρτύρησις» τῶν Κρητῶν πληρεξουσίων (βλέπε τὸ κείμενον αὐτῆς ἐν Τ σ ι ρ ι ν τ ἄ ν η ἐνθ' ἀνωτ. τόμ. Β', σελ. 109 - 110) ἡ ἐπιδοθεῖσα τὴν 25ην Ἀπριλίου 1877 πρὸς τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει Πρέσβεις τῆς Ἀγγλίας, Γαλλίας, Ρωσίας, Πρωσίας, Αὐστρίας, Ἰταλίας καὶ Ἀμερικῆς, ὡς καὶ τῆς Ἑλλάδος. Ἡ «Ὁμόνοια» προτάσσει τῆς δημοσιεύσεως τὸ ἐξῆς εἰσαγωγικὸν σημεῖωμα: «Ἐπὶ τὰ ἐκ τῶν ἐνταῦθα πρό τινος καιροῦ ἐλθόντων χριστιανῶν πληρεξουσίων τῆς Κρήτης ἐπέδωκαν κατ' αὐτὰς εἰς τὰς ἐνταῦθα Πρεσβείας τῶν ἐπὶ Μεγάλων Δυνάμεων...ὡς καὶ εἰς τὴν τῆς Ἑλλάδος τὸ κάτωθι ἔγγραφον ὁ περὶ χάριν

σιευθῆ καὶ ἐν τῷ σημερινῷ φύλλῳ τοῦ *L(evant) Herald* ὡς ὑπεσχέθη ἡμῖν, ἀλλ' ἀκόμη δὲν διενεμήθη¹⁰¹. Ἡ διαμαρτυρησις τῶν αὐτῆ ἐπεδόθη χθὲς εἰς ὄλας τὰς Πρεσβείας πρὸς ἃς ἀπευθύνεται. Θέλομεν μεταχειρισθῆ ἅπαντα τὰ ἐφικτὰ μέσα πρὸς φυγάδευσιν καὶ ἄλλων ἐκ τῶν συναδέλφων τῶν. Τὸ πρᾶγμα θὰ ἦτο μείζονος ἀξίας, ἂν συνέβαινεν εἰς τὴν ἀρχήν, ἀλλὰ καὶ ἵν δὲν στερεῖται σημαντικότητος, ὡς καλῶς ἐννοεῖτε. Μᾶς ἄφισαν ἵνα τοῖς πέμψωμεν τὰ ἐνδύματά τῶν, καὶ ἀφικομένων, εἰδοποιήσατε αὐτούς, παρακαλοῦμεν, νὰ ἡσυχάζωσιν ὅτι ἐγκαίρως θέλομεν τοῖς τὰ ἀποστείλει, ὡς τοὺς ὑπεσχέθημεν. Τὰ πλοῖα εἶναι τὸ ἑλληνικὸν βρῆκιον «Θεοφύλακτος» πλ(οιάρχου) Κωνσταντίνου Ἡλιοπούλου καὶ τὸ ἑλληνικὸν βρῆκιον «Μπίλιω» πλοιάρχου Λαζάρου Βατσαξῆ, ὡς μᾶς εἶπον δὲ οἱ ἀξιότιμοι αὐτοὶ πλοίαρχοι, πιθανὸν νὰ μὴ ἐγγίωσι καὶ τὰ δύο πλοῖα εἰς Πειραιᾶ, ἀλλὰ ὅτι θὰ τοὺς παραλάβῃ ἐν τῷ πελάγει ὄλους τὸ ξιερον ἐξ αὐτῶν, ἀφεύκτως προσωρισμένον διὰ Πειραιᾶ, καὶ τοῦτο εἶναι ὁ «Θεοφύλακτος». Ἐκ τῶν ἐπιτά, ὀφείλομεν νὰ κάμωμεν ἰδιαιτέραν τινα μνεῖαν ὑπὲρ τοῦ Ἀποστόλου Χαιρέτη πολὺ συντελέσαντος παρὰ τοῖς συναδέλφοις του εἰς τὴν φυγάδευσιν.

Τὰ μελιτοῖα πλοῖα περὶ ὧν οἳς ἐγράψαμεν προλαβόντως, δὲν ἀπέ-

περιεργείας, φέρομεν εἰς γνῶσιν τῶν ἡμετέρων ἀναγνωστικῶν. Οἱ ὑπογραφόμενοι ἐπραγματοποίησαν, ὡς πληροφορούμεθα, τὴν ἐν τῷ ἔγγραφῳ ἀναφερομένην ἀπέλευσιν τῶν, ἀδελφῶν δὲ ποῦ διευθύνθησαν». Οἱ ὑπογράφωντες τὸ ἔγγραφο «πληρεξούσιοι» ἦσαν οἱ Ἰωάννης Μουρελάκης, Χ. Ν. Τουτουιζάκης, Ἀπόστολος Χαιρέτης, Νικόλαος Μανουσάκης, Δημήτριος Μαλαγαρδῆς (τὸ ὄνομα τούτου ἢ «Ὀμόνοια» τὸ δημοσιεύει λελανθασμένως ὡς «Μολογαριάς» προσθέτισα τὴν μνεῖαν «δυσανάγνωστον») Ἰωάννης Δασκαλάκης καὶ Γεώργιος Κυπριστός. Ἡ μνεῖα ἐν τῷ εἰσαγωγικῷ σημειώματι τῆς «Ὀμονοίας» ὅτι εἶναι ἄγνωστον ποῦ διευθύνθησαν οἱ ἀποδράσαντες πληρεξούσιοι ἐγένετο προφανῶς πρὸς παραπλάνησιν τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν.

¹⁰¹⁾ Εἰς τὸ φύλλον τῆς 15ης Μαΐου (ν. ἡ) ἢ 3 Μαΐου 1867 κατὰ τὸ παλαιὸν ἡμερολόγιον, τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκδιδομένης ἀγγλοφώνου ἐφημερίδος «*Levant Herald*» ἐδημοσιεύθη ὁμοίως ἐν ἀγγλικῇ μεταφράσει ἡ διαμαρτυρία τῶν Κρητῶν πληρεξουσίων, μετὰ τὸ ἔξῃς εἰσαγωγικὸν σημεῖωμα τοῦ ἐκδότου «Ἐπιτά ἐκ τῶν χριστιανῶν πληρεξουσίων τῆς Κρήτης ἐδραπέτευσαν (have decamped) τὴν παρούσων ἐβδομάδα, ἀφοῦ—κατὰ τὴν ἐντοπίαν ἑλληνικὴν ἐφημερίδα «Ὀμόνοια» εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκει καὶ ἡ εὐθύνη τῆς δημοσιεύσεως τοῦ ἔγγραφου—ἀπὸ τῶν ἀνωθεν διαμαρτυρίαν εἰς τὰς Πρεσβείας τῆς Βρετανίας, Γαλλίας, Ρωσίας, Αὐστρίας, Πρωσσίας, Ἰταλίας καὶ Ἀμερικῆς». Τὸ ὅτι τὸ εἰς τὴν «*Levant Herald*» δημοσιευθὲν κείμενον τῆς διαμαρτυρίας δὲν ἀπετέλει ἀντιγραφὴν τοῦ δημοσιεύματος τῆς «Ὀμονοίας» συνάγεται καὶ ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι καὶ τὰ δύο φύλλα ἐξεδόθησαν τὴν ἰδίαν ἡμέραν ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι εἰς τὸ ἀγγλικὸν κείμενον ἡ ὑπογραφή τοῦ Δ. Μαλαγαρδῆ δημοσιεύεται ὀρθῆ ἐνῶ εἰς τὴν «Ὀμόνοια» ἐδημοσιεύθη λελανθασμένη (Βλ. ἀνωτέρω σημ. 106).

πλευσαν πρὸς παραλαβὴν τῶν Κιρκασίων¹⁰⁸. Ζητήσαντα καὶ μὴ λαβόντα τὴν συμπεφωρημένην προκαταβολὴν ναύλου, διεμαρτυρήθησαν καὶ διέλυσαν τὰ ναυλοσύμφωνα. Ὡστε, ἡ ὑπόθεσις αὕτη ἐματαιώθη.

Κατ' αὐτάς, νέαι πάλιν ἐπικουραὶ μὲ ζωοτροφὰς καὶ πολεμοφόδια, ἀπέπλευσαν πάραυτα εἰς Κρήτην μὲ πολεμικὰ πλοῖα¹⁰⁹.

Ἀπὸ τοῦ Σαββάτου ἔχομεν τηλεγραφικῶς τὰ τροπαια τῶν ἰδικῶν μας κατὰ τοῦ Ὁμέρου καὶ Μεχμέτ Πασσᾶ, καὶ ἀγαλλόμεθα¹¹⁰.

Ἐλάβομεν τὰς ἀποσταλείσας διὰ τοῦ κ. Μαλλικοπούλου κεκρωμένους ἀποδείξεις καὶ παρακαλοῦμεν νὰ ἔχωμεν καὶ τὰς δλίγας ἐναπολειπομένας παρ' ὑμῖν. Αἱ ἔγγραφαὶ τοῦ δανείου ἤρξαντο εἰς τὸ Προξενεῖον¹¹¹. Εἶναι ἡ ἀρχή, καὶ ἡ ἀρχή, γνωρίζομεν πάντες, εἶναι τὸ δυσκολώτερον μέρος πάντοτε. Καταβάλλεται πᾶσα ἐνέργεια, ὅσον καὶ τὸ ἐφ' ἡμῖν, ἀλλὰ δυστυχῶς φαίνεται ὅτι πολλὰ πρόκεινται ἐμπόδια νὰ ὑπερνηκηθῶσι, καὶ προσεχῶς γράψωμεν πάλιν, ὅτι καλλίτερον, ὡς ἐλπίζομεν, ἔξομεν. Ὅ,τι δὲ λυπεῖ, καὶ λυπεῖ βαθέως, τοὺς ἔξω φιλοπατριδας, εἶναι ἡ ἀκατονόμαστος διαγωγὴ τινων τῶν ἀθηναϊκῶν ἐφημεριδῶν, αἵτινες διὰ δημοσιεύσεων ἀνοήτων καιρίως βλάπτουσι καὶ εἰς τὴν πρόοδον τῆς σοβαρωτάτης ταύτης ἐθνικῆς ὑποθέσεως. Πρὸς Θεοῦ! Ληφθήτω πᾶν μέτρον δι' αὐτοὺς τοὺς ἀνθρώπους, οἵτινες δωρεὰν προδίδουσι μεγάλα καὶ ἱερὰ ἐθνικὰ συμφέροντα.

Χαίρειτε

(Ἐπογραφαί)

Ἡροκλῆς Βασιιάδης

Στέφ. Σκουλούδης

Ἄ. Βαφιάδης

Ἰω. Φ. Γκιῶν

Πρὸς τὴν ἐπὶ τῶν Κρητῶν

Σ(εβαστὴν) Κεντρικὴν ἐν Ἀθήναις

Ἐπιτροπὴν

¹⁰⁸) Ἡ Ἐψηλὴ Πύλη εἶχεν ἀποφασίσει πρὸς ἀντιμετώπισιν τῶν ἐπαναστατημένων Κρητῶν, νὰ μεταφέρῃ καὶ ἐγκαταστήσῃ εἰς Κρήτην 50.000 ἀγρίων Κιρκασίων μετὰ τῶν οἰκογενειῶν των. (Βλ. Τσιριντάνη ἐνθ' ἄνωτ., τόμ. Α', σελ. 487 καὶ τόμ. Β', σελ. 56).

¹⁰⁹) Πρόκειται, προφανῶς, περὶ ἀποστολῶν εἰς ἐνίσχυσιν τοῦ ἐν Κρήτῃ, τουρκικοῦ στρατοῦ.

¹¹⁰) Βλ. Τσιριντάνη ἐνθ' ἄνωτ. τόμ. Β', σελ. 201.

¹¹¹) Πρόκειται περὶ ἐγγραφῶν εἰς τὸ Πατριωτικὸν Δάνειον τοῦ 1865 περὶ τοῦ ὁποίου βλ. ἀνωτέρω σημ. 103.

19.

Ἐπιστολὴ τοῦ ἐν Βοστώνῃ τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν οἴλου V. Azarian & Co, πρὸς τὸν Στέφανον Σκουλούδη ἐς Κωνσταντινούπολιν. Τετρασέλιδον (δύο σελίδες κεναὶ καὶ μία σελὶς μὲ τὴν ἐπιγραφὴν τῆς ἐπιστολῆς) διαστάσεων 23 × 28 χιλ. ἐπὶ ὑποκυάνου χάρτου γραφῆς ἀνευ ὕδατογραφήματος ἢ γραμμογραφῆσεως. Γραφὴ ἀγνώστου.

Συμπληρωματικαὶ ἐξηγήσεις διὰ τὴν καταστροφὴν τῶν φυσιγγίων ἐν Λίβερπουλ. — Ἄρνησις ἐκτελέσεως παραγγελιῶν δι' ἀποστολὰς μέσῳ Λίβερπουλ.

Boston, May 7th 1867

Mr. Stefano Scouloudy
Constantinople

Dear Sir,

Confirming our letter of the 23rd *ulti(mo)*, we acknowledge receipt of your favor of the 16th *idem* through Mess(rs) Papayanni Bro(ther)s of Liverpool, contents of which we carefully noted.

We refer you to the copy of a letter we rec(ieve)d from said Mess (ieurs) Papayanni Bro(ther)s by which you will perceive that the cartridges were not destroyed because the Captain of the «Compta» discharged them in Liverpool without notifying the proper authorities, but because all combustible articles are absolutely forbidden to be landed with or without notifying the Government.

Mess(ieurs) Papayanni Bro(ther)s speak on the subject very plainly and peremptorily, and request us not to ship those we have ready here, until further notice from them, and although we are exceedingly sorry to disappoint you, we must obey their orders.

Still we may hear from you directly by the cable in regard to shipping them on our vessel loading for Constantinople. In that case, we will do as you may request us.

We remain, Sir,

Very truly yours

(Sd) V. Azarian & Co

(Μετάφρασις)

Βοστώνη τῆ 7ῃ Μαΐου 1867

Κύριον Στέφανον Σκουλούδη
Κωνσταντινούπολιν

Κύριε,

Βεβαιοῦντες τὴν ἀπὸ 23ης παρελθόντος ¹¹² ἐπιστολὴν μας, γνωρίζομεν τὴν λήψιν, μέσῳ τῶν ἐν Λίβερπουλ κυρίων Ἀδελφῶν Παπαγιάννη, τῆς ἀπὸ 16ης ἰδίου τιμίας σας, τὸ περιεχόμενον τῆς ὁποίας προσεκτικῶς ἐσημειώσαμεν.

Παραπέμπομεν ὑμᾶς εἰς τὸ ἀντίγραφον τῆς ἐπιστιλῆς τὴν ὁποίαν ἐλάβομεν παρὰ τῶν εἰρημένων κυρίων Ἀδελφῶν Παπαγιάννη, καὶ ἐκ τῆς ὁποίας θ' ἀντιληφθῆτε ὅτι τὰ φυσίγγια δὲν κατεστράφησαν διότι ὁ πλοίαρχος τοῦ (πλοίου) «Compta» τὰ ἐξεφόρτωσεν εἰς Λίβερπουλ χωρὶς νὰ εἰδοποιήσῃ τὰς ἀρμοδίας ἀρχάς, ἀλλὰ διότι ἀπαγορεύεται ἀπολύτως ἡ ἀποβίβασις εἰς τὴν ξηρὴν παντὸς εὐφλέκτου εἴδους, εἴτε εἰδοποιηθῆ ἢ εἴτε οὐ ἢ Κυβέρνησις.

Οἱ κύριοι Ἀδελφοὶ Παπαγιάννη ὁμιλοῦν λίαν εὐκρινῶς καὶ κατηγορηματικῶς ἐπὶ τοῦ ζητήματος, καὶ μᾶς ζητοῦν νὰ μὴ φορτώσωμεν ὅσα ἔχομεν ἔτοιμα ἐνταῦθα, μέχρις ὅτου λάβομεν νεωτέρας εἰδήσεις ἐκ μέρους των, καίτοι δὲ λυπούμεθα λίαν διότι σᾶς ἀπογοητεύομεν, εἴμεθα ἐν τούτοις ὑποχρεωμένοι νὰ ὑπακούσωμεν εἰς τὰς διαταγὰς των.

Παρὰ ταῦτα, ἐὰν ἔχομεν νέα σας ἀπ' εὐθείας διὰ τοῦ τηλεγράφου σχετικῶς μὲ τὴν φόρτωσιν τούτων ἐπὶ τοῦ πλοίου μας τὸ ὁποῖον φορτώνει διὰ Κωνσταντινούπολιν, θὰ πράξωμεν ὅπως θέλετε μᾶς ζητήσει ¹¹³.

Μένομεν, Κύριε,

Ἐμέτεροι

(ὕπογρα.) Β. Ἀζαριὰν & Σια

20.

Ἐπιστολὴ τῆς ἐν Ἀθήναις Κεντρικῆς ὑπὲρ τῶν Κρητῶν Ἐπιτροπῆς πρὸς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἐπιτροπὴν. Τετρασέλιδον (τρεῖς

¹¹²) Βλ. τὴν ἐπιστολὴν ταύτην, ἀνωτέρω ἔγγραφο 16 γεγραμμένην γαλλιστί. Ὁ Σκουλούδης, παρεπονέθη προφανῶς, διὰ τῶν Ἀδελφῶν Παπαγιάννη διὰ τὴν καταστροφὴν τῶν κιβωτίων μὲ τὰς μεταλλικὰς βολὰς, τῶν σταλεντων ἐξ Ἀμερικῆς.

¹¹³) Ἐδῶ οἱ Ἀδελφοὶ Ἀζαριὰν, ἀφίνου νὰ ἐνηνοθῆ ὅτι ἡμποροῦν νὰ στείλουν ἀπ' εὐθείας εἰς Κωνσταντινούπολιν τὰ πολεμοφόδια τὰ προοριζόμενα διὰ τὸν κρητικὸν ἀγῶνα.

σελίδες κεναι) διαστάσεων 21,5 × 27 χιλ. ἐπὶ λευκοῦ χάρτου γραφῆς μὲ ὕδατογραφημένας ὀριζοντίας γραμμάς. Γραφή ἀγνώστου (πιθανῶς Α. Μηλιαράκη).

Ἄναγγελία ἀφίξεως εἰς Ἀθήνας τῶν ἀποδρασάντων ἐκ Κωνσταντινουπόλεως Κρητῶν δῆθεν πληρεξουσίων τοῦ Σερβῆρ Ἐφέντη. — Ὑποδείξεις διὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τοῦ φυλακισθέντος Κρητὸς Σιονουδάκη.

Πρὸς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπὲρ τῶν Κρητῶν Ἐπιτροπὴν.

Ἀξιότιμοι Κύριοι,

Ἐχομεν ἀνὰ χεῖρας τὰς ἀπὸ 26 Ἀπριλίου καὶ 13 Μαΐου ἐπιστολάς σας¹¹⁴.

Οἱ ἐπὶ διαμαρτυρηθέντες πληρεξούσιοι τοῦ Σερβῆρ Ἐφέντη, ὡς βεβαίως θὰ ἐμάθετε μέχρι τοῦδε, ἔφθασαν πάντες εἰς Ἀθήνας τὴν παρελθοῦσαν ἑβδομάδα καὶ παρουσιάσθησαν ἀμέσως εἰς ἡμᾶς. Χθὲς ἀνεχώρησαν πάντες διὰ Σύρον καὶ ἐκεῖθεν διὰ Κρήτην¹¹⁵. Ἀναχωροῦντες, μᾶς παρεκάλεσαν νὰ σᾶς γράψωμεν νὰ λάβητε τὴν καλωσύνην ν' ἀποστείλητε εἰς Σύρον μὲ πρώτην εὐκαιρίαν τὰ πράγματα αὐτῶν, τὰ ὅποια, ἀναχωροῦντες κατεσπευσμένως, ἀφήκαν εἰς τὰς οἰκίας τῶν κυρίων Ἀν. Σακελλαρίδη καὶ Μηνᾶ Μαράσογλου.

Εἰς μίαν τῶν πρὸς ὑμᾶς ἐπιστολῶν μας, εἴχομεν ἐγκλείσει ἐπιστολὴν ἐνὸς τῶν ἐνταῦθα προσφύγων Κρητῶν, πρὸς ἓνα τῶν μεινάντων αὐτόσε πληρεξουσίων, Κουρμούλην καλούμενον, ἐπληροφορήθημεν δὲ ὅτι κατὰ τὴν ἐπίδοσιν αὐτῆς, ἐφυλακίσθη εἰς Κρής, Σιονουδάκης τ' ὄνομα. Πολὺ σᾶς παρακαλοῦμεν, κατὰ παράκλησιν καὶ πολλῶν ἄλλων ἐνταῦθα Κρητῶν, νὰ ἐνεργήσητε, εἰ δυνατόν, εἰς τὴν ἀποφυλάκισίν του.

Δεχθῆτε τὴν διαβεβαίωσιν τῆς ἐξαιρέτου πρὸς ὑμᾶς ὑπολήψεως.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 16 Μαΐου 1867

Ἡ ἐν Ἀθήναις ὑπὲρ τῶν Κρητῶν

Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ

(Ὑπογραφαί)

Λέων Μελάς

Γεώργιος Π. Σκουζῆς

Ἰ. Σκαλτσούνης

Δ. Μανροκορδάτος

Μ. Ρενιέρης

(Σφραγίς κυκλική)

*Η ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΚΡΗΤΩΝ
ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ*

¹¹⁴⁾ Αἱ δύο αὐταὶ ἐπιστολαὶ τῆς Ἐπιτροπῆς Κωνσταντινουπόλεως δὲν ἀνευρέθησαν εἰς τὸ περιελθὸν εἰς χεῖρας μας ἀρχεῖον Σκουλούδη. Προφανῶς ἀνα-

21.

*Επιστολή τοῦ ἐν Κωνσταντίνῃ τῆς Ρουμανίας Μενελάου Νεγρεπόντη πρὸς τὸν Στέφανον Σκουλούδην εἰς Κωνσταντινούπολιν. Τετρασέλιδον (δύο σελίδες κεναί) διαστάσεων 27 × 21,5 χιλ. ἐπὶ κυανοῦ χάρτου γραφῆς, ἀνευ ὑδατογραφίσεως ἢ γραμμογραφίσεως. Γραφὴ ἀγνώστου.

*Αναγγελία ἐγγραφῶν εἰς τὸ Ἐθνικὸν Δάνειον. — Παράπονα κατὰ τῶν «βαθυπλούτων» Χίων δι' ἔλλειψιν προθυμίας.

Κωνσταντῖνα 10/22 Ἰουλίου 1867

Κύριε Στέφανε Σουγδουρή¹¹⁶

Εἰς Κωνσταντινοῦ πόλιν

*Επιστρέφας ἐνταῦθα, εὔρον τὴν φιλικὴν ἐπιστολήν σας, εἰς ἣν ἐθαροῦμαι ἀπαντῶ.

*Επιηροφουρήθην ὅτι ὁ κύριος Κανάκης ἔλαβε τὴν φρονίδα, κατὰ τὴν ἀπουσίαν μου ἐντεῦθεν, νὰ συλλέξῃ ὑπογραφάς τινας περὶ τοῦ Ἐθνικοῦ Δανείου, παρὰ τῶν ἐδῶ ὁμογενῶν. Ἡμεῖς ὡς βεβαίως γνωρίζετε, ἐλάβομεν τὸ μέρος μας ἐν Γαλαζίῳ. Παρ' ἐλπίδα, θεωρῶ ὅτι πολλοὶ τῶν ὁμογενῶν, καὶ ἰδίως ἐκ τῶν βαθυπλούτων Χίων μας, δὲν ἔδειξαν τὴν δέουσαν προθυμίαν εἰς τὴν κρισιμωτάτην ταύτην περίστασιν¹¹⁷ ἐνῶ ἡ πτωχὴ, ἀλλ' ἐνδοξος πατρίς μας, παρ' αὐτῶν πολλὰ ἤλπιζεν. Ἡ μ α ρ ἐ λ ε ὕ σ ε τ α ι.

Μὴν λείπετε, φίλιτε Στέφανε, πάσαις δυνάμεσι νὰ ὑπηρετήτε τὴν πατρίδα, καὶ ὅς παρακαλῶ γράφετέ με συνεχῶς περὶ ὧν, θέλετε δ' ἔχει καὶ ἐμέ, ἀείποτε, βοηθόν σας προθυμότατον.

Σᾶς ἀσπάζομαι ἀδελφικώτατα, ὅπως ὑμέτερος¹¹⁸

(Ἵπογορ.) Μεν. Ἰ. Νεγρεπόντης

*Επὶ τοῦ ἐξωφύλλου τῆς ἐπιστολῆς, ὑπάρχει ἡ διεύθυνσις:

φέρονται εἰς τὸ ζήτημα τῶν Κρητῶν πληρεξουσίων διὰ τοὺς ὁποίους βλ. ἀνωτέρω ἐγγράφα ἀριθ. 13 καὶ 18.

¹¹⁶) Οἱ Κρητῆες πληρεξούσιοι, ὡς ἀναφέρει ὁ Τσιριντάνης (τόμ. Β', σελ. 110) πρὸ τῆς ἀναχωρήσεώς των ἐξ Ἀθηνῶν, ἐγένοντο δεκτοὶ ὑπὸ τοῦ Βασιλέως Γεωργίου Α' ὁποῖος τοὺς συνεχάρη διὰ τὴν θαρραλίαν στάσιν των.

¹¹⁷) Ἄγνωστον διατὶ ὁ Νεγρεπόντης προσφωνεῖ τὸν Σκουλούδην μὲ τὸ ψευδώνυμον Σοσυροῦης, ἐφ' ὅσον ἡ ἐπιστολή του φέρει καθαρὰ ὀπισθεν τὴν διεύθυνσιν τοῦ Σκουλούδη.

¹¹⁸) Προφανῶς ἀναφέρεται εἰς τὴν ἀπροθυμίαν τῶν Χίων νὰ ἐγγραφοῦν εἰς τὸ Πατριωτικὸν Δάνειον. Βλ. καὶ ἀνωτέρω σημ. ἀριθ. 103.

¹¹⁹) Αἱ διὰ ἀραιῶν στοιχείων φράσεις, ἔχουν γραφῆ ἰδιοχειρῶς ὑπὸ τοῦ Νεγρεπόντη.

Sr. Stef. Scouloudi, Constantinople καὶ ἡ σφραγὶς Lloyd Agenzia - Kustendje δεικνύουσα ὅτι ἡ ἐπιστολὴ ἐστάλη διὰ τοῦ ἐν Κωνσταντῆν Πρακτορείου τοῦ Ἀυστριακοῦ Λόυδ.

22.

Ἐπιστολὴ τῆς ἐν Ἀθήναις Κεντρικῆς ὑπὲρ τῶν Κρητῶν Ἐπιτροπῆς, πρὸς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπὲρ τῶν Κρητῶν Ἐπιτροπὴν. Τετρασέλιδον (τρεῖς σελίδες κεναί) διαστάσεων 21,5 × 27 χιλ. ἐπὶ κυανοῦ χάρτου γραφῆς μὲ ὕδατογραφημένας ὀριζοντίας γραμμὰς. Γραφὴ ἀγνώστου (πιθανῶς Α. Μηλιαράκη).

Ἀποδείξεις παραλαβῆς εἰσφορῶν.— Διαβίβασις μέσῳ τῆς ἐν Ἀμερικῇ ἑλληνικῆς Πρεσβείας τῆς πρὸς Azarian ἐπιστολῆς.— Ἡ παραλαβὴ τῶν γυναικοπαίδων ἐνεψύχωσε τὴν ἐπανάστασιν.

Πρὸς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπὲρ τῶν Κρητῶν Ἐπιτροπὴν.

Ἀξιότιμοι Κύριοι,

Σὰς ἀποστέλλομεν ἔγκλειστον τὴν διπλότυπον ἀπόδειξιν τῆς παραλαβῆς τῶν διακοσίων ἐξήκοντα λιρῶν καὶ εἴκοσι Ναπολεονίων, τὰ ὅποια διὰ τοῦ Κυρίου Νάζου μᾶς ἐμβάσατε.

Σὰς ἀποστέλλομεν πρὸς τοῦτοις καὶ 11 φυλλάδια ἐπικεκρωμένα. Τὴν πρὸς τὸν κ. Azarian ἐπιστολὴν, ἣν ἔγκλειστον εἰς τὴν ἀπὸ 7 λήγοντος ἐπιστολὴν σας μᾶς ἐστείλατε, ἐστείλαμεν εἰς Boston διὰ τῆς ἐν Ἀμερικῇ ἑλληνικῆς Πρεσβείας, ὅπως ἀσφαλέστερον περιέλθῃ εἰς χεῖράς του ¹¹⁹.

Τὰ τῆς Κρήτης γνωρίζετε βεβαίως ἐκ τῶν ἑφημερίδων καὶ τῶν Δελτίων μας. Ἡ παραλαβὴ τῶν γυναικοπαίδων παρὰ τῶν εὐρωπαϊκῶν πλοίων ἐπέφερε μεγάλην ἐμψύχωσιν εἰς τὴν ἐπανάστασιν, ἥτις, μὲ ὅλα τὰ τηλεγραφούμενα τοῦ Ὁμήρου περὶ ἐντελοῦς ἀδτιῆς καταπαύσεως, ὑφίσταται καθ' ὅλην ἀδτιῆς τὴν ἔκτασιν. Μὴ παύετε οἷς παρακαλοῦμεν νὰ μᾶς κοινοποιήτε ἐκάστοτε πᾶν ὅ,τι αὐτόσε συμβαίνει σχετικὸν πρὸς τὴν ἐπανάστασιν τῆς Κρήτης.

Σὰς ἀσπαζόμεθα ἔγκαρδίως
Ἐν Ἀθήναις τῇ 26 Ἰουλίου 1867

¹¹⁹) Διὰ τῆς ἐπιστολῆς ἀδτιῆς ὁ Σκουλούδης προφανῶς ἀπαντᾷ εἰς τὸ πρὸς αὐτὸν σταλὲν ὑπὸ τοῦ οἴκου Ἀζαριαν γράμμα τῆς 7 Μαΐου 1867 τὸ ὁποῖον βλ. ἀνωτέρω ἔγγρα. 19. Διὰ τὴν νεωτέραν ἀπάντησιν τοῦ οἴκου Ἀζαριαν βλ. κατωτέρω ἔγγραφο 24.

Ἡ ἐν Ἀθήναις ὑπὲρ τῶν Κρητῶν
Κεντρικῆ Ἐπιτροπῆ
(Ὑπογραφαί)

Λέων Μελάς

Μ. Ρενιέρης

Γεώργιος Π. Σκουζῆς

Α. Φ. Παπαδάκης

(Σφραγίς)

Η ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΚΡΗΤΩΝ
ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

23.

Μυστικὸν ὑπόμνημα τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπὲρ τῶν Κρητῶν Ἐπιτροπῆς — ἀνυπόγραφον — πιθανῶς συνταχθὲν ὑπὸ Ἡροκλέους Βασιάδου. Ἐκτυπον ἐπὶ σιγαροχάρτου πρέσσας ἐκ τοῦ πρωτοτύπου γεγραμμένου διὰ μελάνης κόπιας. 10 φύλλα σιγαροχάρτου διαστάσεων 22 × 27 ἑκατ. φέροντα αὔξοντας ἀριθμοὺς σελίδων τοῦ βιβλίου κόπιας 556, 555 - 554, 558 - 559, 557 - 560, 559 - 562 καὶ 561, καὶ χειρογράφους ἀριθμοὺς 1 - 10. Αἱ σελίδες 555 - 554, 558 - 553, 557 - 560 καὶ 559 - 562 εἶναι ἠνωμένοι μὲ ὄστιαν. Γραφὴ ἀγνώστου.

Ἡ ἐπίσκεψις τοῦ Σουλτάνου εἰς Παρισίους. — Προτάσεις τοῦ Ναπολέοντος Γ' πρὸς τὸν Φουάτ περὶ γαλλοτουρκικῆς συμμαχίας. — Ἀρνητικὴ ἀπάντησις τοῦ Σουλτάνου. — Ἀγανάκτησις τοῦ Ναπολέοντος. — Διαταγὴ πρὸς τὸν Ναύαρχον Σιμὸν νὰ μεταβῇ μὲ τὸν στόλον του εἰς Κρῆτην πρὸς παραλαβὴν γυναικοπαίδων. — Στροφή τῆς Τουρκίας πρὸς τὴν Ρωσίαν. — Αἱ ρωσοτουρκικαὶ διαπραγματεύσεις ἐν Λιβαδιᾷ τῆς Κριμαίας

Κωνσταντινούπολις τὴν 30 Αὐγούστου 1867

Ἐξ αὐθεντικῆς πηγῆς ἀνύομαι τὸ ἐξῆς ἱστορικόν, περὶ τῆς ἀληθείας τοῦ ὁποίου οὐδένα ἐπιτρέπεται νὰ ἔχῃε διαταγόν. Περιφερόμενος τοῦ Σουλτάνου εἰς Ἐδρῶπην¹²⁰ οὐδεὶς, οὐδαμοῦ, τῷ ἐγένετο περὶ παραχωρήσεως τῆς Κρήτης εἰς τὴν Ἑλλάδα λόγος. Ἡ ἀβρότης ἢ ὀφειλομένη εἰς τὴν ξενίαν, δὲν ἐπέτρεπε τοιαύτας βαρείας ἐνοχλήσεις κατὰ τοῦ ὑψηλοῦ ξενιζομένου προσώπου. Κατὰ δὲ τὰς παραμονὰς τῆς διὰ Λονδίνον ἐκ Παρισίων ἀναχωρήσεώς του, ὁ Ναπολεὼν προσκαλεσάμενος παρ' ἑαυτῷ τὸν Φουάτ¹²¹ τῷ ἀπηύθυνε τοὺς ἐξῆς λόγους: «Εἰς

¹²⁰) Περὶ τοῦ ταξιδίου τοῦ σουλτάνου Ἀβδουλ Ἀζίζ Χάν εἰς Παρισίους καὶ Λονδίνον, βλ. Παπαρηγοπούλου, τόμ. Γ', σελ. 324 καὶ ἐφ. καὶ Τσιριντάνην, τόμ. Β', σελ. 295 καὶ ἐφ.

¹²¹) Ὁ Φουάτ πασᾶς ὑπουργὸς τότε τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Τουρκίας, συνώδευσε τὸν σουλτάνον εἰς τὸ ταξιδίον του εἰς Παρισίους.

πολλὰς περιστάσεις ἡ Τουρκία ἐδοκίμασε τὴν εὐλικρινῆ καὶ ἀφιλοκερδῆ φιλίαν τῆς Γαλλίας, καὶ ἡ ἰσχυρὰ ὑπὲρ ἑμῶν μέριμνα αὐτῆς, οὐδέποτε, ὡς γνωρίζετε, εἰς χαλεποὺς καιροὺς ἔλειψε, εἰς μόνην δὲ τὴν Γαλλίαν ὀφείλετε τὴν σωτηρίαν σας κατὰ τὸ 1854 διότι οὐδεμία ἄλλη δύναμις, ἐκτὸς τῆς ἡμετέρας, ἠδύνατο νὰ σᾶς ἀποσπάσῃ ἀπὸ τοὺς ὄνυχας τῆς Ρωσσίας¹²³. Ἀπέναντι ἄλλων, σχέδια ἐπιδεικνυμένων διὰ τὴν διατήρησιν τῆς ἀκεραιότητος τῆς Τουρκίας, ἡ Γαλλία, δι' ἔργων καὶ ὄχι διὰ λόγων, ἔδειξε καὶ θὰ δείξῃ εἰς πᾶσαν περίστασιν, πόσον περὶ πολλοῦ ποιεῖται τὴν διατήρησιν τοῦ καθεστῶτος ἐν τῇ Ἀνατολῇ, καὶ οὐδενὸς θὰ φεισθῇ ὑπὲρ δόγματος ἐγγυωμένου τὴν ἰσορροπίαν τῆς Εὐρώπης. Ἡ νῦν καθυστέρησις τῶν εὐρωπαϊκῶν πραγμάτων μοὶ ἐμπνέει ἀνησυχίας, καὶ εὐκταῖον ἤθελεν εἶσθαι νὰ ληφθῇ πρόνοιά τις περὶ τῆς ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐξασφαλίσεως τῆς ἡσυχίας ἐν τοιαύτῃ ἐνδεχομένη περιπτώσει. Τοῦτο ἐγγυᾶται μία γαλλοτουρκικὴ συμμαχία. Φρονῶ οὖν, ἐν ἀνάγκῃ, 100.000 στρατὸς γαλλικὸς καὶ ἀξιόλογος στόλος μου εἰς τὰ ὕδατα τοῦ Βοσπόρου, εἶναι ἀποχρῶσα ἐκ μέρους μου χορηγία, ὡς πρώτη δόσις τῆς συμμαχίας. Τί φρονεῖτε ;»

Ὁ Φουὰτ οὐδεμίαν ἐξέφερε γνώμην ἐπὶ τῆς ἀπροσδοκῆτος ταύτης προτάσεως, ἀλλ' ὑπεσχέθη, ἀνακοινῶν πάντα ταῦτα εἰς τὸν Σουλτᾶνον, νὰ ἐπανέλθῃ, κομίζων εἰς τὴν Μεγαλειότητά του τὸ θέλημα τοῦ κυρίου του. Συνεσεκέρθησαν οἱ δύο Ὀθωμανοί, καὶ ἐπανελθὼν ὁ Φουὰτ εἰς τὸν Ναπολέοντα τῷ εἶπεν ἐκ μέρους τοῦ Σουλτᾶνου, οὗτι πληρέστατα συµμερίζεται τὰς σκέψεις τοῦ ἀγαπητοῦ του Ἀδελφοῦ Αὐτοκράτορος τῶν Γάλλων ἐπὶ τοῦ ἐν λόγω ζητήματος καὶ οὗτι ἀσμένως παραδέχεται τὴν πρότασίν του, ἀλλὰ παρακαλεῖ νὰ τῷ ἐπιτραπῇ νὰ δώσῃ ὀριστικὴν ἐπὶ τούτου ἀπάντησιν, ἐπανερχόμενος ἐπὶ τούτῳ καὶ μόνῳ, εἰς Παρισίους ἐξ Ἀγγλίας, διότι ἡ Ἀγγλία εἶναι παλαιὰ σύμμαχος του, καὶ ὄφειλε, ποιῶν καὶ ταύτην κοινωνὸν τῆς ἤδη προτεινομένης τῇ Τουρκίᾳ συμμαχίας, ν' ἀκούσῃ καὶ τὴν γνώμην αὐτῆς.

Ἐν Λονδίνῳ ἤκουσεν ἀπὸ τὸν Λέσβυ¹²⁴ ὁ Φουὰτ τοὺς ἐξῆς λόγους ἐπὶ τοῦ ζητήματος : « Παντάσῃ δὲν ἤθελεν εἶσθαι ἀσύμφορος τῇ Τουρκίᾳ ἡ προτεινομένη αὐτῇ ὑπὸ τοῦ Αὐτοκράτορος τῶν Γάλλων συμμαχία, ἂν ἔλειπαν αἱ φιλοπόλεμοι τάσεις τοῦ νέου συμμαχου τῆς, καὶ ἂν ἡ πολιτικὴ τοῦ ἡγεμόνος τούτου ἦτο μᾶλλον εἰρηρικὴ. Ὁ Ναπολέων

¹²³) Ὁ Ναπολέων ἀναφέρεται ἐνταῦθα εἰς τὸν Κριμαϊκὸν πόλεμον. Ὡς γνωστὸν συνεπείρ τῆς ὑπὸ τῶν Ρώσων καταλήψεως τῶν παραδουναβίων χωρῶν, ἡ Γαλλία καὶ ἡ Ἀγγλία ἐκήρυξαν τὸν πόλεμον κατὰ τῆς Ρωσίας καὶ κατέλαβον τὸν Πειραιᾶ διὰ νὰ ἐμποδίσουν τὴν ἐν Ἡπείρῳ ἐκτραγεῖσαν ἐπανάστασιν κατὰ τῆς Τουρκίας.

¹²⁴) Λόρδος Ed. Derby τότε ἄγγλος πρωθυπουργός.

εἶναι, τῷ ἐξήγησε, φιλοπόλεμος ἡγεμών, καὶ ἐν τοιοῦτο σχέδιον ὑπονοεῖ κεκοιμημένους ἰδιοτελεῖς σκοποὺς καὶ οὐδὲν ἄλλο, καὶ δὲν δύναμαι νὰ σᾶς δώσω γνώμην καταφατικὴν, διότι, ἀναντιρρήτως, θᾶπτον ἢ βράδιον, ἢ συμμαχία αὕτη θὰ σᾶς σύρῃ εἰς ἀγῶνας ὑπηρετοῦντας ξένα σχέδια καὶ ἀκάρπους διὰ τὴν Τουρκίαν».

Ἐναχωροῦντος τοῦ Σουλτάνου ἀπὸ Λονδίνου, ὁ Ναπολέων ἀντὶ τῆς ἦν προοεδόκα, κατὰ τὰ συμπεφωνημένα, ἐπανόδου αὐτοῦ εἰς Παρισίους, λαμβάνει τηλεγράφων τοῦ Φουάι, ἐξ ὀνόματος τοῦ Σουλτάνου, ἐξαιτουμένου μυρίας συγγνώμας ὅτι καὶ ἐν Ἑγγλίᾳ, ὡς καὶ ἐν Γαλλίᾳ, παρετάθη ὑπὲρ τὸ δέον ἢ διαμονή των, ὅτι ὁ κύριός του ὀφείλει νὰ ἐπισκεφθῇ καὶ τὸν Ἀυτοκράτορα τῆς Αὐστρίας, ὅτι αἱ περιστάσεις δὲν τῷ ἐπιτρέπουσι νὰ παραιτήσῃ ἐπὶ πλείοτερον τὴν ἀπὸ τοῦ Κράτους του ἀπονοσίαν, καὶ ὀφείλων νὰ ἐπισπεύσῃ τὴν ἐπάνοδόν του, ἀναγκάζεται νὰ μὴ διέλθῃ διὰ Παρισίων, ἀλλὰ νὰ λάβῃ τὴν συντομωτάτην διὰ Βελγίου πορείαν. Πλὴν οὖν, τὴν ὑποσχεθεῖσαν ἀπάντησιν ταχέως ἔξει ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, ἅμα τῇ ἐκεῖσε ἀφίξει των. Ὁ Ναπολέων ἀντιτηλεγραφεῖ καὶ ζητεῖ κᾶν τὸν Φουάι, ἀφοῦ δὲν εἶναι δυνατὴ ἢ ἐκεῖθεν ἐπάνοδος τοῦ Σουλτάνου. Ἀνταπαντᾷ ὁ ἴδιος Σουλτάνος οὖν, μὴ γινώσκων παρὰ τὴν γλῶσσαν του, καὶ ἀδυνατῶν νὰ στερηθῇ καὶ ἐπὶ μίαν στιγμὴν τὸν Ἐπουρηγόν του, εἰς ξένας χώρας, λυπεῖται ὅτι δὲν τῷ ἐπιτρέπεται νὰ εὐαρεστήσῃ τῷ αὐτοκράτορι.

Οὕτω μετέβησαν εἰς Βιέννην. Ἐκεῖ εὔρον τὸν Βάουσι¹²⁴ θερμότητα συνήγορον τῆς γαλλοτουρκικῆς συμμαχίας, σφοδρῶς παροτρύνοντα τὸν Φουάι νὰ μὴ τὴν ἀπορρίψωσι. Ὁ Φουάι τῷ ἐξήγησε καὶ πρὸς γνῶσιν αὐτοῦ, καὶ πρὸς μετάδοσιν τῷ Ναπολέοντι, ὅτι ὑπερεκτιμῶν τὰς ἀγαθὰς καὶ φιλικὰς προθέσεις τοῦ Ἀυτοκράτορος τῶν Γάλλων, καταγίνεται, καὶ ὀλίγον ἀμφιβάλλει ὅτι δὲν θὰ κατορθώσῃ νὰ ἐπωφεληθῇ ἢ Τουρκία τῆς μοναδικῆς ταύτης εὐκαιρίας ὅπως προσκίσηται μίαν τοιαύτην ἰσχυρὰν καὶ ἐπωφελεστάτην συμμαχίαν, ἀλλ' ὅτι ἐπὶ τοιοῦτου ζητήματος φέροντος τόσην σοβαρότητα καὶ θίγοντος πολλαπλᾶ τῆς αὐτοκρατορίας τῆς συμφέροντα, εἶναι ἀδύνατον τῷ Σουλτάνῳ Κυρίῳ του νὰ λάβῃ ὀριστικὴν ἀπόφασιν, χωρὶς ν' ἀκούσῃ καὶ τῶν ἄλλων συμβούλων του τὴν γνώμην. Ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ, μετακαλεῖται ὑπὸ τοῦ Ναπολέοντος ἐκ Βιέννης ὁ ἀκολουθῶν τὸν Σουλτάνον Αἰμίλιος (;) Μουσταφᾶ Πασσαῖς καὶ ὅστις ἐπανερχετο σπεύδων εἰς τὴν Βιέννην κομιστῆς τῶν νέων μηνυμάτων τοῦ Ναπολέοντος. Ἐπιμένοντος τοῦ Φαζίλ Πασσαῖ καὶ τοῦ Βάουσι οὖν τὸ πρᾶγμα εἶναι ἀνεπίδεκτον ἀναβολῆς, ὁ Φουάι ἐπρότεινε νὰ τοῖς ἐπιτραπῇ τοῦλάχιστον νὰ συννενοηθῶσι μὲ τὸν

¹²⁴) Beust Καγκελάριος τῆς Αὐστρίας.

Μεγάλον Βεζύρην Ἄλῃ Πασσᾶν, εἰς ὃν ἐγκρίνεται καὶ τηλεγραφεῖ ν' ἀνέλθῃ καὶ τοὺς περιμεῖνῃ εἰς Ρουχισούκιον, καὶ πέμπεται ὁ Μουσταφᾶ Φαζίλ πασσᾶς ν' ἀνακοινώσῃ πάντα ταῦτα εἰς τὸν Ναπολέοντα.

Ὁ Σουλτᾶνος φθάνει εἰς Ρουχισούκιον ὅπου εἶχε σπεύσει καὶ ὁ Ἄλῃς καὶ ἐκεῖ σπεύδει ἐπανακάμπτων καὶ ὁ Μουσταφᾶς ἐκ Παρισίων. Συμβουλίου δὲ γενομένου, ἀποπέμπεται κακῆν κακῶς ὁ Μουσταφᾶ Φαζίλ Πασσᾶς ἀπὸ τὸν Σουλτᾶνον, χαρακτηρισθεὶς ὑπὸ τῶν περὶ αὐτὸν πολιτικῶν ἀντιπάλων του ὡς ὁ αὐτός, οἷος καὶ πάντοτε ὑπῆρξε ραδιοῦργος, ἄπιστος Ὀσμανλῆς καὶ ξενολότρης, αὐτὸς ὁ μέλλον, δῆθεν, μεταρρυθμιστὴς καὶ σωτὴρ τῆς Τουρκίας, καὶ μνηστεύεται τηλεγραφικῶς εἰς τε τοὺς Παρισίους καὶ Βιέννην ὅτι μεθ' ὅλην τὴν προθυμίαν τοῦ τε Σουλτᾶνου καὶ τῶν δύο ὑπουργῶν του, πᾶσα γνώμη αὐτῶν δείκνυται ἀνεπαρκῆς ἐπὶ τοῦ προκειμένου ζητήματος καὶ ὅτι ὁ Σουλτᾶνος εἶναι ὑποχρεωμένος ν' ἀναβάλῃ τὴν ὀριστικὴν ἀπάντησίν του, μέχρις οὗ φθάσῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ συσκεφθῇ μετὰ τοῦ Διβανίου του. Δύο ἡμέρας διέτριψεν εἰς Ρουχισούκιον ὁ Σουλτᾶνος, ἐν τόπῳ ἀθλιεστάτῳ, αὐτὸς ὅστις ἐβιάζετο νὰ φθάσῃ εἰς τὴν πρωτεύουσάν του, καὶ ἐκίνησε λίαν τὴν κοινὴν περιέργειαν ἢ εἰς τὸ Ρουχισούκιον ἀπονεμηθεῖσα ἰδιαιτέρα αὐτῆ τιμῇ. Αὐτὸς ἦτο ὁ λόγος: Πλήρης ὀργῆς καὶ ἀγανακτίσεως εἰσέρχεται εἰς τὸ κράτος του ὁ Σουλτᾶνος, καταρῶμενος τὴν ὥραν καθ' ἣν ἀπεφάσισε, στερούμενος τῆς ἀναπαύσεως καὶ τὴν ἡσυχίαν του, νὰ ριφθῇ εἰς ἓν τοιοῦτον ἐπίμοχθον καὶ μακρονὸν ταξίδιον καὶ νὰ εὗρεθῇ, κατὰ συνέπειαν, περιπεπλεγμένος εἰς τόσας ζάλας, ὑβρίζει τοὺς ἀπίστους Φράγκους καὶ ἐξορκίζει τὴν σκιὰν τοῦ Ναπολέοντος ἥμισ ὡς μαύρη ἐριννὺς τὸν κατεδίωκε πανταχοῦ, μὴ ἀφίνουσα αὐτὸν εἰς ἡσυχίαν. Παρῆλθον αἱ ἡμέραι τῶν πανηγύρεων τῆς ὑποδοχῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει, χωρὶς νὰ φανῇ ὁ Σουλτᾶνος ἔξω παρ' ἅπαξ μόνον, καὶ συμβουλίου, εἶτα, μεγάλου γενομένου, ἀπεφασίσθη καὶ ἐμήνυσαν εἰς τε τοὺς Παρισίους καὶ τὴν Βιέννην τὸν ὀριστικὸν «Non possumus»¹²⁵.

Φαντασθῶμεν τὸν Ναπολέοντα ἐμπαιχθέντα καὶ γελασθέντα οἰκτρῶς ὑπὸ τῶν Τούρκων! Θυμωθείς μέγαν θυμόν, ἐκπέμπει ἐκείνην τὴν προσταγὴν εἰς τὸν ἐν Πειραιεῖ Ναύαρχόν του Σιμόν¹²⁶ νὰ σπεύσῃ εὐθύς εἰς Κρήτην πρὸς παραλαβὴν καὶ μεταφορὰν εἰς Ἑλλάδα γυναικοπαίδων, μὲ τὴν ρητὴν καὶ αὐστηρὰν ἐντολήν, ἂν ἐμποδισθῇ ἀπὸ τὸν Ὁ-

¹²⁵) Ἄγνωστα ἀλλαχόθεν — τοῦλάχιστον εἰς ἡμᾶς — τὰ ἐνεαῦθα ἐξιστορούμενα περὶ προτάσεων τοῦ Ναπολέοντος πρὸς τὸν Σουλτᾶνον.

¹²⁶) Ὁ σουλτᾶνος ἔφθασεν εἰς Κωνσταντινούπολιν τὴν 25ην Ἰουνίου (8 Ἰουλίου ν. ἡ.) 1867 καὶ ἡ διαταγὴ τῆς γαλλικῆς κυβερνήσεως πρὸς τὸν Ναύαρχον Σιμόν ἐδόθη τὴν 13/26 Ἰουλίου 1867. Βλ. Τσιριρτιάνην, τόμ. Β', σελ. 332 - 3.

θωμανικὸν στόλον, νὰ μὴ λείψῃ νὰ κάμῃ χρῆσιν καὶ τῆς βίας, πρὸς ἐκπλήρωσιν τῆς ἐντολῆς. Περίφημος εὐκαιρία εἰς ἕνα ἄλλον μέγαν ἄνδρα, ἀπωλέσαντα ὄντως τὴν γοητείαν του ἐν τῇ θανατουργῶ ἐκείνῃ χώρᾳ τῆς Κρήτης! Ὁ Ὅμηρ, δοξάσας ἐπὶ τούτῳ τὸν θεὸν του «Ἰδού», ἔγραφεν εἰς τὴν Πόριαν διαμαρτυρόμενος, «εἶχον ὑποτάξει τὴν νῆσον, καὶ ἡ ἐπέμβασις τῆς Εὐρώπης μαιτιώνει ὅλους τοὺς μόχθους καὶ τοὺς ἀγῶνας μου. Μοὶ ἀφαιρεῖται τὸ ἀσφαλέστερον ἐνέχυρον τὸ ὅποῖον ἠγγυῶτο τὴν περαιοσίαν τοῦ θριάμβου μου. Ἐνθαροῦνται οἱ εἰς ἀπελπισίαν περιεσθηκότες ἤδη ἐπαναστᾶται, ἀναλαμβάνει ἐλπίδας ὁ λαὸς τῆς Κρήτης, ρίπτεται ἡ ἀποθάρρυνσις εἰς τὸν στρατὸν μας, βλέποντα ν' ἀντλή εἰς πύθον Δαναΐδων, καὶ τὸ ζήτημα καταντᾶ οὕτω ἄλυτον. Ἐγὼ δὲν ἠμπορῶ εἰς τὸ γῆρας μου νὰ χάνω δωρεὰν ὅ,τι δι' ἀιτύτων μόχθων καὶ ἀγῶνων ἐκέροισα ἐν τῷ βίῳ μου καὶ παραιτοῦμαι»¹²⁷.

Ὁ Σουλτάνος καλεῖ παρ' ἐαυτῷ συμβούλιον καὶ διατάσσει τὸν πόλεμον κατὰ τῆς Ἑλλάδος. Εἰς οὐδένα ἐπιτρέπει νὰ συζητήσῃ ἢ ν' ἀντείπῃ, δίδων μόνον διήμερον προθεσίαν εἰς τὸν Φουάτ καὶ τὸν Ἀλῆ νὰ ἐνεργηθῶσι τὰ δέοντα ἐπὶ τούτῳ καὶ νὰ μάθῃ ὅτι ὁ εἰς τὰ σύνορα στρατὸς διετάχθη καί, εἰσελάσας εἰς τὸ ἑλληνικὸν κράτος, βαίνει εἰς Ἀθήνας. «Ἀπὸ εἶναι, τοῖς εἶπε, τὸ θέλημά μου. Προσέξατε νὰ τὸ ἐκτελέσητε, εἰδεμὴ φέρω τὸν Ριζᾶν καὶ τὸν Κυπριαλῆ καὶ τὸ κάμουν. Ἄλλοιμονον δὲ εἰς τὸν παρακούσοντα τὰς προσταγὰς μου». Ἐντρομοὶ ἐξῆλθον τοῦ συμβουλίου οἱ ἠπουργοὶ του καὶ σκέψεως εἶτα γενομένης, ὄχι πῶς νὰ ἐκτελέσωσι τὰς διαταγὰς τοῦ Σουλτάνου, ἀλλὰ πῶς νὰ τὸν ἀποτρέψωσι, ἐξελέχθη ὁ Φουάτ, ὡς τολμηρότερος, ὅστις μεταβὰς μόνος παρ' αὐτῷ, κατόρθωσε νὰ τὸν ἀποτρέψῃ, ἐξηγήσας τὰς ὀλεθρίας συνεπείας μιᾶς τοιαύτης πράξεως. Λυσσῶν τότε ἀπὸ ὀργῆν καὶ ἐκδίκησιν, διεροῶν εἰς ἀπελπιστικὰς κραυγὰς, σχεδὸν κλαίων. Ἐπεκαλεῖτο τὸν Ἀλλὰχ ὅπως ἐπιβλέψῃ ἐπ' αὐτὸν καὶ τὸν περιούσιον λαὸν Του, ἀπολλυμένους ἀπὸ τὰς ἁμαρτίας των. Ἐνθυμηθεὶς δὲ τὸν πατέρα του καὶ εὐρῶν ἀντίληψιν εἰς αὐτόν: «Ναί, καλὰ τὰ ἔλεγεν ὁ μακαρίτης ἐ-

¹²⁷⁾ Τὸ ἀκριβὲς τοῦ κειμένου τῆς ἐπιστολῆς ταύτης τοῦ Ὅμηρ πρὸς τὸν Σουλτάνον ἐπιβεβαιοῦται καὶ ἀπὸ τὴν ἔκθεσιν Σακκοπούλου τῆς 9 Ὀκτωβρίου 1897 πρὸς τὸν Ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Ἑλλάδος. Βλ. Τ σ ι ρ ι ν τ ἄ ν η ν τόμ Β', σελ. 581 «...Ὁ Ὅμηρ ἰσχυρίζετο ὅτι...ἦτο εἰς τὴν στιγμὴν νὰ καθυποτάξῃ τὴν νῆσον καὶ ὅτι ἡ παραλαβὴ τῶν οἰκογενειῶν ἐματαίωσε τὰς ἐνεργείας του». Ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὴν μικρὴν αὐτὴν λεπτομέρειαν πόσον ἀκριβεὶς καὶ ἀσφαλεῖς πληροφορίας συνεχέντρωνεν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἡ ὑπὲρ τῶν Κρητῶν Ἐπιτροπὴ, τὰς ὁποίας διεβίβαζε εἰς τὴν κυβέρνησιν τῶν Ἀθηνῶν διὰ τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς ἐνωριότερον καὶ ἀπὸ τὸν διπλωματικὸν ἀντιπρόσωπον τῆς Ἑλλάδος ἐν Κρήτῃ.

κεῖνος μέγας ἀνὴρ, ὅτι οἱ γείτονές του ἦσαν οἱ καλλίτεροι φίλοι του. Νὰ ριφθῶμεν εἰς τὴν Ρωσίαν. Ἡ Γ'αλλία εἶναι δολία, ἡ Αὐστρία πανούργος, ἡ Ἀγγλία ἄνανδρος. Εἰς τὴν Ρωσίαν λοιπόν». «Ναὶ ἀθθέντα», τὸν διέκοψε ὁ Φουάι, «μὲ διεκόφατε. Ταῦτ' αὐτὴ εἶναι καὶ ἡ γνώμη ἡμῶν τῶν δούλων σου, καὶ ἐξελεξάμεθα καὶ τὸν ἀπεσταλμένον». — «Τίνα;» — «Τὸν Κυπριαλῆ» — «Τί Κυπριαλῆ; Σὺ νὰ υπάγῃς! Ὑπαγε, φύγε τὸ ταχύτερον, καὶ προσπάθησε, μηδενὸς φειδόμενος, νὰ τοὺς κερδίσης. Καὶ τὴν Κρήτην ἀκόμη ἂν σοῦ ζητήσουν, δός την, ἀλλὰ ὑπὸ τὸν ὄρον νὰ μὴ τὴν παραχωρήσῃ ἔπειτα εἰς τὴν Ἑλλάδα».

Ἐντεῦθεν παράγονται καὶ ἄρχονται αἱ ἐξακολουθοῦσαι ὁλονὲν ρωσοτουρκικαὶ διαπραγματεύσεις, εἰς τ' ἄδυστα τῶν ὁποίων, μ' ὅτι καὶ ἂν λέγονται παρὰ τοῦ μὲν καὶ παρὰ τοῦ δέ, οὐδεὶς ἠδυνήθη νὰ εἰσχωρήσῃ μέχρι τοῦδε, ἵνα ἴδωμεν ὁποίους ἴστούς εἶχον τὴν εὐκαιρίαν πάλιν νὰ ὑπάνωσιν οἱ διάδοχοι τοῦ Μεγάλου Πέτρον, διὰ τὸ καλόν, βεβαίως, πάντοτε τῆς Ὀρθοδοξίας. Ἀναντίρρητον, ἐν τούτοις, ὅτι ἡ θέσις τῆς Ρωσίας ἐπὶ τοῦ κρητικῷ ζητήματι, φαίνεται πως ἠλλοιωμένη. Θὰ ἐμάθατε ἤδη καὶ τὸ δεύτερον ταξίδιον τοῦ Ἰγνατιέφ, ἀναχωρήσαντος διὰ Λειβάδια τῆς Κριμαίας τὴν νύκτα τῆς παρελθούσης Παρασκευῆς πρὸς τὸ Σάββατον¹²⁸. Τὸ ταξίδιον τοῦτο βεβαίως δὲν γίνεται οὔτε διὰ τὴν ἐκεῖ τελεσθησομένην αὐτοκρατορικὴν ἐορτήν, οὔτε διὰ τὸ ζήτημα τῆς Κρήτης. Τὴν προτεραίαν, ἤτοι τὴν Παρασκευὴν, ἔδωσε ὁ Ἰγνατιέφ γεῦμα εἰς τὸν Ἀλῆν καὶ Φουάι καὶ κατὰ τὰ φαγοπότια οἱ δύο Ὀθωμανοὶ ὑπουργοὶ ἀνεκοίνωσαν τῷ Ρώσῳ πρεσβευτῇ τὸ πρῶτον προφορικῶς τὴν ἀπάντησιν τῆς Πόρτας ἐπὶ τῆς τελευταίας προφορικῆς διὰ τῶν ἑαυτῶν διερμητέων πρᾶσιτάσεως τῶν Πρεσβειῶν ἐπὶ τοῦ κρητικῷ ζητήματι. Λέγεται ὅτι ὁ στρατηγὸς Ἰγνατιέφ, τοῦ ὁποῖου ἡ ἐπ' ἐσχάτων τακτικὴ ἐπὶ τοῦ κρητικῷ ζητήματι εἶναι αἰνιγματώδης καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς ἐνταῦθα ρώσους οὔτινες λέγουσι δὲν τὸν ἀναγνωρίζουσι, κομίζει τὴν περίφημον ταύτην λύσιν τοῦ κρητικῷ δράματος εἰς τὸν κύριόν του, εὐχαριστημένος μὲ τὰς παραχωρήσεις τῆς Πόρτας, ἣ θεωρῶν αὐτὰς μικρόν τι ἀνεπαρκεῖς¹²⁹. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἡ Πόρτα ἀπαλλάσσεται ἐπὶ τοῦ παρόντος, διὰ τῆς παραχωρήσεως ταύτης τῆς κατὰ ξηρὰν ἀνακωχῆς, τῆς κατεπειγούσης ἀνάγκης ἣν εἶχεν ὅπως ἐξαποστεί-

¹²⁸) Περὶ τῆς μυστηριώδους ταύτης συναντήσεως εἰς Λιβάδια τῆς Κριμαίας βλ. Driault & Lheritier, *Histoire Diplomatique de la Grèce* τόμ. III, σελ. 215.

¹²⁹) Αἱ προτάσεις συνίσταντο εἰς 45ήμερον ἀνακωχὴν καὶ πυροχὴν ἀμνηστίας εἰς ὅσους ἤθελον ν' ἀπέλθουν ἐκ Κρήτης, ἀλλὰ μὲ διατήρησιν τοῦ ἀποκλεισμοῦ κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἀνακωχῆς. Βλ. Τσιρινιάνην, τόμ. Β', σελ. 383 - 4).

λη εἰς Κρήτην νέας σημαντικὰς ἐπικουρίας, ἄνευ τῶν ὁποίων, παρέστησεν ἐσχάτως ὁ Ὅμηρος δι' ἐκτάκτου ἀπεσταλμένου του, ἦτο ἀδύνατος ἢ ἐξακολούθησις τῶν ἐχθροπραξιῶν, εἰς δὲ τὴν Πόρταν ἦτο ἀπολύτως ἀδύνατος ἢ ἀποστολῆ αὐτῆ. " Ἄλλο τόσον ὠφελεῖται ἄντικρον καὶ ἡ Κρήτη, διὰ τῆς διατηρήσεως τοῦ κατὰ θάλασσαν ἀποκλεισμοῦ, διότι οὕτω, διὰ τῶν τριῶν ἐξ Ἀγγλίας καταφθασάντων ταχυπλόων καὶ τῶν δύο παλαιῶν « Ἴτζεδίν » καὶ « Τάλια » γίνεται στενωτέρως ἢ πρότερον, καὶ ἀκόμη προσεχῶς σφίγγεται πλειότερον μὲ τὴν κἀθοδον ἐξ Ἀγγλίας ἐτέρων δύο ἐξαιρετῶν ταχυπλόων τῶν ὁποίων ἡ ἀγορὰ πρὸ ἡμερῶν ἐκλείσει. " Ἄν, ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ, συμβῆ, ὃ μὴ γένοιτο, αὐτύχημα εἰς τὰ δύο ἐναπομείναντα τῆ Κρήτη ταχύπλοα « Ἐνωσις » καὶ « Κρήτη » ¹⁸⁰ ἐνῶ ἐξακολουθοῦσιν αἱ μεγάλοι διπλωματικαὶ διαπραγματεύσεις, αἵτινες θ' ἀποτελειώσωσι τὴν προσάρτησιν τῆς Κρήτης εἰς τὴν Ἑλλάδα, πιστεύετε σεῖς, οἱ ἀξιοθαύμαστοι ἐν Ἀθήναις Προμηθεῖς ὅτι ἡ δὲμοδόξος Ρωσσία καὶ ἡ ἀλλάξασα ἤδη πολιτικὴν Γαλλία, καὶ ἡ ὅσον οὕπω παραπειθόμενη Ἀγγλία, δὲν θὰ ἐγκαταλείψωσιν οὔτε τὴν Κρήτην νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὰ δεσμά της, οὔτε τὴν Ἑλλάδα νὰ μὴ πέσῃ εἰς τὸ πρὸ τῶν ποδῶν της χαῖνον τρομερὸν βόραθρον ;...

Κοῦμα ! Κοῦμα ! Νὰ μὴ ὑπάρχῃ κατὰ τὰς σημερινὰς περιστάσεις ἓνας νοῦς εἰς τὴν Ἑλλάδα ! Διότι, δυστυχῶς, τὰ πάντα ὑπάρχουσι, τίποτε δὲν λείπει, καὶ ἅς λέγουσιν ὅτι θέλουσιν οἱ μεγάλοι ἄνδρες μας. Τὸ μόνον τὸ ὁποῖον λείπει εἶναι ὁ νοῦς τὸν ὁποῖον ἀπαιτοῦσιν αἱ περιστάσεις. Οὐδὲν ἀλγεινότερον ἢ ἡ μακρόθεν ἀποψις καὶ μάλιστα ἐντεῦθεν, τῶν ἐν Ἑλλάδι συμβαινόντων κατὰ τὰς σοβαρὰς ταύτας περιστάσεις, καθ' ἃς τελοῦνται τὰ φοβερὰ μυστήρια τῆς συμπληρώσεως τῆς ἑλληνικῆς παλιγγενεσίας, ἢ τῆς ἐπ' ἀόριστον καταδίκης τῆς τύχης μας. Πόσον εἶναι σήμερον χειροτέρα ἢ θέσις μας ἀπὸ ἐκείνην τὴν πρὸ δέκα μηνῶν ! Οἱ Τοῦρκοι τότε ἐσκέπτοντο νὰ ὑψώσωσι τὸ « Σατζὰκ σερίφ » (σημαίαν τοῦ Μωάμεθ) καὶ νὰ καλέσωσιν εἰς τὰ ὄπλα ἅπαντας τοὺς πιστοὺς ὑπὲρ τοῦ κινδυνεύοντος ἰσλαμικοῦ. Τώρα, παίζουν καὶ γελοῦν μὲ ἡμᾶς, δείξαντας ἀσυγχώρητον ἐπὶ ἐν ἔτος ἀκηδῖαν, καὶ ἀφελέντας εἰς τὸ ἔλεος τῆς καλῆς διπλωματίας ¹⁸¹.

¹⁸⁰) Τὸ ἠρωϊκὸν « Ἀρκάδι » εἶχεν, ἐν τῷ μεταξὺ ὑποκύψει εἰς ἄνισον ναυμαχίαν μὲ τὸ τουρκικὸν πολεμικὸν « Ἴτζεδίν » τὴν 6 Αὐγούστου 1867.

¹⁸¹) Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ τελειώνει τὸ ἐνδιαφέρον αὐτὸ ὑπόμνημα. Δὲν φέρεται ὑπογραφήν, ἀλλὰ, εἰς πολλὰ σημεῖα, φέρει διορθώσεις εἰς τὰς ὁποίας ἀναγνωρίζεται ὁ γραφικὸς χαρακτήρ τοῦ Βασιάδου ὁ ὁποῖος, δυνάμεθα ἀσφαλῆστα νὰ συναγάγωμεν καὶ ἀπὸ τὰ καθ' ὅλου ὕψος τοῦ ὑπομνήματος, εἶναι ὁ συντάκτης αὐτοῦ.

24.

*Επιστολή τοῦ ἐν Βοστώνη τῶν Ἑνωμένων Πολιτειῶν οἴκου V. Azarian & Co., πρὸς τὸν Στέφανον Σκουλούδη ἐν Κωνσταντινῶν πολιν. Τετρασέλιδον (μία σελὶς κενὴ καὶ μία σελὶς μετὰ τὴν ἐπιγραφὴν τῆς ἐπιστολῆς) διαστάσεων 23 × 28 χιλ. ἐπὶ ὑποκυάνου χαρτοῦ γραφῆς ἄνευ ὑδατογραφήματος ἢ γραμμογραφῆσεως. Γραφὴ ἀγνώστου.

*Αναγγελία ἐκτελέσεως παραγγελιῶν ὄπλων καὶ πολεμοφοδίων.-- Προσφορὰ ἐκτελέσεως καὶ ἄλλων παραγγελιῶν.

Boston, Oct(ober) 15th 1867

Mr. Stef. Scouloudi
Cons(tantino)ple

Dear Sir,

Confirming our respects of the 7th of May, we acknowledge due receipt of your favor of the 25th do., to which we deferred to reply, until your Cartridges and Carbines were disposed of.

Through our house at Constantinople under date of July 30th, we were requested by you to ship the case of Carbines and the necessary cartridges by one of our vessels for Cons(tantino)ple, which we did, as per shipping receipt we forward to Mess. Azarian Père & Fils little while ago. About three weeks ago we received from our friend Mr. Botassi, the Consul Gen(era)l of Greece at N. Y., your order under date of July 18th to deliver to bearer your remaining cartridges, which we did also. Our Mr. A(zarian) being at that time in N. Y., he aided Mr. B(otassi) in the shipment thereof, and the 20 cases cont(ainin)g 100/m Cartridges were shipped on board an English vessel for Sicily.

The case of Carbines and the 2 cases cont(ainin)g 10/m Cartridges are not on the Manifest of the Bk. «Washington Butcher». This for your guidance.

Enclosed we hand you the Invoice and A/c Current of these goods. As you will observe, we have valued upon your goods self for the balance due us, say L. 47. O. O. at sight of Messrs. Azarian Père & Fils' which we beg you to honor, as settlement of your A/c with us.

We are very sorry that there has been so long a delay in the shipment of these goods, but it could not be helped, unless, disregarding all prudence, had we shipped them to Liverpool, contra-

ry to the order of Mess. Parayanni, which we did not desire to do, and you approved it also.

Considering ourselves in the best terms with all the fire - arm manufacturers in the U.S., we hope to receive from you some more and larger orders for the Greek Gov(ernment) of these or any other fire - arms.

Respectfully yours
(Sd) V. Azarian & Co.

(Μετάφρασις)

Βοστώνη τῆ 15ῃ Ὀκτωβρίου 1867

Κύριον Στέφανον Σκουλούδη
Κωνσταντινούπολις

Κύριε,

Βεβαιοῦντες τὴν ἐπιστολὴν μας τῆς 7ης Μαΐου¹⁸² γνωρίζομεν τὴν ἔγκαιρον λήψιν τῆς τιμίας σας τῆς 25ης ἰδίου, εἰς τὴν ὁποίαν καθυστερήσαμεν ν' ἀπαντήσωμεν μέχρις ὅτου τακτοποιήσωμεν τὰς φορτώσεις τῶν φυσιογγίων καὶ τῶν καραβινῶν σας.

Μέσω τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει οἴκου μας¹⁸³ μᾶς ἐζητήσατε νὰ φορτώσωμεν τὸ κιβώτιον τῶν καραβινῶν καὶ τῶν ἀναγκαίων φυσιογγίων μὲ ἐν ἐκ τῶν πλοίων μας διὰ Κωνσταντινούπολιν¹⁸⁴ πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἐπράξαμεν καὶ ἀπεστείλαμεν τὴν σχετικὴν φορταπόδειξιν εἰς τοὺς κ. κ. Ἀζαριὰν Πατέρα καὶ Υἱὸν πρό τινος.

Πρὸ τριῶν ἐβδομάδων ἐλάβομεν ἀπὸ τὸν φίλον μας κ. Μπόττασιν, Γενικὸν Πρόξενον τῆς Ἑλλάδος εἰς Νέαν Ὑόρκην τὴν ἀπὸ 18 Ἰουλίου ἐντολὴν σας ὅπως παραδώσωμεν εἰς τὸν κομιστὴν ταύτης τὰ ὑπόλοιπα φυσιογγία σας, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἐπίσης ἐπράξαμεν. Ὁ ἡμέτερος κ. Ἀ(ζαριὰν) εὗρίσκετο τότε εἰς Νέαν Ὑόρκην, καὶ ἐβοήθησε τὸν κ. Μ(πόττασιν) εἰς τὴν ἐνέργειαν τῆς φορτώσεως τούτων, καὶ τὰ 20 κιβώ-

¹⁸²) Βλ. τὴν ἐπιστολὴν ταύτην ἀνωτέρω ἔγγρα. 19.

¹⁸³) Φαίνεται ὅτι ὁ ἀρμενικῆς, προφανῶς, καταγωγῆς οἶκος Ἀζαριὰν εἶχε τὴν ἔδραν του εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν μὲ τὴν ἐπωνυμίαν Ἀζαριὰν Πατὴρ & Υἱός, καὶ ὅτι ὁ υἱὸς εἶχεν ἰδρύσει γραφεῖον καὶ εἰς Βοστώνην μὲ τὴν ἐπωνυμίαν Α. Ἀζαριὰν & Σία.

¹⁸⁴) Μοναδικὴ πραγματικῶς ἡ τόλμη τοῦ Σκουλούδη, νὰ δεχθῆ τὴν προταθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Ἀζαριὰν (βλ. ἀνωτέρω σημ. 114) ἀποστολὴν τῶν καραβινῶν καὶ τῶν φυσιογγίων ἀπ' εὐθείας εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ νὰ διαβιβᾷ ταύτας κατόπιν εἰς τὴν μαχομένην Κρήτην.

τια, περιέχοντα 100.000 φυσίγγια, ἐφορτώθησαν ἐπὶ ἑνὸς ἀγγλικοῦ πλοίου διὰ Σικελίαν.

Τὸ κιβώτιον τῶν καρραβινῶν καὶ τὰ 2 κιβώτια τὰ περιέχοντα 10.000 φυσίγγια δὲν κατεχωρήθησαν εἰς τὸ Δηλωτικὸν τοῦ φορτίου τοῦ πλοίου ¹⁸⁵ «Washington Butcher». Τοῦτο πρὸς γνῶσιν σας.

Ἐσωκλείστως σᾶς ἀποστέλλομεν τὸ τιμολόγιον καὶ τὸν τρεχούμενον λογαριασμὸν τῶν ἐμπορευμάτων τούτων. Ὡς θὰ παρατηρήσητε, διὰ τὸ ἕκ Λιρῶν Ἀγγλίας 47 ὀφειλόμενον εἰς ἡμᾶς ὑπόλοιπον, ἐσύραμεν ἐφ' ὑμῶν τραβηκτικὴν ὄψεως εἰς διαταγὴν τῶν κ. κ. Ἀζαριὰν Πατρὸς & Υἱοῦ, καὶ παρακαλοῦμεν ὅπως τιμήσητε τὴν τραβηκτικὴν μας ταύτην εἰς ἐξόφλησιν τοῦ παρ' ἡμῖν λογαριασμοῦ σας.

Πολὺ λυπούμεθα διὰ τὴν τόσον μακρὰν καθυστέρησιν τῆς φορτώσεως τῶν ἐμπορευμάτων τούτων. Ἡ καθυστέρησις ὅμως αὕτη δὲν ἦτο δυνατὸν ν' ἀποφευχθῆ, ἐκτὸς ἐάν, ἀγνοοῦντες τὰς ὑποδείξεις τῆς φρονήσεως, ἐφορτώναμεν ταῦτα διὰ Λίβερπουλ, κατὰ παράβασιν τῶν ὀδηγῶν τῶν κ. κ. Παπαγιάννη ¹⁸⁶ πρᾶγμα τὸ ὅποιον δὲν ἐπιθυμοῦσαμεν νὰ πράξωμεν, τὸ ἐνεκρίνατε δὲ καὶ ὑμεῖς.

Δεδομένου ὅτι εὕρισκόμεθα εἰς ἀρίστας σχέσεις μὲ ὅλους τοὺς βιομηχάνους ὄπλων τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν, ἐλπίζομεν νὰ λάβωμεν ἀπὸ ὑμᾶς καὶ ἄλλας, μεγαλυτέρας ἔτι, παραγγελίας τῶν ἰδίων ἢ ἄλλων ὄπλων διὰ τὴν ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν.

Διατελοῦμεν εὐσεβᾶστως
(ὑπογρ.) Β. Ἀζαριὰν & Σία

25.

Ἐπιστολὴ τοῦ Ἰ. Σκαλτσούνη πρὸς τὴν ἐν Ἀθήναις ὑπὲρ τῶν Κρητῶν Κεντρικὴν Ἐπιτροπὴν. Τετρασέλιδον (μία σελὶς κενή) διαστάσεων 20 1/2 × 29 χμ. ἐπὶ λευκοῦ χάρτου γραφῆς ἄνευ ὕδατογραφῆματος ἢ γραμμογραφῆσεως. Γραφὴ πιθανῶς τοῦ ἰδίου.

Παραίτησις τοῦ Ἰ. Σκαλτσούνη ἀπὸ μέλους τῆς Κεντρικῆς ὑπὲρ τῶν Κρητῶν Ἐπιτροπῆς. — Ὁ ἀγὼν τῆς Κρήτης δαιωνίζεται ἀσκόπως κατόπιν τῆς μὴ ἐνεργοῦ ἐπεμβάσεως τῶν Δυνάμεων. — Οἱ Κρητῆς νὰ συνθηκολογήσουν ἐντίμως ἢ ἡ Ἑλλάς ν' ἀναλάβῃ τὸν ὑπὲρ ὅλων ἀγῶνα κηρύσσουσα τὸν πόλεμον κατὰ τῆς Τουρκίας!

¹⁸⁵) Εἰς τὸ ἀγγλικὸν κείμενον τῆς ἐπιστολῆς τὸ πλοῖον ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐφορτώθησαν αἱ καρραβίνας διὰ Κωνσταντινούπολιν χαρακτηρίζεται ὡς ΒΚ. πιθανῶς «μπάρκον».

¹⁸⁶) Βλ. ἀνωτέρω ἔγγραφο ἀριθ. 15 καὶ ὑπόσημ. 104.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 28 Ὀκτωβρίου 1867

Πρὸς τὴν ὑπὲρ τῶν Κρητῶν Ἐπιτροπὴν.

Φίλιπτοι Συνάδελφοι,

Οἱ Κρηῖτες ἐπαναστατήσαντες κατὰ τῆς Ὀθωμανικῆς δεσποτείας ἐζήτησαν τὴν συνδρομὴν τῶν ἐλευθέρων Ἑλλήνων. Ὁμήγουρις πολιτῶν συνελθοῦσα ἐν Ἀθήναις, ἐξελέξατο ἐπιτροπὴν πρὸς ἣν ἔδωκε τὴν ἐντολὴν νὰ συλλέξῃ τὰς συνδρομὰς τῶν ἀπανταχοῦ ὁμογενῶν, καὶ δι' αὐτῶν ἐφοδιάσῃ <διὰ> τῶν ἐπιτηδείων τοὺς ἀγωνιζομένους ἀδελφούς.

Ἐκλεχθεὶς ὡς μέλος τῆς συσταθείσης ἐπιτροπῆς, ἄσμενος ἀνεδέχθην τὸ ἔργον, καὶ διότι δὲν ἐπρόκειτο νὰ συζητηθῇ περὶ τῆς ἐξεγέρσεως ἢ μὴ τῆς ἐπαναστάσεως, ὡς ἦδη ἐκραγείσης καθ' ἅπασαν τὴν νῆσον, καὶ διότι ἐθεώρησα τιμὴν νὰ συνεργασθῶ μὲ ἄνδρας ὡς ὑμεῖς.

Ἐκτοτε μέχρι σήμερον ἡ Ἐπιτροπὴ ἐξεπλήρωσε τὰ ἀνατεθέντα αὐτῇ καθήκοντα, ἀφ' ἐνὸς μὲν διὰ τῆς μεταξὺ τῶν μελῶν αὐτῆς ἐπικρατησῆς ὁμονοίας, ἀφ' ἑτέρου διὰ τῆς ἐμπιστοσύνης ἣν ἐνέπνευσαν ἀπανταχοῦ τὰ δνόματα Ὑμῶν, ὡς καὶ διὰ τῶν ἰδίων σας μέσων καὶ προσπαθειῶν ἡ ἐπαναστάσις τῆς Κρήτης τοιαύτην ἔλαβεν ἐτοιμίην καὶ ἀποτελεσματικὴν ἐνίσχυσιν, ὥστε μετὰ παρέλευσιν δεκαπέντε ὁλοκληρῶν μηνῶν ἀκμάζει καὶ κραταιοῦται ἐπὶ τῆς μαρτυρικῆς νήσου.

Ἐν τούτοις, τὰ πράγματα σήμερον εὐρίσκονται εἰς πάντη διάφορον θέσιν ἐκείνης εἰς ἣν διέκειντο, ὅτε ἡ Ἐπιτροπὴ ἀνέλαβε τὸ ἀνατεθὲν αὐτῇ ἔργον.

Καὶ πρῶτον μὲν ἡ ἐλπίς περὶ ἐπεμβάσεως τῶν Ἐθνοπαϊκῶν Δυνάμεων ἐπὶ τοῦ ζητήματος τῆς Κρήτης ἐξέλιπε. Μόνῃ ἡ Ρωσία εἰλικρινῆ παρέσχεν ἠθικὴν καὶ διπλωματικὴν βοήθειαν. Αἱ δὲ λοιπαὶ Δυνάμεις, μᾶλλον συρόμεναι ἢ ἐπιποθοῦσαι τὴν αἰσίαν τοῦ ζητήματος λύσιν, προέβησαν εἰς φαινομενικά τινα καὶ ὅλως ἀσήμαντα διαβήματα. Ἀλλά, καὶ αὐτὴ ἡ Ρωσία, οὔτε ὄλικὰ παρέσχε βοηθήματα οὔτε διατεθειμένη φαίνεται καὶ διὰ τῆς ὀλικῆς καὶ καταπληκτικῆς ἰσχύος της νὰ ἐπιβάλλῃ τὰς ἀποφάσεις αὐτῆς.

Ὅτι δὲ τὸ ζήτημα τῆς Ἐπαναστάσεως κατέστη σήμερον ζήτημα ἐξωτερικὸν καὶ ἑσωτερικὸν τοῦ Ἑλληνικοῦ Βασιλείου.

Τὰ πράγματα, εἰς οἷαν σήμερον διάκεινται θέσιν, πρέπει κατὰ τὴν ἐμὴν πεποίθησιν, νὰ λάβωσι μίαν τῶν ἐξῆς διευθύνσεων :

Ἡ οἱ Κρηῖτες σήμερον, ὅτε κρατοῦσι τὰ ὄπλα, πρέπει ν' ἀποδεχθῶσιν ὄρους ἐξασφαλίζοντας τὴν ἰδίαν ἀνεξαρτησίαν, χωρὶς νὰ ἐπιμένωσι εἰς τὴν περὶ ἐνώσεως αἴτησιν,

Ἡ ἢ Ἑλλάς καὶ ἡ Κυβέρνησις αὐτῆς πρέπει ν' ἀποφασίσῃ ὀριστι-

κῶς ν' ἀναλάβῃ τὸν περὶ ὄλων ἀγῶνα, καὶ δι' ἐκτάκτων θυσιῶν, ἀναζωπυροῦσα τὴν ἐπανάστασιν καὶ ἐπεκτείνουσα αὐτὴν εἰς τὰς λοιπὰς δούλας ἐπαρχίας, ν' ἀναλάβῃ τὸν κατὰ τῆς Τουρκίας πόλεμον.

Δὲν τοιμῶ ν' ἀποφανθῶ ἐπὶ τοιούτων ζητημάτων, οὐδὲ ἄλλως φρονῶ ὅτι ἡ Ἐπιτροπὴ ἔχει τί δικαίωμα καὶ τὰς ἀπαιτουμένας τῶν πραγμάτων γνώσεις, ὅπως συμβουλευσῇ τὴν μίαν ἢ τὴν ἄλλην διεύθυνσιν.

Ἄλλ' ἐν τούτοις, ἐπείγει νὰ ληφθῇ ταχεῖα ἀπόφασις καὶ νὰ μορφωθῇ ὀριστικὸν σχέδιον. Ἡ ἐπανάστασις ἠδύνατο μέχρι σήμερον νὰ προβαίῃ καὶ ἄνευ ὀρισμένου σχεδίου, διότι καὶ ἐξερογάη ἄνευ τῆς συγκαταθέσεως ἢ συμμετοχῆς τῶν ἐλευθέρων Ἑλλήνων καὶ διειρηρεῖτο πάντοτε ἐλπίς ἀποτελεσματικῆς τινος ἐπεμβάσεως. Ἄλλ' ἀφοῦ ἡ Ἑλλὰς τὴν Ἐπανάστασιν νιοθέτησεν, ἡ δὲ ἐλπίς ἀποτελεσματικῆς ἐπεμβάσεως ἐξέλιπεν, ἡ Ἐπανάστασις δὲν πρέπει ἐκ τῆς ἐλευθέρως Ἑλλάδος πλέον νὰ ἐνισχύηται καὶ νὰ υποθάληται, εἰμὴ ἐὰν γίνῃ δεκτὸν σχέδιον, οὔτινος ἢ πραγματοποίησις νὰ καθιστᾷ πιθανὴν τοῦλάχιστον τὴν αἰσίαν λύσιν.

Ἡ πρόοδος τῆς Ἐπαναστάσεως ἄνευ ἀποφάσεως καὶ πραγματοποιήσεως ἐκτάκτων θυσιῶν ἐκ μέρους τῆς ἐλευθέρως Ἑλλάδος, θὰ ἐπιφέρῃ βεβαίαν πρὸς τὴν Ἑλλάδα βλάβην, ἄνευ τινὸς ἀποτελέσματος. Ἡ Ἐπανάστασις, μικρὸν κατὰ μικρὸν, θ' ἀπομαρανθῇ καὶ αὐτοὶ οἱ Κοῦτες θὰ εὐρεθῶσιν εἰς χεῖρονα τῆς σημερινῆς θέσει ἀπέναντι τῆς Ὀθωμανικῆς ἐξουσίας.

Ἄλλ' αἱ ὀριστικαὶ αὐταὶ καὶ ἀποτελεσματικαὶ ἀποφάσεις πρέπει νὰ ληφθῶσι παρὰ τῶν νομίμως ἀντιπροσωπευόντων τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος καὶ τὸν ἐπαναστατήσαντα λαόν.

Ἡ Ἐπιτροπὴ οὔτε δικαίωμα ἔχει νὰ δώσῃ ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν διεύθυνσιν τῶν πραγμάτων, οὔτε δύναται εὐθουνειδῆτως νὰ παρᾶσχη κατὰ τὸ μέλλον τὰς συμβουλὰς αὐτῆς πρὸς τοὺς Κοῦτας. Ἄλλως τε, τὸ καθῆκον τῆς Ἐπιτροπῆς δύναται νὰ θεωρηθῇ πλέον ὡς ἐξητηγμένον, καθότι αἱ ἰδιωτικαὶ συνδρομαὶ μεγάλως ἠλαττώθησαν, ἐντὸς δὲ μικροῦ θέλων καὶ ὄλως ἐκλείπει.

Λαμβανομένης ὀριστικῆς ἀποφάσεως καὶ μορφουμένου ἀποτελεσματικοῦ τινος σχεδίου, ποριζομένων δὲ δι' ἐκτάκτων μέτρων καὶ τῶν ἀπαιτουμένων μέσων πρὸς ἐκτέλεσιν αὐτοῦ, ἡ Ἐπιτροπὴ, κατὰ τὴν ἐμὴν γνώμην, ἠδύνατο ν' ἀκολουθῆσθαι ἐργαζομένη καὶ παρέχουσα τὰς ὑπηρεσίας αὐτῆς πρὸς τε τοὺς Κοῦτας καὶ τὴν Ἑλλάδα. Ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει, φρονῶ ὅτι ἡ Ἐπιτροπὴ, μὴ δυναμένη πλέον νὰ παρᾶσχη ἀποτελεσματικὴν συνδρομὴν, ὀφείλει ν' ἀποχωρήσῃ.

Τὰς σκέψεις ταύτας ὑπέβαλον καὶ ἀνέπτυξα ἐνώπιον Ἑμῶν κατὰ τὴν χθεσινὴν τῆς Ἐπιτροπῆς συνεδρίασιν. Σεῖς, εἰλικρινεῖς πατριῶται,

Σεῖς ἐνθερμοὶ τοῦ Κρητικοῦ Ἀγῶνος ὑπερασπισταί, Σεῖς, οἵτινες ἐπὶ δεκαπέντε ὄλους μῆνας, κεκρυμμένοι καὶ ἀφανές, ἀλλ' ἐπίπονον καὶ ἐνδοξον ἐργάζεσθε ἔργον, ἐξετιμήσατε καὶ ἐσταθμίσατε ὅλην τὴν ἰσχὺν τῶν λόγων μου, ἐδιστάσατε δὲ μόνον, ἐὰν ἐπῆλθεν ἡ στιγμή νὰ ληφθῶσιν ἄκραι ἀποφάσεις ὑψίστης ἀνάγκης.

Ὅσον τὸ ἐπ' ἐμοί, μὴ ἔχων δισταγμούς, καὶ ἐνδόμυχον ἔχων καὶ πλήρη τὴν πεποιθήσιν ὅτι πᾶσα ἀναβολὴ δύναται νὰ καταστῇ ἐπιβλαβῆς τῇ Πατριδί, ὀφείλω νὰ πάσῃ ἐργαζόμενος ὡς μέλος τῆς ὑπὲρ τῶν Κρητῶν Ἐπιτροπῆς, εἰσιμος ν' ἀναλάβω τὸ ἔργον, ἐὰν οἱ τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος ἀντιπροσωπεύοντες καὶ διοικοῦντες ἀποφασίσωσιν, ἐν τῇ συνέσει καὶ τῷ πατριωτισμῷ αὐτῶν, νὰ παραδεχθῶσι γενναίας ἀποφάσεις καί, ῥίπτοντες, πρὸς καιρὸν τοῦλάχιστον, τὴν ἄδοξον τοῦ συνταγματισμοῦ σημαίαν, ἀνεγείρωσι καὶ αὖθις τὴν σημαίαν τῆς καταστροφῆς καὶ τῆς ἐρημώσεως, ἀλλὰ συνάμα τὴν σημαίαν τῆς τιμῆς καὶ τῆς δόξης τοῦ 1821...

Ὁ ὑμέτερος συνάδελφός σας
(ὑπογρ.) *Ι. Σκαλτσούνης*¹⁸⁷

26.

Ἐπιστολὴ τῆς ἐν Ἀθήναις Κεντρικῆς ὑπὲρ τῶν Κρητῶν Ἐπιτροπῆς, πρὸς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπὲρ τῶν Κρητῶν Ἐπιτροπῆν. Τετρασέλιδον (δύο σελίδες κεναί) διαστάσεων 22 × 27 χιλ. ἐπὶ

¹⁸⁷) Ὁ Ἰ. Σκαλτσούνης ἀπετέλεσε μέρος εὐθύς ἐξ ἀρχῆς τῆς «Κεντρικῆς ὑπὲρ τῶν Κρητῶν Ἐπιτροπῆς», μεταξὺ δὲ τῶν ἄλλων καθηκόντων του, ἀνέλαβε τὴν ἐκδοσὴν ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστὶ ἡμερηίδος ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἑλλάς» ἐν συνεργασίᾳ μὲ τὸν Πέτρον Βραΐλαν Ἀρμένην καὶ τὸν γραμματέα τῆς Ἐπιτροπῆς Α. Μηλιαράκη, μὲ σκοπὸν τὴν προπαγάνδισιν τοῦ κρητικοῦ ἀγῶνος μεταξὺ τῶν ἀπανταχοῦ τοῦ κόσμου φιλελλήνων καὶ τῶν εἰς τὸ ἔξωτερικὸν ὁμογενῶν. (Βλ. Τσιριντάνη, τόμ. Β', σελ. 315). Εἰς τ' ἀπομνημονεύματά του ὁ Ἰ. Σκαλτσούνης περιγράφει ὡς ἑξῆς τοὺς λόγους τῆς παραιτήσεώς του: (Ἰ. Σκαλτσούνης, Ἀπομνημονεύματα ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἀναγέννησιν τῆς Κρήτης, Χανία 1901, σελ. 14 - 15). «...Μετὰ πολλὰς πιέσεις ἐπὶ τῆς Πύλης.. ὁ Σουλτᾶνος ὑπέκυψεν εἰς τὰ κελύσματα τῆς Εὐρώπης καὶ πέμψας τὸν Μέγαν Βεζύρην Ἀαλῆ Πασσῶν εἰς Κρήτην προέτεινεν εἰς τοὺς ἐπαναστάτας τὴν ἴδρυσιν αὐτονομίας ὑπὸ τὴν ἐγγύησιν τῶν Μεγάλων Δυνάμεων. Οἱ ἐπαναστάται ζητήσαντες προθεσμίαν ὅπως ἀπαντήσωσιν, ἔπεμψαν εἰς Ἀθήνας ἐπιτροπὴν ἵνα συνεννοηθῇ μετὰ τῆς Κεντρικῆς περὶ τοῦ πρακτέου. Ἡ Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ ἐπελήφθη τῆς συζητήσεως τοῦ σπουδαίου ζητήματος, ἀλλ' ἀτυχῶς ἠγέρθη διχογνωμία μεταξὺ τῶν μελῶν αὐτῆς, τῶν κ. κ. Ρενιέρη, Μελά, Παπαδάκη καὶ Σκουζέ προτεινόντων τὴν ἀπόρριψιν τῆς προτάσεως, τοῦ δὲ Δημητρίου Μουροκορδάτου καὶ ἐμοῦ ὑποστηριζόντων τὴν ἄμεσον ἀποδοχὴν. Προετάθη τότε ὑπὸ τοῦ κ. Ρενιέρη ν' ἀναβληθῇ ἡ ἀπόφασις εἰς τὴν ἐπιούσαν, ὅπως ἀκουσθῇ

λευκοῦ χάρτου γραφῆς με̄ καθέτους ὑδατογραφημένας ραβδώσεις.
Γραφή ἀγνώστου (πιθανῶς Α. Μηλιαράκη).

Γνωστοποιήσις λήψεως ἐμβασμάτων καὶ ἀποστολῆ διπλοτύτων ἀποδείξεων.
— Παράπονα διὰ διακοπὴν παροχῆς πληροφοριῶν.

Πρὸς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπὲρ τῶν Κρητῶν Ἐπιτροπὴν.

Ἄξιότιμοι Κύριοι,

Μετ' ἀπορίας ἐπληροφορήθημεν παρὰ τοῦ Κυρίου Θ. Μαλλικο-

καὶ ἡ γνώμη τῆς κυβερνήσεως. Καὶ πάντες μὲν ἀπεδέχθησαν τὴν περὶ ἀναβολῆς πρότασιν, ἀλλ' ἐγώ, διαμορφώσας ὀριστικὴν γνώμην κατὰ τὴν εἰς Κωνσταντινούπολιν μεταβασίν μου περὶ τοῦ ἀδυνάτου τῆς ἐνώσεως, πεπειθῶς δὲ ὅτι οὐχὶ διὰ τῶν ὄπλων, ἀκούσης τῆς Εὐρώπης, ἀλλὰ διὰ τῆς αὐτονομίας, συναινουήσεως τῆς Εὐρώπης, θὰ ἱκανοποιήσωμεν τοὺς περὶ ἐνώσεως πόθους τῶν Κρητῶν καὶ σύμπαντος τοῦ Ἑλληνικοῦ, ἀντέστην μετὰ πολλῆς ἐπιμονῆς καὶ δυνάμεως εἰς τὰς σχέψεις τῶν συναδέλφων μου... Οὕτω ἡ μὲν ἐκ Κρήτης Ἐπιτροπὴ ἀναχωρήσασα, ἐγνώρισεν εἰς τοὺς ἐπαναστάτας τὴν γνώμην τῆς Κυβερνήσεως καὶ τῆς Κεντρικῆς, ἐγὼ δὲ διὰ μακρᾶς καὶ ἡττιολογημένης παραιτήσεως, ἀπεχώρησα ἀπὸ τῶν ἐργασιῶν τῆς».

Μία ἐκ τῶν τραγικωτέρων μορφῶν τοῦ κρητικοῦ Ἀγῶνος τοῦ 1866 ὑπῆρξεν ὁ Ἀντώνιος Φ. Παπαδάκης, μέλος τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς τῶν Ἀθηνῶν, τοῦ ὁποίου ὁ ἀδελφὸς αἰχμαλωτισθεὶς εἰς νηπιακὴν ἡλικίαν ἐν Ψυχρῷ τῆς Κρήτης ὑπὸ τῶν Τούρκων κατὰ τὸ 1810 καὶ ἐκτουρμισθεὶς, ἠκολούθησε τὸ στρατιωτικὸν στάδιον φθάσας μέχρι τοῦ βαθμοῦ τοῦ στρατηγοῦ ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἰσμαὴλ Φερὶκ Πασᾶς, ἐτέθη δὲ ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ αἰγυπτιακοῦ στρατοῦ ὁ ὁποῖος ἀπεστάλη εἰς Κρήτην διὰ νὰ καταπνίξῃ τὴν ἐπανάστασιν. Ὁ Ἰσμαὴλ πασᾶς ἀπέθανε μετὰ τὴν μάχην τοῦ Λασιθίου εἰς Καστέλλι Πεδιάδος, κατ' ἄλλους μὲν πληγωθεὶς ἐν Λασιθίῳ, κατ' ἄλλους δὲ δηλητηριασθεὶς ὑπὸ τῶν ἄλλων Πασάδων» (Βλ. Στέφ. Ξανθοῦ δίδου, Ἐπίτιμος Ἱστορία τῆς Κρήτης, Ἀθῆναι 1909. σ. 155 καὶ Ι. Δ. Μουρέλλου, Ἱστορία τῆς Κρήτης τόμος Γ', σελ. 1331 ἐπ.) Ἡ εἰδησις τοῦ θανάτου τοῦ ἀδελφοῦ του, κατέθλιψε τὸν Παπαδάκην. Ἴδου πῶς περιγράφει τὴν σκητὴν ὁ Ι. Σκαλτσούνης εἰς τ' Ἀπομνημονεῦματά του (σελ. 13). «...Ἡμέραν τινα, ἀνοίξας ὁ γραμματεὺς ἐπιστολὴν ἐκ Κρήτης ἀνεφώνησε νίκη, νίκη! — κατετροπώθη ὁ αἰγυπτιακὸς στρατὸς καὶ ἐφρονεῦθη ὁ ἐν τῇ νήσῳ μεταβὰς πρό τινων ἡμερῶν ἀρχηγὸς αὐτοῦ. Ἐπὶ τῷ ἀκούσματι τούτῳ, ὁ μέγας πατριώτης Παπαδάκης, μέλος τῆς ἐπιτροπῆς, ὡχρίᾳ καὶ πίπτων ἐπὶ τοῦ ἀνακλίντρου κλαίων καὶ ὀδυρόμενος ἐκραύγαζε: «Δυστυχῆς ἐγώ, ἴσως ἐφρονεῦθη ἐξ ἐνός τῶν ἀποσταλέντων ὑπ' ἐμοῦ ὄπλων». Ἦτον ὁ ἀδελφός του! Αἰχμαλωτισθεὶς ὑπὸ τῶν Τούρκων νηπῖος μετὰ τῆς τροφοῦ του, ἀνῆλθεν εἰς τὸ ἀξίωμα στρατάρχου εἰς τὸν ἐν Αἰγύπτῳ στρατόν, πρὸ δύο δὲ ἐβδομάδων, ὁ Παπαδάκης εἶχε πέμψει εἰς Κρήτην, ἰδίᾳ δαπάνῃ, 2000 σασεπὸ τῆς Μαγχεστρίας. Ὁ Παπαδάκης εἶχεν ἀποκτήσει τεραστίαν περιουσίαν εἰς Ρωσίαν ὅπου παρέμεινε μέχρι τοῦ 1848, ἀπέθανε δὲ τὸ 1878 εἰς τὰς Ἀθήνας κληροδοτήσας τὴν περιουσίαν του, ἀνερχομένην εἰς 1.000.000 δραχμῶν τῆς ἐποχῆς, εἰς τὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν, τοῦ ὁποίου ἀνεκρῦχθη μέγας εὐεργέτης.

πούλου, ὅστις ἐνεχείρισεν ἡμῖν δευτέραν φορτωτικὴν τοῦ τελευταίου ἐμβάσματός σας εἰς Αἴρας Ὁθωμανικὰς 67.90/100, ὅτι δὲν ἐλάβετε τὴν ἀπὸ 10 Ὁκτωβρίου ἀπάντησίν μας εἰς τὴν ἀπὸ 4 ἰδίου τοῦ συναδέλφου ἡμῶν κ. Ι. Γκιών, καὶ εἰς ἐκείνην τοῦ Κου Ε. Α. Εὐγενίδου. Μετὰ τῆς πρώτης ἐλάβομεν καὶ δύο φυλλάδια τοῦ φροντιστηρίου σας πρὸς κύρωσιν, καθὼς καὶ τὴν ἐπιστρεφομένην διπλότυπον ἀπόδειξιν τῶν δέκα βελονωτῶν¹⁸⁸ ὄπλων, μετὰ τῶν 4 χιλιάδων φουσελίων. Εἰς τὴν εἰρημένην ἀπάντησίν μας, εἶχομεν ἐγκλείσει τὰς ὑπ' ἀριθ. 1555 καὶ 1556 διπλοτύπους ἀποδείξεις, τὴν μίαν ἐκ Δραχμῶν 2800 ἀντίτιμον Διρ. Ἀγγλ. 100, ἃς διὰ συναλλάγματος ἔστειλε συγχρόνως ὁ κ. Εὐγενίδης, τὴν δὲ ἐκ Δραχ. 1751.82, ἀντίτιμον τοῦ μνησθέντος ἐμβάσματός σας, καθὼς καὶ τὴν διὰ τὰ βελονωτὰ τοῦ Κου Εὐγενίδου μὲ τὴν προσθήκην «διὰ τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἐπιτροπὴν».

Τούτων σὰς ἐγκλείομεν ὡς ἀντίγραφα ἐπικεκρωμένα. Συναποστέλλομεν πρὸς ἡμᾶς καὶ τὰ μένοντα παρ' ἡμῖν μέχρι τοῦδε πέντε φυλλάδια φιλανθρωπικοῦ φροντιστηρίου σας¹⁸⁹ ἐπικεκρωμένα, ἦτοι :

1)	Ἀπὸ τοῦ ἀρ.	364 - 375	ἡ μὲ τῶν ὁποίων τὰ ποσὰ θέλομεν χρεωθῆ, ἀφοῦ λάβωμεν τὰ περιμενόμενα ἐξ Ἀμε- ρικῆς φουσέκια, διὰ τὰ ὅποια προκατε- βλήθησαν, ὡς γνωστόν, παρ' ἡμῶν Α. Τουρκ. 420,49.
2)	»	702 - 710	
3)	»	831 - 839	
4)	»	792 - 800	

Πρὸ πολλοῦ ἐπαύσατε νὰ μᾶς γράφητε συνεχῶς τὰ ἀπτόθι συμβάντα, ἐνῶ, ὡς καὶ ἡμεῖς γνωρίζετε, αἱ ἐπιστολαὶ ὑμῶν εἰσὶ δι' ἡμᾶς πολύτιμοι, ἔνεκα τῶν σπουδαίων πληροφοριῶν τὰς ὁποίας δύνασθε νὰ μᾶς διαβιβάζητε. Ἡμεῖς ἐντεῦθεν δὲν ἔχομεν τί σπουδαῖον νὰ σὰς ἀναγγείλωμεν, καθ' ὅσον ὅλα τὰ ἐκ Κρήτης ἔγγραφα καὶ αἱ λεπτομέρειαι τοῦ ἀγῶνος περιέχονται εἰς τὰς ἑλληνικὰς ἐφημερίδας, τὰς ὁποίας βεβαίως ἀναγινώσκετε.

Σὰς ἀσπαζόμεθα ἐγκαρδίως

Ἐν Ἀθήναις τῇ 8 Νοεμβρίου 1867

Ἡ ἐν Ἀθήναις ὑπὲρ τῶν Κρητῶν
 Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ
 (*Υπογραφαὶ)
 Λέων Μελάς

¹⁸⁸) Βελονωτὰ ὄπλα ἔκαλοῦντο τότε τὰ τυφέκια τῶν ὁποίων ἡ χρῆσις μόλις εἶχεν εἰσαχθῆ εἰς τὸν γαλλικὸν στρατόν. (Βλ. Α. Ἡ π ἰ τ η, Ἐλληνογαλλικὸν Λεξικόν, τόμ. Γ', σελ. 497).

¹⁸⁹) Ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν μνείαν αὐτῆν, αἱ ὑπὲρ τῶν Κρητῶν εἰσφοραὶ συνελέγοντο ὑπὸ μορφῆν εἰσφορῶν ὑπὲρ φιλανθρωπικῶν σκοπῶν.

(Σφραγίς κυκλική) Μ. Ρενιέρης
 Η ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΚΡΗΤΩΝ Α. Φ. Παπαδάκης
 ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ 'Α. 'Αναγνωστάκης

27.

'Επιστολή τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπὲρ τῶν Κρητῶν 'Επιτροπῆς
 πρὸς τὴν ἐν 'Αθήναις Κεντρικὴν ὑπὲρ τῶν Κρητῶν 'Επιτροπὴν.

'Ἐκτυπον πρέσσας εἰς μίαν σελίδα. Γραφὴ ἀγνώστου.

'Αναγγελία ἀποτελεσμάτων διενεργηθέντος ἐράνου ὑπὲρ τῶν Κρητῶν εἰς
 χορὸν ὀργανωθέντα ἐν Κωνσταντινουπόλει.

Κωνσταντινούπολις τὴν 8 Μαρτίου 1868

'Αξιότιμοι Κύριοι,

Τὸ Σάββατον τῆς παρελθούσης Τυρινῆς, ὡς γνωρίζετε ἤδη, ἐδόθη
 χορὸς ἐνταῦθα ὑπὲρ τῶν ἀγωνιζομένων ἀδελφῶν ἡμῶν Κρητῶν. Ὁ-
 φείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι τὸ ἀποτέλεσμα ὑπερέβη πᾶσαν προσδο-
 κίαν, διότι ὁ ὑπὸ τὸ πρόσχημα τοῦ χοροῦ οὗτος ἔρανος ἐζητεῖτο εἰς
 ἐποχὴν καθ' ἣν, ἐκτὸς ἄλλων βαρῶν τῆς κοινότητός μας, τοσαῦται ἐν-
 ταῦθα ἀδελφότητες δίδουσι τοιοῦτους χορούς, ἐφαίνοντο δὲ καὶ οἱ ἄν-
 θρωποι κεκμηκότες πως, ἔνεκα τῶν προηγουμένων ἐπανειλημμένων ἐ-
 ράνων. Καὶ ὅμως, ἠπατώμεθα. Ὁ Ἑλληνισμὸς οὔτε ἐκουράσθη, οὔτε
 θὰ κουρασθῇ μέχρις οὗ ἀπολαύσωμεν τὴν Κρῆτην καὶ μέχρις οὗ πρα-
 γματωθῶσιν ὄλαι αἱ ἱεραὶ τῆς ἀθανάτου ἡμῶν φυλῆς ἐλπίδες.

Αἱ εἰσπραξίεις μας λοιπὸν ἀνέβησαν μέχρι τοῦδε κατὰ τὴν γενομέ-
 νην ἐκκαθάρισιν εἰς 20φραγκα ναπολεόνια 1054.10, ἐξ ὧν, ἀφαιρουμέ-
 νων τῶν γενομένων ἐξόδων, ὑπελείφθησαν καθαρὸν ὄφελος 20φραγκα
 967.— τὰ ὁποῖα εἰς δύο δόσεις ἐμβάσθησαν ἤδη ὑμῖν. Ὑπολείπεται
 ἀκόμη ἐκτὸς τῶν ἄνω, ἐκκρεμῆς παρὰ τισι κυρίοις λογαριασμὸς 35 - 40
 ναπολεονίων τὰ ὁποῖα, ἂν εἰσπραχθῶσι, θέλομεν ἐμβάσει ὑμῖν.

'Ο Ὑψιστος σκέποι τὴν φιλιότητα ἡμῶν πατρίδα.

Σᾶς ἀσπαζόμεθα ¹⁴⁰

('Υπογραφαὶ)

'Α. Ἰγγλέσης

'Αλ. Σεβαστόπουλος

Δ. Καλβοκορέσης

¹⁴⁰⁾ Ἀπὸ τὰς ὑπογραφὰς τοῦ ἐγγράφου αὐτοῦ, πληροφοροῦμεθα τὸν ἀκριβῆ
 ἀριθμὸν καὶ τὰ ὀνόματα τῶν μελῶν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπὲρ τῶν Κρη-
 τῶν 'Επιτροπῆς.

Ἡ. Βασιιάδης
 Ἰω. Φ. Γκιών
 Εἰστ. Εὐγενίδης
 Μ. Ζάρπας
 Ἀ. Βαφιάδης
 Στέφ. Σκουλούδης
 Π. Ἀνδρεάδης
 Γ. Ἀθηνογένης
 Σ. Σπανδωνῆς

Πρὸς τὴν ἐπὶ τῶν Κρητῶν
 ἐν Ἀθήναις Κεντρικὴν Ἐπιτροπὴν

28.

Ἐπιστολὴ τῆς ἐν Ἀθήναις Κεντρικῆς ὑπὲρ τῶν Κρητῶν Ἐπιτροπῆς πρὸς τὰ μέλη τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπὲρ τῶν Κρητῶν Ἐπιτροπῆς. Τετρασέλιδον (δύο σελίδες κεναί) διαστάσεων 22 × 27 χμ. ἐπὶ λευκοῦ χαρτοῦ γραφῆς μὲ ὕδατογραφημένας ὀριζοντίους γραμμάς. Γραφὴ ἀγνώστου (πιθανῶς Α. Μηλιαράκη).

Γνωστοποίησις λήψεως ἐμβασμάτων. — Συγχαρητήρια καὶ εὐχαριστίαι πρὸς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἐπιτροπὴν διὰ τὴν πατριωτικὴν τῆς δράσιν.

Ἀθῆναι τὴν 20 Μαρτίου 1868

Πρὸς τοὺς κ. κυρίους Ἀ. Ἰγγλέσην, Ἀλ. Σεβαστόπουλον, Δ. Καλβοκορέσην, Ἡ. Βασιιάδην, Ἰω. Γκιών, Ε. Εὐγενίδην, Μ. Ζάρπαν, Ἀ. Μαθιουδάκη¹⁴¹, Α. Βαφειάδην, Στέφ. Σκουλούδην, Π. Ἀνδρεάδην, Γ. Ἀθηνογένην καὶ Γ. Σπανδωνῆν.

Εἰς Κωνσταντινούπολιν

Ἐντιμοὶ Κύριοι,

Καίτοιπιν τῆς ἀπὸ 12 τρέχ. ἀπαντήσεώς μας εἰς τὰς ἀπὸ 23 Φεβρουαρίου καὶ 6 Μαρτίου ἐπιστολάς τῆς αὐτόθι ὑπὲρ τῶν Κρητῶν Ἐπιτροπῆς, δι' ἧς ἀνηγγέλομεν αὐτῇ περὶ τῆς παραλαβῆς τῶν συνοδευμένων μετὰ τῶν ἐπιστολῶν τούτων χρηματοδεμάτων, τοῦ μὲν δηλονότι ἐκ Λιρῶν Ὀθωμανικῶν 77.45 εἰς διάφορα νομίσματα, ἀνήκοντος εἰς τὰς εἰσπράξεις φιλανθρωπικοῦ φροντιστηρίου σας, τοῦ δὲ ἐξ εἰκοσαφράκων 360 ὑπολοίπου εἰσπράξεων τοῦ παρ' ἡμῶν δοθέντος χοροῦ καὶ Λιρ. Ὀθ. 67 προερχομένων ἐκ τοῦ ἐν Βαλτζικίῳ Ἑλλην. Προξε-

¹⁴¹) Τὸ ὄνομα τοῦ Ἀ. Μαθιουδάκη, ὡς 13ου μέλους τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπὲρ τῶν Κρητῶν Ἐπιτροπῆς, δὲν ὑπάρχει μεταξὺ τῶν ὑπογραφῶν τοῦ προηγουμένου ἔγγραφου (ἀριθ. 27).

νικοῦ Πράκτορος Κου Τιμολέοντος Ψάθη, κατόπιν λέγομεν ταύτης, ἐλάβομεν καὶ τὴν ἀπὸ 8 τρέχ. ἐπιστολὴν σας, μετὰ τῆς δευτέρας φροτωτικῆς τοῦ μνησθέντος δευτέρου χρηματοδέματος, ἣν μετὰ συγκινη- νήσεως ἅμα καὶ εὐχαριστήσεως ἀνέγνωμεν. Βεβαιοῦμεν δὲ τὴν εἰς δύο δόσεις πασαλαβὴν τῶν ἐν αὐτῇ ἀναφερομένων εἰκοσαφράγκων 967, κα- θαρὸν ὄφελος τοῦ δοθέντος χοροῦ¹⁴².

Τοιαῦται εὐγενεῖς, φιλόανθρωποι καὶ πατριωτικαὶ πράξεις, γινόμε- ναι ὑπὲρ λαοῦ τὰ πάνδεινα ὑφισταμένου ὑπὲρ τοῦ καθόλου Ἑλληνι- σμοῦ, καὶ τοὺς ἐνεργοῦντας ταύτας τιμῶσι, καὶ τὴν ὑπὲρ αὐτῶν εὐγνω- μοσύνην τοῦ ἀναξιοπαθοῦντος τούτου λαοῦ διὰ παντὸς ἐφεκλύουσι, καὶ ἡ Πατρις εὐγνωμονοῦσα θ' ἀνταμείψῃ αὐτοὺς ἐν καιρῷ τῷ δέοντι.

Εὐχαριστοῦντες, ἐν τούτοις, ἐγκαρδίως ὑμᾶς, ἀξιότιμοι Κύριοι, ἐν ὀνόματι τοῦ πεινῶντος καὶ πολυτλήμονος τῆς Κρήτης λαοῦ, οἷς παρα- καλοῦμεν νὰ μὴ ἀπαυδήσητε καὶ τοῦ λοιποῦ ἐρχόμενοι τὸ ἐφ' ὑμῖν εἰς βοήθειαν τῶν ὑφισταμένων τὰ πάνδεινα ἀδελφῶν μας Κρητῶν καὶ τῶν ἐν Κρήτῃ οἰκογενειῶν αὐτῶν, μέχρι τῆς αἰτίας ἀποπεραιώσεως τοῦ ἀ- γῶνός των, πρὸς δόξαν καὶ θρίαμβον τοῦ Πανελληνίου. Ἐκφράσατε δέ, πρὸς τούτοις, τὰς εὐχαριστήσεις μας καὶ πρὸς τοὺς λαβόντας ὁπω- δήποτε μέρος ἐνεργῶν εἰς τὸ πατριωτικὸν καὶ φιλόανθρωπον ἔργον σας.

Δέξασθε, ἀξιότιμοι Κύριοι, τὴν διαβεβαίωσιν τῆς ἐξαιρέτου πρὸς ὑμᾶς ὑπολήψεως καὶ τῆς ἀδελφικῆς ἡμῶν ἀγάπης.

Ἡ ἐν Ἀθήναις ὑπὲρ τῶν Κρητῶν
Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ
(Ἐπογραφαί)

Λέων Μελάς

Μ. Ρενιέρης

Ἄ. Παπαδάκης

Γεώργιος Π. Σκουζές

Σπ. Ἀντωνιάδης

(Σφραγίς)

Η ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΚΡΗΤΩΝ
ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

29.

*Ἐκθεσις τῶν Ἄ. Βαφιάδη, Γ. Ἀθηνογένη καὶ Σ. Σκουλοῦδη πρὸς τὴν ἐν Ἀθήναις ὑπὲρ τῶν Κρητῶν Κεντρικὴν Ἐπιτροπὴν. Δύο τετρασέλιδα (δύο σελίδες κεναί) διαστάσεων 22 × 27 χμ. ἐπὶ κυ- ανοῦ χάρτου γραφῆς φέροντος ὀριζοντίως γραμμὰς καὶ ἐπικεα- λίδα Stefano Ralli - Constantinople ἐν ὑδατογραφίᾳ. Ἰδιό- γραφον σχέδιον Στεφάνου Σκουλοῦδη.

¹⁴²) 967 χρυσὰ εἰκοσάφραγκα δὲν ἀποτελοῦν εὐκαταφρόνητον εἰσφορὰν ὅπῃ ἔνα καὶ μόνον χορὸν, καὶ σήμερον ἔτι.

Ἐπίσκεψις εἰς τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει Πρέσβυν τῆς Ρωσίας στρατηγὸν Ἰγνάτιεφ.— Αἵτησις χρηματικῆς ἐνισχύσεως τοῦ ἀγῶνος ὑπὸ τῆς Ρωσίας.— Διπλωματικὴ ἀρνησις τοῦ στρατηγοῦ.— Ἡ μῆνις τοῦ στρατηγοῦ κατὰ τῆς κυβερνήσεως Βούλγαρη.— Ὑποδείξεις περὶ ἀνατροπῆς τῆς.— Αἱ γνώμαι τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Πρέσβεως τῆς Ἀμερικῆς Morris διὰ τὴν ἀπόφασιν τῆς Κυβερνήσεως Βούλγαρη ὅπως παύσῃ ὑποστηρίζουσα τὸν κρητικὸν ἀγῶνα.

Κωνσταντινούπολις 29 Μαΐου/10 Ἰουνίου 1868.

Ἀξιότιμοι Φίλοι,

Τὸ ἐσπέρας τοῦ Σαββάτου, μετέβημεν παρὰ τῶ στρατηγῶ¹⁴³ εἰς Βουγιούκδερε καὶ ἀνέγνωμεν αὐτῶ μετάφρασιν εἰς τὸ γαλλικὸν τῆς ἐπιτολῆς τοῦ ὁμητέρου κ. Ρενιέρη, ἣν μετάφρασιν καὶ ἐκράτησε.

Κατὰ τὴν μετ' αὐτοῦ συνδιάλεξίν μας, εἰς δύο κυρίως σημεῖα ἐπεμείναμεν, τὸ μὲν ὅτι ἡ πορεία τῆς ἐνεσιώσεως Κυβερνήσεως¹⁴⁴ ἦτο ἀπόρροια ἴσως ἐνεργειῶν τῆς Δύσεως ὅπως, διὰ τῆς καταστολῆς τοῦ κρητικοῦ ἀγῶνος ἀπολέση ἢ δυναστεία τοῦ Γεωργίου καὶ τῆς Ὀλγας τὴν δημοτικότητά της, τὸ δὲ ὅτι ἦτο ἀπόλυτος ἀνάγκη καὶ ἐπείγουσα 350.000 δραχμῶν κατὰ μῆνα, ἵνα μὴ σβεσθῇ ἀμέσως ἡ Ἐπανάστασις.

Καὶ ἐπὶ μὲν τούτων, ὁ στρατηγὸς ἐκάστοτε διωλιόσθαινε, κατεφέρθη δὲ σφοδρῶς κατὰ τῆς Κυβερνήσεως λέγων ὅτι τοιαύτη διαγωγή ἦτο ἀντικρως προδοσία, ὅτι θὰ προξενήσῃ ἀπανταχοῦ ἀπαισιωτάτην ἐντύπωσιν ἢ ἐγκατάλειψιν τοῦ κρητικοῦ ἀγῶνος εἰς στιγμήν καθ' ἣν αἱ δυσσχέριαι τῆς Τουρκίας φαίνονται συμπτυννόμεναι, καθόσον καὶ ὁ Δίβανος διάκειται εἰς ταραχώδη κατάστασιν λίαν ἀνησυχούσαν τὴν Πύλην καὶ ἐκ Ραγούζης τηλεγράφημα τῆς προτεραίας (ἦτοι τῆς Παρασκευῆς) τῶ ἀναγγέλλει ὅτι ἠθέλησαν οἱ Τούρκοι ν' ἀνεγείρωσιν εἰς Πίβαν τρεῖς πύργους, οἱ δὲ Μαυροβούνιοι ἔτρεξαν εἰς τὰ ὄπλα ὅπως τοὺς ἐμποδίσωσι, καὶ μετὰ πολλῆς δυσκολίας τοὺς ἀνεχάιτισεν ὁ Πρίγκηψ, ζητήσας συντόμως ἐξηγήσεις παρὰ τοῦ Ὀθωμανοῦ διοικητοῦ τῆς

¹⁴³) Πρόκειται περὶ τοῦ στρατηγοῦ Ἰγνάτιεφ, πρέσβεως τότε τῆς Ρωσίας εἰς Κωνσταντινούπολιν. Τὸν Ἰγνάτιεφ εἶχεν ἐπισκεφθῆ προηγουμένως, κατὰ τὸ 1866, καὶ ὁ Ἰ. Σκαλτσούνης ἐκτελῶν εἰδικὴν ἀποστολὴν τῆς ἐλληνικῆς κυβερνήσεως καὶ τῆς Κεντρικῆς ὑπὲρ τῶν Κρητῶν Ἐπιτροπῆς (βλ. Ἰ. Σκαλτσούνη ἐνθ' ἄν. σελ. 14).

¹⁴⁴) Τὴν 25 Ἰανουαρίου 1868 ὠρκίσθη ἡ κυβερνήσις Βούλγαρη μὲ σκοπὸν νὰ ἐπιτύχῃ τὴν κατάπαυσιν τῆς ἐν Κρήτῃ ἐξεγέρσεως. Ὁ Βούλγαρης ἐθεωρεῖτο ὅπαδός τῆς ἀγγλικῆς πολιτικῆς ἐν Ἑλλάδι, ἀντικατέστησε δὲ τὸ ρωσόφρον Ὑπουργεῖον Κουμουνδούρου καὶ τὸ ἐπὶ ἓνα μόνον μῆνα διατηρηθὲν ἄχρουν ὕπουργεῖον Μωραϊτίνῃ. Ἐντεῦθεν ἡ κατὰ τοῦ Βούλγαρη μῆνις τοῦ Ἰγνάτιεφ. (βλ. καὶ Τσιριντάνην, τόμ. Γ', σελ. 28).

δόμωρον επαρχίας¹⁴⁵. Φοβείται δέ, προσέθηκεν, ἕνεκα τοῦ ἐν Μαυροβουνίῳ ἐπικρατοῦντος ἐρεθισμού διὰ τὴν ἀποτυχίαν τῶν προσφάτων αἰτήσεών των, ὅτι θὰ ἔλθωσι ταχέως εἰς σύγκρουσιν¹⁴⁶. Φρονεῖ, εἶπε πρὸς τούτοις, διὸ ὁ μεταξὺ Γαλλίας καὶ Πρωσσίας πόλεμος ἐπίκειται κατὰ τὸν προσεχῆ Ἀύγουστον¹⁴⁷, μὴ ἐπιθυμοῦσα δὲ ἡ Γαλλία νὰ ὑφίστανται ταραχαὶ ἐν τῇ Ἀνατολῇ καθ' ὃν καιρὸν αὕτη πολεμᾷ πρὸς τὴν Πρωσσίαν, πέμπει νῦν τὸν πρίγκηπα Ναπολέοντα — μέλλοντα νὰ διέλθῃ διὰ τῆς Σερβίας, τῶν Ἡγεμονιῶν καὶ τῆς Ἑλλάδος — *pour detourner les populations* καὶ μὴ λάβωσι τὸν καιρὸν νὰ παρασκευασθῶσι¹⁴⁸. Μέγιστον, ὅθεν, δυστύχημα ἤθελεν εἶσθαι ἡ πτώσις τοῦ κρητικοῦ ἀγῶνος σήμερον, μετὰ τοσαύτας θυσίας καὶ ὁπότε τοιαῦται εὐνοϊκαὶ περιστάσεις ἐπιφαίνονται εἰς τὸν ὀρίζοντα. Δὲν δύναμαι, εἶπε, βεβαίως, ὡς ἐκ τῆς θέσεώς μου, νὰ σᾶς συμβουλεύσω τοῦτο, ἀλλ' ἐὰν ἠδυνάμην, ἤθελον σᾶς εἰπεῖ ὅτι ἦτο ἀνάγκη νὰ ἐκβιάσῃτε μίαν κρίσιν ἐν Ἀθήναις κατὰ τῆς κυβερνήσεως, καὶ ἐὰν ἄλλως δὲν γίνεται, νὰ τὴν κρίνετε, ἀλλ' ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ νὰ ἐγκαταλείψῃτε τὴν ἐπανάστασιν.

Τὰ ἐν Ἀθήναις διαδοθέντα περὶ συνεννοήσεως, δῆθεν, τῶν Δυνάμεων ὡς πρὸς τὴν λύσιν τοῦ κρητικοῦ ζητήματος εἶναι ἀβάσιμα.

Ἐνταῦθα ὁ κ. Elliott¹⁴⁹ πιέζει τὴν Πύλην νὰ παραχωρήσῃ εἰς τὴν νῆσον ἡγεμονίαν, ὡς τὴν τῆς Σάμου, καὶ μηδὲν πλεόν. Πρὸς τοῦτο ἤρχισε νὰ συμφωνῇ καὶ ἡ Γαλλία κατ' αὐτίας, ἀμφότεροι δὲ προσεκάλε-

¹⁴⁵ Τὰς πληροφορίας ταύτας τοῦ Σκουλοῦδη, μετεβίβασεν ἡ Κεντρικὴ ὑπὲρ τῶν Κρητῶν Ἐπιτροπὴ πρὸς τὴν Συνέλευσιν καὶ τὴν προσωρινὴν κυβερνήσιν τῆς Κρήτης δι' ἐγγράφου τῆς ὑπὸ ἡμερομηνίαν 1 Ἰουνίου 1868. (Βλ. τοῦτο ἐν Τσιριντάνη, τόμ. Ι', σελ. 163). Ὁ Τσιριντάνης, ἀγνοῶν τὴν προέλευσιν τῶν πληροφοριῶν τούτων, τὰς χαρακτηρίζει (ἐνθ' ἂν., σελ. 166) ὡς «φαντασιοπληξία τῶν ἐν Ἑλλάδι διευθυνόντων τὸν κρητικὸν ἀγῶνα».

¹⁴⁶ Ἡγεμῶν τοῦ Μαυροβουνίου ἐτύγχανε τότε ὁ ἠρωϊκὸς Νικήτας ὁ ὁποῖος εἶχε προσφάτως ἐκλεγῆ μετὰ τὴν δολοφονίαν τοῦ ἡγεμόνος Δανήλου. Ἡ σύγκρουσις τὴν ὁποίαν προέβλεπε ὁ Ἰγνάτιεφ κατὰ τῶν Τούρκων, δὲν ἐπραγματοποιήθη εἰμὴ μετὰ μίαν ὀλόκληρον...δεκαετίαν ἔξ ἀφορμῆς τῆς ἐπαναστάσεως τῆς Βοσνίας (1878).

¹⁴⁷ Καὶ ἡ πρόβλεψις αὕτη τοῦ Ἰγνάτιεφ ἀπεδείχθη ἔξ ἴσου ἐσφαλμένη. Ὁ γαλλοπρωσικὸς πόλεμος ἐξεργάγη μετὰ διετίαν ἦτοι τὴν 15 Ἰουλίου 1870, καταλήξας, ὡς γνωστόν, εἰς καταστροφῶσιν τῶν Γάλλων καὶ αἰχμαλωσίαν τοῦ αὐτοκράτορος Ναπολέοντος Γ'.

¹⁴⁸ Γαμβρός ἐπὶ θυγατρὶ τοῦ Βίκτωρος Ἐμμανουὴλ Β' ἡγεμόνος τῆς Σαρδηνίας καὶ μετέπειτα Βασιλέως τῆς Ἰταλίας. Ὁ Πρίγκηπα Ναπολέοντα, ἐκ τῆς οἰκογενείας τῶν Βοναπαρτιδῶν, ἐτύγχανε προσωπικὸς φίλος τοῦ Καλλέργη, κατὰ δὲ τὸ δημοψήφισμα τοῦ 1863 διὰ τὴν ἐκλογὴν Βασιλέως τῆς Ἑλλάδος, ἔλαβε 245 ψήφους. (L. heritier, ἐνθ' ἂν., τόμ. ΙΙ, σελ. 403 καὶ τόμ. ΙΙΙ, σελ. 32).

¹⁴⁹ Πρέσβυς τότε τῆς Μεγάλης Βρετανίας ἐν Κωνσταντινουπόλει.

σαν καὶ ἐμὲ νὰ συνεργασθῶ ἐπὶ τούτῳ. Ἐγὼ ὁμῶς ἀπεποιήθην εἰπών: «Πράξατε ὡς ἐπιθυμεῖτε. Θέλετε ἰδῆ ὅτι οὐδὲν θέλετε κατορθώσει καὶ ἐπὶ τέλους θέλετε συμφωνήσει ὅτι οὐδεμία ἄλλη λύσις ἦτο ἐφικτή, εἰμὴ ἐκείνη ἣν ἀπ' ἀρχῆς ἡμεῖς ὑπεδείξαμεν». Ἐἶπον δ' ἐν τούτοις εἰς τοὺς Κορητίαις τότε μόνον νὰ δεχθῶσι τοιαύτην ἡγεμονίαν, ὅταν ἡ Πύλη δεχθῆ ν' ἀποσύρῃ πρότερον πάντα τὸν στρατὸν αὐτῆς. Ἐννοεῖται δὲ ὅτι, εἰ δὲν δεχθῆ ποτὲ τοῦτο, εὐκόλως μετὰ ταῦτα, εἰς πρώτην εὐκαιρίαν, οἱ Κορητίαις ἀνατρέπουσι τὴν ἡγεμονίαν καὶ γίνονται κύριοι τῆς νήσου, ἣ δὲ Εὐθρόπη δὲν θέλει ἐπιτρέψει πλέον εἰς τὴν Πύλην ν' ἀρχίσῃ ἕνα ἀγῶνα, ὃν ἐπὶ δύο ἤδη ἔτη οἰκτιρῶς διεξήγαγε καὶ ἀδυνατεῖ ἔτι νὰ καταβάλλῃ.

Ὅτε δὲ εἶπομεν αὐτῷ ὅτι ἐπιθυμοῦμεν νὰ γνωρίζωμεν ὥρισμένως ὁποῖαν ἀπάντησιν ὀφείλομεν νὰ δώσωμεν εἰς τὴν ἐπιστολὴν τοῦ κ. Ρενιέρη μᾶς ἀπήντησε: — Γράψατε πρὸς αὐτὸν ἐκ μέρους μου ὅτι οἰκτιρῶ ἣν περιγράφει κατάστασιν τῶν πραγμάτων ἐν Ἀθήναις, ἀλλὰ πρὸς τὸν θέλοντα νὰ πνιγῆ τί δύναται νὰ πράξῃ καὶ ὁ ἔχων τὴν καλλίστην διάθεσιν ἵνα τὸν σώσῃ;

Τοιαῦτα κατ' ἐπανάληψιν εἶπεν ἡμῖν δι' ὅλης τῆς ἐσπέρας, κρατήσας ἡμᾶς παρ' ἐαυτῷ ἐπὶ τρεῖς περίπου ὥρας. Τὴν δ' ἐπαύριον, εἰδὲν ἡμᾶς μακρόθεν εἰς τὸν περίπατον, μᾶς ἐπλησίασε καὶ ἐπανέλαβεν ὅτι ἐξάπαντος θεωρεῖ ἀναγκαίαν τὴν ἐκβάσιν μιᾶς κρίσεως ἐν Ἀθήναις «*de quelque manière que ce soit*».

Τὰ γραφόμενα ἡμῶν ἐξεθέσαμεν καὶ πρὸς τὸν κ. Morris¹⁵⁰, ὃν ἐκτιμῶμεν ὡς ἕνα τῶν εἰλικρινεστέρων φίλων τῆς Ἑλλάδος. Ἀπίστευτος τῷ ἐφάνη, κατ' ἀρχὰς ἣ διαταγὴ τῆς Κυβερνήσεως¹⁵¹, εἶτα δὲ κατεφέρθη καὶ οὗτος σφοδρότατα κατ' αὐτῆς, λέγων ὅτι τοιαύτη κηλὶς ἔσεται ἀνεξίτηλος εἰς τὴν ἱστορίαν καὶ ὅτι τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ὀφείλει διὰ παντὸς τρόπον, καὶ μέχρι τῶν ἐσχάτων προβαῖνον, νὰ δείξῃ εἰς ὄλον τὸν κόσμον ὅτι οὐ μόνον ἀποδοκιμάζει τοιαύτην προδοσίαν, ἀλλ' οὐδ' ἐπιτρέπει νὰ τελεσθῆ. Καὶ ἂν οἱ ξένοι τυχόν πιέζουν τὸν Βασιλέα, ὑπάρχουσι περιστάσεις καθ' ἃς οἱ Βασιλεῖς ἔχουν καθῆκον, χάριν τῶν ὑψίστων συμφερόντων τοῦ ἔθνους, νὰ προβαίνουν καὶ μέχρι θν-

¹⁵⁰) Πρόεδρος τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει θερμὸς φιλέλληνας καὶ φίλος τοῦ Σκουλούδη καὶ τῶν λοιπῶν μελῶν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπὲρ τῶν Κρητῶν Ἐπιτροπῆς. Βλ. καὶ ἀνωτέρω ὑπόσημ. 23 καὶ 24.

¹⁵¹) Ἴσως νὰ ὑπονοῆται ἐνταῦθα τὸ σχέδιον ψηφίσματος τὸ ἀποσταλὲν εἰς Κρήτην ἐξ Ἀθηνῶν, διὰ τοῦ ὁποίου ἐξητεῖτο ἡ ὑπαγωγή τῆς Κρήτης ὑπὸ τὴν ἀγγλικὴν προστασίαν.

σίας τοῦ θρόνου των. Δεχθῆτε εἰς τὴν Βουλὴν τοὺς Κορητας¹⁵²— τί θέλουν πράξει οἱ ξένοι; Θέλουν, πιθανῶς, διαμαρτυρηθῆ, καὶ πάλιν διαμαρτυρηθῆ. Ἀφίσατέ τους νὰ διαμαρτύρωνται καὶ δείξατέ τους, διὰ καιρὸς ἦτο πλέον νὰ μὴ ἀναμιγνύονται εἰς τὰ πράγματα ἡμῶν. Θ' ἀφίσουν τὴν Τουρκίαν νὰ καταλάβῃ τὰς Ἀθήνας; Ποιὲ εἰς τοῦτο δὲν θέλουν συμφωνήσει. Νὰ ζητήσουν νὰ καταστρέψουν μόνοι των τὴν ἀνεξαρτησίαν σας; Πάλιν δὲν θέλουν συμφωνήσει. Καὶ ἂν πρὸς ὄραν ἐκτελέσουν τηλικούτον πολιτικὸν ἀνοσιούργημα, θέλετε τοσοῦτον ἐξεγείρει τὰς συμπαθείας τῶν ἔθνῶν, ὥστε ἡ κοινὴ γνώμη σύμπαντος τοῦ ἐξευγενισμένου κόσμου θέλει τοὺς ἐκβιάσει ἀμέσως νὰ ἐπανορθώσουν τὸ σφάλμα των. Ἄλλως τε, εἴτε οὕτως εἴτε ἄλλως, θέλετε τοιοῦτοτρόπως προκαλέσει μίαν κρίσιν, δι' ἧς ἡ Ἐθρῶπη θέλει ἀναγκασθῆ νὰ λύσῃ τὴν παροῦσαν κατάστασιν συμφῶνως πρὸς τὴν τιμὴν καὶ τὸ συμφέρον τοῦ ἔθνους σας.

Τῷ ἀνέγνωμεν τὴν ἐπιστολὴν τοῦ κ. Ραγκαβῆ¹⁵³. Μᾶς ἀπήντησεν διὰ καὶ ἔγραψε καὶ πάλιν γράφει περὶ τούτων εἰς Ἀμερικὴν, μᾶς ἔδειξε δὲ καὶ διαφόρους ἐκεῖθεν ἐπιστολάς φίλων του εἰς τὰς Βουλὰς, ἐν αἷς τῷ ἀναφέρουν περὶ ποικίλων ἐνεργειῶν καὶ παρὰ τῇ Κυβερνήσει καὶ παρὰ τοῖς βουλευτικοῖς σώμασι τῶν διαφόρων Κρατῶν¹⁵⁴ ὑπὲρ τοῦ κρητικῆ ἀγῶνος.

Δὲν ἐμμείνομεν μακρότερον εἰς τὰ τῆς Ἀμερικῆς, ὡς ἔχοντα σήμερον ὑποδεεστέραν σημασίαν ἀπέναντι τῶν ἀπτόθι κρισιμωτάτων περιστάσεων.

Δέξασθε, ἀξιοτίμοι κύριοι, τὴν διαβεβαίωσιν τοῦ σεβασμοῦ ἡμῶν.

(Ἵπογραφαὶ)

Ἀ. Βαφιάδης

Γ. Ἀθηνογένης

Στ. Σκουλούδης

Πρὸς τὴν ἐν Ἀθήναις Κεντρικὴν
ὑπὲρ τῶν Κρητῶν Ἐπιτροπὴν.

¹⁵²) Κατόπιν μουσικῆς ὑποδείξεως τοῦ Μ. Ρενιέρη καὶ παρὰ τὴν ἀντίθετον γνώμην τοῦ πρωθυπουργοῦ Βούλγαρη οἱ Κορητες ἐξέλεξαν 16 βουλευτὰς τοὺς ὁποίους ἀπέστειλαν εἰς Ἀθήνας διὰ ν' ἀντιπροσωπεύσουν τὴν Κρήτην εἰς τὴν ἑλληνικὴν Βουλὴν. Κατόπιν ὁμως ἐπεμβάσεως τῶν Δυνάμεων οὗτοι δὲν ἐγένοντο δεκτοί. Βλ. βιογραφίαν τοῦ Μ. Ρενιέρη: Σ. καὶ Κ. Βοβολίνη, Μέγα Ἑλληνικὸν Βιογραφικὸν Λεξικόν, σελ. 61 - 72).

¹⁵³) Πρέσβυς τότε τῆς Ἑλλάδος εἰς Οὐάσιγκτων.

¹⁵⁴) Ἐννοεῖ, προφανῶς, τὰς «πολιτείας» τῆς Ἀμερικῆς. Διὰ τὸν ἐπικρατοῦντα τότε ἐν Ἀμερικῇ φιλοκρητικὸν ἐνθουσιασμὸν βλ. Τσιριντάνη, τόμ. Γ', σελ. 266.

30.

Ἐπιστολὴ τῆς ἐν Ἀθήναις Κεντρικῆς ὑπὲρ τῶν Κρητῶν Ἐπιτροπῆς πρὸς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπὲρ τῶν Κρητῶν Ἐπιτροπὴν. Τετράφυλλον (τρεῖς σελίδες κεναί) ἐπὶ λευκοῦ χάρτου γραφῆς μὲ ὀριζοντίας ὑδατογραφημένας ραβδώσεις διαστάσεων 22 × 27 χμ. Γραφὴ ἀγνώστου (πιθανῶς Α. Μηλιαράκη).

Γνωστοποιήσις ἐμβασμάτων. — Ἡ ρῆξις τῶν σχέσεων μεταξύ Τουρκίας καὶ Ἑλλάδος.

Ἐν Ἀθήναις τὴν 27 Νοεμβρίου 1868

Πρὸς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει
ὑπὲρ τῶν Κρητῶν Ἐπιτροπὴν

Ἐντιμοὶ Κύριοι,

Βεβαιοῦμεν τὴν ἀπὸ 20 λήγοντος πρὸς ὑμᾶς ἐπιστολὴν μας ἐγκλείουσαν τὰ ὑπ' ἀριθ. 1942 καὶ 1943 διπλότυπά μας, καὶ δεκαεξὶ τοῦ ὑμετέρου φιλανθρωπικοῦ φροντιστηρίου, ἐπικεκρωμένα κατὰ τὸ σῆμα. Διὰ ταύτης μας σπεύδομεν ν' ἀπαντήσωμεν εἰς τὴν ἀπὸ 22 ἴδιου νεωτέραν τοῦ ὑμετέρου κ. Ἰω. Γκιών. Διὰ τῆς συνημμένης ἐν αὐτῷ φορτωτικῆς ἔλάβομεν ἐκ τοῦ αὐστριακοῦ Πρακτορείου χρηματόδεμα ἐμπεριέχον Δίρας Ὄθωμανικὰς 159,80 καὶ εἰκοσόφραγκα 35,70, προϊόν νεωτέρων μηνιαίων εἰσπράξεων τοῦ φιλανθρωπικοῦ φροντιστηρίου σας, οὗτινος τὰς ἐξ ἀποδείξεις διὰ τὸ εἰρημένον ποσὸν ἐπιστρέφομεν κεκρωμένας, ἐπισυνάπτοντες ὧδε ἅμα καὶ τὸ ὑπ' ἀριθ. 1951 διπλότυπον (βλ. πίν. Δ') τῆς ἐπὶ τοῦ ταμείου ἐπιτροπῆς μας.

Καὶ ἡμεῖς συναγαλλόμεθα μετὰ τῶν αὐτόθι ὁμογενῶν διὰ τὴν διακοπὴν τῶν σχέσεων¹⁵⁶, συμμεριζόμενοι πληρέστατα τὰς ἐπὶ τοῦ γεγο-

¹⁵⁶) Διὰ τελεσιγράφου ἐπιδοθέντος εἰς τὴν ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν τὴν 29 Νοεμβρίου 1868 ἡ Τουρκία ἤξισεν ὅπως ἐντὸς 5 ἡμερῶν διακοπῇ πᾶσα ἑλληνικὴ βοήθεια πρὸς τοὺς μαχομένους Κρητας, ἀπειλοῦσα ἄλλως τὴν διακοπὴν τῶν σχέσεων τῆς μὲ τὴν Ἑλλάδα. (Βλ. Τσιριντάνη, τόμ. Γ', σελ. 482). Ἀπὸ τὴν ἡμερομηνίαν τῆς ἐπιστολῆς αὐτῆς (27 Νοεμβρίου 1868) φαίνεται ὅτι ἡ ἐν Ἀθήναις Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ καὶ ἡ Ἐπιτροπὴ Κωνσταντινουπόλεως ὑπὲρ τῶν Κρητῶν ἐγνώριζον τὰ τῆς ἐπικειμένης διακοπῆς τῶν σχέσεων καὶ πρὸ ἐπιτοῦ ἐπιδόσεως τοῦ τουρκικοῦ τελεσιγράφου. Τὸ τελεσίγραφον τοῦτο, δὲν ἀπεδέχθη ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις (Βλ. ἑλληνικὴν ἀπάντησιν ἐν Τσιριντάνη, τόμ. Γ', σελ. 498 ἐφ.), καὶ ὁ ἐν Ἀθήναις Πρέσβυς τῆς Τουρκίας Φωτιάδης Πασᾶς, ἀνεχώρησεν ἐξ Ἀθηνῶν. Τὸ δημιουργηθὲν ἐκ τούτου ἀδιέξοδον, ἐλύθη διὰ τῆς δηλώσεως τῆς ἐν Παρισίοις συνελθούσης τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1869 διασκέψεως τῶν Μεγάλων Δυνάμεων, διὰ τῆς ὁποίας ὑπεδείχθη εἰς τὴν Ἑλλά-

νότος τούτου πατριωτικότητας αδιῶν κρίσεις, καὶ χαίρομεν δι' ἃς καταβάλλετε προσπάθειάς πρὸς ἐγγραφὴν πλειόνων μηνιαίων. Εἶθε αἱ πατριωτικαὶ ἡμῶν αἰτίαι προσπάθειαι νὰ ἐπισιέφονται πάντοτε ὑπὸ πλήρους ἐπιτυχίας καὶ προφυλάττονται συνάμα ἀπὸ τοὺς περιοριστικοῦντας αὐτὰς κινδύνους.

Ὁ πρὸς ὃν ἔγραψεν ὁ συνάδελφος ἡμῶν κ. Μ. Ρενιέρης κύριος ἔπεμψε πράγματι Φρ. 50.000 καὶ σήμερον ἀπαντιῶμεν διὰ τὴν παραβῆν αδιῶν.

Δέξασθε, ἀξιότιμοι Κύριοι, μετὰ τῆς εὐγνωμοσύνης ἡμῶν καὶ τοὺς ἀδελφικοὺς ἀσπασμούς μας.

Ἡ ἐν Ἀθήναις ὑπὲρ τῶν Κρητῶν Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ
(Ἐπογορφαί)

Δέων Μελάς

Μ. Ρενιέρης

Γεώργ. Π. Σκουζὲς

Ἐπ. Ἀντωνιάδης

Ἀ. Ἀναγνωστάκης

Σ. Κόμνος

Συνιστιῶμεν τὴν ἀσφαλῆ ἐπίδοσιν τῶν ἐσωκλείστων.

(Σφραγίς)

Η ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΚΡΗΤΩΝ
ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

ΣΤΕΦ. Ι. ΜΑΚΡΥΜΙΧΑΛΟΣ

δα, ὅπως ἀπέχη ἀπὸ τοῦ νὰ ὑποθάλη ἢ ἀνέχεται τὸν σχηματισμὸν ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῆς ὀμάδων ἀναρτιῶν στρατολογουμένων πρὸς τὸν σκοπὸν ἐπιθέσεως κατὰ τῆς Τουρκίας, καὶ τὸν ἐφοδιασμὸν εἰς τοὺς λιμένας τῆς πλοίων ἐξωπλισμένων, προωρισμένων νὰ βοηθήσουν ὑφ' οἰαδήποτε μορφήν ἐξέγερσιν κατὰ τῆς Τουρκίας». Ἡ ἀναγγελία τῆς «δηλώσεως» ταύτης εἰς τὰς Ἀθήνας προεκάλεσε τὴν παραίτησιν τῆς κυβερνήσεως Βούλγαρη καὶ τὸν σχηματισμὸν νέας κυβερνήσεως ὑπὸ τὸν Ζαίμην, ὁ ὁποῖος καὶ τὴν ἀπεδέχθη ἐξ ὀνόματος τῆς Ἑλλάδος. Οὕτω ἐτερματίσθη ἡ ἐπανάστασις τῆς Κρήτης τοῦ 1866, ἡ ὁποία ἐστοίχισεν εἰς τὴν Ἑλλάδα περὶ τὰ 16.000.000 δραμῶν (βλ. Τσιριντάνην, τόμ. 1', σ. 682).

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΑ ΣΤΟΝ ΕΡΩΤΟΚΡΙΤΟ ΚΑΙ ΣΕ ΑΛΛΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

(ΠΡΟΔΙΩ - ΠΡΟΔΟΤΗΣ, ΠΟΥΣ - ΠΟΔΟΤΗΣ - ΠΟΔΟΓΑΣ, ΑΠΟΔΙΩ - ΑΠΟΔΟΤΗΣ)

*Ἀφιερώνεται σὴ μνήμῃ
τοῦ ΣΤΕΦ. ΞΑΝΘΟΥΔΙΔΗ († 1928 - 1958)*

1.— Ἡ λέξις *προδότης* σὲ ἓνα χωρίο τοῦ Ἑρωτοκρίτου.— Οἱ σημασίες τοῦ προδίδω στα κείμενα.

Τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ νέου φιλόλογου Ν. Μ. Παναγιωτάκη προκάλεσε τελευταία ἡ λέξις *προδότης* ποῦ ἀπαντᾷ στὸν Ἑρωτόκριτο¹. Τὴ λέξις τὴ βρῖσκομε στὸ χωρίο ὅπου γίνεται λόγος γιὰ τὸν ἔμπιστο ὑπηρέτη ποῦ ὁ ἐξορισμένος Ἑρωτόκριτος στέλνει στὴν Ἀθήνα γιὰ νὰ πληροφωρητῆι γεγονότα ποῦ ἰδιαίτερα τὸν ἐνδιαφέρουν (Δ 777 - 801). Χρήσιμο νομίζω νὰ παραθέσω ὀλόκληρο τὸ σχετικὸ ἀπόσπασμα :

- Εἶχε ἴνα δοῦλο μπιστικὸ κ' ἔλεγαν τὸν Πιστένη,
καὶ δὲν ἐψήφα θάνατο γιὰ τὸν καλὸν τ' ἀφέντη.
Καταρδινιάζει μιὰν ἀγγή, κουρφή γραφή τοῦ κάνει*
780 *καὶ κάτω σὶτὸ σιβάνιν του εἰς τοὶ ραφὲς τὴ βάνει·
καὶ λέει τ', ὅσον τὸ μπορεῖ σπουδαχικὰ νὰ σώση
εἰς τὴν Ἀθήνα, τὴ γραφή τοῦ φίλου ντου νὰ δώση·
κι' ὄντε τὴ δίδῃ μὴν τὸν δὴ κιανεῖς νὰ τὸ κατέχη,
καὶ βιασικὰ νὰ πιλαλῆ, μὲ τ' ἄλογο νὰ τρέχη.*
785 *Ἐμίσσεψεν ὁ δουλευτὴς καὶ μετὰ μέρες σώνει
σὴ Χώρα καὶ τ' ἀφέντη ντου τὸν ὄρισμὸ πλερώνει.
Θαράπιον ὁ Πολύδωρος παίρνει τὴν ὥρα κείνη,
νὰ δὴ τοῦ φίλου ντου γραφή, κι' ὀλόχαρος ἐγίνη.
Τὰ ἔγραφεν ὁ Ρωτόκριτος μπορεῖ νὰ τὰ λογιᾶση*
790 *ὅπου ἔχει γνώση καὶ γροικᾷ δίχως γραφή νὰ πιάση.
Πέμπει καὶ χῶρια τοῦ κυροῦ ἄλλη γραφή νὰ μάθη
πὼς εἶν' καλά, ποῦ βρῖσκεται κ' εἰσὲ ποιά χῶρα σιάθη·
κ' ἐβάσταν τὴνε φανερά ὀγια νὰ τήνε δοῦσι,
πὼς ἦρθε γιὰ τὸν κύρην του καὶ μάνναν του νὰ ποῦσι.*
795 *Μὲ πονηριὰ τὰ πράματα ἐτοῦτα πορπατοῦσα,*

¹) Ποδότας - ἀποδότης. Διορθωτικὰ εἰς χωρίον τοῦ «Ἑρωτοκρίτου» (Κρητικὰ Χρονικὰ Θ', 1955, σ. 490 - 503).

καθημερὸν γὰρ λόγου ντου μαθαίν' ἢ Ἄρετοῦσα.
 Τῇ μιᾷν ἡμέρα σιάθηκε, τὴν ἄλλη μέρα πηλαίνει,
 ὡσάν ἐπῆρεν τὴ γραφή, δὲ στέκει ν' ἀνιμένη.
 Ἦχωσε πάλιν τὴ γραφή, σάν ἤκαμε στὴν πρώτη,
 800 κι' εἶχεν τον ὁ Ρωτόκριτος πολλὰ κουφὸ προδότη.
 Ἦγραφεν ὁ Πολύδωρος μαντάτα πρικαμένα,
 . . . . .

Νόμισε ὁ Παναγιωτάκης ὅτι ἡ λέξις προδότης στὸ στίχο Δ 800 ἔχει νόημα πού δὲν ταιριάζει στὸν πιστὸ ὑπηρετὴ τοῦ Ἑρωτοκρίτου. Γιατὶ ὁ μελετητὴς αὐτὸς πιστεύει (σ. 492) ὅτι «ἡ λέξις — καὶ τοῦτο ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων — οὐδέποτε ἐχρησιμοποιήθη διὰ νὰ σημάνη τι ἄλλοιον τοῦ προδότη, τοῦ προδίδοντος», καθὼς πιστεύει παράλληλα ὅτι «καὶ τοῦ ρήματος προδίδω ἡ κυρία σημασία ἐν τοῖς κρητικοῖς κειμένοις εἶναι αὐτὴ τοῦ προδίδω, καταδίδω». Ἀκριβῶς ἐπειδὴ ἡ λέξις προδότης δὲν μπορεῖ νὰ ταιριάζῃ στὸν ὑπηρετὴ τοῦ Ἑρωτοκρίτου καὶ ἐπειδὴ μιὰ ἄλλη λέξις, ἡ λέξις ποδότης (μὲ τὴν σημασία πού τῆς ἀποδίδει ὁ Παναγιωτάκης, τὴν σημασία δηλαδή: ἀπεσταλμένος) θὰ ταίριαζε ἐδῶ κατὰ τὴ γνώμη του πολὺ περισσότερο, προτείνει νὰ διορθώσωμε τὸ προδότης τοῦ κρητικοῦ κειμένου σὲ ποδότης. Προτοῦ ὅμως κατλήξῃ στὴν πρόταξη τούτη κάνει ἐκτενή λόγο γιὰ τὴν σημασία καὶ τὴν ἐτυμολογία τῶν λέξεων: ποδότης, ἀποδότης καὶ ποδίας, πού ἀπαντοῦν καὶ στὰ πλεονέστερα κείμενα καὶ στὴ σημερινὴ γλῶσσα τοῦ λαοῦ.

Ἐπειδὴ νομίζω ὅτι ὁ Παναγιωτάκης δὲν ὀδηγεῖται πάντα σχετικὰ μὲ τὰ ζητήματα τούτα σὲ εὐτυχῆ συμπεράσματα, ἐπιθυμῶ στὸ μελέτημα αὐτὸ νὰ συζητήσω καὶ τὴν σημασία τοῦ προδότης (καὶ τοῦ προδίδω) καὶ τὴν σημασία καὶ τὴν ἐτυμολογία ἢ ἔστω τὴ σημασιολογικὴ ἐξέλιξη τῶν λέξεων: ποδότης, ἀποδότης, ποδίας.

Πρῶτα - πρῶτα πρέπει νὰ σημειώσω ὅτι ὁ Παναγιωτάκης παρεξηγεῖ τὸ νόημα τῶν λόγων τοῦ Ξανθουδίδου, πού γιὰ τὸν τύπο προδοιῆς (πού κι' αὐτὸς ἀπαντᾷ στὸν Ἑρωτόκριτο: Α 1156) παρατηρεῖ² ὅτι στηρίζεται ἀπὸ τὸ μέτρο, ἐνῶ ὁ τύπος προδότης (Ἑρωτόκρ. Δ 800) στηρίζεται ἀπὸ τὴν ῥίμα. Εἶναι κατὰ τὴν γνώμη μου βεβαιότατο ὅτι ὁ Ξανθουδίδης καθόλου δὲν ἤθελε μὲ τὰ λεγόμενά του νὰ μᾶς δείξῃ ὅτι «εἶχεν ὑποπέσει εἰς τὴν προσοχὴν του ἢ ἀνάγκη κριτικῆς ἐνταῦθα παρεμβάσεως». Ἄν ἔβλεπε τέτοιαν ἀνάγκη ὁ Ξανθουδίδης, θὰ τὸ δῆλωνε ρητὰ ἢ καὶ θὰ προχωροῦσε στὴν ἐπιβεβλημένη παρέμβαση. Αὐτὸ πού λέει ὁ μελετητὴς, ὅτι ὁ τύπος προδότης στηρίζεται ἀπὸ τὴν ῥίμα, δὲ

²) Ἐκδ. Ἑρωτοκρίτου, Γλωσσάριο, σ. 678.

σημαίνει ὅτι ἡ λέξις δὲν ἔχει ἐδῶ τὸν τύπο τῆς. Ἐκεῖνο ποῦ θέλησε νὰ δηλώσῃ ὁ Ξανθοῦδιδης εἶναι τοῦτο: ὅτι ἐνῶ στὸ στίχο A 1156 δὲν μπορούμε παρὰ νὰ δεχτοῦμε ὡς γνήσιο μέσα στὸ κείμενο τὸν τύπο *προδοιῆς*, τέτοιο τύπο (*προδοιῆς*) δὲν μπορούμε νὰ δεχτοῦμε στὸ Δ 800, γιατί μᾶς ἐμποδίζει ἐκεῖ ἡ *ρίμα*. (Ἡ λέξις μὲ τὸν τύπο *προδοιῆς* στὸ Δ 800 βρίσκεται ὡς *τελευταία* μέσα στὸ στίχο, ἐνῶ ἡ λέξις μὲ τὸν τύπο *προδοιῆς* ὡς *τελευταία* τοῦ πρώτου ἡμιστιχίου τοῦ στίχου A 1156).

Ἄλλὰ ποιά ἀκριβῶς εἶναι ἡ σημασία τοῦ οὐσιαστικοῦ *προδοιῆς* (ἢ *προδοιῆς*) καὶ τοῦ ρήματος *προδίδω*; Προηγουμένως ἄς ἐξετάσωμε τὸ νόημα τῆς λέξεως *προδοιῆς* τοῦ στίχου A 1156. Εἶναι ἕμως ἀνάγκη νὰ ἔχωμε ὑπ' ὄψην μας ὁλόκληρο τὸ συναφές χωρίο (A 1153 - 8):

*Τὸ δοῦν μίαν κόρην ὁμορφη, ἡ πεθυμιὰ 'ν' ἡ πρώτη
νὰ τοὶ κινᾶ νὰ ρέγουνται τοῖ ἡγεροῖς τῆ νιότη·
1155 καὶ πάντα τοῦτ' ἡ πεθυμιὰ εἶναι μὲ τὴν ὀλιίδα,
κ' ἔχουν τ' ἄμμάτια προδοιῆ, σὰν κείνα ποῦ τὴν εἶδα·
καὶ μὲ τὴν ἄκρα τ' ἄμματιοῦ μανιάτο τοῖ μνηοῦσι
καὶ μετ' ἀδιὸ τὸν πόθον ἰως τοῖ λὲν καὶ μολογοῦσι.*

Ὅτι ἐδῶ (στίχ. 1156) ἡ λέξις *προδοιῆς* σημαίνει τὸν πληροφοριοδότη εἶναι βέβαιο. Μᾶς πείθει: ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἄλλα καὶ τὸ μολογοῦσι τοῦ στίχου A 1158. Ἄλλωστε συχνὰ καὶ σήμερα τὸ ρῆμα *προδίδω* τὸ χρησιμοποιοῦμε στὴν καθημερινὴ γλώσσα μὲ τὴ σημασία τοῦ: ἀποκαλύπτω, φανερώνω, δίνω πληροφορία γιὰ κάποιον ἢ γιὰ κάτι· λέμε λ. χ. ὁ ἐρωτευμένος *προδίδεται* = γίνεται ἀντιληπτὸς, ἀποκαλύπτεται. Συναφῆς μὲ τὴ σημασία αὐτὴ τοῦ *προδίδω* εἶναι καὶ ἐκείνη ποῦ ἔχει καὶ ἡ λέξις *προδοιῆς* στὸ στίχο Δ 800. Τὸν ὑπερήτη του ὁ Ἑρωτόκριτος τὸν εἶχε πράγματι πληροφοριοδότη· κρυφὸ μάλιστα πληροφοριοδότη. Τὸ ἐπίθετο τοῦτο, ποῦ συνοδεύει ἐδῶ τὸ οὐσιαστικὸν *προδοιῆς*, ταιριάζει ἀπόλυτα στὴν περίπτωσή μας, ἐνῶ δὲ θὰ ταίριαζε καθόλου μὲ τὸ οὐσιαστικὸν *ποδοιῆς*, ποῦ εἰσάγει ὁ Παναγιωτάκης στὸ κείμενο τοῦ Ἑρωτοκρίτου. Τῆ σημασία τοῦ *προδίδω* = ἀποκαλύπτω ἔχει τὸ ρῆμα καὶ στὸ Δ 434 τοῦ Ἑρωτοκρίτου. Παραθέτω ὁλόκληρο τὸ συναφές χωρίο (Δ 431 - 4):

*Τέκνο κακὸ καὶ πίβουλο, τοὶ πονηροὶς γεμάτο,
γροίκησε κι' ἀφουκροῦ καλὰ τὸ σημερὸν μανιάτο.
Γῆ διῶξε τοὶ τοὶ λογισμοὺς κείνους ποῦ σὲ προδίδου,
γῆ θάνατο τὰ χέρια μου ἀλύπητο σοῦ δίδου.*

Πρέπει νὰ σημειώσω ὅτι ἡ σημασία τοῦ *προδίδω* = ἀποκαλύπτω, φανερώνω (χωρὶς τὴν ἀπόχρωση τῆς «προδοσίας») εἶναι ἤδη παλαιά: Ἄριστοφ. Ἰππ. 241:

*Οδῖος, τί φεύγεις ; Οὐδ' μενεΐς ; ὦ γεννάδα
ἀλλαντοπῶλα μὴ προδῶς τὰ πράγματα.*

καὶ Πλάτ. Πολιτ. 607c: Ἐπιπέδου δὲ δοκοῦν ἀληθὲς οὐχ ὅσιον προδίδου-
ναι. Ἐπιπέδου προσεθετὴ ἀκόμη ὅτι τοῦ ῥήματος προδίδω καὶ στὰ κρητικὰ
κείμενα (ὄχι μόνο σὲ ἐρισμένα παλαιότερα, ὅπως δέχεται ὁ Παναγιω-
τάκης, σ. 492) ἢ σημασία εἶναι ἄλλη, ἐκτὸς ἀπὸ τῆ συνηθισμένη τοῦ
«προδίδω». Καὶ τὸ πρᾶγμα θὰ δεῖχτῆ ἀπὸ τὰ ἀκόλουθα. Ἐρωτόκρ.
Α 759 - 60:

*Ἐτοῦτες οἱ κακὲς ἀρχές, ποῦ πίβουλα προδίδου,
760 εἰς τὸ κορμὶ μὲ τὸν καιρὸ πρόικες καὶ πάθη δίδου.*

Ἐδῶ τὸ προδίδω σημαίνει: ἀξάνομαι (πβ. τὸ ἀρχαῖο ἀποδίδωμι·
ἀμετάβ., ποῦ σημαίνει καί: ἀξάνω, ὅπως τὸ ἐπιδίδωμι). Ἦδη ὁ Ξαν-
θοειδίδης τὸ ἔχει παρατηρήσει⁹ λέγοντας ὅτι τὸ προδίδω «ἔχει ἐν Κρή-
τῃ καὶ ἀμετάβητον σημασίαν, ἣτοι τοῦ προοδεύω, ἀξάνομαι, ἀνεβαί-
νει (ἐπὶ ζύμης), π. χ. δὲν προδίδει τὸ χωράφι, δὲν ἐπρόδωκε τὸ ψωμὶ
= δὲν ἀνεβαίνει. Ἀπὸ τῆ σημασίας καὶ τῆ χρήσης αὐτῆ, νομίζω, ἐφτά-
σαμε (προκειμένου γιὰ περιοχὴ γῆς) στὴ σημασία τοῦ: παράγω. Ὁ
ἴδιος ὁ Παναγιωτάκης ξέρει τὴ σημασία αὐτῆ τοῦ ῥήματος, ἀφοῦ (σ.
493) γι' αὐτὴν ἀκριβῶς παραπέμπει στὴν «Ἱστορία χρονολογικὴ τῆς
νήσου Κύπρου» τοῦ ἀρχιμανδρίτη Κυπριανοῦ, Βενετία 1788, σ. 29:
«Ἡ παραθαλασσία ἐκείνη προδίδει τὴν ρίζαν λεγομένην ριζάρι κοκ-
κίνου χρώματος» καὶ σ. 369: «χοίρους εἰς ἀγέλας προδίδει ἢ νῆσος»⁴.
Ἐξ ἄλλου στὸν Ἐρωτόκριτο, Α 1491:

*μῖσα τζη λέει ὁ λογισμός: τὴν κόρ' ὅσα προδῶσα
εὐρίσκουντιαν πολλὰ μακρά, μὰ ἴδ' ἀ κοντὰ σιμῶσα.*

Ἐδῶ τὸ προδίδω σημαίνει: κάνω κάποιον τὸν νὰ φανερωθῆ, νὰ
γνωρίσῃ τὸν ἑαυτό του καὶ νὰ προβάλῃ τὸν ἑαυτό του. Ὅμοια εἶναι
καὶ ἡ περίπτωση τοῦ χωρίου Α 1758 τοῦ ἴδιου κειμένου:

γῆ κι' ἄλλα κάλλη λυγερῆς πάλι τὸν ἐπροδῶκα

Καὶ ἐδῶ ἡ σημασία εἶναι: ἀναγκάζω κάποιον νὰ γνωρίσῃ τὸν ἑαυ-
τό του, τὸν κάνω νὰ φουντώσῃ.

Στὰ Ἐρωτοπαίγνια ἐξ ἄλλου, στ. 628, ἐκδ. Hesselting - Pernot,
ἀπαντοῦμε:

⁹) Ἐρωτόκριτος, Γλωσσάριο, σ. 678.

⁴) Ἡ σημασία αὐτῆ τοῦ προδίδω θὰ μᾶς χρειαστῆ καὶ πιὸ κάτω.

ἂν εἶσαι πέτρα ὑπόμεινε ἢ κάστρον νὰ προδώσης·
εἶ δέ 'σαι ὅ τῆν πολλαγαπῶ, ἔλα στὸ θέλημά μου.

Ἐδῶ τὸ προδίδω δὲ σημαίνει, ὅπως νομίζουν οἱ ἐκδότες Hesse-ling - Pernot (καὶ ὁ Παναγιωτάκης, σ. 492), se livrer, παραδίδομαι, ἐνδίδω, ὑποχωρῶ, ἀλλὰ: ἐνδυναμώνομαι, ἐπιμένω, δείχνω τὸν ἑαυτό μου, δείχνω ποιὸς εἶμαι.

Ἐχει ὅμως καὶ τὴ σημασία τοῦ: ὑποχωρῶ τὸ προδίδω (καὶ τὸ προδίδομαι) στὰ κρητικά κείμενα. Ἡ σημασία αὐτὴ εἶναι, νομίζω, περαιτέρω ἐξέλιξη τῆς σημασίας τοῦ προδίδω (μὲ τὸ νόημα τῆς προδοσίας): ἐγκαταλείπω δηλ. τὸν ἑαυτό μου, τὴ γνώμη μου, ὑποχωρῶ. Τὴ σημασία αὐτὴ τὴ βρῖσκομε στὸ Φορτουνάτο τοῦ Μάρκου Φωσκόλου, ἔκδ. Στ. Ξανθοῦδίδη, Γ 311 - 2:

Ἡ μάνα τῆ με διχωστὰς δύσκολο μοῦ τὴ δίδει,
μὰ κείνη δὲ σὺβάζεται, μὴδὲ ποσῶς προδίδει.

Τὸ ἴδιο καὶ στὴ «Ριμάδα κόρης καὶ νιοῦ», ἔκδ. H. Pernot⁶, στ. 675 - 6,

675 Ὁ θάνατος πλακώνει σε κι' ἀπόκει τί κερδαίνεις;
Προδώσου τὸ λοιπονιθὲς καὶ ἄφης τὸ δακτυλίδι.

Ὁ τελευταῖος στίχος σημαίνει: ὑποχώρησε στὶς ἐρωτικὲς ἀξιώσεις μου καὶ μὴ ζητᾶς νόμιμο σύνδεσμο. Σωστὰ καὶ ὁ Pernot μεταφράζει (σ. 79 στ. 676): «cède donc, laisse - là l'anneau».

2.—Ἡ λέξη ποδοότης δὲ σχετίζεται μὲ τὸ ἀποδοότης.

Ἀλλὰ δὲ φτάνει ἴσως τοῦ ἀποδείξαμε ὅτι ἡ λέξη προδοίτης βρίσκεται στὴ θέση τῆς μέσα στὸ κείμενο τοῦ Ἑρωτοκρίτου. Εἶναι ἀνάγκη νὰ φανῆ ἐπίσης ὅτι ἡ λέξη ποδοότης, ἂν γίνῃ δεκτὴ στὸ κείμενο, ὅπως προτείνει ὁ Παναγιωτάκης, εἶναι ἐντελῶς ἀπροσδιόνηση, γιὰτὶ τὸ νόημά τῆς εἶναι ὀλότελα διαφορετικὸ ἀπὸ ὅ,τι νομίζει ὁ παραπάνω μελετητής.

Ὁ Παναγιωτάκης ἐπιχειρεῖ τὴ διόρθωση στὸ κείμενο τοῦ κρητικοῦ

⁶) Ἐσφαλμένα γράφει (= διορθώνει) ὁ Παναγιωτάκης: ἡ δέσπ...ἀλλὰ... Ἀπορεὶ κανεὶς πῶς ὁ Παναγιωτάκης, ἐνῶ παραπέμπει στὴν ἐκδόση Hesselring - Pernot παραθέτοντας τὸ σχετικὸ χωρίο, δὲν τὸ δημοσιεύει ὅπως φέρεται: στὴν ἐκδόση, ἀλλὰ σιωπηρὰ εἰσάγει σ' αὐτὸ διορθώσεις.

⁶) Chansons populaires grecques des XVe et XVIe siècles, Παρίσι 1931 [Collection de l'Institut Néohellénique de l'Université de Paris, fasc. 8], σ. 78 στ. 675 - 6.

ποιήματος, έπηρεασμένος από ένα χωρίο του ποιήματος «⁷Ανδραγαθίες του Μιχαήλ βοεβόδα», που τὸ ἔγραψε ὁ Σταυρινὸς Βησιτάρης. Τὸ χωρίο εἶναι τὸ ἀκόλουθο (στ. 779 - 80)⁷:

Τότες ὁ Μεχεμέμπεγης λέγει τοῦ Μίχνα βόδα:
«⁸Ἐσὲν ἀποφασίσαμε νὰ στείλωμε ποδότια».

Ἡ λέξη ποδότια (καὶ ποδότης) στὴν κυριολεξία τῆς σημαίνει τὸν πιλότο, δηλώνει ὅμως γενικότερα καὶ τὸν ὁδηγό. Στὰ Κύθηρα λ. χ. ἀκούγεται: τοῦ ἔκαμε τὸν ποδότη καὶ στὴ Σάμο λένε: δὲν ἔχομε ἀνάγκη ἀπὸ ποδότια. Καὶ στὶς δύο περιπτώσεις ἡ λέξη δηλώνει τὸν ὁδηγό. Τώρα ὡς πρὸς τὴ σημασία που ἔχει ἡ λέξη στὸ παραπάνω ἔμμετρο χωρίο, ὁ ἐκδότης τοῦ κειμένου E. Legrand⁸ σωστὰ ἐρμηνεύει τὸ ποδότια: celui qui conduit une affaire, δηλ. ἐκεῖνος που ὑπεύθυνος κατευθύνει ἕνα ἔργο. Ἡ λέξη δὲ σημαίνει ἀπλῶς: ἀπεσταλμένος, μαντατοφόρος, ὅπως ἐσφαλμένα νόμισε ὁ Παναγιωτάκης (σ. 503). Ἄτοπα ἐπομένως ὁδηγήθηκε ἀπὸ τὴ σφαλερὴ αὐτὴ διαπίστωση στὴ διόρθωση τοῦ προδότης τοῦ κρητικῆς κειμένου. Ὁ στιχουργὸς τῶν «⁹Ανδραγαθιῶν» τὸ Μιχαήλ βοεβόδα δὲ θέλει νὰ τὸν χαρακτηρίσῃ ἀπλῶς ὡς ἀπεσταλμένο, ἕναν που θὰ προσφέρῃ μιὰ βοήθεια, μιὰ ὑπηρεσία στὸ «Μεχεμέμπεγης», ἀλλὰ τοῦ δίνει τὸν ἐντυπωσιακότερο χαρακτηρισμὸ τοῦ ποδότια, τοῦ καπετάνιου, τοῦ καλοῦ καπετάνιου, που θὰ φέρῃ σὲ αἴσιο πέρασ τὴν ἀποστολὴ του. Ἐντελῶς διαφορετικὴ εἶναι ἡ περίπτωση στὸ χωρίο τοῦ Ἐρωτοκρίτου. Ἐκεῖ ὁ ἥρωας τοῦ ποιήματος χρειάζεται καὶ ἔχει ἕναν ἀπλὸ βοηθό, που τὸν στέλνει στὴν πατρίδα του καὶ αὐτὸς φροντίζει νὰ παίρῃ πληροφορίες χρήσιμες γιὰ τὸν ἀφέντη του. Εἶναι ἕνας ἀπλὸς — κρυφὸς μάλιστα — πληροφοριοδότης. Γι' αὐτὸ καὶ νομίζω ὅτι στὴν περίπτωσή τούτῃ ἡ λέξη προδότης — μὲ τὸ νόημα που παραπάνω ὑποστήριξα — ἔχει ἀπόλυτα τὴ θέση τῆς.

⁸Ἀλλὰ οὔτε καὶ ἄλλοῦ ἀπαντοῦμε τὸ ποδότια μὲ τὴ σημασία τοῦ ἀπεσταλμένου. Ὅπου καὶ ἂν χρησιμοποιῆται, σημαίνει τὸ ναύκληρο, τὸν πλοηγό, τὸν πιλότο, ἢ γενικότερα τὸν ὁδηγό.

Παλιότερα ὀρισμένοι μελετητές, ὅπως ὁ G. Meyer⁹ καὶ ὁ Μανόλης Τριανταφυλλίδης¹⁰, ὑποστήριξαν ὅτι τὸ ποδότια τοῦτο προῆλθε ἀπὸ τὸ παλιότερο ἰταλικὸ pedot(t)a. Τὸ ἰταλικὸ πάλι αὐτὸ pedot(t)a με-

⁷) Ἐκδ. E. Legrand, Recueil de poèmes historiques en grec vulgaire, Παρίσι 1877.

⁸) Recueil de poèmes historiques, σ. 357.

⁹) Neugriechische Studien, τ. 4, 1895, σ. 72.

¹⁰) Studien zu den Lehnwörtern der mittelmittelgriechischen Vulgärliteratur, Μαρβούργο 1909, σ. 16.

ρικοί νόμισαν ὅτι μπορεῖ νὰ προέρχεται ἀπὸ τὸ *πηδώτης (πηδόν, τὸ =κουπί, πηδά, τά, =πηδάλιο). Ὅσα ὁμως σχετίζονται μὲ τὴν προέλευση τοῦ ἑλληνικοῦ ποδότης καὶ τοῦ ἱταλικοῦ *pedot(t)a* θὰ μὲ ἀπασχολήσουν πιὸ κάτω, στὸν οἰκεῖο χῶρο¹¹. Αὐτὴ τὴ στιγμή περιορίζομαι νὰ ἀναφέρω ὅτι ἔγινε παλιότερα προσπάθεια νὰ σχετιστῇ τὸ ποδότης (καὶ ποδότης) (στὴ σημασία: ναύκληρος, κλπ.) μὲ τὸ ἀποδότης, πού μὲ τὸν τύπο αὐτὸ ἦ καὶ μὲ ἄλλους ἐλαφρὰ διαφορετικούς ἀπαντᾷ σὲ ὀρισμένα νεοελληνικά ἰδιώματα καὶ σημαίνει τὸ βοηθὸ τοῦ χτίστη, τὸ βοηθὸ (γενικότερα) ἢ καὶ τὸ μεσίτη¹². Πράγματι ὁ Γ. Βογιατζίδης διατύπωσε τὴν ἄποψη¹³, πού καὶ ἄλλοι τὴ δέχτηκαν μεταγενέστερα¹⁴, ὅτι τὸ ἀποδότης (=πηλοφόρος, βοηθός, μεσίτης, κλπ.) καὶ τὸ ποδότης (=ναύκληρος, πιλότος) πρέπει νὰ μᾶς ὀδηγήσουν στὸ ἀποδίδω, καὶ μάλιστα στὴ σημασία τοῦ: δίνω πίσω, ἐπιστρέφω. Ὑποστήριξε δηλ. τὰ ἀκόλουθα ὁ Βογιατζίδης: ὅτι καὶ ὁ πηλοφόρος, ὁ βοηθός δηλ. τοῦ χτίστη, παρὰ λαμβάνει «παρὰ τοῦ κατεργαζομένου τὸν πηλὸν ποσότητὰ τινὰ, μεταφέρει αὐτὴν εἰς τοὺς κτίστας καὶ ἀποδίδει ὅ,τι παρέλαβε» καὶ ὁ ποδότης τοῦ πλοίου «ἀφου παρὰ λάβη...παρὰ τοῦ ναυκλήρου τὸ πλοῖον...τὸ ὀδηγεῖ διὰ μέσου ὄλων τῶν δυσχωριῶν...καὶ ἀποδίδει ὅ,τι ἐνεπιστεύθησαν αὐτῇ εἰς τὸν πρὸς ὃν ὄρον, εἰς τὸν λιμένα».

Οἱ ἀντιρρήσεις μου στὴν ἄποψη τοῦ Βογιατζίδη εἶναι οἱ ἀκόλουθες: Πρῶτα - πρῶτα ὁ μελετητὴς αὐτὸς ἐπιμένει στὴ σημασία τοῦ πηλοφόρου (γιὰ τὸ ἀποδότης) καὶ τοῦ ναυκλήρου, πλοηγοῦ (γιὰ τὸ ποδότης), πού ὁμως κάτι «μεταφέρουν», δὲν «ἀποδίδουν», ὅπως θὰ δοῦμε. Παράλληλα παραβλέπει ὁ Βογιατζίδης ἄλλη σημασία (σημασία γιὰ μένα πρωταρχικὴ) πού ἔχει ἡ λέξις ἀποδότης: σὲ ἄλλα ἰδιώματα τὴ σημασία τοῦ βοηθοῦ (γενικότερα), ἀκόμη καὶ τοῦ μεσίτη. Ὁ μελετητὴς

¹¹) Βλ. πιὸ κάτω, σ. 111.

¹²) Ἀναγράφει τίς σημασίες ὁ Παναγιωτάκης, ὁ. π., σ. 500, ἀντιλώντας, καθὼς δηλώνει, ἀπὸ χειρόγραφο τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ.

¹³) Ἀθηνᾶ 27, Λεξικογρ. Ἀρχεῖον, 1915, σ. 123 - 5.

¹⁴) Β. Φ[άβης], Μεγ. Ἑλλ. Ἐγκυκλοπ., τ. 5 σ. 129α, λ. ἀποδότης, Μένος Φιλήντας, Γλωσσολογία καὶ γλωσσολογία, 3, σ. 212, Στ. Ξανθοῦδίδης, ἔκδ. Ἐρωφίλης, σ. 163, Ν. Π. Ἀνδριώτης, Ἐτυμολογικὸ Λεξικὸν τῆς κοινῆς νεοελληνικῆς, λ. ποδότης καὶ πιλότος καὶ Φ. Κοκουλές, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμὸς, 5, σ. 367, σημ. 2. Ἀπὸ τὴ σιωπὴ γύρω στὸ πρᾶγμα μποροῦμε νὰ εἰκάζομε ὅτι δὲ δέχεται τὴν ἄποψη Βογιατζίδη τὸ Ἱστορικὸν Λεξικὸν τῆς νέας ἑλληνικῆς, ἀφου στὸ ἄρθρο ἀποδότης, μολονότι παραπέμπει στὴ σχετικὴ μελέτη τοῦ Βογιατζίδη, ὁμως δὲν καταγράφει τοὺς τύπους ποδότης καὶ ποδότης (=ναύκληρος, πιλότος), ἀσφαλῶς ἐπειδὴ δὲν τοὺς σχετίζει μὲ τὸ ἀποδότης, ὅπως ὁ Βογιατζίδης.

αὐτὸς βλέπει τὴ δυσκολία πρὸς προβάλλει γὰρ τὴν ἀποψή του ὁ τύπος ποδότας (= ναύκληρος) μὲ τὴν παρουσία τοῦ -τας στὴ λήγουσα τῆς λέξεως, ἀλλὰ παρακάμπτει τὴ δυσκολία ὑποστηρίζοντας ὅτι τὸ ἐλληνικὸ ἀποδότης (= ναύκληρος, κατὰ τὴ γνώμη του) ἔγινε ποδότας ἀπὸ ἐπίδραση τοῦ συνώνυμου ἰταλικοῦ pedot(t)a. Ὅμως — πρέπει νὰ παρατηρήσω — ἀποδότης μὲ τὴ σημασία: ναύκληρος δὲν ὑπάρχει. Ἡ ὑπαρξή του εἶναι ἀκριβῶς ἡ ὑπόθεση τοῦ Βογιατζίδη. Ἐξ ἄλλου εἶναι πολὺ πιθανὸν ὅτι στὴ λήγουσα τοῦ ποδότας ἔχομε ἐπίδραση ἀπὸ τὸ ἰταλικὸ συνώνυμο pedot(t)a κι' αὐτὸ θὰ φανῆ ἀπὸ ὅσα σχετικὰ θὰ ἀναπτύξω πρὸς κάτω.

3.—Τὸ ποδότης συνδέεται μὲ τὸ πούς. — Οἱ σημασίες τῆς λέξεως πούς. — Ἀντίστοιχες σημασιολογικῆς ἐξελιξίσεως στίς λέξεις: πηδόν, πτερόν, πλάτη, ταρσός.

Ὅρισμένοι ἀπὸ ὅσους ἐσχέτισαν τὸ ποδότης - ποδότας μὲ τὸ ἰταλικὸ pedot(t)a¹⁵ δὲν ἀποκλείουν ὅτι στὴν ἐλληνικὴ λέξις ὑπάρχει παρετυμολογικὴ ἐπίδραση ἀπὸ τὸ πόδι, δὲν προχωροῦν ὅμως σὲ περαιτέρω σκέψεις. Ὁ βοηθός μου Εὐδοξος Τσολάκης μὲ ἔκαμε νὰ προσέξω πλατύτερα τίς σημασίες τῶν λέξεων πούς, πόδι καὶ νὰ ἐξετάσω μῆπως τὸ μεσαιωνικὸ ποδότας - ποδότης πρέπει νὰ συνδεθῆ ἀμεσώτερα μὲ τίς λέξεις αὐτές. Σχετικὴ ἔρευνα μὲ ὀδήγησε στίς διαπιστώσεις καὶ τὰ συμπεράσματα πρὸς ἄκολουθήσουν.

Ἡ λέξις πούς σημαίνει στὰ ἀρχαῖα ἐλληνικὰ τὸ καθένα ἀπὸ τὰ δύο κάτω ἄκρα τοῦ ἰστίου πρὸς ἐξέχουν, καθὼς καὶ τὸ σκοινὶ πρὸς τὰ προσαρμόζει στὸ πλοῖο, τὴ σημερινὴ δηλ. σκότα (ἰταλ. scotta) τῶν γαυτικῶν μας: Ὅμηρ. κ 32:

ἄει γὰρ πόδα νηὸς ἐνώμων.

Ὁ Γρηγόριος Βερναδάκης στὸ Ἑρμηνευτικὸ Λεξικὸ του ἐρμηνεύει: «Τὸ καλῆδιον τὸ κατὰ τὸ κάτω ἄκρον τοῦ ἰστίου». Τὸ ἴδιον νόημα ἔχει ἡ λέξις πούς καὶ στὰ ἀκόλουθα δύο χωρία: Εὐριπ., Ἴφ. Τάυρ. 1133-5:

ἄρει δ' ἰστία πρὸ πρότονον κατὰ
πρῶραν ὑπὲρ στόλον ἐκπειτάσουσι πό-

1135 δεσ νεὸς ὠκυπόμπου

καὶ Ἀριστοφ., Ἴππ. 436:

Ἄθρει καὶ τοῦ ποδὸς παρίει.

¹⁵ G. Meyer, Neugriechische Studien, τ. 4, 1895, σ. 72.

Γιὰ τὴ σημασία τῆς λέξης πὺς μᾶς κάνει λόγο ὁ Εὐστάθιος Θεσσαλονίκης (Παρεκβ. 1534, 24 - 28) σημειώνοντας: «Πόδες δὲ τὰ κάτω δύο σχοινία, εἷς πρὸς πρόωρον καὶ πρύμναν δεσμεῖται τὸ ἰστίον, καλοῦνται δὲ πόδες διὰ τὸ κάτω εἶναι... Οἱ δὲ παλαιοὶ φράζουσι καὶ οὕτω: πόδες πλοίου· σχοῖνοι κάτωθεν συνέχοντες τὴν δρθόνην ἢ οἱ μεταγωγοὶ τοῦ κέρατος ἢ κατὰ ἄλλους, οἷς συνέχεται ἀπὸ πρόωρας ἢ ἀπὸ πρύμνης ὁ ἰστός· ἢ τὰ ἐκατέρωθεν φασὶ προσδεδεμένα τοῖς ἀρμένοις σχοινία». Γιὰ τὸν Εὐστάθιο λοιπὸν πὺς εἶναι: 1) ἡ σκότα· 2) «οἱ μεταγωγοὶ τοῦ κέρατος», δηλ. τῆς κεραίας. Πρέπει νὰ προσθέσω ὅτι ἡ λέξη καὶ στοὺς νεώτερους τύπους τῆς (πόδι, ποδάρι) μὲ σημασία: σκότα, μνημονεύεται καὶ ἀπὸ τοὺς λεξικογράφους Γεράσιμο Βλάχο (πόδι τοῦ καραβίου = pes navis, piede della nave, ποδεών) καὶ τὸ Σομαβέρα (ποδάρι τοῦ καραβιοῦ = il pié della nave). Πρέπει νὰ σημειωθῆ ὅτι καὶ στὸ λατινικὸ pes καὶ στὸ ἰταλικὸ piede ἔχομε τὴ σημασία τῆς σκότας. Ἡ σημασία αὕτῃ τῆς λέξης πὺς ἀπαντᾷ καὶ στὴ σύγχρονη ἐπίσημη ναυτικὴ ὀρολογία¹⁹.

Παράλληλα ἔχομε καὶ παράγωγες λέξεις ἀπὸ τὴ λέξη πὺς = σκότα. Ἔτσι στὰ μεταγενέστερα χρόνια ἀπαντᾷ τὸ ἐπίθετο ποδωτός, πὺς χρησιμοποιεῖται ἀκριβῶς γιὰ τὸ τεντωμένο, τὸ δεμένο ἰστίο μὲ τὴ βοήθεια τοῦ «ποδός», τῆς σκότας. Ὁ Λυκόφρων λ. χ. στὴν «Ἀλεξάνδρα» του (ἐκδ. Scheer), στίχ. 1014 - 5, εἶχε γράψῃ:

τῆ μὲν Λίβυσσαν ψάμμον ἄξουσι πνοαὶ
1015 Ἐρησσαι ποδωτοῖς ἐμφορούμεναι λίνοις.

Ἐπισημαίνοντας τὸ χωρίο σημειώνει¹⁹: ποδωτοῖς λίνοις: τοῖς <πρὸς τὸν πόδα> τοῦ ἀρμένου ἐσχάτοις μέρεσι· ἀπὸ μεταφορᾶς τῶν ποδήρεις ἐχόντων χιτῶνας· ποδωτοῖς σχοινίοις»¹⁹. Ὁ Κωνσταντῖνος πάλι ὁ Πορφυρογέννητος, Ἐκθ. βασιλ. τάξ., 674, 20 (Βόνν.) ἀναφέρει «ποδιοδρομοὺς τῶν ἀρμέων», πὺς κατὰ τὸν Κουκουλέ²⁰ εἶναι αὐτὰ τὰ «ποδωτὰ λίνια» πὺς ἀνάφερα προηγουμένως. Παράλληλα βρίσκομε στὸν Εὐστάθιο, Παρεκβ. 1534, 26, τὸ ῥῆμα ποδώω, ποδώνω, πὺς σημαίνει τεντώνω τὸ ἰστίο μὲ τὸν «πόδα». Ἀπαντοῦν ἀ-

¹⁹) Βλ. Δ. Δημητράκου, Μέγα λεξικὸν τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης.

¹⁷) Γιὰ τὴν πατρότητα τῶν σχολίων βλ. πρόχειρα Κρομμιάχερ, Ἱστορία τῆς βυζαντινῆς λογοτεχνίας, μετάφρ. Γ. Σωτηριάδη, Β', σ. 251.

¹⁸) Lycophronis Alexandra recensuit Eduardus Scheer, τόμ. Β', Βερολίνο 1908, σ. 315,7.

¹⁹) Πέ. καὶ Φ. Κουκουλέ, Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου τὰ λαογραφικά, Α', σ. 298 σημ. 4.

²⁰) Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμός, Ε', σ. 357.

κόμη στὴ νεώτερη ἐπίσημη ναυτικὴ ὀρολογία οἱ λέξεις *πόδωμα*, *τό*, (= τὸ κάτω *λῶμα*, ἢ κάτω οὐγία τοῦ ἱστίου, ποῦ βρίσκεται ἀνάμεσα στοὺς δύο «πόδες» του) καὶ *πόδωσις*, ἢ (= τὸ τέντωμα τῶν «ποδῶν» τοῦ λυμένου ἱστίου). Ὑπάρχει μάλιστα καὶ ναυτικὸ προειδοποιητικὸ κέλευσμα: «εἰς πόδωσιν!», ποῦ τὸ ἀκολουθεῖ τὸ ἐκτελεστικὸ κέλευσμα: «πόδου» (προστακτ. τοῦ *ποδόω*). Ἐὰς προσθέσω ἀκόμη καὶ τὰ οὐσιαστικὰ *ποδοδέτης* (ὁ) καὶ *ποδόδεσμος* (ὁ), ποῦ δηλώνουν ἕναν κινῆσιμο πάνω στὸ κατάστρωμα τοῦ πλοίου ὅπου προσδένεται ὁ «πούς» τοῦ ἱστίου²¹.

Μὲ τὸ *πούς* = *σκότα* πιθανῶς συνδέεται καὶ τὸ ρῆμα *ποδίζω*, ἀφοῦ πρῶτα - πρῶτα σημαίνει: ἀπομακρύνω τὴν πλήρη ἀπὸ τὴν εὐθεῖα τοῦ ἀνέμου, πάω «χυτὰ» καὶ ἔπειτα: καταφεύγω σὲ ὑπὴνεμο λιμάνι σὲ ὥρα κακοκαιρίας. Μὲ τὴν ἴδια ἴσως σημασία τοῦ *πούς* πρέπει νὰ συνδεθῇ καὶ τὸ *ποδιάζειν* τοῦ Ἑσυχίου, ἀφοῦ σημαίνει: «ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἀναστρέφειν καὶ ὑποστρέφειν».

Ἡ λέξη ὅμως *πούς* σημαίνει στὴν ἀρχαία γλῶσσα καὶ τὸ *κουπί* καὶ τὸ *τιμόνι*²²: Πίνδ. Νεμ. 6, 55:

*τὸ δὲ πίο ποδι ναὸς ελιπ-
σόμενον αἰεὶ κυμάτων
λέγεται παντὶ μάλιστα δονεῖν
θυμόν.*

Στὸ χωρίο τοῦτο ἡ λέξη *πούς* πρέπει νὰ σημαίνει τὸ *τιμόνι* ἢ ἔστω τὸ *κουπί* ποῦ χρησιμοποιεῖται ὡς *τιμόνι*²³. Ὁ ποιητὴς μᾶς λέει ὅτι: τὸ *κύμα* συγκινεῖ τὸ *τιμόνι* τοῦ *καρχαδιοῦ*, δηλ. τὸν ἴδιο τὸν *καπετάνιο*, τὸν *πιλότο* (μεταφορικῶς). Ἐδῶ φυσικὰ μόνο μεταφορικὰ μὲ τὴ λέξη *πούς* = *τιμόνι* ὑποδηλώνεται ὁ κυβερνήτης²⁴.

²¹) Βλ. Δ. Δημητράκου, Μέγα λεξικὸν τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης.

²²) Πρέπει νὰ ἔχουμε ὑπ' ὄψην μας ὅτι ἕως τὸ δωδέκατο αἰῶνα τὸ *κουπί* ἔπαιξε τὸ ρόλο *τιμονιοῦ* καὶ ὅτι ἀκόμη καὶ σήμερα ὑπάρχουν βάρκες ποῦ κινεῖνται μὲ ἕνα *κουπί* ἀπὸ τὴν πρύμη.

²³) Δὲν πρέπει νὰ μᾶς κἀνῃ ἐντύπωση ποῦ ἡ ἴδια λέξη δηλώνει καὶ τὸ *κουπί* καὶ τὸ *τιμόνι*. Ἐκτὸς ποῦ, ὅπως εἶπα, παλιότερα ἕνα *κουπί*, ἀργότερα δύο, χρησιμοποιεῖνταν γιὰ *τιμόνι*, καὶ γενικότερα στοὺς ναυτικὸς ὁροὺς συχνὰ ἀποξίθονται διάφορες σημασίες. Ἡ λέξη *πρότονα* (τά) λ. χ. ἔχει στὰ μεσαιωνικὰ χρόνια διάφορες σημασίες· βλ. Φ. Κοκουλέ, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμός, Ε', σ. 357. — Ὁ Aimé Puech, ἐκδότης τοῦ Πινδάρου στὴ σειρά τῶν ἐκδόσεων Budé, τ. 3, Παρίσι 1923, σ. 82, σημειώνει ὅτι κατὰ τὸ σχολιαστὴ ἡ λέξη *πούς* σημαίνει τὸ *πηθάλιο* σύμφωνα μὲ τὴ γνώμη ἄλλων σημαίνει ἢ τὸ *ξύλο* ποῦ πηγαίνει ἀπὸ τὴν πρύμη στὴν πλήρη ἐνὸς πλοίου καὶ ποῦ πάνω του στηρίζεται ὄλο τὸ *σκαρί* ἢ τὴ *σκότα*.

²⁴) Ἀνάλογη μεταφορικὴ χρῆση, ὅπως θὰ δοῦμε πιὸ κάτω, γίνεται στὴ λέξη

Ἡ σημασία αὐτή: κουπί, τιμόνι, ἀπαντᾶ καὶ στὰ μεταγενέστερα καὶ στὰ μεσαιωνικά χρόνια, καθὼς μᾶς πείθουν οἱ ἀκόλουθες μαρτυρίες. Ὁ Ἡσύχιος μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ποδήρης ναῦς εἶναι «ἡ τοῖς ποσὶν ἐρεσομένη, ταῖς κώπαις, ἧτοι πολύπους». Τῆ σημασία αὐτῆ τῆ βρισκομε καὶ στὸν Εὐστάθιο Θεσσαλονίκης (Παρεκβ. 1515, 29: «ποδήρης ναῦς κατὰ ἰδέαν δριμύτητος ἢ ἐρεσομένη ποσὶν ὃ ἐστὶ κώπαις»), πού σημειώνει ἐπίσης (Παρεκβ. 1515, 28) ὅτι «πόδες νηὸς λέγονται οὐ μόνον οἱ τῆ τάσει τοῦ ἱστίου συντελοῦντές τι..., ἀλλὰ καὶ αἱ κώπαι». Χαρακτηριστικὸ καὶ διδακτικὸ συνάμα εἶναι ὅτι καὶ σήμερα τὰ ὀρθὰ ξύλα ὅπου προσαρμύζονται τὰ πηδάλια λέγονται ποδόστιαμα²⁶. Τὸ ἴδιο πράγμα ἕως τελευταία στὴν Οἰνὴ τοῦ Πόντου λεγόταν ἐπίσης ποδόστιαμον (τό). Κατὰ τὴ διαπίστωση μάλιστα τοῦ Κουκουλέ²⁷ τὰ ποδόστιαμα τοῦτα λέγονταν καὶ στὰ μεσαιωνικά χρόνια σταμίνας (αἰ). Ποδόστιαμο λοιπὸν ἢ ποδόστημα δὲν εἶναι ἄλλο ἀπὸ τὸ μέρος ὅπου στέκουν οἱ «πόδες», τὰ τιμόνια, πού, ὡς εἶπα καὶ προηγουμένως, ἕως τὸ δωδέκατο αἰῶνα ἄλλο δὲν ἦταν παρὰ κουπιᾶ. Πρέπει μάλιστα γὰρ σημειώσω ὅτι ἕως τὸν αἰῶνα αὐτὸν τὸ ἔργο τοῦ πηδαλίου τὸ ἔκαναν στὰ πλοῖα δύο κουπιᾶ ἀπὸ τὸ ἓνα καὶ τὸ ἄλλο μέρος τῆς πρύμης²⁷. Ἄς προσθέσω ὅτι στὴν ἀρχαία γλῶσσα πηδὸν (τὸ) ἐσήμαινε τὸ πλατὺ καὶ κάτω μέρος τοῦ κουπιοῦ, τὸ πόδι, θὰ λέγαμε, τοῦ κουπιοῦ²⁸ (τὸ πηδὸν ἄλλωστε πιθανῶς συνδέεται μὲ τὴ ρίζα πεδ - τοῦ ποῦς) καὶ κατόπιν ἐσήμανε ὀλόκληρο τὸ κουπί. Ὁ πληθυντικὸς πάλι πηδᾶ (τὰ) ἐδήλωσε τὸ τιμόνι, γιατί ἀκριβῶς δύο κουπιᾶ χρησιμοποιοῦνταν ἀπὸ τὰ παλαιὰ χρόνια γιὰ τιμόνι.

πλάτη, ὅταν δὲ δηλώνη μόνο τὸ πλατὺ μέρος τοῦ κουπιοῦ καὶ τὸ κουπί, ἀλλὰ καὶ ὀλόκληρο τὸ πλοῖο (βλ. σ. 108) ἢ στὴ λέξη κώπη, ὅταν δηλώνη καὶ ὀλόκληρο τὸ πλοῖο ἢ καὶ πολλὰ σκάφη μαζὶ (βλ. σελ. 109 σημ. 39).

²⁶) Ὡς ναυτικὸς ὅρος ἀπαντᾶ σήμερα καί: ποδόστημα (τό). Βλ. Δ. Δημητρίου, τράκου, Μέγα λεξικὸν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης.

²⁶) Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου τὰ λαογραφικά, Α', σ. 293.

²⁷) Βλ. Φ. Κουκουλέ, Βυζαντινὸν βίος καὶ πολιτισμὸς, Ε', σ. 358, ὅπου συζητοῦνται ὄσα γράφει ὁ Κ. Ράδος, Τὸ ναυτικὸν τοῦ Βυζαντίου, σ. 61. Συγκεντρωμένες πληροφορίες γιὰ τὸ βυζαντινὸ ναυτικὸ βλ. στοῦ Κ. Α. Ἀλεξάνδρου, Ἡ θαλασσία δύναμις εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς βυζαντινῆς αυτοκρατορίας, Ἀθήνα 1956, σ. 53 - 107. Γιὰ τοὺς τύπους τῶν πολεμικῶν καὶ ἐμπορικῶν πλοίων στὰ βυζαντινὰ χρόνια βλ. Κ. Α. Ἀλεξάνδρου, δ. π., σ. 55 κ. ἐ., 60 κ. ἐ. Ἡ ἐφεύρεση τοῦ μοναδικοῦ πηδαλίου ἀποδίδεται στοὺς Ἄραβες τοῦ δωδεκάτου αἰῶνα.

²⁸) Ὅτι ποῦς - πόδι πολλῶν πραγμάτων εἶναι τὸ κάτω μέρος τους, τὸ στήριγμά τους δὲν ἀμφισβητεῖται. Καὶ προηγουμένως εἶδαμε ὅτι πόδες τῶν ἀρμένων —τὰ κάτω μέρος τῶν ἀρμένων— ἀλλὰ καὶ ἄλλα παραδείγματα εἶναι χαρακτηριστικὰ: Ἰλιάδ. Β 824: ἔναιον ὕπαι πόδα νεῖαιον Ἰδης (πῆ. τῆ λέξη: προπόδες), Ξενοφ. Κύρ. Παιδ. 8, 8, 16: τῶν κλιῶν τοὺς πόδας, κλπ.

Ἐνάλογη σημασιολογική εξέλιξη ἔχομε καὶ στὴ λέξη *περὸν* (τό), ποὺ στὴν ἀρχὴ ἐσήμανε τὸ πλατὺ μέρος τοῦ κουπιοῦ²⁹ καὶ κατόπιν τὸ κουπί *ὀλόκληρο*³⁰. Ὅτι ἡ λέξη *περὸν* ἐσήμανε: τιμόνι, ὅσο ξέρω, δὲν ἔχομε μαρτυρία, ὅμως τὸ πρᾶγμα δὲν ἀποκλείεται, ἂν λάθωμε ὑπ' ὄψης μας ὅτι ἡ συνώνυμη λέξη *πιέρουξ*, ποὺ χρησιμοποιήθηκε μεταφορικὰ γιὰ τὴ δηλώση τὸ κουπί³¹, ἐσήμανε καὶ τὸ τιμόνι³².

Παρόμοια εἶναι ἡ σημασιολογική εξέλιξη καὶ στὴ λέξη *πλάτη* (ή), ποὺ δῆλωσε πρῶτα τὸ πλατὺ μέρος τοῦ κουπιοῦ, κατόπιν *ὀλόκληρο* τὸ κουπί³³ μὲ κάποιο ἐπίθετο συνοδευτικὸ ὅπως *ἄλιος*, *ναυτίλος*, *θαλάσσιος*³⁴ καὶ τέλος, σὲ ποιητικὴ χρῆση, *ὀλόκληρο* τὸ *πλοῖο*³⁵.

Ὅτι μποροῦσα ἀκόμη νὰ ἀναφέρω τὴ λέξη *ταρσὸς* (ὀ), ποὺ κι' αὐτὴ στὴν ἀρχὴ δῆλωσε τὴν πλάτη τοῦ κουπιοῦ³⁶, κατόπι τὸ κουπί *ὀλόκληρο*³⁷ ἢ καὶ σειρά *κουπιῶν*³⁸ (ὅπως ἐδήλωσε καὶ τὸ πλατὺ τοῦ ποδιοῦ,

²⁹) Ὅτι μὲ τὴ λέξη *περὸν* δηλώθηκε τὸ πλατὺ μέρος πολλῶν πραγμάτων, ποὺ ἔμοιαζε μὲ φτερό, εἶναι γνωστό.

³⁰) Ἡσίοδ. Ἔργα, 628: *εὐκόσμως σιολίσας σιολίσας πιερά ποιοτόδροιο*. Θεωρῶ πιθανὸ ὅτι ἐδῶ *πιερόν* = *κουπί* καὶ ὄχι: *πκννί*, *ιστίο*. Στὸν Εὐριπίδην, Ἑλένη 147: *ὄπη νεὸς στείλαμι* ἂν οὖρον *πιερόν*, τὸ *πιερόν* = *ιστίο*. Γιὰ τὴ μεταφορικὴ χρῆση τῆς λέξης *πιερόν* στὸν Ὅμηρον βλ. πρὸ κάτω σελ. 109, σημ. 40. Ἄπκντᾶ καὶ ῥῆμα *πιερώω* - ᾠ (λ. χ. Εὐριπ. Ἰφ. Ταύρ. 1346), ποὺ σημαίνει: *δίνω* στὸ σκάφος τὰ «φτερά» του (= τὰ κουπιὰ του), *δίνω* στὰ κουπιὰ τοῦ σκάφους ὀριζόντια θέση ὥστε νὰ εἶναι ἔτοιμα νὰ βυθιστοῦν στὴ θάλασσα. Τὸ ῥῆμα χρησιμοποιεῖται καὶ στὴν ἐπίσημη ναυτικὴ ὀρολογία (πβ. τὸ παράγγελμα: «*πιερώσον!*» ὅπου ἡ παραπάνω σημασία τοῦ ῥήματος).

³¹) *Ἦμην σιολίωχης Ποντίων βελῶν ἐγὼ | ἐξηγέμενοι πιέρουξιν ἠν[γ]λαῖσμενοι* Epigrammata graeca, 337, 2, ἐκδ. Kaibel).

³²) Σοφ. Ἀποσπ. 1083. Ὁ Ἡσύχιος σημειώνει: «*πέρουγες εὐθυνηγες*: τὰ πηδάλια. ἂν, ὀηλοῖ δὲ καὶ τῶν πηδαλίων τὰ πλατέα καὶ τὰ χεῖλη» (χεῖλη = ἄκρα). Ἐπομένως δὲν ἀποκλείεται τὸ τιμόνι νὰ ὀνομάστηκε *πιέρουξ* ἀφοῦ προηγουμένως μὲ τὴ λέξη αὐτὴ εἶχε ὀνομαστῆ τὸ πλατὺ τοῦ μέρους.

³³) Ὁ Εὐστάθιος, Παρεκβ. 89, 32, σημειώνει: «*αὐτὴ [ἡ κώπη] μέντοι ἔχει τὸ καὶ «πλάτη» λέγασθαι: καὶ «πλάτη» δὲ διὰ τὸ ἐλαύνεσθαι κατὰ τὸ κάτω πλατὺ.*»

³⁴) Σοφ. Αἰ. 359: «*ὁ δὲ ἄλιον ἔβας ἐλίσσω πλάταν* πβ. καὶ Εὐστάθιος, Παρεκβ. 167δ, 51: «*πλάτη γὰρ θαλασσία τὸ ἐρετμόν καὶ πλάτη χερσαία τὸ πύον.*»

³⁵) Σοφ. Φιλ. 220: *τίνες ποι' ἔς γῆν ναυτίλω πλάτη κατέσχετε;* Ὁλόκληρο τὸ πλοῖο τὸ δηλώνει καμιά φορὰ καὶ ἡ λέξη *κώπη* (βλ. πρὸ κάτω σελ. 109, σημ. 39).

³⁶) Ἡρόδ. 8, 12: *ἐτάρασσον τοὺς ταρσοὺς τῶν κωπέων.*

³⁷) Εὐρ. Ἰφ. Ταύρ. 1346: *ταρσῶ κατήρει πίτυλον ἐπιερωμένον.*

³⁸) Θουκ. 7, 40: *ἔς τε τοὺς ταρσοὺς ὑποπίπτοντες τῶν πολέμων νεῶν καὶ Πολύδ. 16, 3, 12: ὁ δεξιὸς ταρσὸς τῆς νεῶς.* Καὶ ὁ Εὐστάθιος, Παρεκβ. 162δ, 13, σημειώνει: «*Ἄλιος δὲ Διονυσίος φησιν ὅτι ταῖροι καὶ ταρσοί, τάλαροι καὶ τὰ πλατύσματα τῶν κωπῶν...καὶ τάρρωμα ἢ κωπηλασία. Ταῖρός γὰρ φασιν ὁ στοιχὸς τῶν κωπῶν, ἐπεὶ πτεροῖς ἐοίκασιν.*» Πβ. καὶ 850, 35 - 6: «*ταρσός... ὅτι δὲ καὶ ἐπὶ πτέρυγος ὀρνέων ἡ λέξις αὕτη κεῖται καὶ ἐπὶ μέρους τριήρων.*»

τήν πατούσα — ἢ τὴν παλάμη τοῦ χεριοῦ — και κατόπιν δλόκληρο τὸ πόδι)³⁹.

Νομίζω ὅτι πρέπει νὰ δεχτοῦμε τὴν ἐξῆς ὑπόθεση: ὅτι οἱ λέξεις *πιερόν*, *πιέρουξ*, πούς πῆραν τὴ σημασία τοῦ κουπιοῦ ἀφοῦ προηγουμένως ἐδήλωσαν τὸ πλατὺ μέρος του μόνο και ὄχι ἐπειδὴ τάχα τὸ κουπί εἶναι τὸ πόδι πού μ' αὐτὸ μετακινεῖται τὸ σκάφος, ἢ τὸ φτερό πού μ' αὐτὸ τρέχει. Ἡ μεταφορική αὐτὴ χρῆση μπορεῖ νὰ δημιουργήθηκε στὴ σκέψη τῶν συγγραφέων προτοῦ πάρουν οἱ πρραπάνω λέξεις τις σημασίες πού μᾶς ἐνδιαφέρουν, δὲ νομίζω ἕμως ὅτι ἡ χρῆση αὐτὴ βοήθησε στὴ σηματολογική ἐξέλιξη. Γιατί βέβαια ἔταν ὁ Ὅμηρος, λ. 125 και ψ, 272 γράφη:

οὐδ' εὐήροε' ἔρετιμά, τά τε πιερά νηυσὶ πέλονται,

δὲ δίνει στὴ λέξη *πιερά* τὴ σημασία: *κουπιά*, ἀλλ' ἀπλῶς τὰ *κουπιά* (τὰ ἔρετιμά) τὰ παρομοιάζει μὲ φτερά⁴⁰. Ὅμοια εἶναι ἡ περίπτωση τοῦ *ἐξήροετοι πιέρουγες*⁴¹, ὅπου τὸ *πιέρουγες* δὲ σημαίνει καθόλου *κουπί*, ἀφοῦ ἡ ἔννοια τοῦ *κουπιοῦ* βρίσκειται μέσα στὸ *ἐξήροετοι* (ἐξ + ἐρετιμόν), ἀλλ' ἀπλῶς ὁ συγγραφέας τὰ *κουπιά* τὰ παρομοιάζει και αὐτὸς μὲ φτεροῦγες.

Ἄλλὰ και ἂν ἀκόμη ὑποθέσωμε ὅτι ἡ σημασία τοῦ *κουπιοῦ* στὴ λέξη *πιερόν* ἢ και στὴ λέξη *πιέρουξ* προῆλθε μόνο ἀπὸ τὴ μεταφορική χρῆση και ὄχι ἀπὸ τὸ ὅτι *πιερόν* ἢ *πιέρουξ* ὀνομάστηκε πρῶτα τὸ πλατὺ μέρος τοῦ *κουπιοῦ*, πρέπει νὰ δεχτοῦμε ὅτι τὸ ἴδιο δὲ θὰ μποροῦσε νὰ ἰσχύσει γιὰ τὴ λέξη *πούς* στὴν ἐξέλιξή της πρὸς τὴ σημασία *κουπί*, ἀφοῦ ἡ λέξη αὐτὴ δὲν ἔδινε ἀφορμὴ σὲ μεταφορική, ποιητική χρῆ-

³⁹) Ἀντίστροφη σηματολογική πορεία διαπιστώνεται στὴ λέξη *κόπη*, πού στὴν ἀρχὴ σήμαινε κάθε λαβή, τὸ χερούλι και κατόπιν δλόκληρο τὸ *κουπί*. (Ὁ Εὐστάθιος, Παρεκβ. 89, 32, σημειώνει: «κόπη ἢ τοῦ ξίφους λαβὴ μέρους ὄνομα, ὅθεν και ὅτε κόπην τις εἶπη τὴν ναυτικήν, κόπη και ἐκείνη κυρίως ἢ λαβή, ἀφ' ἧς και τὸ ὄλον ὀνόμασται»), καμιά φορά (σὲ ποιητική χρῆση) και πλοιο δλόκληρο ἢ και στόλο ἀκόμη.

⁴⁰) Ἀξιοσημείωτα εἶναι ὅσα σημειώνει σχετικὰ μὲ τὴν δημηρική χρῆση τῆς λέξης *πιερόν* ὁ Εὐστάθιος, Παρεκβ. 1676, 29: «*πιερά* δὲ νηὸς τὰς κόπας λέγει κρεῖττον ἤπερ ὁ Λυκόφρων τὰ ἱστία. Εἰ γὰρ και τὰχος αἵτια τῆ νηὶ και τὰ ἱστία καθὰ και αἱ κόπαι (πβ. Εὐστάθιο, Παρεκβ., 139, 33). ἀλλὰ τὸ σχῆμα τῶν *πιερῶν* μᾶλλον αἱ κόπαι σώζουσιν ἤπερ τὰ λαίφεα (πβ. Εὐστάθιο ἐπίσης, Παρεκβ. 1531, 61). Καί πως κατὰ τὰ σχεζόπετρα πέτεται ἢ ναῦς ταῖς κόπαις ὅσα και *πιεροῖς*». Καθὼς συμπεραίνουμε ἀπὸ τὸ χωρίο τοῦτο, και ὁ Εὐστάθιος στὴ χρῆσιμοποίηση τῆς λέξης *πιερόν* εἶτε στὴ σημασία: *κουπί*, εἶτε στὴ σημασία: *παννί*, *ἱστία*, βλέπει τὸν Ὅμηρο ἢ τὸ Λυκόφρονα νὰ κἀνη παρομοίωση. Καί γιὰ τὸν Εὐστάθιο δὲν πρόκειται γιὰ πρραγματική σημασία *κουπιοῦ* ἢ *ἱστίου* στὴ λέξη *πιερόν*.

⁴¹) *Epigrammata graeca*, 337, 2, ἔκδ. Kaibel.

ση. Γιατί νομίζω διαφορετική τὴν περίπτωση τῆς λέξης *ναυσίποδες* = νησιώτες, λέξης πού μᾶς τὴν διασώζουν μόνο οἱ λεξικογράφοι: Ἡσύχιος καὶ Φώτιος⁴², καθὼς καὶ ὁ Εὐστάθιος, Παρεκβ. 1515, 23. "Ὅποιος χρησιμοποίησε τὴ λέξη αὐτὴ θέλησε νὰ πῆ γιὰ τοὺς κατοίκους τῶν νησιῶν ὅτι αὐτοὶ δὲν περπατοῦν μὲ τὰ πόδια τους, ἀλλὰ μὲ τὰ καράβια. Τὸ γεγονός μιᾶς τέτοιας χρησιμοποίησης τῆς λέξης ποῖς (ὡς δευτέρου συνθετικοῦ στοῦ *ναυσίπους*) οὔτε ὑπονοοῦσε ὅτι ἡ λέξη ποῖς ἐσήμαινε τὸ κουπί, ἢ τὸ καράβι, οὔτε μποροῦσε νὰ βοηθήσει ὥστε ἡ λέξη ποῖς νὰ πάρη μεταγενέστερα μιὰ ἀπὸ τὶς δυὸ αὐτὲς σημασίες. Κατὰ τὸν Εὐστάθιο μάλιστα ὅσοι εἶπαν *ναυσίποδες* τοὺς νησιώτες ἐπηρεάστηκαν ἀπὸ τὸν Ὅμηρο, πού εἶχε πεῖ τὰ πλοῖα ἄλως ἔπλους (δ 707). "Ὅτι ὁμοῦς στὴν περίπτωση τοῦ *ναυσίποδες* δὲν ἔχομε μεταφορικὴ χρῆση σὰν αὐτὴ πού διαπιστώσαμε πρὸ πάντων ἐν σχέσει μὲ τὴ λέξη *περὸν* εἶναι φανερό.

Ἀκριβῶς λοιπὸν ἐπειδὴ τὸ *ποῖς* δὲ χρησιμοποιήθηκε σὲ μεταφορικὴ ποιητικὴ χρῆση ἀνάλογη μ' ἐκείνην τοῦ *περὸν* - *πέρουξ*, εἴμαστε ὑποχρεωμένοι, κατὰ τὴ γνώμη μου, νὰ δεχτοῦμε προκειμένου γιὰ τὴ λέξη *ποῖς* τὴ σημασιολογικὴ ἐξέλιξη: 1) *πόδι* τοῦ κουπιοῦ, τὸ κάτω πλατὺ ἄκρο του· 2) *κουπί* (ἄφοῦ μάλιστα τὸ κάτω αὐτὸ ἄκρο δίνει καὶ τὴν ὄλη ὑπόστασιν στοῦ κουπί) καὶ 3) *τιμόνι*.

Ἀπὸ ὅλα τὰ προηγούμενα μποροῦμε, νομίζω, νὰ συμπεράνωμε ὅτι, ὅπως τὸ *πηδὸν* ἐσήμαινε τὸ πλατὺ μέρος τοῦ κουπιοῦ, τὸ *κουπί* καὶ *κατόπιν* τὸ *τιμόνι*, ὅπως τὸ *περὸν* ἐσήμαινε τὸ πλατὺ μέρος τοῦ κουπιοῦ καὶ *κατόπιν* τὸ *κουπί* ὁλόκληρο καὶ πιθανῶς καὶ τὸ *τιμόνι*, ὅπως τὸ *πέρουξ* ἐδήλωσε, μεταφορικὰ ἔστω, τὸ *κουπί* καὶ *κατόπιν* τὸ *τιμόνι*, ὅπως τὸ *πλάτη* ἐδήλωσε πρῶτα τὸ πλατὺ μέρος τοῦ κουπιοῦ καὶ *κατόπιν* τὸ *κουπί* ὁλόκληρο, ὅπως ἀκόμη τὸ *ταρσός* (δ) ἐδήλωσε τὸ πλατὺ μέρος τοῦ κουπιοῦ καὶ ὕστερα ὁλόκληρο τὸ *κουπί*, τὸ ἴδιο καὶ ἡ λέξη *πούς*, πού ἰδιαίτερα μᾶς ἐνδιαφέρει, πρέπει νὰ δήλωσε στὴν ἀρχὴ τὸ κάτω μέρος τοῦ κουπιοῦ, καὶ ἔπειτα, ὅπως ξέρομε, ἐσήμαινε τὸ *κουπί* ὁλόκληρο καὶ τελικὰ καὶ τὸ *τιμόνι*.

Ἀλλὰ τὸ *τιμόνι* δὲ δηλώθηκε μόνο μὲ τὶς λέξεις: *πηδὰ* (τά), *πηδάλιον* (τό), *ποῖς* (δ), *πέρουξ* (ἦ), *ἀκόμη* καὶ *ἐφόλιον* στὴν ἐλληνικὴ γλῶσσα. Στὰ μεταγενέστερα καὶ τὰ μεσαιωνικὰ χρόνια λέγεται καὶ *αὐχὴν* (δ) καὶ *αὐχένιον* (τό) καὶ *οἶαξ* (δ). Ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος (Παρεκβ. 1533, 46 καὶ 48) σημειώνει: «Τὸ δὲ *πηδάλιον* ὅτι καὶ «*ἐφόλιον*» λέγεται⁴³ δηλοῦσιν οἱ παλαιοί, τὸ αὐτὸ δὲ *παρὰ* τισι καὶ

⁴²) Στὸ λεξικὸ τοῦ Φωτίου ἐσφαλμένα, νομίζω, ἐκδίδεται: *ναῦποδες* ἀντὶ *ναυσίποδες*.

⁴³) Τὸ *πηδάλιον* στὸν Ὅμηρο λέγεται ὄχι μόνο *πηδάλιον*, ἀλλὰ καὶ *ἐφόλιον*.

«αὐχὴν» (δ) ⁴⁴, ὡς δηλοῖ τὸ καθωμιλημένον «αὐχένιον». Ὁ Φώτιος πάλι στὸ λεξικό του παρέχει: «πηδάλια, οἴακες, αὐχένες». Ὁ Κουκουλῆς μάλιστα ⁴⁵ παρατηρεῖ ὅτι «αὐχένες» ἦσαν πλατιά κουπιά τῆς πρῶμης ποῦ τὰ χειριζόταν εἰδικὸς ναύτης, ὁ ἐπὶ τῶν αὐχένων ⁴⁶.

⁴⁷ Αφοῦ λοιπὸν σύμφωνα μὲ ὅσα ἀναπτύχθηκαν παραπάνω ποὺς σημαίνει κουπὶ καὶ τελικὰ τιμόνι, πρέπει, ἀδίστακτα νομίζω, τὸ ποδότης - ποδότας = ναύκληρος, πιλότος, νὰ συνδεθῆ ἔτυμολογικὰ μὲ τὴ λέξη ποῦς, ποῦ δηλώνει τὸ τιμόνι, τὸ κατ' ἐξοχὴν δηλ. ὄργανο γιὰ νὰ κυβερνηθῆ ἕνα σκάφος. Φυσικὸ ἐπίσης ἦταν μετὰ τὴν ἀνακάλυψη τῆς ναυτικῆς πυξίδας νὰ ὀνομαστῆ καὶ ὁ ἀρμόδιος γι' αὐτήν: ποδότης - ποδότας.

⁴⁸ Ὁ σχηματισμὸς τῶρα τοῦ οὐσιαστικοῦ ποδότης (δ) (γιατὶ αὐτὸς ὁ τύπος πρέπει νὰ εἶναι ὁ παλιότερος) εἶναι ἀπόλυτα κανονικός. Σχηματίστηκε ἀπὸ τὸ ποῦς - πόδι, ὅπως ἀπὸ τὸ τόξον ὁ τοξότης, ἀπὸ τὸν ἴππον ὁ ἱππότης, τὸν δῆμον ὁ δημότης, τὴν πόλιν ὁ πολίτης, τὴν πόσιν ὁ πότης, τὴν λύσιν ὁ λύτης, τὴν δέσιν ὁ δέτης, κλπ. Ἐξ ἄλλου εἶναι ἀνάγκη νὰ καταφύγουμε σὲ ἑλληνικὴ λέξη γιὰ νὰ ἔτυμολογήσωμε τὸ ἱταλικὸ pedot(t)a, ἡ λέξη αὐτὴ δὲ νομίζω ὅτι πρέπει νὰ εἶναι ἡ ὑποθετικὴ *πηδώτης (δ), ποῦ δὲ μαρτυρεῖται πουθενά ⁴⁹, ἀλλὰ ἡ λέξη ποδότης (δ) ⁴⁸. Τῆς λέξεως ποῦς - πόδι καὶ ἡ σημασία: σκοτά καὶ ἡ

καίον. Τὴν πληροφορία ὅτι λέγεται καὶ ἐφόλιον μᾶς τὴν παρέχει ὁ Ἡσύχιος. Ἄλλα συνώνυμα σχετικὰ εἶναι: ἐφολικίς (Πολυδευκῆς 1, 86) καὶ ὀλιεῖον (Πολυδευκῆς 10, 134).

⁴⁴ Τὸ αὐχὴν τὸ ἀναφέρει ὁ Πολυδευκῆς 1, 90 μὲ τὴ σημασία «οἴαξ». Ἀλλὰ καὶ τὸ οἴαξ (δ) καὶ τὸ οἰάκιον σημαίνουν ὄχι μόνον τὴ λαβὴ τοῦ τιμονιοῦ, τὸ σημερινὸ δοῦακι, ἀλλὰ καὶ τὸ τιμόνι.

⁴⁵ Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου τὰ λεγογραφικά, Α', σ. 301 - 2.

⁴⁶ Βλ. ἐπίσης Φ. Κουκουλέ, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμὸς, Ε', σ. 358.

⁴⁷ Ὅσοι ὑπόθεσαν τὸ *πηδώτης τὸ φαντάστηκαν σχηματισμένο κατὰ τὸ δεσμὰ (τὰ): δεσμώτης, τὸ θίασος (δ): θιασώτης, κλπ. Βλ. A. Maïd h o f, Neugriechische Rückwanderer aus den romanischen Sprachen unter Einfluss des Lateinischen [Texte und Forschungen zur byzantinisch - neugriechischen Philologie, ἀρ. 10], Ἀθήνα 1931, σ. 56, B. E. V i d o s, Storia delle parole marinesche italiane passate in francese, Φλωρεντία 1939, σ. 533 - 5, H. K a h a n e, Zur neugriechischen Seemannssprache anlässlich Vidos «Parole marinesche» (Byzantinisch - neugriechische Jahrbücher, 15, 1938 - 9, σ. 99 καὶ 106 - 7 καὶ H. P e r n o t, Études de linguistique néohellénique, III, Παρίσι 1946, σ. 509. Βλ. ἐξ ἄλλου A. D a u z a t, Dictionnaire étymologique de la langue française, λ. pilote, ὅπου ἀμφισβητεῖται ὁ συσχετισμὸς τοῦ piloto μὲ τὸ ἑλληνικὸ πηδόν. Ἀντίθετα τὴν προέλευση ἀπὸ τὸ πηδόν, *πηδώτης τὴ θέχεται ὁ Nicola Zingarelli, Vocabolario della lingua italiana, λ. pilota.

⁴⁸ Στὴν περίπτωση αὐτὴ θὰ δεχόμεστε ἐπίδραση τοῦ pes - pedis, piede, ποῦ σημαίνουν κ' αὐτὰ τὸν πόδα τοῦ ἱστίου, τὴ σκοτά.

σημασία: κουπί, τιμόνι, είναι τόσο συγγενικές με τὸ νόημα τοῦ ναύκληρου, τοῦ πλοηγού, τοῦ πιλότου, τοῦ κυβερνήτη, πού δὲν μπορεῖ νὰ σταθῆ ἀντίρρηση γιὰ τὸ συσχετισμό. Γιατὶ στὰ παλιότερα χρόνια ὁ κυβερνήτης τοῦ σκάφους κυβερνοῦσε συνάμα καὶ μὲ τὴ σκότα καὶ μὲ τὸ τιμόνι· ἀργότερα καὶ μὲ τὴ μαγνητικὴ βελόνα⁴⁹.

Ἡ συχρότητα καὶ στὰ δημοτικὰ μεσαιωνικὰ κείμενα καὶ στὰ σημερινὰ ἰδιώματα τοῦ τύπου ποδίας⁵⁰ (κοντὰ στὸ λιγότερο συνηθισμένο τύπο ποδότης) μᾶς κάνει νὰ θεωρήσωμε πιθανὴν τὴ γνώμη πού ἔχει ἤδη ὑποστηρικτῆ⁵¹ ὅτι τὸ ποδότης (ἄσχετα μὲ τὸ ἀπὸ ποῦ προέρχεται) ἔγινε ποδίας ἀπὸ ἐπίδραση τοῦ ἰταλικοῦ συνωνύμου pedot(t)a.

4.—Σημασιολογικὰ τοῦ ἀποδότης καὶ τοῦ ἀποδίδω.

Ὡς πρὸς τὸ ἀποδότης μὲ τὴ σημασία: βοηθός, πού πρέπει καὶ αὐτὸ τώρα νὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ, θὰ μπορούσαν, νομίζω, νὰ υποστηρικτοῦν τὰ ἀκίλουθα: Πρῶτα - πρῶτα ὁ ἀποδότης: (= πηλοφόρος) δὲν «ἀποδίδει», ὅπως ὑποστήριξε ὁ Βογιατζίδης (*Αθηνᾶ 27, Λεξικογρ. Ἀρχεῖον, σ. 123 - 5), ἀλλὰ μεταφέρει καὶ παραδίδει. Θὰ ἀπέδιδε, ἂν ἐπέστρεφε κάτι στὸ πρόσωπο πού τοῦ τὸ εἶχε παραδώσει. Ἀκόμη καὶ ὁ ποδίας (= ναύκληρος, πιλότος) δὲν μπορούμε νὰ ποῦμε ὅτι «παρέλαβε» τὸ πλοῖο καὶ τὸ «ἀποδίδει», ἀλλὰ ὅτι τὸ κυβερνᾷ, τὸ κατευθύνει, τὸ προσορμίζει στὸ λιμάνι. Ἄν προσέξωμε ἔξ ἄλλου τὴ σημασία: βοηθός τοῦ ἀποδότης, πρέπει νὰ συνδέσωμε τὴ λέξη αὐτὴ μὲ τὴ σημασία τοῦ ἀποδίδω: παρέχω κάτι (ἢ καὶ κάποια ὑπηρεσία), παράγω κάτι (ἀκόμη καὶ ἐργασία) πού εἶναι σὰν ἀποτέλεσμα μιᾶς προηγούμενης προσφορᾶς πού μοῦ ἔγινε. Ἄλλ' ἄς ἐξετάσωμε τὰ σχετικὰ μὲ τὸ ἀποδίδω στὴν ἀρχαία γλώσσα καὶ τὸ ἀποδίω στὴ νέα ἑλληνικὴ.

Τὸ ἀποδίδω στὴν ἀρχαία γλώσσα σημαίνει μεταξὺ τῶν ἄλλων καί:

⁴⁹) Ἄς προσθέσω ὅτι ἀπὸ τὴ λέξη οἰάκιον (τὸ) = τιμόνι ὁ κυβερνήτης ὀνομάστηκε καὶ οἰακιότης.

⁵⁰) Ὁ τύπος ποδίας ἀπαντᾷ στὸν Πουλλόλογο, ἔκδ. Wagner, Carmina, στ. 528, στὴν Γαδάρου, λύκου καὶ ἀλουπούς διήγησιν ὄραϊαν, ἔκδ. Wagner, Carmina, στ. 144 καὶ τοῦ Σταυρινοῦ Βηστιαρίου, Ἀνδραγαθίες τοῦ Μιχαὴλ βοεβόδα, ἔκδ. Legrand, Recueil de poèmes historiques en grec vulgaire, Παρίσι 1877, στ. 278. Ὁ τύπος ποδίας μνημονεύεται καὶ στὸ Λεξικὸ τοῦ Σομαέρα. Γιὰ τὴ διάδοση τῶν τύπων ποδότης καὶ ποδότης στὰ σημερινὰ ἰδιώματα βλ. H. Kahane, Zur neugriechischen Semannssprache (Byzantinisch - neugriechische Jahrbücher 15, 1938 - 9, σ. 107), ἀπὸ ἔπου διαπιστώνεται ὅτι στὰ σημερινὰ ἰδιώματα κοινότερος εἶναι ὁ τύπος ποδίας.

⁵¹) I. Βογιατζίδης (*Αθηνᾶ 27, Λεξικογρ. Ἀρχ., σ. 125).

ἀνταποδίδω, παράγω (προκειμένου για τή γῆ) (Ἡρόδ. 1, 193 : τὸν δὲ Δῆμητρος καρπὸν ὧδε ἀγαθὴ [ἢ Βαθυλωνίη χώρα] ἐκφέρειν ἔοτί, ὥστε ἐπὶ διηκόσια μὲν τὸ παράπαν ἀποδίδοι Μένανδρ. Γεωργός, 4 : ἀπέδωχ⁵² ὄσας ἄν κατέβαλε [ἐγγ. κριθάς]). Στὴ νέα ἐλληνικὴ, καθὼς διδασκόμαστε ἀπὸ τὸ Ἱστορικὸν Λεξικὸν (λ. ἀποδίνω), τὸ ρῆμα χρησιμοποιεῖται μὲ τὴν ἴδια χρήσιν στὴν Αἰτωλία : δούλιμα, δούλιμα σήμιρα δὲ μ' ἀπαδίν' ἢ δ'λειά. Ἀλλὰ καὶ στὴν κοινὴ νεοελληνικὴ λέμε : τὸ χωράφι ἀποδίδει, ἢ δουλειά του ἀδιουνοῦ ἀποδίδει. Ὅπως λοιπὸν τὸ ἀποδίδω - ἀποδίνω (= παράγω) χρησιμοποιήθηκε για τὴ γῆ, ἀλλὰ καὶ για τὴν ἀνθρώπινη ἐργασία, πού κι' αὐτὴ εἶναι παραγωγικὴ, ἔτσι μπορούσε νὰ χρησιμοποιηθῆ καὶ μὲ ὑποκείμενο τὸν ἄνθρωπο πού ἐργάζεται, πού παράγει ἐργασία ὀρισμένης τουλάχιστο ὕψους (πηλοφόρος, βοηθός, μεσίτης) σὰν ἀποτέλεσμα μιᾶς προσπάθειας ἢ μιᾶς ἀμοιβῆς.

Ἀξίζει, νομίζω, νὰ σημειώσω ὅτι τὴ σημασία : παράγω τὴν πῆρε καὶ τὸ ρῆμα προδίδω Ἀντλῶ τὴν πληροφορία ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Παναγιωτάκη (σ. 493), πού διαπιστώνει τὸ γεγονός καὶ παραπέμπει σὲ κυπριακά κείμενα τοῦ δεκάτου ὀγδοῦ αἰώνα.

Εἶπα προηγουμένως ὅτι τὸ συσχετισμὸ τοῦ ποδότας (= πιλότος) μὲ τὸ ἀποδότης, πού πρότεινε ὁ Βογιατζίδης, τὸν δέχτηκαν μερικοὶ ἐρευνητές⁵³. Πρέπει ὅμως νὰ προσθέσω ὅτι δὲν τὸν υἱοθέτησε ἢ σύνταξη τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς νέας ἐλληνικῆς, ἀφοῦ στὸ ἄρθρο : ἀποδότης δὲν ἀναγράφει τύπους πού σχετίζονται μὲ τὸ ποδότας - ποδοίτης (= νὰυκλῆρος, πιλότος), οὔτε καὶ παρέχει στὸ ἀποδότης (ἀνάμεσα στὶς ἄλλες) καὶ τὴ σημασία τοῦ πιλότου. Τὸ συσχετισμὸ τοῦ ποδότας μὲ τὸ ἀποδότης σωστὰ δὲν τὸν δέχτηκε οὔτε ὁ Παναγιωτάκης⁵⁴, πού ἀδυνατεῖ ὅμως νὰ καταλάβῃ τὴ σημασιολογικὴ προέλευση τοῦ θρακικοῦ ἀποδότης. Ἡ λέξη ἐκεῖ σημαίνει ἐργαλεῖο πού μ' αὐτὸ παίρνει ὁ γεωργὸς τὰ δέματα τοῦ χόρτου ἢ τῶν σιτηρῶν καὶ τὰ φορτώνει στὴν ἄμαξα ἢ τὰ ἀποθέτει στὴ θημωνιά. Εἶναι, νομίζω, βέβαιο ὅτι ἐδῶ δὲν ἔχομε τὴν ἔννοια τοῦ : ἀποδίδω τὰ στάχυα στὸν προορισμὸ τους, στὴ θέσιν τους, ὅπως νόμισε ὁ Παναγιωτάκης⁵⁵, ἀλλὰ ἀπλῶς τὴν ἔννοια τοῦ βοηθοῦ μὲ κάποια προσωποποίηση, γιατί τὸ ἐργαλεῖο αὐτὸ παίζει ρόλο βοηθοῦ για τὸ γεωργό⁵⁶.

⁵²) Βλ. πὸ πάνω σ. 103.

⁵³) δ. π., σ. 500.

⁵⁴) δ. π., σ. 501.

⁵⁵) Ἀνάλογη εἶναι ἡ μεταφορά καὶ στὸ ποδότας (στὴ σημασία : πιλότος, ὁδηγός) πού ἐσήμανε στὴν Κεφαλληνία ἐργαλεῖο πού χρησιμοποιεῖ ὁ ὑποδηματοποιὸς για ὀρισμένη ἐργασία του (τὸ κόψιμο τῆς σόλας) (βλ. Η Kahane, δ. π., σ. 106 καὶ Παναγιωτάκη, δ. π., σ. 500). Ὅμοια προσωποποίηση ἔχομε καὶ στὴ χρησιμοποίηση

Κατά τὴ γνώμη μου πρέπει νὰ θεωρήσωμε βέβαιο ὅτι ὁ Βογιατζίδης παρὰσύρθηκε πρὸς τὸ συσχετισμὸ τοῦ ποδότης (τάχα: ἀποδότης) = νύκκληρος, πιλότος, ὄδηγός, μὲ τὸ ἀποδότης (= πηλοφόρος) ἀκριβῶς ἐπειδὴ δὲν ἤξερε (δὲν τὸ μνημονεύει ἄλλωστε) ὅτι ἀπαδότης (θγλ. ἀπαδότρα) καλεῖται στὴν Αἰτωλία (ὑπογραμμίζω τὸν τόπον) ὁ ὄδηγός, ὁ μεσίτης, ὁ βοηθός. Τὴν πληροφορία αὐτὴ τὴν ἀναφέρει ὁ Παναγιωτάκης (σ. 500, σημ. 45) ἀντιλώντας ἀπὸ τὸ ὑπ' ἀρ. 341 χειρόγραφο συλλογῆς γλωσσικοῦ ὕλικου (σ. 88 - 9), ποῦ ἀπόκειται στὸ ἀρχεῖο τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς νέας ἑλληνικῆς, χειρόγραφο ποῦ ἀποχτήθηκε μετὰ τὴ συγγραφὴ τῆς μελέτης τοῦ Βογιατζίδη (μετὰ δηλ. τὸ 1915)⁵⁶.

Εἰδικῶς γιὰ τὶς σημασίες τοῦ ἀπαδότης (= ἀποδότης) στὴν Αἰτωλία νομίζω ὅτι ἔχει δίκιο ὁ Παναγιωτάκης (σ. 502), ποῦ βλέπει στὸ ἀπαδότης «σύμππτωσιν», καλύτερα θὰ ἔλεγα: συμφορμὸ τῶν σημασιῶν τοῦ ἀποδότης καὶ τοῦ ποδότης: στὸν τύπον ποῦ ἀπαντᾷ στὴν περιοχὴ αὐτῇ. Γιατὶ πρέπει νὰ δεχτοῦμε ὅτι τὸ ποδότης = ὄδηγός παρετυμολογικὰ εἰπώθηκε ἀποδότης καὶ ὕστερα μὲ ἀφομοίωση τῆς πρώτης συλλαβῆς πρὸς τὴ δευτέρη τὸ ἀποδότης ἔγινε ἀπαδότης καὶ συγκέντρωσε στὸ νόημά του καὶ τὴ σημασία τοῦ πιλότου, ὄδηγοῦ καὶ τὴ σημασία τοῦ βοηθοῦ, μεσίτη.

Ἐνα τέτοιο φαινόμενο σηματολογικῶ καὶ τυπολογικῶ συμφορμῶ δὲν εἶναι ἀσυνήθιστο. Ἀπὸ τὰ πολλὰ παραδείγματα ποῦ θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ ἀναφέρει περιορίζομαι σὲ ἕνα: Στὰ μεσαιωνικὰ χρόνια ἔχομε ἀπὸ τὸ ἕνα μέρος τὰ σταμινάρια καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο τὰ σημονάρια. Σταμινάριον εἶναι τὸ ξύλον ποῦ στέκει («σταμαι»). σημονάριον πάλι εἶναι τὸ στημόνι καὶ γενικότερα τὸ ὕψασμα· σημονάρια μάλιστα λέγονταν τὰ σκνίδια ποῦ ἀποτελοῦσαν τὴν ἐξωτερικὴ ἐπέκδυση τοῦ πλοίου. Ἀργότερα, ἤδη ὅμως πρὶν ἀπὸ τὰ χρόνια τοῦ Εὐσταθίου, οἱ λέξεις σταμινάριον καὶ σημονάρια ἔπαθον συμφορμὸ φωνητικὸ καὶ σηματολογικὸ καὶ τὸ καθένα τους ἐδήλωνε ὅ,τι καὶ τὸ ἄλλο⁵⁷.

Στὸ ἄρθρον ἀποδότης τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ δὲ μνημονεύονται οὔτε

τῶν λέξεων: βοσκός; γιὰ τὴ δήλωση τοῦ σκοινιοῦ ποῦ δένονται τὰ ζῶα (βλ. Γ. Ν. Χατζιδάκι, Ἀθηνᾶ 29, 1917, σ. 189) καὶ ἐργάτης γιὰ τὴ δήλωση τοῦ βαρούλκου ποῦ χρησιμοποιεῖται στὰ πλοῖα.

⁵⁶) Καθὼς μὲ πληροφορεῖ ὁ φίλος συντάκτης τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ κ. Σταύρος Μάνεσης, τὸ χειρόγραφο 341 τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ εἶναι συλλογὴ ποῦ καταρτίστηκε στὴν Αἰτωλία μὲ ἐντολὴ τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ ἀπὸ τὸ μακαρίτη Δημήτριο Λουκόπουλο τὸ 1921.

⁵⁷) Βλ. Φ. Κοουκουλέ, Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου τὰ λαογραφικά, Α', σ. 292 - 3 καὶ πδ. τοῦ Ἰδίου, Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου τὰ γραμματικά, σ. 123 - 4.

οἱ τύποι ἀπαδοτ'ς (δ) = ἀποδότης), ἀπαδότρα (ή), οὔτε οἱ αἰτωλικὲς σημασίες τῆς λέξης, γιατί, φαίνεται, τὸ αἰτωλικό: ἀπαδοτ'ς ἐσφαλμένα ἢ σύνταξη τοῦ Λεξικοῦ δὲν τὸ θεώρησε ὅτι συγγενεῦει μὲ τὸ ἀποδότης, ἀλλὰ μὲ τὸ ποδότης. Ἡ παράλειψη τῆς σύνταξης τοῦ Λεξικοῦ μᾶς κάνει ἐντύπωση, γιατί δὲν εἶναι ἄγνωστη στὸ Λεξικό ἢ σημασία τοῦ ἀποδίνω = παρᾶγω (πὸ κι' αὐτὴ τὴν ξέρομε κατὰ τὸ ἴδιο τὸ Λεξικό ἀπὸ τὴν Αἰτωλία μὲ τὸν τύπο ἀπαδίνω. Ἡ μαρτυρία μάλιστα στὸν ἴδιο τόπο καὶ τοῦ ἀποδίνω (στὸν τύπο ἀπαδίνω) = παρᾶγω (προκειμένου γιὰ τὴν ἀνθρώπινη ἐργασία) καὶ τοῦ ἀποδότης (στὸν τύπο ἀπαδοτ'ς) = βοηθός, εἶναι ἐπιχειρήματα σημαντικὰ κατὰ τὴ γνώμη μου ὑπὲρ τοῦ συσχετισμοῦ τοῦ ἀποδότης = βοηθός πρὸς τὸ ἀποδίνω = παρᾶγω (ἄφου καὶ τὰ δύο χρησιμοποιοῦνται στὴν ἴδια περιοχὴ, τὴν Αἰτωλία).

Καὶ γιὰ νὰ ξαναγυρίσωμε στὴ σημασία τοῦ ἀποδότης = πηλοφόρος, βοηθός, μεσίτης, δὲν πρέπει, νομίζω, νὰ μᾶς ξενίσῃ ἢ εἰδικὴ καὶ περιορισμένη χρῆση τοῦ ἀποδότης μόνο στὴν ἔννοια τοῦ βοηθοῦ (κυριολεκτικὰ καὶ μεταφορικὰ). Εἶναι ἡ μόνη οὐσιαστικοποιημένη χρῆση πὸ ἀπόχτησε ἡ λέξη καὶ γι' αὐτὸ εἶχε κάθε δυνατότητα νὰ διατηρηθῇ, ὅπως καὶ διατηρήθηκε, σὲ ὁρισμένα ἰδιώματα. Ξέρομε ἄλλωστε ὅτι οἱ λέξεις πὸς τίς διάφορες γλώσσες δῆλωσαν τοὺς βοηθοὺς, τοὺς ὑπηρέτες, κλπ., ἔχουν ποικίλη ἐννοιολογικὴ προέλευση· καὶ μάλιστα πάντα μὲ εἰδίκευση τῆς σημασίας. Ἄς θυμηθοῦμε μόνο τὰ ἀρχαῖα οὐσιαστικά: ἀκόλουθος, διάκονος, θεράπων, οἰκέτης (= ὁ ἄνθρωπος τοῦ οἴκου, domesticus).

***

Ξεκίνησα ἀπὸ μιὰ πρόταση νὰ διορθωθῇ ἓνα χωρίο τοῦ Ἑρωτοκρίτου. Συζήτησα τὴ σημασία τῆς λέξης πὸς προτάθηκε νὰ ἀντικατασταθῇ (προδότης) καὶ διαπίστωσα ὅτι βρίσκεται ἀπόλυτα στὴ θέση τῆς. Ἐξέτασα ἐπίσης καὶ ὅσα σχετίζονται μὲ τὴ λέξη πὸς θὰ τὴν ἀντικαθιστοῦσε (ποδότης) καὶ ἤρθα στὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ λέξη αὐτὴ δὲν ταιριάζει καθόλου στὸ χωρίο τοῦ κρητικοῦ ποιήματος. Τῆς τελευταίας αὐτῆς λέξης ἀμφισβήτησα τὴν προέλευση ἀπὸ τὸ ἀποδότης καὶ δέχτηκα ὅτι σχετίζεται μὲ τὰ πούς - πόδι (στὴ χρῆση τους ὡς ναυτικῶν ὄρων). Μοῦ δόθηκε ἔτσι ἡ εὐκαιρία νὰ διερευνήσω τὴ διαμόρφωση τῶν σημασιῶν τῆς λέξης ἀποδότης. Ξαναγυρίζοντας τώρα στὴ λέξη προδότης τοῦ Ἑρωτοκρίτου, πὸς μοῦ ἔδωσε τὴν ἀφορμὴ γιὰ τὴν ὅλη ἐρευνα πὸς ἐγινε, ἐπαναλαμβάνω ἐκεῖνο πὸς δείχτηκε στὸ πρῶτο κεφάλαιο τῆς μελέτης αὐτῆς, ὅτι ἡ παρουσία τῆς λέξης προδότης εἶναι ἀπόλυτα δι-

καιολογημένη στο χωρίο του κρητικού ποιήματος, που δεν έχει ανάγκη από καμιά διόρθωση.

Κλείνοντας τη μελέτη τούτη ἄς προσθέσω ὅτι τὸ βασικὸ σφάλμα τοῦ Παναγιωτάκη ὑπῆρξε ὅτι δὲν ἔλαβε ὑπ' ὄψη του τὴν ἀνάγκη τοῦ διαχωρισμοῦ ποὺ ἐπιβάλλεται νὰ κάνῃ ὁ ἐρευνητὴς κατὰ τὴ γλωσσικὴ του ἔρευνα μεταξὺ τῶν καθαυτῶν σημασιῶν ποὺ μπορεῖ νὰ ἔχῃ μιὰ λέξη (ὅπως ἐδῶ ἡ λέξη *ποδότης* = *πιλότος* καὶ γενικότερα *ὁδηγός*) καὶ μιᾶς σημασίας ἐντελῶς ἐξαρτημένης ἀπὸ τὰ συμφραζόμενα· μιᾶς σημασίας, θὰ ἔλεγα, ποὺ ὀφείλεται σὲ κάποιαν ἔμπνευση, σὲ κάποιον αὐτοσχεδιασμό τῆς στιγμῆς, ὅπως στὴν περίπτωση τοῦ χωρίου τοῦ ποιήματος τοῦ Βησιτιάρη ποὺ παρέσυρε τὸν Παναγιωτάκη καὶ ὅπου ἡ λέξη *ποδότης* μόνο μέσα στὸ ὅλο πνεῦμα τῆς φράσης μποροῦσε νὰ σημαίῃ ἀπεσταλμένος. Ὡς πρὸς τὸ χωρίο πάλι τοῦ Ἐρωτοκρίτου ποὺ θέλησε νὰ διορθώσῃ ἔσφαλε ὁ μελετητὴς αὐτὸς ὄχι μόνο γιατί δὲν ἔλαβε ὑπ' ὄψη του τὶς διάφορες σημασιολογικὲς ἀποχρώσεις τῆς λέξης *προδότης*, καθὼς καὶ τὶς διαφορὲς σημασίες τοῦ ῥήματος *προδίδω*, ἀλλὰ καὶ γιατί δὲν μπόρεσε νὰ καταλάβῃ βαθύτερα κάτω ἀπὸ ποιὲς συνθήκες τῶν προσώπων γιὰ τὰ ὅποια πρόκειται χρησιμοποιεῖται ἡ λέξη *προδότης*.

Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος τὸ ὅτι ὁ Βογιατζίδης δὲν εἶχε ὑπ' ὄψη του σὲ ὅλη τους τὴν ἔκταση τὶς σημασίες καὶ τὴ χρήση τοῦ *ἀποδότης*, καθὼς καὶ τὸ ὅτι δὲ σύνδεσε τὸ πρᾶγμα μὲ τὶς σημασίες ποὺ εἶχε ἡ λέξη ποῦ: ἤδη ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους χρόνους, δὲν τοῦ ἐπέτρεψαν νὰ διατυπώσῃ μὲ ἀκρίβεια τὴ σημασία τοῦ *ἀποδότης* καὶ τὴ σημασιολογικὴ του ἀρχὴ καὶ δὲν τῷ ἔδωσαν τὴ δυνατότητα νὰ ἐπιτύχῃ στὴν προσπάθειά του νὰ ἐτυμολογήσῃ τὴ λέξη *ποδότης* - *ποδότης*.

Ε. ΚΡΙΑΡΑΣ

ΣΥΜΒΟΛΗ
ΕΙΣ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑΝ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ ΒΡΟΝΤΙΣΙΟΥ *

Α'
ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

Περὶ τῆς ἱερᾶς μονῆς Ἁγίου Ἀντωνίου τοῦ Βροντισίου οὐδεμία ἔχει γραφῆ μέχρι τοῦδε εἰδικὴ μελέτη¹, παρ' ὅλον ὅτι πολλάκις ἀναφέρεται αὕτη ὡς σπουδαῖον πνευματικὸν κέντρον, εἰς τὸ ὁποῖον ἐκαλλιεργήθησαν καὶ ἠθδοκίμησαν, κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Ἐνετοκρατίας, τὰ γράμματα, ἡ ζωγραφικὴ καὶ ἡ κωδικογραφία.

Ἡ σύνθεσις μιᾶς τοιαύτης μελέτης δὲν εἶναι βεβαίως ἔργον εὐχερῆς, ἀφοῦ ἔλλείπουν αἱ ἐπαρκεῖς ἐκεῖναι εἰδήσεις, διὰ τῶν ὁποίων θὰ καθίστατο δυνατὸν νὰ λυθοῦν πολλὰ κατ' αὐτὴν προκύπτοντα προβλήματα καὶ νὰ εὐκολυνθῆ ἡ ἐξιχνίασις, ἂν ὄχι ὅλων, τοῦλάχιστον τῶν σπουδαιότερων περιόδων τοῦ μακροῦ βίου τῆς Μονῆς. Αἱ πολλάκις μαρτυρηθεῖσαι συλήσεις καὶ συχναὶ ἐρημώσεις² αὐτῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων, κατὰ τὴν 19ην κυρίως ἑκατονταετηρίδα, ἐξηφάνισαν πολλὰς τῶν ἐν αὐτῇ μαρτυριῶν περὶ τῆς ἱστορίας της. Οὕτω ὀλίγα μόνον καὶ ἀνεπαρκῆ στοιχεῖα δύναται κανεὶς νὰ ἀντλήσῃ σήμερον ἐκ τοῦ κλιῶς διατηρουμένου τοιχογραφικοῦ καὶ εἰκονογραφικοῦ πλοῦτου τῆς Μονῆς³,

*) Ἡ παρούσα μελέτη ἀνήκει εἰς τὸν κύκλον ἐργασιῶν τοῦ Φροντιστηρίου Βυζαντινῆς Φιλολογίας, τοῦ ἰδρυθέντος καὶ τελοῦντος ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ σεβαστοῦ ἡμῶν διδασκάλου καὶ τακτικοῦ καθηγητοῦ τῆς Βυζαντινῆς Φιλολογίας εἰς τὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν κ. Νικολάου Β. Τωμαδάκη.

¹) Ἴδε ὅσα μόνον σημειοῦνται ὑπὸ Νικ. Βέη, Κατάλογος τῶν χειρογράφων κωδίκων τῆς ἐν Ἀρσανείᾳ μονῆς τῶν Ἁγίων Θεοδώρων, Φιλολογικὸς Σύλλογος Παρνασσός, Ἐπετηρίς, ἔτος 9ον (1906), σσ. 55 - 59 καὶ ἐπίμετρον σσ. 79 - 80. Ἴδε ὁσαύτως τὴν λέξ. «Βροντήσι» ἐν τῷ Ἐγκυκλοπαιδ. Λεξικῷ Ἐλευθερουδάκη, 3 (1928), σ. 573α τοῦ Σ. Ξ(ανθοῦδίδου). Νικ. Σταυρινίδου, Στὰ ἐρημοκλήσια καὶ στὰ μοναστήρια τῆς Μεσσαρᾶς, Βροντήσι - Βαρσαμόνερο - Ἀπεζανές - Ὁδηγήτρια, ἔφημ. «Δράσις», φύλλα 1499 - 1515 (Ἡράκλειον Κρήτης, Μάιος - Ἰούνιος 1937) Βυσ. Λαοῦρα, Κρητικὰ παλαιογραφικά, Κρην. Χρον., Ε' (1951), σ. 236.

²) Ὅσα σημειοῦνται ὑπὸ Νικ. Σταυρινίδου, ἐνθ' ἄνωτ., φ. 1507 (27 Μαΐου 1937), περὶ ἐπεισοδίων τῶν μοναχῶν τοῦ Βροντισίου μετὰ τῶν Ἀμπαδιωτῶν τοῦ Ἀμαρίου καὶ (φ. 1504, 23ης Μαΐου) περὶ διαλύσεως τῆς Μονῆς. Ἴδε καὶ Κατρίνας Τσατσαρωνάκη, Μία ἐκθεσις ὁμοτιῶν τοῦ 1866, περ. Κρητικὰ Χρονικά, Η' (1954), σσ. 20 - 21.

³) Μανόλη Χατζηδάκη, Τοιχογραφίαι στὴν Κρήτη, Κρητ. Χρον.,

ἐκ τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν τοῦ σφζομένου ν.ιοῦ, καί τινων ἄλλων κτηριακῶν καὶ διακοσμητικῶν ὑπολειμμάτων⁴, ὡς καὶ μιᾶς μόνον σφζομένης καὶ χρονολογουμένης ἐπιγραφῆς⁵.

Ἐγγραφοὶ μαρτυρίαί, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν ἐκάστοτε τὰς πολυτιμωτέρας πηγὰς γνώσεως τῆς ἱστορίας τῶν παρομοίων ἰδρυμάτων, δὲν εὐρέθησαν εἰς τὴν μονὴν Βροντισίου, παρ' ὅλον ὅτι, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, ἐφυλάσσετο ἄλλοτε ἐν αὐτῇ μέγα πλῆθος χειρογράφων⁶. Ἀντιθέτως ἔχει διαπιστωθῆ ἡ ὑπαρξὶς δεκάδος καὶ πλέον σχετικῶν μὲ αὐτὴν ἐγγράφων, ἀποκειμένων εἰς διάφορα ἀρχεῖα⁷, πολλῶν ἐνθυμήσεων καὶ σημειωμάτων εἰς κώδικας καθὼς καὶ ἀνεκδότων ἐπιστολικῶν κυρίως κειμένων, ἐχόντων πολλὴν τὴν σχέσιν μὲ τὴν Μονὴν καὶ τοὺς ἐν αὐτῇ δρᾶσαντας ἐκκλησιαστικοὺς πατέρας.

Πάντα τὰ στοιχεῖα ταῦτα, χωρὶς νὰ λύουν τὸ πρόβλημα τοῦ χρόνου καὶ τῶν συνθηκῶν ἰδρύσεως τοῦ Βροντισίου, συμβάλλουν ὅμως εἰς τὴν καλυτέραν γνώσιν μιᾶς περιόδου χαρακτηριστικῆς καὶ σπουδαίας διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κρήτης, τῆς περιόδου δηλ. τὴν ὁποῖαν καλύπτουν ὁ τελευταῖος αἰὼν τῆς Ἐνετοκρατίας καὶ ὁ πρῶτος τῆς Τουρκοκρατίας εἰς τὴν νῆσον, καὶ κατατάσσουσιν τὸ Βροντίσι μεταξὺ τῶν ἀκμαιοτέρων ἐν Κρήτῃ κέντρων μοναχισμοῦ τῶν χρόνων ἐκείνων.

Ὅλων αὐτῶν τῶν στοιχείων τὴν συναγωγὴν καὶ τὸν ἔλεγχον ἐπιχειροῦμεν διὰ τῆς παρουσίας διατριβῆς⁸, προσκομίζοντες καὶ νέα τινὰ

Ὶ (1952) σσ. 71, 80 καὶ 86 - 89, τοῦ ἰδίου, Ὁ Δομήνικος Θεοτοκόπουλος καὶ ἡ Κρητικὴ ζωγραφικὴ, Κρητ. Χρον., Δ' (1950), σσ. 390 - 398.

⁴) G. Gerola, Monumenti Veneti dell' isola di Creta, 2 (1908), σσ' 280 σημ. 3, 282 σημ. 2, 289 σημ. 1, τ. 3ος (1917), σσ. 189 - 190 σημ. 2 καὶ 191 σημ. 2 καὶ τ. 4ος (1932 - 1940), σ. 157. Ἴδε καὶ Ξανθοῦδίδου, ἔνθ' ἄνωτ.

⁵) Στεφ. Ξανθοῦδίδου, Χριστιανικαὶ ἐπιγραφαὶ ἐκ Κρήτης, περ. Ἀθηνᾶ, 15 (1903), σσ. 142 - 143, πρβλ. καὶ Gerola, ἔνθ' ἄνωτ. τ. 3ος, σ. 190.

⁶) Πρβλ. Νικ. Σταυρινίδην, ἔνθ' ἄνωτ. φ. 1506, 26ης Μαΐου 1937.

⁷) Ἡδὴ ἔχει διαπιστωθῆ ἡ ὑπαρξὶς ἐγγράφων σχετικῶν μὲ τὴν Μονὴν εἰς τὰ ἀρχεῖα τῆς Ἐνετίας, πρβλ. Κ. Μέρτζιου, Θωμᾶς Φλαγγίνης καὶ ὁ μικρὸς Ἐλληνομνημων, ἐν Ἀθήναις 1939, σ. 32 σημ. 1, εἰς τὸ Ἀρχεῖον τοῦ Συναϊτικοῦ μετοχίου Ἡρακλείου (περὶ αὐτοῦ κατωτέρω ὁ λόγος), εἰς τὸ Τουρκικὸν Ἀρχεῖον Ἡρακλείου (T.A.H.), πρβλ. Νικ. Σταυρινίδου, ἄνωτ. φ. 1504, καθὼς καὶ εἰς τὸ Ἀρχεῖον τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Ἡρακλείου, πρβλ. Δ. Α. Ζακυθηνοῦ, Τὰ ἱστορικὰ καὶ Μοναστηριακὰ Ἀρχεῖα Κρήτης, περ. ΕΕΚΣ, 2 (1939), σ. 515, ἀρ. 82.

⁸) Χάριτας ὀφείλομεν εἰς τὸν σεβαστὸν ἡμῶν διδάσκαλον κ. Ν. Β. Τωμαδάκη, διὰ τὴν παρότρυνσιν εἰς τὴν σύνταξιν τῆς παρουσίας μελέτης καὶ τὴν διάθεσιν ἐκ τοῦ φροντιστηρίου του τῶν μικροτυπιῶν τῶν Παρισινῶν χει-

στοιχεῖα, ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἀλληλογραφίαν Λαυρεντίου τοῦ Μαρίνου, ἡγουμένου τῆς Μονῆς, μετὰ τοῦ Κρητὸς ἱεράρχου Μαξίμου τοῦ Μαργουνοῦ, ἐπισκόπου Κυθῆρων καὶ τινων ἄλλων. Περαιτέρω ἐλέγχομεν, σχολιάζομεν καὶ συντάσσομεν ἱστορίαν τοῦ κώδικος ὑπ' ἀρ. 85 τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν, τοῦ ὁποῦ πολλὰ ἐνθυμήσεις ἔχουν ἀμεσον σχέσιν μὲ τὴν ἱστορίαν τοῦ Βροντιοῦ· ἀκολούθως δὲ προβαίνομεν εἰς τὴν ἐκδοσιν τεσσάρων ἐγγράφων τοῦ Τουρκοῦ Ἀρχείου Ἡρακλείου, σχετικῶν καὶ αὐτῶν μὲ τὴν Μονήν⁹.

Αἱ ὑπάρχουσαι περὶ τῶν πρώτων χρόνων τῆς ἱστορίας τοῦ Βροντιοῦ πληροφορίαι εἶναι ἐλάχισται καὶ ἐνίοτε ἀσαφεῖς· κρίνομεν ὁμως ἀπαραίτητον τὴν μνειάν καὶ τὸν ἔλεγχον αὐτῶν ἐνταῦθα, διὰ τὴν μόρφωσιν μιᾶς γενικῆς ἔστω ἰδέας περὶ τῆς περιόδου αὐτῆς.

Ἡ περιοχὴ, εἰς τὴν ὁποίαν ἔχει ἰδρυθῆ ἡ Μονὴ—τιμωμένη ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἁγίου Ἀντωνίου καὶ τῆς Ἀναψηλαφήσεως τοῦ Ἀποστόλου Θωμᾶ—εἶναι ἐξόχως κατάλληλος διὰ τὴν ἀνάπτυξιν ἡρέμου μοναστικοῦ βίου. Εὐρίσκειται εἰς τὸ μέσον σχεδὸν τῆς ἀποστάσεως τῶν σημερινῶν χωρίων Βορίζα καὶ Ζαρὸς Καινούργιου, εἰς τὰς κεντρικὰς νοτίους ὑπωρείας τοῦ Ψηλορείτου, ἐπὶ πυκνοφύτου κλιτύος, ἐκ τῆς ὁποίας δύναται νὰ ἀντικρύσῃ κανεὶς μέγα μέρος τῆς πεδιάδος τῆς Μεσσαρίας, τὴν μακρὰν ὄροσειρὰν τῶν Ἀστερουσίων καὶ τὸ Λιβυκὸν πέλαγος. Ἀνατολικῶς καὶ δυτικῶς τοῦ Βροντιοῦ, εἰς μικρὰς ἀποστάσεις, εἶναι ἰδρυμένα πολλὰ ἀρχαιότατα μοναὶ καὶ παρεκκλήσια, τῶν ὁποίων ὁ διασφῶζόμενος τοιχογραφικὸς διάκοσμος καὶ ἐπιγραφαὶ τινες μαρτυροῦν μεγάλην ἄλλοτε ἀκμὴν τοῦ μοναχισμοῦ εἰς τὴν περιοχὴν αὐτήν. Ἐξ αὐτῶν γνωστὰ καὶ παλαιόθεν μαρτυρούμενα εἶναι αἱ μοναὶ Ἁγίου Φανουρίου τοῦ Βαλσαμονέρου¹⁰ καὶ τῆς Παναγίας Καρ-

ρογράφων, πρὸς μελέτην τῆς ἀλληλογραφίας τοῦ Μαργουνοῦ, καθὼς καὶ εἰς τὸν ἀξιότιμον διευθυντὴν τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν κ. Μ. Ι. Μανουσάκην, διὰ τὰς χρησίμους ὑποδείξεις του καὶ τὴν παραχώρησιν τῶν σχετικῶν δελτίων καὶ σημειωμάτων του

⁹⁾ Τὰ ἐγγράφα ταῦτα παρεχώρησεν εἰς ἡμᾶς ὁ μεταφραστὴς τοῦ Ἀρχείου καὶ γνωστὸς ἱστοριοδίφης κ. Νικ. Σταυρινίδης, τὸν ὁποῖον ἐπίσης ἐχαραριστοῦμεν θερμῶς.

¹⁰⁾ Περὶ τῆς μονῆς ταύτης μαρτυροῦνται πολλὰ, ἰδίως διὰ τὴν κατὰ τὴν Ἐνετοκρατίαν ἱστορίαν της. Ἴδε ἐνδεικτικῶς Στ. Ξανθοῦδίδου, Χριστιανικαὶ ἐπιγραφαί..., ἐνθ' ἄνωτ. σσ. 138 - 142. Νικ. Σταυρινίδου, ἐνθ' ἄνωτ., φ. 1516 κέξ (1η - 26η Ἰουν 1937). Charles Astruc. Maxime Margounios et les recueils Parisiens de sa correspondance, Κρητ. Χρον., Γ' (1949), σ. 229, ἀρ. 81 καὶ 82. Βασ. Λαούρδα, Κρητικὰ Παλαιογραφικά, Κρητ. Χρον., Δ' (1950), σ. 235. Μαν. Χατζηδάκη, Τοιχογραφίες...,

διωτίσεως¹¹ ὡς καὶ τὰ μονύδρια καὶ παρεκκλήσια τῆς Παναγίας Μονοχώρου¹², τοῦ Ἁγίου Εὐθυμίου¹³, τοῦ Σταυρωμένου¹⁴ κ. ἄ. Ἐκ τοῦ πλήθους αὐτοῦ τῶν μονῶν καὶ ἐκκλησιῶν, ὡς ἀρχαιότεραι καὶ σπουδαιότεραι θεωροῦνται αἱ καὶ πλησιέστεραι ἀλλήλων μοναὶ Βροντισίου καὶ Βαλσαμονέρου, τὰς ὁποίας ἡ παρὰδοσις φέρει ὡς στενωῶς συνδεδεί-
σας μεταξύ των, τὴν δὲ πρώτην δημιουργηθεῖσαν ἐκ τῆς δευτέρας.

Τίθεται λοιπὸν τὸ ζήτημα τῶν σχέσεων τῶν μονῶν αὐτῶν πρὸς ἀλλήλους καὶ τὸ τῆς τυχὸν ἐξαρτήσεως τῆς μιᾶς ἐκ τῆς ἐτέρας καὶ τῶν μικροτέρων, ἀνωτέρω ἀναφερθεισῶν, ἐκ τῶν δύο μεγαλυτέρων¹⁵. Ὑπάρχει σχετικὴ πρὸς τὸ ζήτημα αὐτὸ εἶδησις εἰς λαϊκὴν παράδοσιν, ἀκουομένην εἰς τὴν περιοχὴν, ὅπου εὐρίσκονται ἰδρυμένοι αἱ μοναὶ. Κατὰ τὴν παράδοσιν αὐτὴν¹⁶ «τὸ Βαλσαμόνερον ὑπῆρξεν ἄλλοτε ἔδρα τῆς Μονῆς, τιμωμένης ἐπ' ὀνόματι τῆς Παναγίας, τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου καὶ τοῦ Ἁγίου Φανουρίου, ἦτο δὲ «κεφαλομονάστηρο» μὲ τὸ Βροντίσι ἐξ-
άρτημά του καὶ μετόχια τὴν Παναγίαν Μονόχωρου, τὴν Παναγίαν Καρδιώτισσαν, ὅπου σφάζεται τὸ αὐτὸ μὲ τὸ τοῦ Βαλσαμονέρου τέμπλον, τὴν Ἁγίαν Παρασκευήν, εἰς τὸ χωρίον Ἀμπελουῆζος Μεσσαρᾶς καὶ μὲ κτήματα εἰς τὸ χωρίον Γαλλιὰ». Τὰ ἐν τῇ παραδόσει ἀναφερόμενα περὶ πολλῶν μετοχιῶν τοῦ Βαλσαμονέρου συμφωνοῦν ἐν μέρει μὲ τὰς πηγὰς τοῦ Τ.Α.Η.¹⁷ καὶ τὸ γεγονὸς τοῦτο προσδίδει ἴσως εἰς αὐτὴν

ἐνθ' ἄνωτ., σ. 72. Ἄλεξ. Κ. Χατζηγάκη, Ἐκκλησίες Κρήτης, Ρέθυμνο 1954, σ. 153 ἀρ. 156. Κ. Δ. Καλοκέρη, Αἱ Βυζαντιναὶ τοιχογραφίαι τῆς Κρήτης, Ἀθῆναι 1957, σ. 37 σημ. 4, σ. 43 ἀρ. 70, σ. 47 ἀρ. 16, σσ. 49-50, σ. 56 ἀρ. 83, κ. λ.

¹¹⁾ Στ. Ξανθοουδίδου, Χριστ. Ἐπιγρ., ἐνθ' ἄνωτ. σ. 147 κέξ. καὶ Κατίννας Τσατσαρωνάκη, Μία ἐκθεσις..., ἐνθ' ἄνωτ. σ. 27.

¹²⁾ Στ. Ξανθοουδίδου, ἐνθ' ἄνωτ. σσ. 135-138 καὶ Κ. Καλοκέρη, ἐνθ' ἄνωτ. σσ. 43, 44 ἀρ. 27, σ. 55 ἀρ. 75 κ. λ.

¹³⁾ Καλοκέρη, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 46 ἀρ. 25.

¹⁴⁾ Μαν. Χατζηδάκη, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 75 καὶ Ἄλ. Χατζηγάκη, Ἐκκλησίες..., ἐνθ' ἄνωτ. σ. 153, ἀρ. 156.

¹⁵⁾ Ἡ Παναγία Μονοχώρου ὑπῆρξεν ἀρχικῶς μετόχιον τοῦ Βαλσαμονέρου, ὡς μαρτυρεῖται εἰς ἔγγραφον τοῦ Τουρκ. Ἀρχ. Ἡερκλ. (τ. 41ος, σ. 152) ἀργότερον δὲ περιῆλθεν εἰς τὴν κυριότητα τοῦ Βροντισίου, πρβλ. καὶ Νικ. Σταυρινίδην, ἐνθ' ἄνωτ., φ. 1504, ἐνθα σημειοῦνται πολλὰ περὶ μετοχιῶν Βαλσαμονέρου. Σχετικὰ μὲ τὰ μετόχια τοῦ Βροντισίου, Ἅγιος Ἀντώνιος, εἰς χωρίον Βρέλι καὶ Ἁγία Παρασκευή, εἰς χωρίον Ἀμπελουῆζος Μεσσαρᾶς εἶναι τὰ ἔγγραφα τοῦ Τ.Α.Η. ἐν τ. 3φ σσ. 85 καὶ 156 καὶ τ. 4φ, σ. 395.

¹⁶⁾ Τὴν παράδοσιν κατέγραψεν, ἐκ στόματος Κ. Νικολακάκη, ἐκ τοῦ χωρίου Γαλλιὰ Καινούργιου, ὁ γνωστὸς μεσαιωνοδίφης κ. Στέργιος Σπανάκης.

¹⁷⁾ Περὶ τῆς Μονῆς, τιμωμένης ἐπ' ὀνόματι τῆς Παναγίας, ἴδε καὶ Βασ. Λαοῦρδα, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 235. Περὶ τοῦ Μονόχωρου, ὡς μετοχίου τοῦ Βαλσαμονέρου, ἴδε ἀνωτέρω σημ. 15. Περὶ δὲ τῶν ἄλλων κτημάτων τῆς Μονῆς ἴδε

σχετικὴν ἀξιολογίαν. Τὰ ἀναφερόμενα ὁμῶς περὶ Βροντισίου δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξελεγχθοῦν περαιτέρω καὶ νὰ τεκμηριωθοῦν ἄλλοθεν.

Σχετικῆ, ἀλλ' ἀνακρίβωτος, εἶναι ἐτέρα πληροφορία, συμφώνως πρὸς τὴν ὁποίαν ἐν τῷ ἐν Ἡρακλείῳ Σιναϊτικῷ Μετοχίῳ τοῦ Ἁγίου Ματθαίου φυλάσσεται ἔγγραφο¹⁸, ἀναφέρον, ὅτι ἡ μονὴ Ἁγίου Φανουρίου τοῦ Βαλσαμονέρου ἰδρύθη ὑπὸ μοναχῶν ἐλθόντων ἐκ Ρόδου ἢ δὲ μονῆ Βροντισίου ὑπῆρξε μετόχιόν της. Τὸ χειρόγραφο δὲν ἠδυνήθημεν νὰ ἴδωμεν, παρὰ τὰς προσπάθειάς μας, ἀρνηθέντος τοῦ σημερινοῦ ἐφημερίου τοῦ Ἁγίου Ματθαίου τὴν ὑπαρξίν χειρογράφων εἰς τὴν βιβλιοθήκην τοῦ εἰρημένου μετοχίου¹⁹.

Τούτων οὕτως ἢ ἄλλως ἐχόντων, ἡ μελέτη τοῦ τοιχογραφικοῦ κυρίως διακόσμου καὶ τῶν κτηριακῶν ὑπολειμμάτων τῶν δύο μονῶν ἀποδεικνύει τὴν ὑπαρξίν καὶ τὴν λειτουργίαν ἀμφοτέρων ἤδη κατὰ τὸν 14ον αἰ.²⁰, παραλλήλως δὲ αἱ ἔγγραφοι περὶ αὐτῶν μαρτυραὶ ἐμφανίζονται μόλις μετὰ τὸ 1400, ἀναφερόμεναι κυρίως εἰς τὴν ἀκμὴν τοῦ Βαλσαμονέρου καὶ ἀπλῶς πληροφοροῦσαι περὶ τῆς υπάρξεως τοῦ Βροντισίου. Οὕτω ἐκ τῶν ἐπιγραφικῶν χαραγμάτων εἰς κτηριακὰ ὑπολείμματα τοῦ Ἁγίου Φανουρίου μανθάνομεν περὶ ἀλλεπαλλήλων οἰκοδομήσεων καὶ ἀνακαινίσεων τῶν ναῶν εἰς τὸ Βαλσαμόνερον κατὰ τὰ ἔτη 1404, 1407, 1426, 1428, 1431²¹. Τὰ χαράγματα αὐτά, μετὰ χρονο-

καὶ Νικ. Σταυρινίδου, ἐφημ. «Δραῖσις» 25ης καὶ 26ης Ἰουνίου 1937, πρβλ. καὶ Ἀχιλλ. Α. Κύρου, Οἱ Ἕλληνες τῆς Ἀναγεννήσεως καὶ ὁ Δομῆνικος Θεοτοκόπουλος, Ἀθῆναι 1938, σ. 372.

¹⁸) Τὴν πληροφορίαν ἔδωκεν εἰς ἡμᾶς ὁ Σιναϊτικὸς πατὴρ Θεόδωρος Τζεδάκης, ὁ ὅποιος βεβαίωσι ὅτι εἶδε καὶ ἀνέγνωσε τὸ χειρόγραφο.

¹⁹) Ἄγνωστον εἶναι διὰ ποίους λόγους ὁ ἐφημέριος τοῦ μετοχίου ὑποστηρίζει, ὅτι ἅπαντα τὰ χειρόγραφα τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Ἁγίου Ματθαίου κατεστράφησαν κατὰ τὴν Γερμανικὴν εἰσβολὴν εἰς Ἡράκλειον, ἐνῶ καὶ μεταπολεμικῶς εὐρέθησαν καὶ ἐξεδόθησαν ἐκκλησιαστικὰ ἔγγραφα ἐξ αὐτῆς, πρβλ. Νικ. Ε. Ζευγαδάκη, Δύο Πατριαρχικὰ Σιγίλλια, Κρητ. Χρον. Β' (1948), σσ. 507 - 520.

²⁰) Μαν. Χατζηδάκη, Τοιχογραφίες..., ἐνθ' ἄνωτ. σσ. 71, 80, 86 - 89. Περὶ ἀρχικοῦ ναοῦ αὐτόθι σ. 72 πρβλ. καὶ Ξανθοῦδίδην, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 143. Περὶ Βαλσαμονέρου ἴδε ἀμφότερα τὰ ἔργα Χατζηδάκη, καὶ Ξανθοῦδ., σσ. 138 - 142.

²¹) Ξανθοῦδίδου, αὐτόθι καὶ G. Gerola Monumenti, τ. 2ος σσ. 300, 306. Ὁ Ν. Δ. Καλογερόπουλος ἀναφέρει ὅτι ἀνέγνωσε εἰς Βαλσαμόνερον ἐπιγραφὴν τοῦ ἔτους 1332, (ἴδε Ἀχ. Κύρου, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 372). Δὲν λαμβάνομεν ὑπ' ὄψιν τὴν πληροφορίαν αὐτὴν ἀφοῦ ἔχει ἀποδειχθῆ ὅτι ὅσα ὑπεστήριξε ὁ Καλογερόπουλος ἦσαν ἐν τῷ συνόλω των ἀβάσιμα· σχετικῶς ἴδε Ν. Β. Τωμαδάκη, βιβλιοκρισίαν τοῦ βιβλ. Ἀχιλλ. Α. Κύρου, Οἱ Ἕλληνες τῆς Ἀναγεννήσεως κ.λ. κ.λ., ΕΕΚΣ, 1 (1938) σ. 580.

λογιῶν, συνεχίζονται μέχρι τοῦ ἔτους 1616, παράλληλοι δὲ ἔγγραφοι μαρτυρίαί τῶν χρόνων αὐτῶν περὶ τῆς Μονῆς²² πιστοποιοῦν μεγάλην αὐτῆς ἀκμὴν μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 16ου αἰ., ὥστε πλέον ἀρχίζει νὰ παρακμάζη. Ἀντιθέτως αἱ περὶ Βροντισίου εἰδήσεις μέχρι τοῦ ἔτους 1572 εἶναι ἐλάχισται. Ὁ Gerola, γράφων περὶ τῆς μνημειώδους μαρμαρίνης κρήνης τοῦ προαυλίου τῆς Μονῆς, ἀποφαίνεται «*Malgrado i gravissimi guasti cui andò soggetta, essa mostra che il suo artefice, certamente cinquecentesco, sapeva usare lo scalpello con valentia non comune nell' isola*»²³. Ἡ διαπίστωση αὐτῆ τοῦ Gerola δύναται νὰ ἀποτελέσῃ σοβαρὰν ἔνδειξιν ἀκμῆς τῆς Μονῆς ἤδη κατὰ τὸν 15ον αἰ. Τὴν πρώτην ὅμως καὶ μοναδικὴν ἴσως, κατὰ τὴν περίοδον αὐτήν, ἔγγραφον περὶ Βροντισίου μαρτυρίαν εὐρίσκομεν εἰς σημειώμα ἱερομονάχου τινὸς Ἰωσήφ Φλεβοτόμου, γράφαντος κατὰ τὸ ἔτος 1473 ἐπὶ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 482 (117) κώδικος τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Μονῆς τοῦ Σινᾶ «...καὶ τὸν καιρὸν ὅπου ἐξόρισεν ἡ ἀφεντία τῶν Βεναιτικῶν τοὺς πνευματικοὺς πατέρας ἐκ τῆς νήσου Κρήτης ἐν τῷ ,ςϞδς' (6976 = 1468) μηνὶ αὐγούστῳ ἐξῆλθεν καὶ ὁ ἐν ὀσιωτάτοις καὶ πνευματικοῖς πατράσι παπᾶς κῆρ Νίλων ὁ Καλουνάς ἐκ τὸν ἅγιον Ἀντωνιον τῷ Βροντήσῃ ἐκ τὴν Κρήτην καὶ ἐπέρασεν εἰς τὴν Κορώνην εἰς τὸ Νησίον ὀνόματι Πηγανοῦσαν...» καὶ κατωτέρω «...καὶ ἐπαρέλαβα τὸ ἰοιοῦτον βιβλίον ὡς ἴδιόν μου. Μηνὶ νοεμβρίῳ ἰδ' ἡμέρα ἐπὶ τοῦ ,ςϞδβ' (6982 = 1473)²⁴. Ἡ ἐνδιαφέρουσα ἡμᾶς ἐνταῦθα

²²) Ἴδε Charles Astruc καὶ Βασ. Λαοῦρδαν, ἐνθ' ἄνωτ.

²³) Monumenti..., 4 (1932 - 1940), σσ, 73 - 74 πρβλ. καὶ Ξανθοῦδ ἐνθ' ἄνωτ. σ 142.

²⁴) Ἴδε V. Benesevic, Catalogus codicum manuseriptorum Graecorum, qui in Monasterio Sanctae Catharinae in Monte Sina asservantur, τ. 1ος, Petropoli 1911, σ. 268, Νο 482 (117), ἀρ. 7. Τὴν ἐνθύμησιν παρέχονεν ὀλόκληρον: «Ἐνθύμησιν πιδ ἐγὼ Ἰωσήφ τάχα δὲ καὶ ἱερομόναχος γάινημα καὶ θέμα τῆς πόλεως Μηζηθρά ὁ κατακόσμον Ἰωάννης ὁ Φλαιβοτόμος νιὸς ἠγγάνων Τιμοθέου τοῦ Φλαιβοτόμου περὶ τῆς ἁγίας βίβλου ταύτης. τὸ πῶς ὑπάρχει ἡμέτερον ἦγον πατρογονικόθεν μου· καὶ ἐξοδίασα. καὶ ἐκοπίασα καὶ εἴφερα το εἰς τὴν Κορώνην καὶ μὲ ἔιερα βιβλία διάφορα. τὸν καιρὸν διαν ἐπίγειν ὁ οἰνιδρος Σιγισμούντος με τὰ φουσάτα τῶν Βεναιτικῶν εἰς τὸν Μηζηθράν· καὶ τὸν καιρὸν ὅπου ἐξόρισεν ἡ ἀφεντία τῶν Βεναιτικῶν τοὺς πνευματικοὺς πατέρας ἐκ τῆς νήσου Κρήτης ἐν τῷ ,ςϞδς' (6976=1468) μηνὶ αὐγούστῳ, ἐξῆλθεν καὶ ὁ ἐν ὀσιωτάτοις καὶ πνευματικοῖς πατράσι παπᾶς κῆρ Νίλων ὁ Καλουνάς ἐκ τὸν ἅγιον Ἀντωνιον τῷ Βροντήσῃ ἐκ τὴν Κρήτην καὶ ἐπέρασεν εἰς τὴν Κορώνην εἰς τὸ νησίον ὀνόματι Πηγανοῦσαν. Καὶ ἐγόρασεν τὴν παροῦσαν βίβλον ὁ ἄνωθεν εἰρημένος παπᾶς κῆρ Νίλων· μὴ ἐξεύρων δι ὑπάρχει ἡμέτερον· διὰ δουκάτα β'. ἦγον δύο δουκάτα βενέτικα. καὶ μὴ ἐξεύρων ὁ θεῖος μου ὁ παπᾶς κῆρ Παῦλος ὁ Φλαιβοτόμος καὶ διδάσκαλος τοῦ ἁγίου εὐαγγελίου τὸ ποῦ εὐρίσκομαι, ἐπώησεν τὴν βίβλον μου ταύ-

χρονολογία εἶναι ἡ πρώτη (1468), ἡ ἀναφερομένη εἰς τὴν ἑξορίαν τοῦ εἰρημένου ἱερομονάχου Βροντισίου «παπα κῦρ Νείλου Καλοσυνᾶ», τοῦ ὁποίου ἀναφέρεται καὶ ὁ θάνατος, λαβὼν χώραν μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1468 - 1473, καθὼς ἐμφαίνεται ἐκ τῆς ἐνθυμήσεως, τὴν ὁποίαν παραθέτομεν ὀλόκληρον ἐν ὑποσημειώσει. Ὑπὸ τὸ ὄνομα Καλοσυνᾶς, ἐκτὸς τοῦ ἀναφερομένου ἀδελφοῦ τοῦ παπα Νείλου «κυροῦ Μακαρίου (Καλοσυνᾶ)», γνωρίζομεν πολλοὺς πνευματικοὺς ἄνδρας μαρτυρουμένους ἤδη ἀπὸ τοῦ ἔτους 1299 εἰς πλεῖστα κείμενα²⁵.

Ἐτέραν εἰδήσιν περὶ Βροντισίου κατὰ τὸν αἰῶνα αὐτὸν καὶ κατὰ τὰ πρῶτα τρία τέταρτα σχεδὸν τοῦ ἐπομένου (16ου) αἰῶνος δὲν γνωρίζομεν, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ Βαλασαμόνερον, τὸ ὁποῖον, ὡς εἴπομεν, μαρτυρεῖται πολλαχόθεν κατὰ τὴν περίοδον αὐτήν, ὅχι ὁμως καὶ μετὰ τὸ 1600, ὅτε αἱ περὶ αὐτοῦ εἰδήσεις εἶναι ἀραιότεραι. Τοῦτο ἴσως εἶναι ἐνδεικτικὸν τῆς μετὰ τὸ τέλος τοῦ 16ου αἰ. παρακμῆς τοῦ Βαλασαμόνερου ἀφ' ἑνός, καὶ ἀφ' ἑτέρου ἐνδυναμώσεως τοῦ Βροντισίου καὶ συγκεντρώσεως ὑπ' αὐτὸ τῆς ἐκκλησιαστικῆς δυνάμεως τῆς περιοχῆς.

την' και ἐγὼ εὗρισκόμενος εἰς τὸ ἅγιον ὄρος τοῦ Σινᾶ εἶχα μεγάλην δίψαν περὶ τῆς βίβλου ταύτης. και ἐμήνυσα εἰς τὴν Κρήτην περὶ τοῦτου πολάκις' και ἔμαθα τὸ πῶς εὗρίσκειται εἰς τὰς χεῖρας τοῦ παπα κῦρ Νίλου τοῦ Καλοσυνᾶ' και ἐπαρεκάλεσα τὸν ἅγιον οἰκονόμον τῆς ἁγίας Αἰκατερίνας τῶν σιναιτῶν κῦρ Λαυρεντίον τὸν καλοτάριον εἰς τὸ νὰ ἐξαῖδοράμη νὰ μοῦ ἐπάρη τὴν βίβλον ταύτην' ὅμως δὲ ἐξέδραμεν μετὰ σπουδῆς και ἤρξεν τὴν βίβλον ταύτην εἰς τὰς χεῖρας τοῦ παπα κῦρ Νίλου' και οὐδὲν ἔσωσεν νὰ τὴν ἐπάρι τὴν δέλιον ταύτην, διότι ἐκοιμήθη ὁ ἅγιος ὁ κῦρ Νίλος' ὅμως δὲ ἔμεινεν τὸ παρὸν βιβλίον εἰς τὰς χεῖρας τοῦ ἀδελφοῦ του κυροῦ Μακαρίου (Καλοσυνᾶ). και ἔδωκέν το εἰς τὰς χεῖρας τοῦ κῦρ Λαυρεντίου τοῦ οἰκονόμου διὰ δουκάτια δ'. και οἴφερέν το ὁ κῦρ Πέτρος Λυβηανός μετὰ τοῦ κῦρ Μαλαχία τοῦ Ταγράδου εἰς τοῦ Σινᾶ. και εὐρέθην και ἐγὼ ὁ ἀνωθεν εἰρημένος παπᾶς Ἰωσήφ ὁ Φλαιβιτόμος' μετὰ τοῦ ἁγίου τοῦ καθηγουμένου τοῦ ἁγίου ὄρους Σινᾶ παπα κῦρ Μακαρίου. και ἄλλων ἀδελφῶν ε'. εἰς τὸ κάριος και ἐπαρέλαβα τὸ τοιοῦτον βιβλίον ὡς ἴδιόν μου. Μηνὶ νοεμβρίῳ ἰδ' ἡμέρα ε' τοῦ ,ϷϷπβ' (6982 = 1473).

²⁵ Περὶ τῶν ἀναφερομένων εἰς τὴν συνθήκην Ἐνετῶν - Καλλέργη (1299) ἴδε Κ. Μέρτζιου, Κρητ. Χρον., Γ' (1949), σσ. 278, 282. Κωδικογράφους ὑπὸ τὸ αὐτὸ ἐπώνυμον Καλοσυνᾶ ἴδε παρὰ Μ. Vogel - Vict. Gardthausen, Die griechischen Schreiber..., Leipzig 1909, σσ. 37 - 38 καὶ 173. Πέντε μέλη τῆς οἰκογενείας ἴδε καὶ παρὰ Βασ. Λαοῦρδα, Κρητ. Χρον., Δ' (1950), σ. 251, περὶ δὲ τοῦ ἱατροῦ καὶ κωδικογράφου ἐν Τολέδῳ Ἀντωνίου Καλοσυνᾶ ἴδε Ἀχιλλ. Κύρου, Οἱ Ἑλληνικοὶ τῆς Ἀναγεννήσεως..., ἐνθ' ἀνωτ., σσ. 349 - 350. Εἰς ἔγγραφο τοῦ Τ. Α. Η. τοῦ ἔτους 1658 (τ. 1ος, σ. 72, ἀριθ. μεταφρ. 129, σ. 67) εὔρομεν τὸ ὄνομα «Παπα Μαθιὸς Καλοσύνης ἐκ τοῦ χωρίου Κυργιάννα», ὅπερ προσθετέον εἰς τὰ γνωστά ἤδη πρόσωπα ὑπὸ τὸ ὄνομα Καλοσυνᾶς.

Αἱ πρὸς τοῦτο ἄλλως τε συνθῆκαι τῆς ἐποχῆς ἦσαν κατάλληλοι. Ἦδη ἀπὸ τοῦ τελευταίου τετάρτου τοῦ 16^{ου} αἰ. ἤρχετο μία νέα περίοδος, διὰ τὸν ὀρθόδοξον κλῆρον τῆς Ἑνετοκρατουμένης νήσου. Νέαι μοναὶ ἰδρύοντο, πολλαὶ παλαιότεραι ἀνεξωογονοῦντο καὶ ἐξειλίσσοντο εἰς μεγάλη ἐκκλησιαστικὰ κέντρα καὶ ὁ μοναχισμὸς ἐγνώριζε νέαν ἀκμὴν²⁶, ἀπέκτα ἰσχὺν καὶ ἀνεδείκνυε μεγάλους ἱεράρχας καταλαμβάνοντας ὑψηλὰς ἐκκλησιαστικὰς θέσεις. Κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν τοῦ θρησκευτικοῦ ὄργανοῦ πολλαὶ παλαιαὶ μοναὶ, παρεκκλήσια καὶ μονύδρια ὑπήγοντο ὑπὸ μίαν, πολλακίς νεωτέραν, μεγάλην καὶ πλουσίαν, ἡ ὁποία καθίστατο οὕτω ἐκκλησιαστικὸν καὶ πνευματικὸν κέντρον τῆς περιοχῆς, ἔνθα ἦτο ἰδρυμένη²⁷. Τοῦτ' αὐτὸ συνέβη προφανῶς καὶ εἰς τὴν ἄνω, πρὸς βορρᾶν, περιοχὴν τῆς ἐπαρχίας Καινούργιου, ἔνθα πολλαὶ μονύδρια καὶ παρεκκλήσια συναφίσθησαν περὶ τὸ Βροντίσι²⁸, τὸ ὁποῖον ἀπέβη κατὰ τοὺς χρόνους αὐτοὺς τὸ πνευματικὸν κέντρον τῆς περιοχῆς.

B'

ΟΙ ΗΓΟΥΜΕΝΟΙ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ ΒΡΟΝΤΙΣΙΟΥ

ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ ΤΣΑΓΚΑΡΟΠΟΥΛΟΣ - ΛΑΥΡΕΝΤΙΟΣ ΜΑΡΙΝΟΣ
ΚΑΙ Η ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ ΑΥΤΟΥ

1. Γεράσιμος Τσαγκαρόπουλος, 18η Φεβρουαρίου 1572.

Ὁ Γεράσιμος Τσαγκαρόπουλος, ἄγνωστος ἄλλοθεν, μαρτυρεῖται ὡς ἡγούμενος τῆς Μονῆς κατὰ τὴν 18ην Φεβρουαρίου 1572 εἰς ἔγγραφον

²⁶⁾ Στ. Ξανθοῦ διδου, Κρητικὰ συμβόλαια ἐκ τῆς Ἑνετοκρατίας, Χριστιαν. Κρήτη, 1 (1912), σσ. 4 καὶ 6. Τοῦ ἰδίου, Δύο νέα βιβλία περὶ τῆς Ἑκκλησίας τῆς Κρήτης ἐπὶ Ἑνετοκρατίας, Χριστ. Κρήτη, 2 (1914), σσ. 282-283. G. Gerola, Monumenti..., 3 (1917), σ. 157 κέξ. Νικ. Β. Τωμαδάκη, Ἀνέκδοτοι ἐπιστολαὶ Μελετίου τοῦ Πηγῶ πρὸς τὴν Ἱερὰν Μονὴν τοῦ Γδερνέττου, Κρητ. Χρον., Ε' (1951), σ. 264 σημ. 3 καὶ 4. Τοῦ ἰδίου, Ἰπλόλυτος Χίου ὁ Κρής, Κρητ. Χρον., Ζ' (1953), σ. 38.

²⁷⁾ Ἐνδεικτικῶς ἀναφέρομεν τὴν μονὴν Ἀρετίου, ἡ ὁποία *«ἠνύπησεν ἐπ' ὄλιγον καὶ ἐπτά μονύδρια προστέθησαν εἰς αὐτήν»*, ἴδε Ξανθοῦ διδου, Κρητ. συμβόλαια..., ἔνθ' ἄνωτ., σ. 6, ἴδε ἐπίσης, περὶ συγκεντρώσεως τῆς δυνάμεως μονῶν ὑπὸ μίαν, Ν. Β. Τωμαδάκη, Ἡ Ἱερὰ Μονὴ τῆς Ἁγίας Τριάδος τῶν Τσαγκαρόλων ἐν Ἀκρωτηρίῳ Μελέχα Κρήτης, ΕΕΒΣ, 9 (1932), σ. 298 καὶ 299.

²⁸⁾ Ἴδε περὶ μετοχῶν τοῦ Βροντισίου ἄνωτέρω σημ. 15. πρβλ. καὶ τὰ ἀναφερόμενα ὑπὸ Ν. Σταυρινίδου (ἔνθ' ἄνωτ. φ. 1501 24ης Μαΐου 1937) τρία μετόχια τῆς Μονῆς. Εἰς ἐνθύμησιν τοῦ ὑπ' ἀριθ. 85 κώδικος (βλ. Φ. 79β) τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν, εὐρίσκομεν καὶ τὸν «Σταυρωμένον» (ἴδε ἡμετέραν σημ. 14 ἄνωτέρω) ὡς παρεκκλήσιον τοῦ Βροντισίου, ἔνθα, κατὰ τὴν

ἀποκείμενον εις τὸ ἀρχεῖον τοῦ Δούκα τῆς Κρήτης ἐν Ἑνετίᾳ²⁹. Εἰς ὅσα εἶναι γνωστὰ περὶ τῆς οἰκογενείας τῶν Τσαγκαροπούλων³⁰ προσθετέα καὶ τὰ ἐξῆς στοιχεῖα, προερχόμενα ἐκ περιληπτικῆς μεταφράσεως τοῦ ἐν τ. 4ω, σ. 36 (ἀριθμ. μετφρ. 633, σ. 211) ἐγγράφου τοῦ Τ.Α.Η.:

«*Ἡ Ἀνεζίνα, τὸ γένος Μανιοῦ, κάτοικος τοῦ Μετοχίου Τσαγκαροπουλιανὰ, ὑπαγομένου εἰς τὸ χωρίον Ἀξέντι τῆς Ἐπαρχίας Μονοφατίου, διαμερίσματος Χάνδακος, δηλοῖ, ὅτι ἔλαβεν ἀνελλιπῶς παρά τινος Γεωργίου γόσσα ἀσλάνια 100, ἅτινα τῷ εἶχε δώσει ὡς δάνειον (χρονολ. 1672).*

Ἐπισημαίνονται οἱ Μάξιμος Τσαγκαρόπουλος, υἱὸς Μιχαῆλ, Παπᾶ Θαλασσινός, υἱὸς Ἐμμανουήλ».

Τὸ ἀναφερόμενον χωρίον Ἀξέντι (= Αὔξεντη, τοῦ Αὔξεντίου) μαρτυρεῖται ἤδη ἀπὸ τοῦ 15ου αἰ., διεσώθησαν δὲ ἐν αὐτῷ πλεῖστοι ἐπιγραφαὶ τῶν χρόνων τῆς Ἑνετοκρατίας³¹. Παρὰ τὸ μετόχιον Τσαγα-

ἐνθύμησιν, ἐτάφη ὁ ἡγούμενος τῆς Μονῆς Μητροφάνης Δέσσος. (Ἴδε περιγραφήν τοῦ κώδικος ὑπὸ Δημ. Ι. Πάλλα εἰς Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher, τ. 11 (1934/5), σ. 337η = Πρακτικὰ τῆς ἐν Ἀθήναις Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, περίοδ. Γ', τ. 2 (1936) σ. κ').

²⁹) Κ. Δ. Μέρετζιου, Θωμᾶς Φλαγγίνης... ἐνθ' ἄνωτ., σ. 32, σημ. 1.

³⁰) Ἴδε Μ. Vogel - V. Gardthausen, ἐνθ' ἄνωτ. σσ. 84 - 85 ἐνθα ἀναφέρεται «*Γεώργιος ἐλάχιςτος ἱερεὺς ὁ Τσαγκαρόπουλος, Κρής τὸ γένος, οἰκίτης τῆς [ἁγίας] Αἰκατερίνης [τῶν Σιναιτίων]*» κωδικογράφος, γράψας κατὰ τὰ ἔτη 1457, 1461, 1463...1472. Γνωστὸς ἐπίσης ἐξ ἐγγράφου εἶναι «ὁ Πέτρος Τσαγκαρόπουλος, πρωτοπαπᾶς Ρεθύμνης μὴ ἀρεστός εἰς τοὺς Ἑνετούς 1461» (ἴδε Ν. Β. Τωμαδάκης, Ἐπίμετρον περὶ Μελετιοῦ τοῦ Πηγᾶ, Κρητ. Χρον., Ε' (1951), σ. 330). Εἰς τὴν παρὰ Τρίναν ἀπογραφὴν τῆς Κρήτης (1644) ἀναφέρονται Τσαγκαρόπουλοι nobiles cretenses καὶ cittadini εἰς Χάνδακα καὶ cittadini εἰς Χανιά. (ἴδε Μ. Ι. Μανούσκακα, Ἡ παρὰ Τρίναν ἀπογραφή τῆς Κρήτης (1644) Κρητ. Χρον., Γ' (1949), σσ. 49, 51, 54).

Μεταξὺ τῶν εἰς Ζάκυνθον Κρητῶν προσφύγων ὑπάρχει καὶ Marietta Zancaropula, (ἴδε Κ. Δ. Μέρετζιου, Δύο κατάλογοι τῶν ἐν Κερκύρα καὶ Ζακύνθῳ Κρητῶν προσφύγων, Κρητ. Χρον., Ε' (1951) σ. 28). Ἴσως ἐκ τῶν Τσαγκαροπούλων, οἱ ὅποιοι προσέφυγον εἰς Ζάκυνθον εἰς εἶναι καὶ ὁ ἀναφερόμενος ὡς ἐπιμεληθεὶς ἔκδοσιν τῆς «Κλίμακος» ἐν ἔτει 1693, «*Ἀθανάσιος ἱερομόναχος Τσαγκαρόπουλος, ὁ ἐκ Ζακίνθου*» (ἴδε Α. Ξυγυποπούλου, Ὁ Ἅγιος Γοβδελαῆς τοῦ Ἐμμ. Ζάνε, Κρητ. Χρον. Α' (1947), σ. 479 σημ. 30). Εἰς ἐγγράφον τοῦ Τ.Α.Η. τοῦ ἔτους 1671 ἀναφέρεται «...ἐκεῖθεν διὰ τοῦ δρόμου φθάνομεν ἄνωθεν τοῦ μετοχίου Πορτί τοῦ φόρου ὑποτελοῦς Τσαγκαροπούλου» (Γρηγ. Μιχ. Σηφάκη, Τουρκικὸ ἐγγράφο τοῦ 1671, Κρητ. Χρον. Ι' (1956), σ. 298 καὶ σημ. 32).

³¹) Πρβλ. Ξανθοειδίδη, ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 149 - 150 καὶ Vogel - Gardthausen, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 200, ὅπου ἀναφέρεται «*Ἰωάννης ὁ Ταβου*

καροπουλιανὰ τοῦ χωρίου Ἀξέντι συναντιῶμεν ἕτερον «μετόχιον Πορτὶ τοῦ φόρου ὑποτελοῦς Τσαγκαροπούλου»³².

Τὸ «Πορτὶ» τοῦτο εἶναι τοπωνύμιον τοῦ χωρίου Ἀγία Βαρθύρα τῆς Ἐπαρχίας Μονοφατισίου, ἢ δ' ἀπόστασις, ἢ ὁποία χωρίζει τὸ χωρίον τοῦτο ἀπὸ τῶν Ἀξέντι εἶναι μικρά. Οἱ κάτοχοι τῶν δύο μετοχίων προέρχονται προφανῶς ἐκ τοῦ αὐτοῦ κλάδου τῆς οἰκογενείας τῶν Τσαγκαροπούλων, οἱ ὅποιοι κατόικουν εἰς τὴν περιόχην αὐτὴν τῆς Κεντρικῆς Κρήτης.

2. Λαυρέντιος Μαρίνος 1593 - 1616.

Τὸν Λαυρέντιον Μαρίνον³³ γνωρίζομεν κυρίως ἐκ τῆς ἀλληλογραφίας του μετὰ πολλῶν ἐκκλησιαστικῶν προσωπικοτήτων τοῦ τέλους τοῦ 16ου καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 17ου αἰ., μεταξὺ τῶν ὁποίων συγκαταλέγονται ὁ Μάξιμος Μαργούνης (1549 - 1602), ὁ Μελέτιος Πηγᾶς (1549 - 1601), ὁ Κύριλλος Λούκαρις (1572 - 1638) κ. ἄ.

Πρώτην μνεΐαν³⁴ περὶ τοῦ ἡγουμένου τοῦ Βροντισίου εὐρίσκομεν εἰς ἐπιστολὴν Νικολάου τοῦ Ροδίου, ἱερέως, ἀπευθυνομένην πρὸς Γαβριὴλ τὸν Σεβήθρον, διαμένοντα ἐν Ἑνετίᾳ, ἐν ἔτει 1584 καὶ ἀναφέρουσαν «καὶ γὰρ διὰ γραμμάτων, ὡς ἔοικα, τοῦ ἐν ἱερομονάχοις ὁσιότητου κυρίου Λαυρεντίου τοῦ Μαρίνου ἔργων, ὡς τινες... κακῶς σοι κατήγγειλάν μου, ἐφ' ᾧτε καλύσωσιν ἴσως ἢ καὶ τέλεον ἀπαλείψωσι τὴν πρὸς ἡμᾶς σου σχετικὴν εὐνοϊαν...»³⁵. Ἐτέραν μνεΐαν περὶ Λαυρεντίου Μαρίνου εὐρίσκομεν εἰς ἐπιστολὴν τοῦ ἱερομονάχου Λεοντίου [Εὐστρατίου τοῦ Κυπρίου], γράφοντος ἐκ Βιέννης τὴν 16ην Φεβρ.

λάριος ὁ τοῦ Χανδάκης Κρήτης ἐκ χωρίου Ἀξέντιου» γράφας κατὰ τὰ ἔτη 1440, 1449, 1451.

³² Ἰδε Γ' ρ. Μ. Σηφάκη, ἐνθ' ἄνωτ.

³³ Προέρχεται καὶ οὗτος ἐξ οἰκογενείας λίαν γνωστῆς ἐν Κρήτῃ, τὸ δ' ἐπίνομον αὐτοῦ, ἐνετικῆς προελεύσεως, εἶναι τὸ Μαρίνο - Μαρίνο > Μαρίνος - Μαρής, πρβλ. Quirip > Κουρίνος - Κουρής, περὶ τῶν ὁποίων ἴδε Ν. Μ. Παναγιωτάκη, Τὸ τοπωνύμιον Πελεκαινα, περ. Κρητικὴ Ἑστία, τεύχ. 33 - 34 (Ν/βριος - Δ/βριος 1952), σ. 67.

³⁴ Τὴν 13ην Ἰουνίου 1572 ἀπευθύνει ἐπιστολὴν «Γῶ ἐλλαβεστάτῳ ἱερομονάχῳ καὶ ὡς ἐν Κυρίῳ ἀδελφῶ κυρίῳ Γαβριήλῳ τῷ Τρυφῶνι Νικόλαος ὁ Μαρίνος». Τὸν Νικόλαον τοῦτον δὲν γνωρίζομεν ἄλλοθεν. Ἴσως πρόκειται περὶ τοῦ κατὰ κόσμον ὀνόματος τοῦ Λαυρεντίου. Τὴν ἐπιστολὴν ἴδε παρὰ Ιο. Ι. Lamius, Deliciae eruditorum seu veterum ἀνεκδότων opusculorum collectanea—[vol. XV: Gabrielis Severi et aliorum Graecorum recentiorum epistolae]—Florentiae MDCCCLIV, σ. 140.

³⁵ Τὴν ἐπιστολὴν ἴδε παρὰ Ιο. Lamius, ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 72 - 74.

1589 πρὸς τὸν ἐν Ἑνετίᾳ ἐφημέριον τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Διονύσιου τὸν Κατηλιανὸν «...προσαγορεύσας μοι οἰκείως τὸν λογιώτατον κύριον ἐν ἱερομονάχοις Λαυρέντιον τὸν Μαρίνον⁸⁶».

Ἐκ τῆς ἐπιστολῆς αὐτῆς μανθάνομεν τὸ πρῶτον περὶ διαμονῆς τοῦ Λαυρεντίου Μαρίνου εἰς Ἑνετίαν. Ἡ εἵδησις ἐπιβεβαιουῦται καὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Διονυσίου Κατηλιανοῦ γράφοντος ἐξ Ἑνετίας, ἀχρονο-λόγητον ὅμως ἐπιστολὴν, πρὸς τὸν Λαυρέντιον «ἀφ' ἧς ἀπεδήμησας, τῇ τὸν φίλιον, ὑπερφυᾶ τὴν καρδίαν δέδηγμασι...»⁸⁷. Τὴν διαμονὴν τοῦ Λαυρεντίου εἰς Ἑνετίαν πρέπει νὰ θεωρήσωμεν ὡς βεβαίαν καὶ κατὰ τὸ ἔτος 1584 (3ῆ Σεπτ.) ὅτε ἔγραφεν ὁ ἀνωτέρω μνημονευθεὶς Νικόλαος ὁ Ρόδιος πρὸς Γαβριὴλ Σεβῆρον. Εἶναι φυσικὸν νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι «τὰ γράμματα... τοῦ ἐν ἱερομονάχοις δσιωτάτου κυρίου Λαυρεντίου» ἐγράφησαν διατρίβοντος αὐτοῦ εἰς Ἑνετίαν καὶ οὕτω μόνον ὄντος εἰς θέσιν νὰ πληροφορησῆ τὸν Νικόλαον τὸν Ρόδιον περὶ τῶν συκοφαν-τιῶν, αἱ ὅπουται ἐξυφαίνοντο ἐναντίον του. Ὁ Λαυρέντιος πάντως ἀνεχώρησεν ἐξ Ἑνετίας πρὸ τοῦ 1590 ἢ καὶ κατὰ τὸ ἔτος αὐτό, ὡς ἐμφαίνεται ἐξ ἐτέρας ἐπιστολῆς τοῦ αὐτοῦ Διονυσίου τοῦ Κατηλιανοῦ γράψαντος «Ἐξ Ἑνετιῶν, ἀφ' ἧς (= 1590)». «Ὅδ' μόνον τοὺς παρόντας τῶν φίλων ἢ εἰλικρινῆς φιλία ἀγαπᾷ, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἀπόντας παροτρύνουσα ἀλλήλους ποθεῖσθαι, καὶ τοι δεῖγμα ταύτης τὸ γράφειν συνεχῶς, ὅπερ ὅσον ἂν συνεχέστερον ποιῆς, τοσοῦτο πλέω ἡμῖν χαριῆς»⁸⁸. Βάσει τῆς ἐπιστολῆς ταύτης δυνάμεθα νὰ χρονολογήσωμεν τὴν προηγουμένην τοῦ Διονυσίου Κατηλιανοῦ πρὸς τὸν Λαυρέντιον, τὴν δημοσιευθεῖσαν ἄνευ χρονολογίας. Ἡ ἐν λόγῳ ἐπιστολὴ πάντως ἐγράφη μετὰ τὸ 1589, ὅτε μαρτυρεῖται ἔτι ἡ παραμονὴ τοῦ Λαυρεντίου εἰς Ἑνετίαν. Ἐκ τῶν στοιχείων, τὰ ὅποια δυνάμεθα νὰ ἀντλήσωμεν ἐξ αὐτῆς φαίνεται, ὅτι ἐγράφη πρὸ τῆς ἀνωτέρω χρονολογουμένης, ἐν ἔτει 1590, ἐπιστολῆς τοῦ αὐτοῦ Διονυσίου. Ἀνάλυσιν τῶν στοιχείων αὐτῶν ἐπιχειροῦμεν κατωτέρω, παρουσιάζοντες ἐν περιλήψει τὰς ἐπιστολάς τοῦ Διονυσίου πρὸς τὸν Λαυρέντιον. Ὁ Διονύσιος Κατηλιανός, ἱερομόναχος ἐκ Ζακύνθου, ὑπέρβεν κατὰ τὰς δύο τελευταίας δεκαετίας τοῦ 16ου αἰ., ἐφημέριος τοῦ ἐν Ἑνετίᾳ ναοῦ τοῦ ἁγίου Γεωργίου⁸⁹, ἐνθα συνῆψε

⁸⁶) Ἴδε I o. L a m i i, Deliciae eruditorum...—[vol. IX: Maximi Mar-gunii, Dionysii Cateliani, Antonii Eparchi, Arsenii Monembansiensis epi-stolae]—Florentiae MDCCXLI, σ. 71.

⁸⁷) L a m i u s, ἐνθ' ἄνωτ., vol. IX, σσ. 72 - 73, ἀρ. 40.

⁸⁸) Αὐτόθι, σ. 73 ἀρ. 41.

⁸⁹) Ἴδε K. Σάθου, Νεοελληνικὴ Φιλολογία, ἐν Ἀθήναις 1868, σσ. 293 - 294. Πρὸς βλ. καὶ É m. L e g r a n d, Bibliographie Hellénique ou description raisonnée des Ouvrages publiés en Grec par des Grecs aux XVem et

σχέσεις μετὰ πολλῶν ἱεραρχῶν τῆς ἐποχῆς, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ Λαυρέντιος Μαρίνος. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μαξίμου Μαργουνίου (1602), ὁ Διονύσιος προεχειρίσθη ἐπίσκοπος Κυθῆρων ἀλλ' ἀρχικῶς δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀσκήσῃ τὰ ἐπισκοπικά του καθήκοντα, ἐμποδιζόμενος ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου Κεφαλληνίας, «ὁ ὁποῖος ἤξιου τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἐποπτεῖαν τῆς νήσου ἐκείνης»⁴⁰. Ἐπίσκοπος Κυθῆρων πάντως τιτλοφορεῖται εἰς τὰς πρὸς αὐτὸν ἐπιστολὰς Μάρκου Μορεζήνου, Γαβριὴλ Ροδίτου, Ἱερεμίου Ζαγκαρόλου κ.ἄ.⁴¹. Ὁ ἴδιος ἐγγράφην πολλὰς ἐπιστολὰς εἰς διαφόρους, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ Λαυρέντιος Μαρίνος, τοῦ ὁποίου καὶ τὴν βοήθειαν ἐζήτησε ὅτε συνήντα τὰς ἀντιδράσεις τοῦ ἐπισκόπου Κεφαλληνίας.

1. ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΤΟΥ ΚΑΤΗΛΙΑΝΟΥ ΕΠΙΣΤΟΛΑΙ
ΠΡΟΣ ΛΑΥΡΕΝΤΙΟΝ ΜΑΡΙΝΟΝ

1

Τοῦ αὐτοῦ (Διονυσίου τοῦ Κατηλιανοῦ) λαυρεντίῳ τῷ μαρίνω.

(Lamius, [IX] (MDCCXL), σσ. 72 - 73, ἀρ. 40)

Inc. Ἄφ' ἧς ἀπεδήμησας, νῆ τὸν φίλιον, ὑπερφυᾶ τὴν καρδίαν δέδρημαι....

[μεταξὺ 16ης Φεβρ 1589 - 1590]

«Ὁ Διονύσιος ὁμιλεῖ περὶ τῆς μεγάλης λύπης, ὑπὸ τῆς ὁποίας κατέχεται ἀφ' ἧς ἡμέρας ἀνεχώρησεν ὁ Λαυρέντιος. Ὅπου καὶ ἂν καταφύγῃ ἐνθυμεῖται, μετὰ πόνου, τὸν ἀπουσιάζοντα φίλον. Ὅθεν, διὰ νὰ καταπαύσῃ ὁ διακαῆς του πόθος, παρακαλεῖ τὸν Λαυρέντιον νὰ ἐπιστέλλῃ (μὴ φείδου καλᾶμον καὶ μέλανος), ὅχι μόνον εἰς αὐτὸν (τὸν Διονύσιον) ἀλλὰ καὶ εἰς ὅλους τοὺς εἰλικρινεῖς αὐτοῦ φίλους (τοῖς πᾶσι τοῖς εἰλικρινῶς φιλοῦσι καὶ προσποιοῦσι τὰ σά). Ἐν τέλει στέλλει χαριετισμοὺς πρὸς πάντας τοὺς γνωστούς».

Εἶναι προφανές ὅτι ἡ ἐπιστολὴ αὕτη ἐγγράφη ἀμέσως μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Λαυρεντίου ἐξ Ἑνετίας. Ὁ Διονύσιος λέγει δὲν ἔχει ἔτι συνηθίσει εἰς τὴν ἀπουσίαν τοῦ φίλου καὶ δὲν φεῖδεται περιπαθῶν ἐκφράσεων διὰ νὰ περιγράψῃ τὴν λύπην του. Ἀντιθέτως εἰς τὴν ἐπομένη ἐπιστολὴν (1590) εἶναι μετριοπαθέστερος εἰς τὰς ἐκφράσεις του καὶ ὑποστηρίζει, ὅτι ὑπάρχει τρόπος διατηρήσεως τῆς ἀγάπης μεταξὺ δύο φίλων, ὁ διὰ τῆς συνεχοῦς ἀλληλογραφίας. Ἡ τοιαύτη διατύπω-

XVIem siècles, τ. 2ος, Paris 1865, σ. 146 καὶ σημ. 6, ἔνθα βιβλιογραφικὸν σημεῖωμα περὶ Διονυσίου Κατηλιανοῦ.

⁴⁰) Κ. Σάθα, ἔνθ' ἄν.

⁴¹) Αὐτόθι.

σις ἐπιστολῶν εἶναι συνήθης εἰς τὴν βυζαντινὴν καὶ μεταβυζαντινὴν ἐπιστολογραφίαν.

2

Τοῦ αὐτοῦ τῶ αὐτῶ.

(L a m i u s [IX], σ. 73, ἀρ. 41).

Inc. *Οὐ μόνον τοὺς παρόντας τῶν φίλων ἢ εἰλικρινῆς φιλία ἀγαπᾷ...*

(Ἐξ Ἑνετιῶν ,σφ' (= 1590).

«Ἡ εἰλικρινῆς φιλία δὲν δεικνύεται μόνον εἰς τοὺς παρόντας τῶν φίλων, ἀλλὰ παροτρύνει νὰ ἐπιθυμῶμεν πολὺ καὶ τοὺς ἀπουσιάζοντας μακρὰν ἡμῶν φίλους. Δεῖγμα τῆς φιλίας αὐτῆς εἶναι ἡ συνεχῆς δι' ἐπιστολῶν ἐπιφή. Ὅπως τὰ φρέατα καθίστανται καλύτερα, ὅσον περισσότερο ἀντλοῦμεν ἐξ αὐτῶν, οὕτω καὶ τὰ συνεχῆ γράμματα τοῦ Λαυρεντίου εὐχαριστοῦν περισσότερο τὸν Διονύσιον. Ἐὰς γράφῃ λοιπὸν εἰς τὸν Διονύσιον ὁ Λαυρέντιος καὶ ἄς εἶναι βέβαιος ὅτι θὰ λαμβάνῃ καὶ αὐτὸς ἐπιστολὴς τοῦ φιλιτάτου του Διονυσίου παρ' ὅλον ὅτι οὕτως ἔχει πολλὰς φροντίδας».

Τὴν ἐπιστολὴν ταύτην μετὰ τῆς προηγουμένης ὁ Legrand⁴² ἀποδίδει εἰς τὸν Λεόντιον Εὐστράτιον καὶ ὅχι τὸν Διονύσιον Κατηλιανόν, παραπλανηθεὶς ἀπὸ τὴν διάταξιν, τὴν ὁποίαν ἔχουν τὰ κείμενα εἰς τὸ βιβλίον τοῦ Lamius. Αἱ ἐπιστολαὶ δηλαδὴ ἀκολουθοῦν εἰς τὸ βιβλίον τοῦτο μίαν ἐπιστολὴν τοῦ Λεοντίου Εὐστρατίου πρὸς τὸν Διονύσιον Κατηλιανὸν ἐπιγραφομένην: «*Τῶ δσιωτάτῳ καὶ σπουδαιοτάτῳ ἐν ἱερομονάχοις κυρίῳ διονυσίῳ...λεόντιος ἱερομόναχος...*»⁴³. Αἱ ἐπόμεναι ἐπιστολαὶ δὲν ὀνομάζουσι τὸν ἀποστολέα, ἀλλ' ἀπλῶς ἐπιγράφονται: «*τοῦ αὐτοῦ τῶ μανουήλι τῶ βλασιῶ τῶ Κυθωνιάτῳ*»⁴⁴, «*τοῦ αὐτοῦ τῶ λογιωτάτῳ λαυρεντίῳ τῶ μαρίνῳ*» κ.λ. Ὁ Lamius ὅμως βεβαιοῖ περὶ αὐτῶν ὅτι πρόκειται περὶ ἐπιστολῶν τοῦ Κατηλιανοῦ⁴⁵, σημεῖον τὸ ὁποῖον διέφυγε τὴν προσοχὴν τοῦ Legrand καὶ οὕτω ἐδημιουργήθη ἡ σύγχυσις περὶ τὸν ἀποστολέα.

⁴²) Bibl. Hell... du Dix - septième siècle, t. III, σ. 140, ἀρ. 9, 10.

⁴³) L a m i u s, [IX], σ. 70, ἀρ. 37.

⁴⁴) Αὐτόθι, σ. 71, ἀρ. 38.

⁴⁵) Αὐτόθι, σ. 270 σημ. 1: ...idque constat ex Epistola Dionysii Caeliani ad Manuelem Blastum Cydoniatem, quam superius pag. 71 exhibuimus, καὶ κατωτέρω ..Manuelem seu Eummanuelem Blastum, Cydoniatem, cui scribit laudatus Caelianus superius pag. 62, 69, 71 (Lamius, σ. 271 ἀνωτέρω).

Τῷ λογιωτάτῳ Λαυρεντίῳ τῷ Μαρίνῳ καὶ οἰκονόμοις.

(L a m i u s, [IX], σσ. 76 - 77, ἀρ. 45)

Inc. *Ἵτι μὲν οὐπω κόρον ἔλαβον ἐπηρεάζειν ἡμᾶς οἱ ἀπάτη καὶ δόλω τὰς εὐνοίας κλέπειν μεμαθηκότες...*

(Ἐνετίηθεν, 1592)

«Ὁ Διονύσιος κοινοποιεῖ εἰς τὸν Λαυρέντιον τὴν πρὸς Γ α β ρ ι ἦ λ τὸν Σεβῆρον ἐπιστολὴν τοῦ Οἴκουμενικοῦ Πατριάρχου Ἰερεμίου Β΄ καὶ τὴν ἐπὶ τούτῳ ἀπάντησιν τοῦ Σεβῆρου πρὸς τὸν Πατριάρχην. Ὁ Διονύσιος ἀποστέλλει ἀντίγραφα ἀμφοτέρων τῶν ἐπιστολῶν πρὸς τὸν Λαυρέντιον, παρακαλεῖ δὲ αὐτόν, ἀφοῦ λάβῃ αὐτὰ ἀνά χειράς, νὰ τὰ ἐπιδεικνύῃ, εἰς μὲν τοὺς φίλους διὰ νὰ εὐχαριστηθοῦν, εἰς δὲ τοὺς ἐχθροὺς διὰ νὰ λυπηθοῦν (ἀνά χειράς λαβών, τοῖς μὲν φίλοις πρὸς ἡθονῆν, τοῖς δὲ ἐχθροῖς πρὸς λύπην ἀφόρητον δείκνυε συνεχῶς). Ἐν τέλει παρακαλεῖ νὰ τοῦ ἐπιστραφοῦν «αἱ βίβλοι» τάχιστα καὶ νὰ τὸν πληροφοροῦν ὁ Λαυρέντιος περὶ ἑαυτοῦ δι' ἐπιστολῶν του».

Ἡ ἀναφερομένη ἀνωτέρω ἐπιστολὴ τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Ἰερεμίου Β΄ πρὸς τὸν Γαβριὴλ Σεβῆρον εἶναι ἴσως ἢ κατὰ τὸ ἔτος 1592 ἀποσταλεῖσα αὐτῷ ἐν εἵδει προτροπῆς ἐπιστολῆς, ἢ ἀνακοινοῦσα τὴν ὑπὸ τοῦ συνοδικοῦ δικαστηρίου ἀθώωσιν τοῦ Μαξίμου Μαργουνίου καὶ προτρέπουσα τὸν Σεβῆρον εἰς διαλλαγὴν μετὰ τοῦ Μαργουνίου⁴⁶. Εἶναι γνωστὸν ὅτι ἡ ἔρις τῶν δύο ἐκκλησιαστικῶν ἀνδρῶν συνετάρασε τὴν Ἑλλην. κοινότητα τῆς Ἐνετίας ἥδη ἀπὸ τοῦ ἔτους 1583⁴⁷, πολλάκις δ' ἀνεμείχθησαν πολλαὶ προσωπικότητες τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας⁴⁸, διὰ νὰ συνδιαλλάξουν αὐτούς. Ἐν τέλει συνεκλήθη συνοδικὸν δικαστήριον, τὸ ὁποῖον ἠθώωσε κατὰ τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1592 τὸν Μαργουνιον καὶ προέτρεψε τὸν Γαβριὴλ Σεβῆρον πρὸς διαλλαγὴν, ἢ ὅποια τελικῶς ἐπετεύχθη κατὰ τὸ ἔτος 1593⁴⁹. Λαμ-

⁴⁶) Παναγ. Γ. Νικολοπούλου, Μαξίμου τοῦ Μαργουνίου ἐπιστολαὶ δύο ἀνέκδοτοι, ΕΕΒΣ, 20 (1950), σ. 334 καὶ τοῦ ἰδίου, Μαξίμου τοῦ Μαργουνίου ὁμιλία ἐπὶ διαλλαγῆς, ΕΕΒΣ, 21 (1951), σ. 288.

⁴⁷) Εἰς ἐπιστολὴν τοῦ Μαξίμου Μαργουνίου, γράφοντος ἐν ἔτει 1590 πρὸς Γαβριὴλ τὸν Ροδίτην, ἀναγιγνώσκομεν περὶ τῆς διαρκείας τῆς ἐριδος τῶν δύο ἀνδρῶν τὰ ἑξῆς: «Ὅκ ἔφερον ὁλως τὴν κακὴν, φεῦ, τυραννίδα, τυραννοῦμενος ὑπὸ τῆς συκοφάντιδος γλώττης ἔτος ἡδὴ τουτὶ ἔβδομον» (τὴν ἐπιστολὴν ἴδε παρὰ Ν. Β. Τωμαδάκη, Ὑμνογραφικὰ καὶ Ἀγιολογικὰ Ἰωάννου τοῦ Ἐένου καὶ τρεῖς νέοι συγγραφεῖς κανόνων, ΕΕΒΣ, 20 (1950) σ. 330).

⁴⁸) Παναγ. Νικολοπούλου, ἐνθ' ἄνωγ. ΕΕΒΣ, 20, σ. 333, ὅπου ἀναφέρεται ἡ ἀνάμειξις τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Ἰερεμίου Β΄ καὶ τοῦ τότε πρωτοσυγκέλλου Μελετίου τοῦ Πηγᾶ.

⁴⁹) Αὐτόθι, σ. 334.

βανομένης ὑπ' ὄψει τῆς ἀνακουφίσεως, τὴν ὁποίαν ἐπροξένησεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἢ ἀπόφασις αὐτῆ τῆς Συνόδου καὶ ἡ μετάνοια τοῦ Σεβήρου, εἶναι φυσικὸν νὰ δικαιολογήσωμεν τὴν ἀθρόαν διανομὴν ἀντιγράφων τῶν ἀνταλλαγειῶν, διὰ τὴν ἐπίτευξιν τῆς διαλλαγῆς, ἐπιστολῶν εἰς τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς κύκλους⁵⁰ καὶ τὴν μεθ' ἱκανοποιήσεως ἀγγελίαν τοῦ γεγονότος εἰς τοὺς φίλους τῶν διαλλαγέντων. Σημειωτέον ὅτι ὁ Λαυρέντιος ἦτο φίλος ἐκ τῶν καλυτέρων τοῦ Μαργουνίου. Κατὰ ταῦτα ἡ ἀνωτέρω ἐπιστολὴ τοῦ Διονυσίου, μαθητοῦ τοῦ Γαβριὴλ Σεβήρου καὶ ἐκ τῶν ἐπιστηθίων φίλων τοῦ Μαργουνίου, τὸν ὁποῖον διεδέχθη εἰς τὴν ἐπισκοπικὴν ἔδραν τῶν Κυθήρων, ἐγράφη κατὰ τὸ τέλος τοῦ 1592, γνωστοῦ ὄντος ὅτι ἡ ἀπόφασις τοῦ συνοδικοῦ δικαστηρίου ἐκοινοποιήθη κατ' Ὀκτώβριον τοῦ ἔτους αὐτοῦ⁵¹.

4

Τῷ πανοσιωτάτῳ καὶ λογιωτάτῳ καθηγουμένῳ τοῦ Ὁσίου Πατρὸς ἡμῶν Ἀντωνίου τοῦ Βροντισίου κυρίῳ Λαυρεντίῳ τῷ Μαρίῳ, ἀδελφῷ ἐν Χριστῷ ἀγαπητῷ καὶ περιποθήτῳ τῆς ἡμῶν ταπεινότητος, χάριν, ἔλεος, εἰρήνην παρὰ τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.

(L a m i u s, [XV], σσ. 156 - 157)

Ἰnc. Οὐ δίκαιον δεῖν ἡμῖν κέκριται μὴ προσειπεῖν σου τὴν ἀγάπην, εἰς τοῦτο τοῦ βαθμοῦ τῆ τοῦ Θεοῦ χάριτι ἀναχθεῖσι, φίλων ἀριστε Λαυρέντιε...

[Ἐνετίθην, μετὰ τὸ 1602]

«Ὁ Διονύσιος πληροφορεῖ ὅτι ἀνεδείχθη ἐπίσκοπος Κυθήρων, ἀλλ' ἠμποδίζετο, ὑπὸ τινων Κεφαλλήνων, νὰ μεταβῇ εἰς τὴν ἐπισκοπὴν του καὶ νὰ ἀσκήσῃ τὰ ἐπισκοπικά του καθήκοντα. Ὅθεν, γνωρίζων ὅτι ὁ Λαυρέντιος ἀπέλαυε τῆς ἐκτιμήσεως πολλῶν καὶ εἶχεν ἰσχὺν καὶ ἐπιβολὴν εἰς τοὺς συγχρόνους ἐκκλησιαστικοὺς πατέρας, ζητεῖ τὴν βοήθειαν καὶ τὴν ἐπέμβασίν του, ὧν βέβαιος ὅτι δύναται νὰ πράξῃ τοῦτο ὁ ἠγούμενος τοῦ Βροντισίου (οἶδαμεν δὲ ὅτι ἰσχύεις αὐτόθι βουληθεῖς)».

Ἡ ἐπιστολὴ ἐδημοσιεύθη ὑπὸ L a m i u s ἄνευ τοῦ ὀνόματος τοῦ ἀποστολέως καὶ ἄνευ χρονολογίας. Γνωστοῦ ὄντος ὅμως ὅτι ὁ Διόνυ-

⁵⁰ Ἴδε τὴν αὐτὴν ἐπιστολὴν Μαξίμου τοῦ Μαργουνίου πρὸς Γαβριὴλ τὸν Ροδίτην (N. Β. Τω μα δά κ η, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 330, στ. 21), ἔνθα ἀναγιγνωσκόμεν περὶ παρομοίου συνοδικοῦ γράμματος «...τίνα δ' ἂν ἔχοιεν τὸν σκοπόν, ἀκριβῶς εἶση τῷ πατριαρχικῷ τουτωί καὶ συνοδικῷ γράμματι ἐν τυχών' ἀλλὰ γὰρ μὴ ἀναίτιος εἶης παρὰ Θεῶ, εἰ μὴ παρρησία ἐπιδεδεικνύοις αὐτό, καὶ τοῖς βουλομένοις ἐκδιδοίης ἀντίγραφα».

⁵¹ Π. Νικολοπούλου, ἐνθ' ἄνωτ. ΕΕΒΣ, 21, σ. 288.

σιος διεδέχθη τὸν Μάξιμον Μαργούνιον († 1602) εἰς τὴν ἐπισκοπικὴν ἔδραν τῶν Κυθήρων καὶ ὅτι πράγματι συνήνησε μεγάλας δυσκολίας εἰς τὴν ἀνάληψιν τῶν καθηκόντων του⁵², ὡς ἄλλως τε καὶ ὁ προκατόχος του Μάξιμος, δυνάμεθα μετ' ἀσφαλείας νὰ ἀποδώσωμεν ταύτην εἰς τὸν Διονύσιον καὶ νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἐγράφη μετὰ τὸ ἔτος 1602, ὅτε ἀπέθανεν ὁ Μαργούνιος⁵³.

Ἐπιστολάς δύο πρὸς Λαυρέντιον Μαρίνον ἔγραψεν⁵⁴ καὶ ὁ κλεινὸς Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Κύριλλος ὁ Λούκαρις, κατὰ κόσμον Κωνσταντῖνος, τοῦ ὁποίου τὰς σχέσεις μετὰ τοῦ Λαυρεντίου Μαρίνου γνωρίζομεν καὶ ἐξ ἐτέρων του ἐπιστολῶν πρὸς διαφόρους ἱεράρχας.

Οὕτω ἐξ ἐπιστολῆς του πρὸς Νικόλαον τὸν Ρόδιον, γραφείσης ἐξ Ἐνετίας τὴν 29ην Σεπτεμβρίου τοῦ 1590, ὁ Κύριλλος λέγει «...τὸν ὀσιώτατον Λαυρέντιον τὸν Μαρίνον ὡς παρ' ἐμοῦ ἀσπάσεις»⁵⁵. Ἡ μνεῖα αὐτῆ περὶ τοῦ Λαυρεντίου ἐπιβεβαιοῖ τὴν ἐξ Ἐνετίας ἀπουσίαν του κατὰ μῆνα Σεπτέμβριον τοῦ 1590. Τὸν Λαυρέντιον εὐρίσκομεν καὶ εἰς ἐτέραν ἐπιστολὴν τῆς 13ης Ὀκτωβρίου τοῦ 1590, ἀπευθυνομένην ὑπὸ τοῦ Κυρίλλου Λουκάρεως πρὸς Λεόντιον Εὐστράτιον [Κύπριον], ὅπου ἀναγιγνώσκωμεν «τὸ τῆς Λογικῆς χειρόγραμμα, ὅπερ αὐτὸς πάλαι ἀντέγραφον ἐκ τοῦ θεοφιλεστάτου⁵⁶, διηροπάγη μοι καὶ τῷ Μαρίνω ἀπεδόθη. Ἐγὼ δὲ σὺ μετριῶς φέρειν τὸ πρᾶγμα δεδύνημαι»⁵⁷. Ἄγνωστον εἶναι ἂν ὁ Κύριλλος εἰς ἐτέρας ἐπιστολάς του, πρὸς τὸν Λαυρέν-

⁵²) Κ. Σάθρα, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 294.

⁵³) Κ. Μέρτζιου, Θωμάς Φλαγγίνης..., ἐνθ' ἄνωτ., σ. 257 - 266. Περὶ Διονυσίου Κατηλιανού ὡς ἐπισκόπου Κυθήρων ἴδε καὶ Ν. Β. Τωμαδάκη, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 316.

⁵⁴) Ém. Legrand, *Bibl. Hellén... du Dix - septième siècle*, IV (Paris 1896), σσ. 207 - 208, ἀρ. 30 καὶ σσ. 265 - 266, ἀρ. 89. Βιβλιογραφίαν περὶ Κυρίλλου Λουκάρεως ἴδε παρὰ Μ. Ι. Μανούσακα, Ἡ ἀνεκδοτος μουσικὴ ἀλληλογραφία τοῦ Κυρίλλου Λουκάρεως πρὸς τὸν Ἄγγλον πρεσβευτὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει Sir Thomas Rowe (1625 - 1628), Περπαγμένα τοῦ Ὁ Διεθνοῦς Βυζαντινολογικοῦ Συνεδρίου Θεσσαλονίκης, τ. Β' (1956), σ. 531, σημ. 2.

⁵⁵) Legrand, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 200, ἀρ. 21.

⁵⁶) Ἴσως πρόκειται περὶ χειρογράφου ἀνήκοντος εἰς τὸν Μάξιμον Μαργούνιον, τὸν ὅπου καὶ εἰς ἐτέραν του ἐπιστολῆν, πρὸς Φρειδερίκον τὸν Σουλπούργιον, ὀνομάζει ὁ Κύριλλος διὰ τοῦ αὐτοῦ, ὡς καὶ ἀνωτέρω, τρόπον: «Βιβλίον πρὸ μικροῦ ἐντετύχηκεν ὁ θεοφιλέστατος Κυθήρων ἐπίσκοπος (Μάξιμος Μαργούνιος)» (Legrand, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 198, ἀρ. 19). Σημειωτέον, ὅτι ὁ Λούκαρις ἐτύχχανεν μαθητῆς τοῦ Μαργουνίου καὶ συγκατοικός αὐτοῦ ἐν Ἐνεσίαι: «Ἐγὼ δὲ αὐτῷ (τῷ Μαργουνίῳ) συνδιατρίβων καὶ ξυμβιτεῶν», (Legrand, αὐτόθι, σ. 199).

⁵⁷) Legrand, αὐτόθι, σ. 201, ἀρ. 22.

τιον Μαρίνον, ἀναφέρεται εἰς τὸ θέμα τῆς διαρπαγῆς τῆς χειρογράφου Λογικῆς. Περὶ τῆς προσωρινῆς πάντως παρεξηγήσεως αὐτῆς τῶν δύο ἀνδρῶν οὐδεμία νύξις γίνεται εἰς τὰς δύο κατωτέρω ἐπιστολάς τοῦ Κυρίλλου Λουκάρεως πρὸς τὸν Λαυρέντιον Μαρίνον.

2. ΚΥΡΙΑΛΛΟΥ ΤΟΥ ΛΟΥΚΑΡΕΩΣ ΕΠΙΣΤΟΛΑΙ ΠΡΟΣ ΛΑΥΡΕΝΤΙΟΝ ΜΑΡΙΝΟΝ

1

Τῷ δαιωιάτῳ ἔν ἱερομονάχοις κοὶ σοφοιάτῳ ἀνδρὶ κυρίῳ Λαυρεντίῳ τῷ Μαρίνῳ, Κωνσταντῖνος ὁ Λούκαρις, εὖ πράττειν.

(L e g r a n d, Bibl. Hell... du XVIIIs., t. IV, σσ. 207 - 208 ἀρ. 30)

Ἰnc. *Τὸν σκυτέως γενέτην, Ἰφικράτην τὸν Ἀθηναῖόν φημι, στρατηγὸν ὄντα καὶ ρήτορα, ἐπύθειτό τις τῶν πολιτῶν...*

(Ἐνετίηθεν, 28 Αὐγούστου 1591)

«Ὁ Κωνσταντῖνος διαβεβαιοῖ ἐνταῦθα τὸν Λαυρέντιον, ὅτι, ἂν ἤρωτάτο κάποτε διατὶ «μέγα φρονεῖ», θὰ ἀπήντα διὰ τοῦ αὐτοῦ σοφοῦ τρόπου, διὰ τοῦ ὁποῦ ἀπήνησε καὶ ὁ Ἰφικράτης ὁ Ἀθηναῖος εἰς παρομοίαν ἐρώτησιν Ἀθηναίου τινὸς πολίτου. «Ὑπερηφανεύομαι», θὰ ἔλεγεν ὁ Κωνσταντῖνος, «ὄχι διατὶ εἶμαι Λάκων ἢ Ἀττικός, Κρῆς ἢ Ἀθηναῖος, ἀλλὰ διότι ἀπέκτησα φίλον τὸν Λαυρέντιον, τὸν κεκοσμημένον μετὰ πολλῶν τῶν ἀρετῶν (τῷ ὄντι σοφόν, ἀκαπλήλετον τῷ ἦθει, τὸν τῆς κοινῆς πατρίδος δεινὸν ἀντιλήπτορα, λόγοις καὶ διδασχαις ἀλόγων ἐκδιώκοντα τὰ ἀρρωστήματα). Περαιτέρω εὐχεται ὁ Κωνσταντῖνος, ὅπως αὐξάνηται ὁ ἀριθμὸς τῶν πνευματικῶν ἔργων (λόγων) τοῦ Λαυρεντίου, ὅσον αὐτὸς προχωρεῖ εἰς ἡλικίαν. Τὴν ἐπιστολὴν θὰ ἐπιδώσῃ εἰς τὸν Λαυρέντιον ὁ πατὴρ τοῦ Κωνσταντίνου, προσφιλέστατος καὶ αὐτὸς εἰς τὸν παραλήπτην. Διὰ τοῦ Λαυρεντίου χαιρετίζει τὸν ὀσιώτατον Νεόφυτον τὸν Βενέριον, ὁ ὁποῖος δὲν εἶναι μὲν προσωπικός του φίλος, τυγχάνει ὅμως ἐπιστήθιος φίλος τοῦ πατρὸς τοῦ Κωνσταντίνου καὶ συγχρόνως εἶναι ἐγκρατέστατος τῆς Ἑλληνικῆς Παιδείας, αὐτὸ δὲ εἶναι ἀρκετόν, διὰ νὰ τυγχάνῃ τῆς ἐκτιμήσεως τοῦ Κωνσταντίνου (ἔμοι γε γὰρ φίλτατοι καὶ κύδιστοι ὄσοι Ἕλληνες).

Πρώτην μνεῖαν τῆς φιλίας τῶν δύο ἀνδρῶν εἰρήσκομεν εἰς τὴν ἀναφερθεῖσαν ἀνωτέρω ἐπιστολὴν τοῦ Κυρίλλου πρὸς Νικόλαον τὸν Ρόδιον, τῆς 29ης Σεπτεμβρίου 1590. Ὅτι πάντως γνωρίζονται καὶ πρὸ τοῦ ἔτους τούτου δυνάμεθα νὰ τὸ διαπιστώσωμεν καὶ ἔξ ἐπιστολῆς τοῦ Μαξίμου Μαργουνίου πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον Λούκαριν γραφεῖσαν τὴν 19ην Ἰουνίου 1589: «πέπεικα γὰρ καὶ τὴν κυρίαν τὴν μητέρα τοῦ πανερωιάτου Λαυρεντίου ἐπιστεῖλαί τε τῷ νείῃ». Ὁ ἀναφερόμενος

Νεόφυτος Βενέριος ἴσως εἶναι ὁ ὑπὸ τοῦ Μελετίου Πηγαῖ προσφωνούμενος, εἰς ἐπιστολὴν πρὸς Λαυρέντιον, Νεόφυτος ἱερομόναχος: «Πολλά σοι καὶ τῆ τιμῆ ἀδελφῆ Νεοφύτῳ [τε] ἱερομόναχῳ τῷ ἔμῳ υἱεῖ...»⁵⁸. Τῆς οἰκογενείας Βενέριου γνωρίζομεν πολλὰ μέλη ἤδη ἀπὸ τοῦ ἔτους 1302⁵⁹. Νικολὸ καὶ Ἀντρέα Βενιέρ ἀπαντῶμεν καὶ ἐν τῇ διαθήκῃ τοῦ Ἀνδρέα Κορνάρου⁶⁰, ὁπὼ δὲ μέλη τῆς οἰκογενείας εὐρίσκονται μεταξὺ τῶν ἐν Κερκύρα καὶ Ζακύνθῳ Κρητῶν προσφύγων⁶¹. Λαυρέντιον Βενέριον, Κρητὰ, εὐρίσκομεν εἰς τὰ Ἔνθη Εὐλαβείας (Ἐνετία 1708), ἔνθα δημοσιεύεται ὑπ' αὐτοῦ ποιηθὲν «ἄσματιον ἑνδεκασύλλαβον εἰς ἓνα ἄμουσον ὁποῦ ἐλόγιαζε νὰ ψάλλῃ εὐμορφα»⁶².

2

Λαυρεντίῳ τῷ Μαρίνῳ τῷ ἐν τῇ Κρήτῃ ἱερομονάχῳ, καθηγουμένῳ τῆς μονῆς τοῦ ἁγίου Ἀντωνίου τοῦ Βροτσιῶν (sic).

(L e g r a n d, Bidl. Hell.. du XVIIIs., t. IV, σσ. 265 - 266, ἀρ. 89)

Inc. Λύπης ἦν ἔμπλεως ἡ σύντομος τῶν σῶν συμφορῶν ἀγγελία, ἦν ἐκ πρώτης ἀφειρησίας τὰ σὰ πρὸς ἡμᾶς παρίστανον γράμματα...

(Ἀλεξάνδρεια, 1 Ἀπριλίου 1611)

«Ἀπαντᾷ ὁ Κύριλλος εἰς ἐπιστολὴν τοῦ Λαυρεντίου, εἰς τὴν ὁποίαν περιέγραψεν οὗτος τὴν ἄφατον λύπην του ἕξ αἰτίας τοῦ θανάτου στενῶς συγγενικοῦ του προσώπου. Ὁ Κύριλλος διαβεβαίωι ὅτι ἡ ἐπιστολὴ τοῦ φίλου του προῦξένησε καὶ εἰς αὐτὸν πολλὴν θλίψιν, διότι εἰλικρινῶς ἀγαπᾷ οὗτος τὸν Λαυρέντιον. Ἐλυπήθη, διότι ὁ φίλος του ἀνεμιμνήσκετο θανάτου, τὸν ὁποῖον, ἂν καὶ εἶναι εἰς τὸ γένος, ἐν τούτοις ὁ Λαυρέντιος προετίμησε νὰ τὸν ὀνομάσῃ εἰς τὸν πληθυντικόν, ὑπενθυμίζων τοὺς πολλοὺς ἀδοκίμους θανάτους διαφόρων προσφιλῶν του συγγενῶν (διὰ τὸ διάφορον τῶν προσώπων τῶν σοι φιλιῶν συγγενῶν, ὧν ἐκεῖνος (ὁ θάνατος), φεῦ, μὴ φεισάμενος ὑστέρησέ σε καὶ τὰ καίρια ἐζημίωσε). Τοῦτο περισσότερον ἔθλιψε τὸν σαρκικὸν ἄνθρωπον εἰς τὸν Κύριλλον. Καὶ θὰ ἐξετείνετο ἐπὶ πολὺ ἡ θλίψις του ἂν δὲν ἦρχετο βοήθς ἡ πνευματικὴ παρηγορία, ἡ ὁποία προέβαλε τὴν μοι-

⁵⁸) Ἰωάννου Σακελίωτος, Μελετίου Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας τοῦ Πηγαῖ ἐπιστολαί, ΔΙΕΕ, 1 (1883), σ. 57, ἀριθ. ΙΖ' (λς').

⁵⁹) Κ. Δ. Μέριτσιου, ἐν Κρητ. Χρον. Ε' (1951), σ. 433.

⁶⁰) Στέργ. Γ. Σπανάκη, Ἡ διαθήκη τοῦ Ἀντρέα Κορνάρου (1611), Κρητ. Χρον., Θ' (1955), σ. 451.

⁶¹) Κ. Δ. Μέριτσιου, ἐν Κρητ. Χρον., Ε' (1951), σσ. 13, 14, 15, 17, 18 καὶ 29.

⁶²) Κ. Σάθα, ΝΦ, σ. 298.

ραν τῆς αἰωνίου ζωῆς, ἧς ἀπολαύουν οἱ ἀποθανόντες σαρκικῶς. Τὸ πρόσκαιρον λοιπὸν τῆς παρούσης ζωῆς ἐνθυμούμενος ὁ Λαυρέντιος ἄς παύσῃ νὰ ἀθυμῇ καὶ ἄς μὴ ἐμποδίζηται ὑπὸ τῆς ἀθυμίας νὰ τοῦ γράφῃ».

Ποῖου ἐκ τῶν συγγενικῶν τῷ Λαυρεντίῳ προσώπων τὸν θάνατον ὑπαινίσσεται ἡ παροῦσα ἐπιστολὴ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γνωρίζωμεν. Ἐκ τῆς ἀναφερομένης ἀνωτέρω ἐπιστολῆς τοῦ Μαξίμου Μαργουνίου, γράφοντος ἕξ Ἑνετίας τὴν 19ην Ἰουνίου 1589 πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον Λούκαριν, μανθάνομεν ὅτι κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο εὐρίσκονται ἐν ζωῇ ὁ πατὴρ καὶ ἡ μήτηρ τοῦ Λαυρεντίου: «*Πέπεικα γὰρ καὶ τὴν κυρρίαν τὴν μητέρα τοῦ πανερωιάτου Λαυρεντίου ἐπιστεῖλαι τε τῷ υἱεῖ, καὶ τὸν πατέρα συστήσαι αὐτῷ...*»⁶³.

Περὶ Εὐγενίας, ἀδελφῆς τοῦ Λαυρεντίου, μοναχῆς καὶ ἡγουμένης τοῦ Ἀγίου Ἰωάννου τοῦ Μεσαμπελίτου⁶⁴, μανθάνομεν ἕξ ἐπιστολῶν Μελετίου τοῦ Πηγᾶ πρὸς τὸν Λαυρέντιον. Εἰς μίαν τούτων, γραφεῖσιν ἐν Κωνσταντινουπόλει τὴν 4ην Μαΐου 1593, ἀναγιγνώσκομεν: «*Πολλὰ σοι καὶ τῇ τιμῇ ἀδελφῆ... πολλὰς καὶ τὰς χάριτας οἴδαμεν*» καὶ ἐπιλέγει «*Υγιαίνοις μετὰ τῆς ἀγαθῆς Εὐγενίας τῆς θυγατρὸς ἡμῶν...*»⁶⁵. Πρὸς τὴν αὐτὴν Εὐγενίαν ἀπευθύνει ἰδιαιτέραν ἐπιστολὴν ὁ Πηγᾶς ἐν ἔτει 1595, «*Τῇ πανοσιωτάτῃ καθηγουμένῃ τοῦ μεγάλου Ἰωάννου, λεγομένου Μεσαμπελίτη, Εὐγενία τῇ Μαρινοπούλῃ*»⁶⁶.

Ὁ πεπαιδευμένος ἡγούμενος τοῦ Βροντισίου εἶχεν ἀνεπτυγμένας σχέσεις καὶ συζήν ἀλληλογραφίαν μεθ' ἑτέρας μεγάλης προσωπικότητος τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, τὸν Κρητὰ Πατριάρχην Ἀλεξανδρείας Μελέτιον τὸν Πηγᾶν, τῇ ἐνεργείᾳ τοῦ ὁποίου ὁ Λαυρέντιος Μαρίνος ἐχρίσθη καὶ Μέγας Πρωτοσύγκελλος⁶⁷.

Αἱ ἐπιστολαὶ τοῦ Μελετίου Πηγᾶ πρὸς Λαυρέντιον Μαρίνον ἀναφέρονται κυρίως εἰς τὸν θάνατον τῆς μοναχῆς Εὐγενίας, ἀδελφῆς τοῦ

⁶³) Legrand, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 180, ἀριθ. 4.

⁶⁴) Περὶ τῶν Μονῶν Μεσαμπελίτη ἐν Χάνδακι ἴδε Στ. Σπανᾶκη, Ἡ διαθήκη τοῦ Ἀντρέα Κορνάρου (1611), Κρητ. Χρον., Θ' (1955), σ. 462, σημ. 40.

⁶⁵) Ἴδε σημ. 58.

⁶⁶) Ι. Σακκελίωνοσ, ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 64-65, ἀρ. ΚΔ' (ρμδ). Τὴν ἰδίαν ἐπιστολὴν ἴδε καὶ παρ' Ἀγαθαγγ. Νινολάκη, Ἡ πρὸς Κρητὰς ἀλληλογραφία Μελετίου τοῦ Πηγᾶ, Χανιά 1908, σ. 47, ἀρ. 20.

⁶⁷) Σχετικὴν ἐπιστολὴν τοῦ Μελετίου Πηγᾶ ἴδε παρ' Ι. Σακκελίωνοι, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 57, ἀρ. ΙΖ' (λς) πρβλ. καὶ Μητροπολίτου Ἀθηναγόρα τοῦ ἀπὸ Μ. Πρωτοσυγγέλλων, Ὁ θεσμὸς τῶν Συγγέλλων ἐν τῷ Οἴκουμενικῷ Πατριαρχείῳ, ΕΕΒΣ, 9 (1932), σ. 246.

Μελετίου, εἰς τὴν κηδεῖαν τῆς ὁποίας παρέστησαν πολλοὶ Κρητῆς ἐκ κλησιαστικοῦ ἄνδρες καθὼς καὶ ὁ Λαυρέντιος Μαρίνος μετὰ τῆς ἀδελφῆς του Εὐγενίας, ἡγουμένης⁶⁸. Ὁ Μελέτιος Πηγᾶς ἀπηύθυνε τότε πλῆθος ἐπιστολῶν πρὸς παρασταθέντας εἰς τὴν κηδεῖαν ἱερωμένους ἐκφράζων τὴν μεγάλην εὐγνωμοσύνην του πρὸς αὐτοὺς διὰ τὴν φιλικὴν φροντίδα, τὴν ὁποίαν ἔδειξαν ὅπως ἡ ἀδελφὴ του Εὐγενία ταφῆ «ἐν τιμῇ καὶ ὁσιότητι»⁶⁹. Αἱ ἐπιστολαὶ αὗται τοῦ Πηγᾶ ἔδημοσιεύθησαν, ὁμοῦ μετὰ πολλῶν ἄλλων, τὰς ὁποίας ἀπηύθυνεν ὁ ἀνὴρ πρὸς διαφόρους ἱεράρχας καὶ πνευματικούς ἀνδρας τῆς ἐποχῆς του, εἰς τὰς παλαιωθείσας ἐκδόσεις ἐπιστολικῶν κειμένων τοῦ Πηγᾶ⁷⁰ τῶν Ι. Σακελίωνος καὶ Ἁγ. Νινολάκη. Εὐχῆς ἔργον θὰ ἦτο ἡ συγκέντρωσις καὶ μεθοδικὴ ἐκδοσις, εἰς πλήρες Ἐπιστολόριον, τῶν πολυτίμων αὐτῶν, διὰ τὴν μελέτην τῆς προσωπικότητος τοῦ ἀνδρός, πηγῶν.

3. ΜΕΛΕΤΙΟΥ ΤΟΥ ΠΗΓᾶ ΕΠΙΣΤΟΛΑΙ ΠΡΟΣ ΛΑΥΡΕΝΤΙΟΝ ΜΑΡΙΝΟΝ

1

Λαυρεντίω ἱερομονάχῳ [καὶ] ἡγουμένῳ [τῷ] Μαρίνῳ.

(Σακελίων, ΔΙΕΕ, 1 (1883), σ 57, ἀριθ. ΙΖ)

Inc. Πολλά σοι καὶ τῇ τιμῇ ἀδελφῇ Νεοφύτῳ [τε] ἱερομονάχῳ τῷ ἐμῷ υἱῷ φιλανθρωπευσαμένοις, πολλὰς καὶ τὰς χάριτας οἴδαμεν.

(Ἐν Κωνσταντινουπόλει, [4 Μαΐου] 1593)

«Πολλὰς χάριτας ὀφείλει ὁ Μελέτιος εἰς τὸν Λαυρέντιον, τὴν ἀδελφὴν του Εὐγενίαν καὶ τὸν ἱερομόναχον Νεόφυτον διὰ τὰς πρὸς αὐτὸν ἐκδουλεύσεις των. Ἦλθεν ὁμοῦς ὁ καιρὸς νὰ ἀμείψῃ αὐτούς. Αἱ διὰ τῆς παρουσίας ἐπιστολῆς διαμνησόμεναι εὐχαριστίαι του εἶναι μία μικρὰ ἀρχὴ ἐκπληρώσεως τοῦ χρέους του πρὸς αὐτούς (ἀμυδρά τις ἐστὶν ἀπαρχή) θὰ γίνῃ δὲ μεγαλυτέρα, εἰὰ ὁ Θεὸς βοηθήσῃ. Διὰ τῆς παρουσίας ὁ Μελέτιος ἀγγέλλει εἰς τὸν Λαυρέντιον, ὅτι εἰσῆλθεν ὁ δεύ-

⁶⁸) Πρβλ. Ν. Β. Τωμαδάκη, Νικηφόρος ἡγούμενος Ἀρχαδίου καὶ Πρωτοσύγκελλος τοῦ Πατριαρχικοῦ θρόνου Ἀλεξανδρείας, Κρητικὴ Ἔστια, 1 (1949), τεῦχος 6, σσ. 6 - 7.

⁶⁹) Ἴδε τὰς σχετικὰς ἐπιστολάς Ι. Σακελίωνος, ἐνθ' ἄνωτ. σσ. 57 - 61 καὶ 62 - 63 ἀριθ. ΙΖ, ΙΘ, Κ, ΚΒ καὶ ΚΔ, καὶ Α. Νινολάκη, ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 39, 41 - 45, ἀρ. 11, 14, 15, 17. Πρβλ. καὶ Ν. Β. Τωμαδάκη, Ἀνέκδοτοι ἐπιστολαὶ Μελετίου τοῦ Πηγᾶ πρὸς τὴν Ἱεράν Μοῆν τοῦ Γδερνέτιου, Κρητ. Χρον., Ε' (1951), σ. 267.

⁷⁰) Πρβλ. Ν. Β. Τωμαδάκη, Ἀνέκδοτοι ἐπιστολαὶ..., ἐνθ' ἄνωτ., σ. 264, ἐνθα δημοσιεύεται καὶ πλήρης βιβλιογραφία τῶν ἤδη ἐκδεδομένων ἐπιστολῶν τοῦ Πηγᾶ (σημ. 3 καὶ 4 αὐτόθι).

τερος εἰς τὴν ἱερὰν τάξιν τῶν πρωτοσυγκέλλων, διὰ τοῦτο πρέπει νὰ φέρῃ ὑπογονάτιον καὶ σκιαδῖον μετὰ σταυροῦ καὶ νὰ ἔχῃ τὴν ἀξίαν καὶ τὴν ἐξουσίαν, ἡ ὁποία ἀκολουθεῖ τὸ ἀξίωμα τοῦ Μεγάλου Πρωτοσυγκέλλου (... ἧς πέρ σου τὴν φιλοκαγαθίαν τῆ ἱερᾶ τῶν πρωτοσυγκέλλων τάξει τάδε τὰ γράμματα ἐγκεντρίζει, μέγαν πρωτοσύγκελλον καθιστάμενα, κεκοσμημένον ὑπογονατίω, σκιαδίω τε μετὰ σταυροῦ, καὶ τῆς ἀξίας καὶ ἐξουσίας τῆς τῶ ὀφφικίω ἐπακολουθούσης). Εὐχεται ἔν τέλει ὑγίαν εἰς τὸν Λαυρέντιον καὶ τὴν ἀδελφὴν του Εὐγενίαν μοναχὴν, ἡ ὁποία μετὰ τῆς ἀδελφῆς τοῦ Πηγᾶ Εὐλογίας, ἀσθενούσης τότε, ἀποτελοῦν ζεῦγος ἀπολαῦσον τῆς θείας χάριτος καὶ περιποιῶν τιμὴν εἰς ἀμφοτέρους».

Ἡ παροῦσα ἐπιστολή, γραφεῖσα ἔν ἔτει 1593, εἶναι τὸ πρῶτον, χρονολογικῶς, κείμενον, τὸ ὁποῖον ἀναφέρει τὸν Λαυρέντιον ὡς ἡγούμενον ἔνῳ εἰς τὰς γραφεῖσας πρὸς αὐτὸν πρὸ τοῦ ἔτους 1593 ἐπιστολάς προσαγορεύεται ἱερομόναχος μόνον. Ἐτέρα ἀξιόλογος πληροφορία, τὴν ὁποίαν ἀρνούμεθα ἐκ τῆς ἐπιστολῆς, εἶναι ἡ περὶ τῆς ἀναδείξεως τοῦ Λαυρεντίου εἰς τὴν τάξιν τῶν πρωτοσυγκέλλων ὑπὸ τοῦ Μελετίου, ὁ ὁποῖος σπεύδει νὰ γνωστοποιήσῃ τοῦτο εἰς τὸν Λαυρέντιον. Μυθάζομεν ἐπίσης ἐκ τῆς ἐπιστολῆς περὶ τῆς ἀδελφῆς τοῦ Μελετίου Εὐγενίας¹⁾, βαρέως νοσοῦσης τότε, εἰς τὴν θεραπείαν τῆς ὁποίας ἀναφέρεται ἡ ἐπομένη ἐπιστολή.

2

Λαυρεντίω ἱερομονάχῳ

(Σακκελίων, σ. 58, ἀρ. ΙΗ' (ογ) — Νινολάκης, σ. 39, ἀρ. 11)

Ἰnc. *Εὐλογίαν τὴν ἐμὴν ἀδελφὴν θανατηφόρῳ περιπεσοῦσαν νόσῳ παρεμυθῆσω...*

(Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ 1594)

«Ὁ Μελέτιος εὐχαριστεῖ ἐνταῦθα τὸν Μαρίνον, διότι ἐπεσκέφθη οὗτος τὴν ἀδελφὴν τοῦ Μελετίου Εὐγενίαν, ὅταν εἶχε περιπέσει εἰς θανατηφόρον νόσον, καὶ ἐφρόντισε διὰ τὴν ἀποθεραπείαν της. Ὁ Μελέτιος παρακαλεῖ περαιτέρω τὸν Λαυρέντιον νὰ μὴ σταματήσῃ τὸ θεάρεστον ἔργον του, διότι ἡ θεραπευθεῖσα ἀδελφὴ του συναντᾷ δυσχερείας, καὶ ἔχει ἀνάγκας περισσοτέρας καὶ μεγαλυτέρας τῶν ὄσων εἶχε κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς νόσου. Εὐχαριστεῖ ἐκ νέου ὁ Μελέτιος τὸν φί-

¹⁾ Τὰ κατὰ κόσμον ὀνόματα τῆς Εὐγενίας εἶναι Βενέτα (= Benedetta) καὶ Εὐλογία πρβλ. ἐπιστολὴν τοῦ Μελετίου «Τοῖς κατὰ πᾶσαν τὴν λαμπροτάτην Κρήτην εὐρισκομένοις» (Νινολάκης, σ. 46, ἀρ. 19).

λον του διαβεβαιών, ότι ή θεραπεία, ή οποία επιτυγχάνεται με την βοήθειαν του φιλανθρωπού Θεού και των φιλοθέων ανδρών είναι «ἀξιπαινεωτέρα πάσης ἄλλης και γερωῶν ἀθανάτων ἀνάπλευς»

Ἡ ἐπιστολή ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Ἰ. Σακκελίω νος ἄνευ χρονολογίας. Εἰς τὴν ἔκδοσιν ὅμως Α. Νινολάκη φέρει τὴν ἀνωτέρω θεῖσαν χρονολογίαν 1594. Τὴν χρονολογίαν αὐτὴν ἀποδεικνύει ὀρθὴν ἑτέρα ἐπιστολή τοῦ Μελετίου Πηγᾶ, τοῦ αὐτοῦ ἔτους 1594, ἀναφερομένη καὶ αὕτη εἰς τὴν θεραπείαν τῆς Εὐγενίας καὶ ἀπευθυνομένη εἰς τὸν θεράποντα ἱατρόν τῆς Ἡρακλῆ Κασιμάτην «*Ἡρακλεῖ τῷ σοφωτάτῳ ἐν ἱατροῖς και φιλοσόφοις τῷ Κασιμάτῳ*»⁷². Ὁ Μελέτιος εὐχαριστεῖ τὸν εἰρημένον ἱατρὸν διὰ τὰς ὑπηρεσίας του εἰς τὴν θεραπείαν τῆς Εὐγενίας, κατὰ κόσμον Εὐλογίας, «*εἴρηκε γὰρ (ὁ Σωτήρ) ὡς «οὐ μὴ σε ἀνῶ οὐδ' οὐ μὴ σε ἐγκαταλείψω» κ(αὶ) οὐ κατέλιπεν Ἐὐλογίαν θανατοφορομένην, ἀγγέλω σε χρησάμενος ὁ φιλάνθρωπος ζωηφόρος*» και περαιτέρω «*τὸν γὰρ μισθὸν τῶν ἀμισθὶ ἐξηνητημένων πόνων εἰς θεραπείαν τῆς ἐμῆς Εὐλογίας ἀποδῶν σοι ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως ὁ δίκαιος κριτῆς*» Πρῶτην εἶδησιν περὶ τῆς Εὐλογίας ὡς νοσοῦσης εὐρίσκομεν εἰς τὴν προηγουμένην ἐπιστολὴν τοῦ Μελετίου, ἔνθα γράφει πρὸς τὸν Λαυρέντιον «*οἶδας, νομίζω, τὴν ἐμὴν ἀδελφὴν χειμαζομένην και κινδυνεύουσαν*».

3

Ἰπολύτῳ τῷ πανιερωτάτῳ πρώτῳ Χίου σὺν τοῖς πανοσιωιάτοις ἡγουμένοις τῶν σεβασμίῳν μοναστηρίων, Νικηφόρῳ Ἀρκαδίου, Λαυρεντίῳ Βρονησίῳν και τοῖς ἐδλαβεστάτοις ἱερεῦσιν, ἱεροδιακόνοις τε και μοναχοῖς μετὰ πνιτὸς τοῦ Χριστωνύμου λαοῦ, ανδρῶν τε και γυναικῶν τῆς Θεοφυλάκτου Κορήτης...

(Σακκελίω ν, σσ. 59-60 ἀρ. ΙΘ' (κς')—Νινολάκης, σσ. 41-43, ἀρ. 14)

Ἰπσ. Ἰνωσή μοι και πρώτῳ πολλαχόθεν...

(Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ 1596)

«Εἶναι γνωστὴ εἰς τὸν Μελέτιον ἡ εὐλαβὴς ἀγάπη πάντων τῶν ἀνωτέρω, τὴν ὁποίαν και αὐτὸς ἵσταποδίδει. Τοσαύτη ἦτο ἡ φιλανθρωπία τῶν ανδρῶν αὐτῶν παρασταθέντων εἰς τὴν κηδεῖαν τῆς Εὐγενίας, ἀδελφῆς του μοναχῆς, ὥστε αἰσθάνεται οὗτος ἑαυτὸν ἀνίκανον νὰ εὐχαριστήσῃ και ἀνιαμείψῃ αὐτοῦς, διότι ἡ Εὐγενία ἦτο δι' αὐτὸν ἡ μόνη ἀπομείνασα συγγενῆς. Στέλλει λοιπὸν πρὸς αὐτοῦς τὰς πατρικὰς

⁷²) Ἴδε Νινολάκη, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 38, ἀρ. 10 και περὶ τοῦ ἱατροῦ Ἡρακλεῶς Κασιμάτου σημ. 1 αὐτόθι.

του εὐχὰς καὶ παρακαλεῖ νὰ λάβουν τὸν «ἐπάξιον μισθὸν» ἐκ τοῦ Θεοῦ. Ἄς εἶναι εἰς αὐτοὺς παράδειγμα ὁ θάνατος τῆς Εὐγενίας διὰ νὰ ἀντιληφθοῦν «τοῦ βίου τὸ εὐμάρατον καὶ ὀξύροπον». Ὅμιλεῖ ἐκ νέου περὶ τῶν ἀρετῶν τῆς ἀποθανούσης καὶ τελειώνει μὲ εὐχὰς».

Τὴν χρονολογίαν τῆς ἐπιστολῆς 1596 εὐρίσκομεν μόνον εἰς τὴν ἔκδοσιν Νινολάκη. Ἐξ ἄλλων ἐπιστολῶν, αἱ ὁποῖαι ἐγράφησαν κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος καὶ ἀναφέρονται εἰς τὸν καταλυπῆσαντα τὸν Μελέτιον θάνατον τῆς Εὐγενίας πειθόμεθα ὅτι ἡ παρὰ Νινολάκη χρονολογία εἶναι ὀρθή. Οἱ ἀναφερόμενοι ἀνωτέρω ἱεράρχαι εἶναι πολλαχόθεν γνωστοί, ἰδίως δὲ ὁ Ἰππόλυτος Χίου, Κρής καὶ αὐτός⁷⁸.

4

Λαυρεντίω τῷ πανοσιωτάτῳ καθηγουμένῳ τοῦ μεγάλου Ἀντωνίου τοῦ Βροντησίου.

(Σ α κ κ ε λ ί ω ν, σσ. 60 - 61, ἀρ. Κ' (κη)—Ν ι ν ο λ ά κ η, σσ. 43 - 44, ἀρ. 15)

Ἰnc. Ἐχάρην, εἰ μὴ πάνυ ἀλύπως, μαθῶν πρῶτον μὲν διὰ τῶν σῶν γραμματίων... τὴν ἐμὴν ἀδελφὴν καταλειοπυῖαν τὰ τοῦ βίου.

(Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ 1596)

«Ἐχάρη, γράφει ὁ Μελέτιος, ὅταν ἐπληροφορήθη, ἐξ ἐπιστολῶν τοῦ Λαυρεντίου καὶ ἄλλων τιμίων ἀδελφῶν, ὅτι ἡ ἀδελφή του Εὐλογία ἐγκατέλειψε τὰ ἐγκόσμια, προτιμήσασα τὸν μονήρη βίον, καθὼς ἐχάρη ὅταν ἐπληροφορήθη ὅτι ὁ θάνατος εὔρεν αὐτὴν ἐν ὁσιότητι καὶ εὐλαβείᾳ, ὡς ἀρμόζει νὰ ἀποθνήσκουν οἱ εὐλαβεῖς καὶ φιλόανθρωποι χριστιανοί. Εἰς τοῦτο συνετέλεσαν αἱ διδασκαί καὶ ἡ συμπαράστασις τοῦ Λαυρεντίου καὶ τῆς ἀδελφῆς του Εὐγενίας μοναχῆς, καθὼς ὁμολογεῖ ἡ ἰδία ἡ τρισμακάριος ἀδελφή τοῦ Μελετίου εἰς τὴν διαθήκην της, ἔνθα εὐφραγεῖται καὶ τὸν Λαυρέντιον καὶ τὴν ἀδελφὴν του διὰ τὰς πρὸς αὐτὴν ὑπηρεσίας των. Πάντα ταῦτα πληροφοροῦνται ὁ Μελέτιος ἐδάκρυσεν. Πῶς ἦτο δυνατόν, στερούμενος τριαύτης ἀδελφῆς, νὰ μὴν δακρῦσῃ; Περαιτέρω παρακαλεῖ τὸν Λαυρέντιον νὰ φροντίσῃ διὰ τὴν ἐπικύρωσιν τῆς διαθήκης τῆς θανούσης καὶ πληροφορεῖ, ὅτι συγχωρεῖ τὸν Ἰωάσαφ, τὸν ὁποῖον θεωρεῖ πρὸ πολλοῦ ἀθῶον. Παραγγέλλει τέλος νὰ τοῦ γράφῃ ὁ Λαυρέντιος καὶ νὰ εἶναι βέβαιος ὅτι πᾶσα δικαία αἰτησίς του θὰ τυγχάνῃ ὑποστηρίξεως, διότι ὁ Μελέτιος τὸν ἀγαπᾷ ἐλικρινῶς».

⁷⁸ Ἰδε Ν. Β. Τωμαδάκη, Ἰππόλυτος Χίου ὁ Κρής, Κρητ. Χρον. Ζ' (1953), σσ. 36 - 54. Περὶ τοῦ Νικηφόρου ἡγουμένου τοῦ Ἀρκαδίου ἴδε τοῦ ἰδίου, Νικηφόρος ἡγούμενος Ἀρκαδίου, ἔνθ' ἄνωτ.

Χρονολογίαν καί εἰς τὴν παροῦσαν ἐπιστολὴν εὐρίσκομεν μόνον παρὰ Νινολάκη. Περὶ τῆς ἐπικυρώσεως τῆς ἀναφερομένης διαθήκης ἔγραψεν ὁ Μελέτιος δύο ἐπιστολάς κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος. Τὴν μίαν ἀπευθύνει «*τις κατὰ πᾶσαν τὴν λαμπροτάτην Κρήτην εὐρισκομένοις*», ἔνθα εὐχαριστεῖ τοὺς παρευρεθέντας εἰς τὴν κηδεῖαν τῆς Εὐγενίας καὶ ἐπικυρώνει τὴν διαθήκην⁷⁴. Τὴν δ' ἑτέραν ἀπευθύνει «*τῇ πανοσιωτῆτι καθηγουμένῃ τοῦ μεγάλου Ἰωάννου, λεγομένου Μεσαμπελίτη, Εὐγενία τῇ Μαρινοπούλῃ*», ἔνθα εὐχαριστεῖ καὶ πάλιν καὶ ἐπικυρώνει τὴν διαθήκην⁷⁵. Ὁ ἀναφερόμενος Ἰωάσαφ εἶναι ἀσφαλῶς ὁ Ἰωάσαφ Δορυανὸς ἢ Λαχνης, χρηματίσας καὶ διδάσκαλος τοῦ Μαργουνίου⁷⁶, γνωστὸς ὡς ἀνσμιχθεὶς εἰς τὸ ἐν Κρήτῃ προκῦψαν ἐκκλησιαστικὸν ζήτημα περὶ δευτέρου γάμου τῶν ἱερέων, δι' ὃ καὶ ἐτιμωρήθη ὑπὸ τῆς ἐν Κων/πόλει συνόδου εἰς ἀργίαν⁷⁷. Τελικῶς ὅμως ἠθωώθη ὑπὸ τῆς ἐπὶ τούτῳ συνελθούσης πάλιν συνόδου καὶ συνεχωρήθη ὑπὸ τοῦ Μελετίου Πηγαῖ⁷⁸.

5

Λαυρεντίῳ Ἰερομονάχῳ.

(Σακκελίων, σσ. 62 - 63 ἀρ. ΚΒ' (ρ)—Νινολάκης, (σ. 45, ἀρ. 17 - 18

Inc. Γράφειν σοι, τυχόν, περιττόν περὶ τῆς μακαρίας Εὐγενίας...

(Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ 1596)

«Πρέπει νὰ τιμηθῇ ἡ μακαρία Εὐγενία καὶ μετὰ θάνατον, ὡς ἐτιμήθη καὶ ἐν ζωῇ ὑπὸ τοῦ Λαυρεντίου καὶ τῆς ἀδελφῆς του. Διὰ τοῦτο ἄς λάβουν, μετὰ τῶν εὐχῶν τοῦ Μελετίου, ὅσα κληροδοτεῖ εἰς αὐτοὺς διὰ τῆς διαθήκης. Ἄς λάβουν ἐπίσης καὶ ἄς χαράξουν εἰς αὐτοσχέδιον λίθον, ἐπὶ τοῦ μνήματος τῆς Εὐγενίας, τὸ ἀποστελλόμενον ἐπίγραμμα, τὸ ὁποῖον συνέθεσε ἐπὶ τῷ θανάτῳ αὐτῆς. Δὲν εἶναι μισθὸς τῶν κόπων τοῦ Λαυρεντίου ἢ διὰ τῆς διαθήκης τῆς Εὐγενίας εὐεργεσία. Ἀπλῶς εἶναι δεῖγμα τῆς μακαρίας ἐκείνης ψυχῆς, ἡ ὁποία πάντοτε διεκλήρτυεν εὐγνωμόνως τὴν πρὸς αὐτὴν ἀγάπην τοῦ Λαυρεντίου. Τὴν

⁷⁴) Ἴδε Νινολάκη, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 16, ἀρ. 19.

⁷⁵) Σακκελίωνος, ἔνθ' ἄνωτ., σσ. 64 - 65, ἀρ. ΚΔ' καὶ Νινολάκη, σ. 47, ἀρ. 20.

⁷⁶) Πρβλ. Νινολάκη, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 33 καὶ ἐπιστολάς τοῦ Μαξίμου Μαργουνίου πρὸς Ἰωάσαφ Δορυανὸν παρ' Astruc, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 229, ἀρ. 73 - 77.

⁷⁷) Νινολάκη, ἔνθ' ἄνωτ., σσ. 33 - 36, ἀρ. 7.

⁷⁸) Ἐπιστολὴν τοῦ Μελετίου πρὸς τὸν Ἰωάσαφ ἴδε παρὰ Νινολάκη, ἔνθ' ἄνωτ., σσ. 32 - 33, ἀρ. 6.

πραγματικὴν ἀμοιβὴν θὰ λάβῃ ὁ Λαυρέντιος ἀπὸ τὸν Θεόν». Ἀκολουθεῖ τὸ ἐπίγραμμα, ὅπερ φέρει τὸν τίτλον :

*Ἐπίγραμμα ἐντάφιον εἰς τὴν αὐτοῦ ἀδελφὴν Ἐθγενίαν μοναχὴν,
ὅπερ ἐνεκόλασαν ἐπὶ τὸν τάφον αὐτῆς :*

*Οὐ θάνες, Ἐθγενίη γ', οὐδ' ἀτίθανες, ἀλλὰ καθεύδεις,
Κουριδίη Χριστοῦ, οὐρανίοις θαλάμοις.
Τοῦνεκά σοι δακρύων οὐ χέρομεν, ἀλλὰ λιτάων
λοιβὰς, ὀλυμπίοις ἄρμοδιούς χορείαις.*

5 *Δέρκεο ὄν πόθεις πανακηράτησιν ὀπωπαῖς,
Σαῖς τ' εὐχολῆσιν ἴλαον ἄμμι πόροις*⁷⁹.

Τὸ ἐπίγραμμα ἐκδίδει ὁ Νινολάκης ἰδιαιτέρως, ἐνῶ ὁ Σακκελίων ἐν τῇ συνεχείᾳ τῆς ἐπιστολῆς. Εἶναι προφανές ὅτι ὁ Νινολάκης ἠστόχησε, διότι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ νοηθῇ τοῦτο μεμονωμένον καὶ ἔξω τῆς ἐπιστολῆς, ἢ ὁποία ἐγγραφή κυρίως ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς ἀποστολῆς τοῦ ἐπιγράμματος.

Αἱ ἀνωτέρω ἐπιστολαὶ τοῦ Μελετίου Πηγᾶ εἶναι ἐκ τῶν πλέον ἐντέχνων τοῦ πεπαιδευμένου ἀνδρός, τοῦ ὁποίου τὰ ἐπιστολικά κείμενα, σὺν τοῖς ἄλλοις, συμβάλλουν σπουδαίως εἰς τὴν ἐξιχνίασιν τῆς πλουσίας ἐκείνης εἰς πνευματικὰ ἔργα ἐποχῆς καὶ ρίπτουν πολὺ τὸ φῶς εἰς τὴν μελέτην τῆς προσωπικότητός του.

4. ΜΑΞΙΜΟΥ ΤΟΥ ΜΑΡΓΟΥΝΙΟΥ ΕΠΙΣΤΟΛΑΙ ΠΡΟΣ ΛΑΥΡΕΝΤΙΟΝ ΜΑΡΙΝΟΝ

Ἐπιστολαὶ πέντε πρὸς Λαυρέντιον Μαρίνον ἐγράφησαν καὶ ὑπὸ ἑτέρου ἐλλογίμου κρητὸς ἱεράρχου, τοῦ Μαξίμου Μαργουνίου (1549 - 1602)⁸⁰, ἐπισκόπου Κυθήρων, μετὰ τοῦ ὁποίου ὁ

⁷⁹ Ἴδε Σακκελίωνας, ἐνθ' ἄνωτ, σσ. 62 · 63, ἀρ. ΚΒ' καὶ Νινολάκη, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 45, ἀρ. 18.

⁸⁰ Διεξοδικὴν βιβλιογραφίαν περὶ τοῦ ἀνδρός ἴδε ἐν Παναγ. Γ. Νικολοπούλου, ἐνθ' ἄνωτ, ΕΕΒΣ, 20 (1950) σ. 332, σημ. 1 καὶ τοῦ ἰδίου, ἐν ΕΕΒΣ, 21 (1951), σ. 283, σημ. 5. Προσθετέα τούτοις καὶ τὰ ἑξῆς: Ἰωάννου Παπαδοπούλου, Μαξίμου Μαργουνίου ἐπισκόπου Κυθήρων ἐπιτάφιος λόγος εἰς Μελέτιον Πηγᾶν, π. Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος, τ. 7 (1911), σ. 407. Ενα Γεα, Saggio sulla storia religiosa di Candia dal 1590 al 1630, Atti del reale Istituto Veneto di scienze, lettere ed arti, τ. LXXII (1912 - 1913) σ. 1388 καὶ αὐτοτελῶς Venezia 1913, σ. 30. Πρβλ. καὶ Στ. Ξανθοουδίδου, Δύο νέα βιβλία.. Χριστ. Κρήτη, 2 (1914), σ. 259. Κ. Ἀμάντου, Σιναιτικὰ μνημεῖα ἀνέκδοτα, παράρτημα τῶν «Ἑλληνικῶν» ἀρ. 1, Ἀθήναι 1928, σσ. 23 · 27. Κ. Δ. Μέτζιου, Θωμᾶς Φλαγγίνης καὶ ὁ μι-

Λαυρέντιος συνδεδέτο δι' ἀρρήκτου φιλίας. Ἐκ τῶν πέντε αὐτῶν ἐπιστολῶν τοῦ Μαργουνίου, δύο ἔχουν δημοσιευθῆ ὀλόκληροι⁸¹ καὶ ἕξ ἐτέρας ἐπιστολῆς μικρὸν μόνον δίστιχον ἀπόσπασμα⁸². Κατωτέρω προβαίνομεν εἰς τὴν ἔκδοσιν τῶν τεσσάρων ἐκ τῶν πέντε αὐτῶν ἐπιστολῶν, παραλείποντες τὴν προσφάτως ἐκδοθεῖσαν ὑπὸ Κ. Κούρκουλα, οὐδενὸς λόγου συντρέχοντος εἰς τὴν ἀναδημοσίευσίν της, καθ' ὅσον εἶναι λίαν προσιτὴ εἰς τὸν ἐπιθυμοῦντα νὰ μελετήσῃ διεξοδικώτερον τὰς σχέσεις τῶν δύο ἱεραρχῶν. Τὴν ἐν λόγῳ ἐπιστολὴν ἔγραψεν ὁ Μαργουνίος ἐν ἔτει 1587, εἰς ἀπάντησιν, ὡς φαίνεται, ἐπιστολῆς τοῦ Λαυρεντίου, ὁ ὁποῖος ἐζήτησε νὰ διδαχθῆ ὑπὸ τοῦ πεπαιδευμένου φίλου τοῦ «*Περὶ τοῦ τρόπου διδαχῆς*». Ἡ ἐπιστολὴ φέρει τὴν ἐπιγραφὴν «*Μαξίμου τοῦ Μαργουνίου, περὶ τοῦ τρόπου διδαχῆς, ἐν εἴδει ἐπιστολῆς πρὸς τὸν αἰτήσαντα*». Ἀκολουθεῖ ἡ προσφώνησις «*Τῷ ὀσιωτάτῳ ἐν Ἱερομανάχοις καὶ ἐν Χριστῷ ἀγαπητῷ ἀδελφῷ κυρίῳ Λαυρεντίῳ τῷ Μαρίνῳ Μάξιμος ὁ Μαργουνίος πνεύματος ἁγίου ἐπίδοσιν εἰς ἔργα σωτηριώδη*»⁸³. Δίδονται ὁδηγίαι περὶ τοῦ τρόπου κατὰ τὸν ὁποῖον

πρὸς Ἑλληνομνήμων, ἐν Ἀθήναις 1939, σσ. 204, 207, 257 - 266. Χρυσόστομου Παπαδοπούλου, Ὁ Κύριλλος Λούκαρις (ἐκ τῶν καταλοίπων αὐτοῦ) ἐν Ἀθήναις 1939, σ. 2 κέξ Βασ. Λαοῦρδα, Μάξιμος Μαργουνίος καὶ Φώτιος, π. «Ὁρθοδοξία», 26 (1951), σσ. 311 - 318. Νικολάου Γ. Κοντοσοπούλου, Τὰ ἐν Βενετίᾳ τυπογραφεία Ἑλληνικῶν βιβλίων κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν, Ἀθηνᾶ, ΝΗ' (1954), σσ. 298 - 299 καὶ 317. Κ. Ι. Δυοβουνιώτου, Τὰ ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ Ε. Α. Σιδερίδου κατάλοιπα αὐτοῦ, π. «Θεολογία», 28 (1957), σσ. 329 - 347 καὶ 493 - 508. Νικολάου Β. Τωμαδάκη, Βυζαντινὴ Επιστολογραφία, ἐν Ἀθήναις 1955, σσ. 137 - 139, ἐνθα ἀναδημοσιεύονται δύο ἐπιστολαὶ τοῦ Μαξίμου Μαργουνίου, ἡ μία «*Γαβριὴλ τῷ Ροδίτῃ*» καὶ ἡ ἑτέρα «*Συμεῶνι τῷ ἱεροδιακόνῳ*». Κωνστ. Κούρκουλα, Μαξίμου Μαργουνίου «*Περὶ τοῦ τρόπου τῆς διδαχῆς*», π. «Ἐκκλησιαστικὸν Βῆμα», ἔτος 24ον, ἀρ. φύλ. 103 (Ὀκτώβριος 1957), σσ. 6 - 8. † Ἀγαθαγγέλου Ξηροχάκη, Μάξιμος Μαργουνίος ἐπίσκοπος Κυθήρων (1549 - 1602), 16ος αἰών, περ. «Ἀναγέννησις» 1956 - 1957, σσ. 2163 - 5, 2180 - 2, 2197 - 200, 2211 - 13, 2227 - 9, 2244 - 6, 2260 - 2, 2276 - 8, 2292 - 4, 2307 - 10, 2324 - 7, 2339, 2341, 2355 - 8, 2372 - 4, 2387 - 8, 2401 - 5, 2420 - 21, 2435 - 6, 2451 - 2, 2467 - 8, 2483 - 4, 2499 - 2500, 2515 - 6, 2531 - 3, 2548 - 50, 2566 - 7, 2583 - 4, 2595 - 6, 2610 - 11, 2626, 2642 - 3.

⁸¹) Ἡ μία ὑπὸ Ματθ. Παρανίκα, Μαξίμου Μαργουνίου ἐπιστολαί. Σαββατειαία Ἐπιθεώρησις 1 (1878), σ. 315 ἀριθ. 2, πρβλ. Ch. Astruc, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 230, ἀριθ. 83. Ἡ ἑτέρα ὑπὸ Κωνστ. Κούρκουλα, Μαξίμου Μαργουνίου «Περὶ τοῦ τρόπου τῆς διδαχῆς», Ἐκκλησιαστικὸν Βῆμα, ἔτος 24ον, ἀριθ. φύλ. 103 (Ὀκτώβριος 1957), σσ. 6 - 8, πρβλ. É. Legrand, BH du XVI s, II σ. LXXXV.

⁸²) Legrand, ἐνθ' ἄνωτ.

⁸³) Ἴδε Κ. Κούρκουλα, ἐνθ' ἄνωτ.

πρέπει νὰ διδάσκωνται «τὰ τοῦ πνεύματος», γίνονται πολλαὶ ἀναφοραὶ εἰς τὴν Γραφήν καὶ σημειοῦται ἡ ἀξία τῶν ρητορικῶν σχημάτων, διὰ τῶν ὁποίων ὁ ὁμιλητὴς «εἰς τὸ εὐπρεπέστερον τὸν λόγον κατακαλλύει»⁸⁴. Ἐν τέλει ὁ Μαργούνιος σημειώνει «Τοσαῦτα σοὶ παρ' ἡμῶν, ὦ φιλότις, ὑπὲρ οὗ παρ' ἡμῶν ἐξαιτῆσαι προείλου, κατὰ γε τὴν ἡμετέραν δύναμιν, ...ὄχ' ὡς τῶν τοιούτων τὴν ἐπιστήμην ἐπαγγελλόμενοι, ἄπαγε, ἀλλ' ἵνα μὴ καθήκοντος φιλικοῦ λιποτάκται τινες λογιθεῖμεν»⁸⁵.

Αἱ κατωτέρω ἐκδιδόμεναι ἐπιστολαὶ τοῦ Μαργουνίου ἐγράφησαν μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1590 καὶ 1591, εἰς περίοδον κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ ἐπίσκοπος Κυθήρων ὑφίστατο τὰς ἀδίκους ἐπιθέσεις Γαβριὴλ τοῦ Σεβήρου, παρεξηγοῦντος τὰς εἰλικρινεῖς προσπαθείας τοῦ Μαξίμου, ὅπως σμικρυνθῆ τὸ χάσμα τὸ χωρίζον τὰς δύο ἐκκλησίας, ὁρθόδοξον καὶ καθολικὴν. Ἀρχομένου τοῦ ἔτους 1590 ὁ Μάξιμος Μαργούνιος, μὴ ὑπομένων πλέον τὸν πόλεμον τοῦ Σεβήρου, γράφει, κατὰ μῆνα «ἐλαφροβλιῶνα», πρὸς τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως Ἰερεμίαν Β' καὶ πρὸς τὸν Μελέτιον Πηγᾶν, ζητῶν τὴν διὰ συγκροτήσεως συνοδικοῦ δικαστηρίου ἐκδίκασιν τῆς ὄλης ὑποθέσεως⁸⁶. Τὸν αὐτὸν μῆνα γράφει καὶ πρὸς «τὸν πανοσιώτατον καὶ λογιώτατον κύριον Διονύσιον», κατηγορῶν τὸν Σεβῆρον, ὁ ὁποῖος δὲν ἐδέχετο τὰς συστάσεις τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν καὶ ἀπέρριπτε τὴν συνδιαλλαγὴν⁸⁷. Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ μηνὸς αὐτοῦ ἔγραψεν ὁ Μαργούνιος καὶ τὴν κατωτέρω ἐκδιδομένην ἐπιστολὴν I πρὸς τὸν Λαυρέντιον Μαρίνον διαβεβαιῶν αὐτὸν κατ' ἀρχὰς, ὅτι «δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ λησμονήσῃ τοιοῦτον φίλον, τὸν Λαυρέντιον, ὁ ὁποῖος ἀναγνωρίζεται ὑπὸ πάντων ὡς ὁ πλέον ἐπιστήθιος φίλος τοῦ Μαξίμου. Γράφει λοιπὸν εἰς αὐτὸν νῦν, διὰ νὰ τὸν πληροφορήσῃ, ὅτι σωματικῶς μὲν ὑγιαίνει, αἱ ψυχικαὶ δ' ὅμως καὶ πνευματικαὶ του δυνάμεις, αἱ ἀναγκαῖαι διὰ νὰ ὑψοῦται ὁ ἄνθρωπος πρὸς τὰ θεῖα, ἐξασθενοῦν ὁσημέραι, ἐξ αἰτίας τῶν δεινῶν, τὰ ὁποῖα προξενοῦν εἰς αὐτὸν αἱ συχναὶ καὶ εἰς μέγα πλῆθος ἐπιθέσεις τόσον τῶν οἰκείων ὅσον καὶ τῶν ἐξωτερικῶν ἐχθρῶν. Μὲ τὴν ψυχικὴν λοιπὸν αὐτὴν φθορὰν ἀντεπιτίθεται καὶ αὐτὸς προβάλλων ὡς ἀσπίδα τὴν ἀρωγὴν τοῦ θεοῦ. Διὰ τοῦτο παρακαλεῖ τὸν Λαυρέντιον νὰ μεσολαβήσῃ, διὰ τῶν δεήσεών του πρὸς τὸ θεῖον, ὥστε καὶ αὐτὸς νὰ μένῃ ἄτρωτος καὶ τὰ ὄπλα τῶν ἐχθρῶν νὰ ἀποδεικνύωνται ἀνίσχυρα».

⁸⁴) Α ὁ τ ὁ θ ι.

⁸⁵) Α ὁ τ ὁ θ ι.

⁸⁶) Ἰδε Παν. Νικολοπούλου, Μαξίμου Μαργουνίου Ὁμιλία..., ἐνθ' ἄνωτ., σ. 284.

⁸⁷) Αὐτόθι σημ. 3.

Μετ' οὐ πολὺ ἐπετεύχθη ἡ ποθομένη διαλλαγή μεταξὺ Μαξίμου Μαργουνίου καὶ Γ'αβριήλ Σεβήρου, τοῦ πρώτου ἐκφωνήσαντος καὶ εἰδικὴν ὁμιλίαν «ἐπὶ διαλλαγῇ» κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ Πάσχα (7η Ἀπριλίου) τοῦ αὐτοῦ ἔτους 1590⁸⁸.

Ἡ διαλλαγή ὅμως, ἡ ὁποία πρὸς στιγμὴν ἀνεκούφισεν πολλοὺς φίλους τῶν δύο ἱεραρχῶν καὶ ἐπανεφέρε τὴν τάξιν εἰς τὴν ἐκκλησίαν, δὲν ἐκράτησε πολὺ. Ἐνα μῆνα μετὰ τὴν δημοσίως γενομένην συμφιλίωσιν τῶν δύο ἀνδρῶν, ὁ Μαργούνιος γράφει πρὸς τὸν πατριάρχην Ἱερεμίαν Β', παραπονούμενος διὰ τὴν σκαιὰν συμπεριφορὰν τοῦ Γ'αβριήλ Σεβήρου⁸⁹.

Εἰς τὴν περίοδον αὐτὴν τῆς ἐπαναλήψεως τῆς ἔριδος ἀνήκει ἡ δευτέρα τῶν ἐκδιδομένων κατατέρω ἐπιστολῶν, ἀνέκδοτος μέχρι τοῦ νῦν, γραφεῖσα τὴν 27ην Ἰουλίου 1591. Εἰς τὰ νέα δεινὰ τῆς ἔριδος ἀναφέρεται ἀσφαλῶς ὁ Μάξιμος ὅταν λέγῃ «ὅτι ἔχει ἀποκᾶμει πλέον ἀπὸ τὰ δεινὰ, τὰς ἀθυμίας, καὶ τοὺς κινδύνους, διὰ τοῦτο ἔχει ἀνάγκην τῶν εὐχῶν τοῦ Λαυρεντίου, αἱ ὁποῖαι θὰ συντελέσουν εἰς παρηγορίαν του, καὶ τὸν παρακαλεῖ νὰ ἐκτείνῃ χεῖρας ἱκετηρίου πρὸς τὸν Θεόν, διὰ νὰ κατορθώσῃ οὗτος (ὁ Μάξιμος) νὰ ἀντιμετώπισῃ τὸ πλῆθος τῶν δυσχερῶν του συνθηκῶν. Ὁ ἀγὼν εἶναι δεινός, οἱ ἐχθροὶ εἶναι πολλοὶ καὶ ἡ δύναμις τοῦ Μαξίμου μικρά, πηγάζουσα ἀπὸ ἀσθενικὸν σῶμα. Βεβαίως, κατὰ τὸν ψαλμόν, δὲν πρέπει νὰ φοβούμεθα κανένα, ἀφοῦ ἔχομεν ἀντιλήπτορα καὶ ὑπερασπιστὴν τῆς ζωῆς μας τὸν Κύριον. Ἄλλ' ὅμως ἔχει ἀνάγκην καὶ τῆς δεήσεως τοῦ Λαυρεντίου ὁ Μάξιμος, διὰ τοῦτο δι' ἔργων ἄς ἀποδεικνύῃ τὴν φιλίαν του, γενόμενος ἱκέτης ὑπὲρ τοῦ Μαξίμου πρὸς τὸν θεόν».

Τῆς αὐτῆς περιόδου (Αὐγούστου 1591) εἶναι καὶ ἡ ἐπομένη ἐπιστολή, ἀνέκδοτος καὶ αὐτὴ μέχρι τοῦδε⁹⁰. Εἶναι περίεργον ὅμως διατὶ οὐδὲν ἀναφέρει ὁ Μαργούνιος εἰς τὴν ἐπιστολὴν αὐτὴν περὶ τῆς ἔριδος, ὡς ἔπραξεν εἰς πλῆθος ἄλλων ἐπιστολῶν του τοῦ αὐτοῦ μηνός⁹¹. Εἰς τὴν ἐπιστολὴν αὐτὴν πληροφορεῖ τὸν Λαυρέντιον ὅτι «τοῦ ἀποστέλλει μικρὸν δῶρον, τὸ ὁποῖον ἐν τούτοις δὲν εἶναι τυχαῖον καὶ ἄνευ ἀξίας, διότι εἶναι ἔργον θεολογικόν, ἐκπονηθὲν ὑπὸ τοῦ κορυφαίου τῶν παρ' ἡμῖν θεολόγων. Τὸ δῶρον τοῦτο θὰ ἀποκτήσῃ μεγαλυτέραν ἀξίαν πλησίον τοῦ Λαυρεντίου, τοῦ φιλοῦντος τὸν Μάξιμον, διότι ἐκτὸς τοῦ

⁸⁸) Αὐτόθι σ. 285.

⁸⁹) Αὐτόθι σ. 286.

⁹⁰) Ἀπόσπασμα μόνον, ἐκ δύο στίχων, ἐδημοσίευσεν ὁ Legrand, ἴδε ἀνωτέρω σημ. 82.

⁹¹) Νικολοπούλου, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 287.

ὅτι περιλαμβάνει τὸ ὄνομα τοῦ Μαξίμου, περιλαμβάνει προσέτι καὶ ποιητικὸν ἔργον του, ἔξ ἑκείνων, τὰ ὅποια ἐποίησε παίζων καὶ ἐν παρέργῳ, ὅτε κατετρίχτο ὑπὸ δεινῆς νόσου. Ἐπραξε δὲ τοῦτο διὰ νὰ μὴ μείνη καὶ τότε ἀκόμη ἀργὸς ὁ νοῦς του (τὴν σημασίαν αὐτὴν ἔχει ἄλλωστε τὸ ὄνομά του). Ἐν τέλει προτρέπει τὸν Λαυρέντιον νὰ δεχθῆ τὸ δῶρον καὶ νὰ θεωρήσῃ τοῦτο ὡς δύναμιν παρακινουῦσαν αὐτοὺς εἰς ἀγάπην».

Ἐλάχιστον ἀργότερον, κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος καὶ κατὰ μῆνα μαιμακτηριῶνα, γράφει ἐξέραν ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Λαυρέντιον ὁ Μαξίμος, ἀνέκδοτον καὶ αὐτὴν, εἰς τὴν ὁποίαν, ἐκτὸς ἀορίστων τινῶν ὑπαινιγμῶν, οὐδένα πάλιν ποιεῖται λόγον περὶ τῆς ξηρίας, ὡς ἔπρατε συνήθως εἰς πρὸς ἄλλους ἐπιστολαῖς του καὶ μάλιστα ὡς ἔπραξε τρεῖς ἡμέρας πρότερον, γράφων πρὸς τὸν Πατριάρχην Ἱερεμίαν Β' διὰ τὴν ἀνελικρινῆ στάσιν τοῦ Σεβήρου⁹².

Εἰς τὴν πρὸς Λαυρέντιον ἐπιστολὴν ἀσχολεῖται διὰ μακρῶν μὲ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς περὶ λιτότητος ἐν τῷ βίῳ θεωρίας του, πληροφοροῦν «ὅτι ἡ ἰδικὴ του τράπεζα δὲν γέμει πολυτελῶν φαγητῶν καὶ καρυκευμάτων, τὰ ὅποια γεννοῦν τὴν πονηρίαν, ἀλλ' εἶναι πενιχρὰ καὶ περιέχει ἐκ τοῦ ἡδέος φαγητοῦ, τόσον ὅσον ἀρκεῖ διὰ νὰ μὴ ἐκτρέπεται κανεὶς εἰς ἀγενεῖς τέρψεις. Ἡ ζήτησις τῆς ἡδονῆς ἀρμόζει μᾶλλον εἰς τὰ ἄλογα ζῶα παρὰ εἰς τὸν λογικὸν ἄνθρωπον. Πρὸς τὴν λιτότητα εἶναι ἐπιρροπῆς ὁ ἴδιος ἐκ φύσεως καὶ συνάμα ἐραστῆς τῶν θείων μαθημάτων καὶ τῶν λόγων τῆς σοφίας. Τὰ δύο ταῦτα δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ τὰ ἀποκτήσῃ αὐτὸς ἐὰν πρότερον δὲν ἐπιτύχῃ τὴν ψυχικὴν του κάθαρσιν. Ὁ ἀρεσκόμενος λοιπὸν εἰς πολυτελεῖ φαγητὰ καὶ εὐδίστους οἴνους δὲν θὰ φιλοξενηθῆ εἰς τὸ μέλλον ὑπὸ τοῦ Μαξίμου. Τὴν τοιαύτην δίαιταν προτιμᾷ οὗτος ὄχι φειδόμενος τῶν χρημάτων ἀλλ' ὑποψιαζόμενος φθορὰν τοῦ νοῦ, ἐὰν πράξῃ ἀντιθέτως. Καλεῖ λοιπὸν τὸν Λαυρέντιον νὰ ταχθῆ μὲ τὰς ἀπόψεις του αὐτὰς διὰ νὰ ἀποδείξῃ οὕτω τὴν πρὸς αὐτὸν φιλίαν, ἀλλὰ καὶ τὴν σοφίαν του».

Προβαίνομεν νῦν εἰς τὴν ἔκδοσιν τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Μαξίμου Μαργουνίου, ἡ ὁποία ἐπιχειρεῖται βάσει τῶν κειμένων, τὰ ὅποια παρέχει ὁ Parisinus Supplément grec 621 (1η' αἰ.)⁹³ κατ' ἀντιπαροβολὴν πρὸς τὸν Parisinus Supplément grec 1310 (1η' αἰ.)⁹⁴, τοὺς ὑπ'

⁹²) Ἡ πρὸς πατριάρχην Ἱερεμίαν Β' ἐπιστολὴ τοῦ Μαργουνίου ἀπεστάλη «Ἐνεῖθηεν, μαιμακτηριῶνος ε' φθίνοντος, ἀφ' ἧ'» ἢ δὲ πρὸς Λαυρέντιον Μαργουνίου «Ἐνεῖθηεν μαιμακτηριῶνος δευτέρῃ φθίνοντος κατὰ τὸ ἀφ' ἧ' ἔτος τὸ σωτήριον». Πρβλ. καὶ Νικολόπουλον, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 287 σημ. 2.

⁹³) C. h. Astruc, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 230 ἀρ. 83, 84, 85, 86.

⁹⁴) Αὐτόθι, σ. 211 κέξ.

ἀριθ. 79 (ιθ' αἰ.) καὶ 101 (ιη' αἰ.) κώδικας τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς τῶν Ἑλλήνων⁹⁵ καὶ τὸν ὑπ' ἀριθ. 1126 κώδικα (ιη' αἰ.) τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης ἐν Ἀθήναις⁹⁶.

I

Parisinus Supplément grec 621 (ιη' αἰ.), σ. 136, ἀρ. 83.

Τῷ ὀσιωτάτῳ Λαυρεντίῳ, Μάξιμος.

Ἀϋθις δ' ἄρα τῶν γε παρ' ἡμῶν σιερωθήσῃ, ἱερώτατε Λαυρέντιε; καὶ πῶς, ᾧ εἰ καὶ παρὰ πάντων συγκεχώρηται τὰ πρωτεῖα τῶν πρὸς εὐε φίλιτρων, κοὶ τῶν παρ' ἐμοῦ πρὸς αὐτὸν ἀντιστροφῶν, καὶ ἄλλως
 5 ἡμᾶς διὰ γραμμῶν προφθάσαντι; οὐκοῦν καὶ κάλαμον μεταχειρίζομεθα, καὶ ὄπισθεν σου τῇ Ἱεροῦ κεφαλῇ τὰ τῆς ψυχῆς ἐνθυμήματα ἐν γραμμασίᾳ ἐγχαράττομεν, εἰ δ' ἦν ἄρα καὶ αὐτὴν ἄμα ἐναπεθέμεθα. Ἐρωώμεθα δὲ τὸν φθειρόμενον ἄν(θρωπ)ον, ᾧ φίλη καὶ ἱερά μοι ψυχή. Πιεροορεῖ δ' ἡμᾶς, φεῦ, ὁ πρὸς τὰ θεῖα φύσιν λαχῶν, καὶ ταῦτα
 10 συγγορῶ τοῖς πάθει βαρυνόμενος, τοῖς τε ἐξ ἡμῶν αὐτῶν ἐκάστοτε ἀναφρομένοισι, καὶ τοῖς ἔξωθεν ἀλλεπαλλήλως καὶ μετ' οὐδεμιᾶς φειδοῦς προσβάλλουσι. Καὶ ἴδοις ἂν ἐφ' ἡμῶν ἐμφύλιόν τε ἄμα καὶ ἐξ ἀλλοφύλων ἐγειρόμενον πόλεμον. Ἡμεῖς δ' οὕτως ἀπολεγόμεθα τὴν ψυχὴν, ἀντεμβάλλομεν δ' οἷον ἰατῆς ἐμβολαῖς, ὅση δύναμις, καὶ τοῦτο οὐκ εἰς
 15 ἄμυναν, μὴ γὰρ οὕτω ποτὲ μανείημεν, ἀλλ' εἰς τὸ μὴ τὰ καίρια ζημιῶσθαι, καὶ πολλὴν καὶ παρ' ἄλλοις ὀφλισκάνειν τὸν γέλωτα. Ἀντ' ἀσπίδος δὲ πάσης τὴν θεόθεν ἐπικαλούμεθα καὶ προβαλλόμεθα ἀρω-

SIGLA

- A = ὁ ὑπ' ἀριθ. 79 κώδιξ τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς τῶν Ἑλλήνων.
 B = ὁ ὑπ' ἀριθ. 101 κώδιξ τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς τῶν Ἑλλήνων.
 C = ὁ ὑπ' ἀριθ. 1126 κώδιξ τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης ἐν Ἀθήναις.
 D = ὁ ὑπ' ἀριθ. 621 Parisinus Supplément grec.
 E = ὁ ὑπ' ἀριθ. 1310 Parisinus Supplément grec.
 Π = ἡ ὑπὸ Ματθ. Παρνίκα ἔκδοσις τῆς ἐπιστολῆς I, ἐν τῇ Σαββαταίᾳ ἐπιθεωρήσει, τ. 1 (1878), σ. 315, ἀρ. Β'.

1 Τῷ ὀσιωτάτῳ Λαυρεντίῳ Μάξιμος ὁ Μαροῦνιος εὐ πράττειν Π 2 γε om. Π 3 ᾧ γε Π εἰ om. Π 7 ἐναπεθέμεθα om. Π 9 φύσιν om. Π 10 συγγορῶ Π συγγορῶν D συγγορῶ scripsi 12 ἐφ' ἡμῶν Π 14 τοῦτο γ' Π 15 μανείοιμι Π 16 τὸν γέλωτα ὀφλισκάνειν Π.

⁹⁵) Σπ. Λάμπρου, ἐν ΝΕ, Δ, σ. 220 κέξ. καὶ σ. 513.

⁹⁶) I. Σακελίωτος, Κατάλογος τῶν χειρογράφων τῆς ΕΒΕ, 1892, σσ. 86, 204, 324.

γῆν. Ἴνα μέντοι μὴ ξυράσπιδές τινες ἐκόντες εἶναι, τελευτῶντες ἀναδει-
 χθῶμεν, καὶ σὸν ἂν εἶη τὸ παρεμβάλλεσθαι, ὡς ἂν καὶ ἡμεῖς ἄτρωτοι
 20 διαμένομεν καὶ αἱ παρὰ τῶν ἐκπολεμούντων ἡμᾶς ἐπήρειαι ἀνεέρογ-
 τοι εἶεν. Πράττοις δ' ἂν τοῦτο ὑπερευχόμενος ἡμῶν πρὸς τὸ θεῖον, καὶ
 ταῖς πρὸς ἐκεῖνό σου εὐπροσδέκτοις δεήσοισιν ἡμᾶς τε ὑποστηρίζων, καὶ
 τὰ τῶν ἐχθρῶν ὄπλα ἀπελέγχων ἀνίσχυρα. Εὐδαιμονοίης μοι τοῦ λοι-
 25 ποῦ, ἄν(θρωπ)ε τοῦ θεοῦ, ὁ πάντων, ὧν ἐγὼ περίληκα, τὰ πρωτεῖα ἀ-
 ποφερόμενος. Ἐρωζόμενον σε διαρηνλάττοι ὁ Κύριος ψυχῇ τε καὶ σώ-
 ματι.

Ἐνετίηθεν, εὐλαφηβολιῶνος ἕκτη ἰσταμένου κατὰ τὸ ,αφῆ' ἔτος τὸ
 σωτήριον.

19 καὶ om. Π 20 διαμείνομεν ἄτρωτοι 21 ὧσι Π εἶεν supplevi ἂν om.
 Π 22 ἐπιρῶντων Π 28 σωτήριον om. Π.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ:

4 - 5...καὶ ἄλλως ἡμᾶς διὰ γραμμάτων προφθάσαντι; Τὰς πρὸς Διονύσιον Κα-
 τηλιανόν, Κύριλλον Λούκαριν, Μελέτιον Πηγᾶν, Μάξιμον Μαργουῖνον, Λεόν-
 τιον Εὐστράτιον⁹⁷ κ. ἄ. ἐπιστολάς τοῦ Λαυρεντίου Μαρίνου δὲν γνωρίζομεν.
 Εἶναι ἐπίσης βέβαιον ὅτι ὁ Λαυρέντιος ἐδέχθη ἐπιστολάς καὶ ἐξ ἐτέρων⁹⁸,
 πολλαὶ τῶν ὁποίων παραμένουν ἄγνωστοι.

12. Καὶ ἴδοις ἂν ἐφ' ἡμῶν ἐμφύλιόν τε... Σαφῆς ὑπαιτιγμός περὶ τοῦ πολέ-
 μου τοῦ Γαβριὴλ Σεβήρου. Μίαν ἡμέραν προτοῦ γραφῆ ἢ παροῦσα ἐπιστολή,
 ὁ Μαργουῖνος ἀπευθυνόμενος «τῷ παρσιωτάτῳ καὶ λογιωτάτῳ κυρίῳ Διονυσίῳ,
 Ἐνετίηθεν εὐλαφηβολιῶνος ε' ἰσταμένου κατὰ τὸ ,αφῆ' ἔτος τὸ σωτήριον» γράφει,
 ἀναφερόμενος εἰς τὴν ἐγωῖστικὴν στάσιν τοῦ Σεβήρου: «Δεινὸν ἢ οἴησις, τὸ δὲ
 ἰσχυρογνώμον ἐν τοῖς κακῶς τισιν ἐγνωσμένοις καὶ ὄλωσ παγγάλεπον, ἀδελφῶν ἐν
 Χριστῷ παρσιωῖταις ἅμα καὶ λογιώτατε, καὶ οὐκ ἂν ραδίως τοῖς οὕτω διακειμέ-
 νοις ἀνθρωπίνῃ θεραπείᾳ τις ἐπιγένοιτο»⁹⁹. Ἡ πρὸς Διονύσιον, ὡς καὶ ἡ πρὸς
 Λαυρέντιον, ἐγγράφη δύο μῆνας περὶπου πρὸ τῆς πρώτης καὶ προσκαίρου διαλ-
 λαγῆς.

II

Parisinus Supplément grec 621 (1η' αἰ), σσ. 139 - 140, ἀρ. 86.

Λαυρεντίῳ τῷ Μαρίνῳ ὀσιωτάτῳ ἐν ἱερομονάχοις, Μάξιμος εὐ
 πράτειν.

Ὁ δὲ ἱερός Λαυρέντιος, τὰ ἡμέτερα παιδικά, τὸ διηνεκὲς τῆς ἡμε-
 τέρας διανοίας μελέτημα, ἀπροσαγόρευτος ἡμᾶς παραδραμεῖται; ὅτι ἀ-

⁹⁷) Πρβλ. É. m. Legrand, BH du XVII s, III, σ. 140 ἀρ. 11.

⁹⁸) Αὐτόθι, πρβλ. καὶ ἡμετέραν σημ. 63, ἀνωτέρω.

⁹⁹) Π. Νικολοπούλου, ξνθ' ἀνωτ., σ. 284, σημ. 3.

- 5 θυμαίων πλήθει κατηναλώμεθα; ὅτι ἐν τοῖς δεινοῖς ἀπειρήκαμεν; ὅτι ἐπικίνδονοι σχεδόν που φερόμεθα; καὶ πόθεν, ὅπου γε ἐκεῖθεν ἡμῖν ἐξήπται, καὶ τῆς ἐκείνου εὐχῆς ἐκκρέμαται ὅ,τι ἂν ἡμῖν συντελοῖη εἰς μικρὸν γοῶν παραμύθιον; Οὐκοῦν καὶ προσαγορευόμεν τὴν ἱερὰν καὶ φίλην ἡμῖν κεφαλὴν, καὶ ὅση περίεστιν ἡμῖν δύναμις, ἰκετηρίους χεῖρας ἀπὸ τοῦ θεοῦ ὑπὲρ ἡμῶν αἰτεῖν τε ἅμα καὶ ἐκτείνειν προσλιπαροῦμεν διηνεκῶς, ὡς ἂν ἀνώτεροι τῶν περικυκλουσῶν ἡμᾶς γιγνοίμεθα ἀναγκῶν, ὡς ἂν μὴ λιποτάκται τινὲς ἀναφανείημεν ἐν οἷς στρατευόμεθα. Δεινὸς ὁ ἀγὼν, πολλοὶ οἱ πολέμοιοι, ἡ δύναμις ἀμυδρά, καὶ τοσούτω μᾶλλον, ὅσῳ τῷ σαρκίῳ συνδέεται, πάσχειν μὲν πεφυκότι, ἀλλὰ τοῦτο ἀπαναινομένη καὶ μάλιστα. Κύριος μέντοι φωτισμὸς μου καὶ σωτήρ μου, καὶ ὑπερασπιστὴς τῆς ζωῆς μου, καὶ ἀντιλήπτωρ μου, τίνα φοβηθήσομαι; Ἄλλὰ γὰρ μοι καὶ σοῦ τῆς πρὸς Ἐκείνον παρορησίας προσδέτ' καὶ γὰρ εἰ καὶ προφθάνει τῷ φιλανθρώπῳ τὴν ἡμετέραν αἰτηρίαν, καὶ σώζει ἐπικυλούμενος, ἀλλ' ὑπερασπιῶ, φησι, τῆς πόλεως ταύτης δι' ἐμὲ καὶ διὰ Δαυὶδ τὸν δοῦλόν μου, καὶ εἴ τι τοιοῦτον ἐν ταῖς ἱεραῖς σελίσι ἐμπεριεῖληπται· φιλεῖς οὖν καὶ τοῦτο καθ' ὑπερβολὴν. Οὐκοῦν καὶ ᾧπερ ἂν μᾶλλον τὸ περὶ ἐμὲ φίλιον ἀποδεικνύοις, τοῖς ἔργοις ἐνόημαι. Ἔστι δὲ τοῦτο, ὅπερ ἔφη, εἴπερ ἰκέτης ὑπὲρ ἐμοῦ πρὸς θεόν, καὶ θεῷ παριστάνοιο.
- 25 Ἔρρωσο, ἀδελφῶν ἐν Χριστῷ ἱερώτατε καὶ παμφίλιτε, καὶ μου ἐπιτέλει τὰ καταθύμια.

Ἐτετήθη μεταγεινιῶνος τετάρτη φθίνοντος κατὰ τὸ ,αφ' ἄσιν ἔτος τὸ σ(ωτήριον).

6 ἐπὶ κινδύνοις Ε ὅπου BC 16 καὶ ὑπερασπιστὴς τῆς ζωῆς μου, καὶ ἀντιλήπτωρ μου om. E.

Test.

15 Psalm. 26, 1: Κύριος φωτισμὸς μου καὶ σωτήρ μου· τίνα φοβηθήσομαι; Κύριος ὑπερασπιστὴς τῆς ζωῆς μου· ἀπὸ τίνος δειλιάσω;

19 IV, Βασιλ. 19, 34: καὶ ὑπερασπιῶ ὑπὲρ τῆς πόλεως ταύτης δι' ἐμὲ καὶ διὰ Δαυὶδ τὸν δοῦλόν μου.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ:

Ἡ ἐπιστολὴ εἰς τὸ χγφ., ἐκ τοῦ ὁποῦ ἐκδιδόμεν (Paris Suppl. grec 621) εὔρηται τετάρτη κατὰ σειρὰν ἀκολουθοῦσα τὰς δύο ἐπομένους, τὰς γραφείσας «βροδρομίωνος ἐκτὴ ἐπὶ δεκάτῃ (16 Αὐγούστου 1591) καὶ μαιμακτηριῶνος δευτέρου φθίνοντος» (29 Σεπτεμβρίου 1591).¹⁰⁰ Ἡ φυσικὴ ὁμως οὐτίς θέσις εἶναι ἢ πρὸ τῶν δύο τούτων, δεδομένου ὅτι ἡ ἀποστολὴ τῆς προηγείται χρονικῶς (ἐγγραφή «μεταγεινιῶνος τετάρτη φθίνοντος» (27 Ἰουλίου 1591).

Ἡ ἐπιστολὴ ἀναφέρεται εἰς τὴν δευτέραν περίοδον τῆς ἔριδος, ὅτε ὁ Μαρκ-

¹⁰⁰) Πρβλ. Ch. Astruc, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 230 ἀρ. 84, 85, 86.

γούνιος γράφει πρὸς τὸν Πατριάρχην Ἱερεμίαν Β' «μετὰ γὰρ πρῶτον καὶ δευτέρου καὶ τρίτου γράμμα συνοδικόν, προσπαλεῖον αὐτῷ (τὸν Γαβριὴλ Σεβήρον ἔννοεϊ) τὰ χεῖρά, εἰμὴ μεταμάθοι, ἄπερ αὐτόθεν κακῶς μεμάθηκε, μετὰ παραίνεσις τε καὶ προτροπὰς εἰς διαλλαγὴν, μετ' αὐτὸς διαλλαγὰς, μετὰ τὴν διὰ τῶν ἀχράντων μυστηρίων γενομένην ἀγάπην, ὑπόβως καὶ αὐθις, ἵνα μὴ τἄλλα λέγω, τοῦμόν ὑποδείκνυσαι γράμμα (τὸ Ἐγχειρίδιον περὶ Ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, συντεθὲν ἐν εἰδει ἐπιστολῆς) καὶ τὸν νοῦν, ὅπως καὶ πρότερον, διαστρέφει πανούργως»¹⁰¹.

III

Parisinus Supplément grec 621 (17° ai.), σσ. 137 - 138, ἀρ. 84.

Τῷ δσιωτάτῳ Λαυρεντίῳ τῷ Μαρίνῳ, Μάξιμος.

Μικρὸν τὸ δῶρον, ὃ σοι κατὰ τὸ παρὸν πέμπομεν, ὁμολογῶ. Ἄλλ' εἰ τοῦτο, οὐ μὴν καὶ τῶν τυχόντων, εἴπερ ἐνδότερον ἔναποκύψαι προέλοιο. Θεολογία γὰρ τὸ περιεχόμενον, καὶ τῶν παρ' ἡμῖν θεολόγων τοῦ
 5 ἀκροτάτου τὸ πόνημα, καὶ ἄρα καὶ μικρὸν καὶ μέγα (ἀλλὰ μὴ μου λογικῆς ἄγνοιαν καταμέμψη, οὐ γὰρ κατὰ ταῦτό, καὶ ἅμα, καὶ τῇ αὐτῇ ἀποβλέψῃ) τοῦτο εἰκότως ἐγὼ κατανόμακα. Προσοκίσηται δέ τι καὶ μεῖζον τὸ μέγα παρὰ σοὶ γούν τῷ φιλοῦντι με, ὅτι μὴ τοῦμόν ἐμπεριείληφεν ὄνομα, καὶ μέτρον τι, οὕτω δόξαν τῷ ἐκτυπώσαντι, τῶν ἄπερ
 10 ἡμεῖς ἤδη νόσω δεινῇ προσπαλαίοντες, ἵνα μηδὲ τότε ἀργὸς εἴη ὁ νοῦς, τοῦτο γὰρ ἐμοὶ τὸ Μαργούνιος, εἰ καὶ ἄλλος τις περὶ τὴν ἐπίκλησιν ἐξηπάτηται, παρερμηνεύων ταύτην κατ' ἐπήρειαν πάρεργον, προσπεπαίχαμεν, ἧ, τολμῶ γὰρ καὶ τοῦτο εἰπεῖν, παρεσπουδάκαμεν. Δέξαι οὖν
 15 προσηγῶς τὸ πεμπόμενον, φιλιότη μοι πασῶν καὶ ἱερὰ ψυχὴ Λαυρέντιε, καὶ ὥσπερ τι ὑπέκκαυμα τῶν μεταξὺ νῶν παιδικῶν παρὰ σαυτῷ κάτεχε, ἵνα καὶ βουλόμενος τοῦ σοῦ Μαξίμου μὴ ἐπιλανθάνοιο.

Ἐρρωσο, καὶ τὸν παναιδεσιμώτατον οἰκονόμον σὺν τοῖς λοιποῖς ἐν Χ(ριστ)ῷ ἀδελφοῖς, καὶ πατράσιν ὡς ἀπ' ἐμοῦ, φιλικιώτατε, πρόσειπε.

Ἐνετίθηθεν βοηδρομιῶνος ἕκτη ἐπὶ δεκάτῃ κατὰ τὸ ἀφ' ἤσων ἔτος τὸ
 20 σωτήριον.

3 εἰ om. C τοῦτο om. E 8 γε ABC 9 καὶ μέρος τι ABCE 14 κεφαλὴ C 16 ἐπιλάθοιο C 19 ἀφ' ἡβ' A.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ:

Ἄπ' ἀριθ. 79 κώδιξ (17° ai.) τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς τῶν Ἑλλήνων παρέχει ὡς χρονολογίαν γραφῆς τῆς ἐπιστολῆς τὸ ἔτος 1592. Ἡ γραφὴ αὐτὴ εἶναι μεμονωμένη προέρχεται δὲ ἀπὸ κώδικα, εἰς τὸν ὁποῖον αἱ λανθασμέναι ἀναγραφαὶ χρονολογιῶν εἰς τὰ κείμενα εἶναι συνήθειαι¹⁰².

¹⁰¹) Π. Νικολοπούλου, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 287 σημ. 2.

¹⁰²) Πρβλ. Π. Νικολοπούλου, Μαξίμου Μαργουνίου ἐπιστολαί..., ΕΕΒΣ 20 (1950), σ. 335 καὶ σημ. 4.

4 · 5, «Θεολογία γὰρ τὸ περιεχόμενον, καί...τὸ πόνημα» καὶ 8 - 9 «οὗ μὴ τοῦμὸν ἐμπεριείληφεν ὄνομα καὶ μέτρον τι». Τὸ ἀποσταλὲν ὑπὸ τοῦ Μαξίμου θεολογικὸν ἔργον, τὸ ὁποῖον ἐκτὸς¹⁰³ τοῦ ὀνόματός του περιέχει καὶ ποιήσεις του, εἶναι ἀσφαλῶς τὸ κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος (1591) ἐκδοθὲν ὑπὸ Δαυίδ Ἐσχελίου ἔργον τοῦ Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ, τὸ ὁποῖον φέρει τὸν πληρὴ τίτλον :

S. GREGORII Nazianzeni, Theologi, ARCANAE; seu DE PRINCIPIIIS versus CCCCXXCII, cum Paraphrasi Graeca...nunc primum publicata studio & opera Davidis Haeschelij, A. M. E BIBLIOTHECA REIPUBLICAE Augustanae. LUGDUNI BATAVORUM...apud Franciscum Raphelenqium¹⁰⁴.

Τὸν Γρηγόριον τὸν Ναζιανζηνὸν ὁ Μαργούνιος ἀναφέρει καὶ εἰς ἐπιστολὴν του πρὸς τὸν Πατριάρχην Ἱερουσαλὴμ Β΄ : «...ὁ τῆς θεολογίας γρηγόριος νοῦς, ὁ θεολογικώτατος Γρηγόριος ἀπεφήνατο»¹⁰⁵. Ἐν τῇ ἀπολογίᾳ του ἐπίσης «τῆ κατὰ Κωνσταντινούπολιν ἐν Χριστῷ συναθροισθείσῃ ἱερᾷ συνόδῳ» ὀνομάζει τὸν Γρηγόριον «ἓνα τῶν καθ' ἡμᾶς ἁγίων πατέρων καὶ διδασκάλων»¹⁰⁶. Ταῦτα ὡς πρὸς τὸ «τῶν παρ' ἡμῖν θεολόγων τοῦ ἀκροτάτου τὸ πόνημα» τῆς παρούσης ἐπιστολῆς (στ. 4 - 5). Τὸ ἀνωτέρω βιβλίον περιέχει ἐκτὸς τοῦ θεολογικοῦ ἔργου τοῦ Γρηγορίου καὶ τρία ἐπιγράμματα τοῦ Μαργουνίου ἐν σσ. 104 - 106¹⁰⁷:

ΜΑΞΙΜΟΥ ΤΟΥ ΜΑΡΓΟΥΝΙΟΥ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΚΥΘΗΡΩΝ

εἰς τὸ εὐαγγελικὸν ῥητόν: «Πᾶς ὁ πίνων ἐκ τοῦ ὕδατος τούτου διψήσει πάλιν, ὃς δὲ ἂν πῖνῃ ἐκ τοῦ ὕδατος οὗ ἐγὼ δώσω αὐτῷ, οὗ μὴ διψήσει εἰς τὸν αἰῶνα, ἀλλὰ γενήσεται ἐν αὐτῷ ὕδωρ ἀλλόμενον εἰς ζωὴν αἰώνιον :

Μέχρι τίνος καμάτοισιν ἀλιτροτάτοις νόσιο,

θυμέ, ἀπαντήσεις ἀαλέης πίδακος...

Τ ο ὄ α ὗ τ ο ὄ

Εἰς τὴν εὐαγγελικὴν παραβολὴν τὴν λέγουσαν: «ὡμοιωθή ἡ βασιλεῖα τῶν οὐρανῶν ἀνθρώπῳ σπείροντι καλὸν σπέρμα ἐν τῷ ἄγρῳ αὐτοῦ» :

Δεῦρ' ἄγε, παρβολήσιν ἐφέσπεο δὴ σαοτήρος,

θυμέ, ἀλαθείης ῥήματι' ἐρευγόμενος...

Τ ο ὄ α ὗ τ ο ὄ¹⁰⁸

μετάφρασις διὰ στίχων τοῦ ρλβ' ψαλμοῦ :

Τίποτε ἀδελφουσύνας πέλε φέριτερον; τίποτε δὲ αὐθις

τερπνότερον γλυκερᾶς ἦεν ἴμοφροσύνας;...

Ἐπισημαίνεται ὅτι τὸ βιβλίον, περὶ οὗ ὀμιλεῖ ὁ Μαργούνιος ἐν τῇ ἐπιστολῇ του οὐδεμίᾳ ἀμφιβολίᾳ, λαμβανομένων ὑπ' ὄψει τῶν στενῶν σχέσεων αὐτοῦ μετὰ τοῦ ἐκδόσαντος τὸ βιβλίον Δαυίδ Ἐσχελίου, εἰς τὸν ὁποῖον ὁ Ἐπίσκοπος Κυθήρων ἔστειλε πολλάκις ἔργα του καὶ συνειργάζετο μετ' αὐτοῦ εἰς ἐκδόσεις θεολογικῶν κ. ἄ. ἔργων¹⁰⁹.

¹⁰³) Ὅτι μὴ... = ἐκτὸς τοῦ...πρβλ. Ἡροδ. 1. 18, Θουκ. 4. 26 κ.λ.π.

¹⁰⁴) Ἐ. Legrand, BH du XVIs, 2 (1885), σ' 79.

¹⁰⁵) Α ὕ τ ὄ θ ι, σσ 67 - 69.

¹⁰⁶) Α ὕ τ ὄ θ ι, σ. 21.

¹⁰⁷) Α ὕ τ ὄ θ ι, σσ 79 - 81.

¹⁰⁸) Α ὕ τ ὄ θ ι, σ. 81.

¹⁰⁹) Ἐπιστολάς τοῦ Μαργουνίου πρὸ Ἐσχελίου ἴδε πολλαχοῦ τῆς BH du XVIs. τοῦ Legrand. Πρβλ. καὶ Βασ. Λαοῦρδα, Μάξιμος Μαργούνιος καὶ Φώτιος, π. «Ὁρθοδοξία», τ. 26 (1951), σσ. 311 - 318.

10. «ἡμεῖς ἤδη νόσφ δειῆ προσαλαίνοντες...». Περὶ τῆς ἀσθενείας τοῦ Μαργουνίου, τῆς νεφρίτιδος, ἡ ὁποία, κατὰ τὴν τελευταίαν δεκαετίαν τῆς ζωῆς του, ἐβασάνιζε τὸν ἄνδρα συχνάκις καὶ ἐπροκάλεσε τὸν πρώτμον θάνατόν του (1602) γνωρίζομεν πολλά ¹¹⁰. Εἰς ἐπιστολὴν του πρὸς Μελέτιον τὸν Βλοστὸν γράφει σχετικῶς: «Προσαλαίνομεν γὰρ πολλοῦ ἤδη ἀνιάτω πάθει, τῆ πρὸ τῶν ἀσκληπιαδῶν λεγομένη νεφρίτιδι, μόνον δι ζῶμεν ἡμῖν συγχωροῦσα τὰ δ' ἄλλα οὕτως ἡτιώμεθα τῆ τῶν ἐγγιγγομένων ἡμῖν ὀδυνῶν ὑπερβολῆ, ὡ; μικρὸν οὐδὲν διαφέρειν νεκρῶν» ¹¹¹.

10 - 11 «...ἵνα μὴδὲ τότε ἀργὸς εἴη ὁ νοσῶς, τοῦτο γὰρ ἐμοὶ τὸ Μαργούντιος, εἰ καὶ ἄλλος...». Ὁ Μαργούντιος θπαινίσσεται ἐνιαυθὰ τὰ περὶ τὸ ἔτυμον τοῦ ὀνόματός του λεγόμενα καὶ γραφόμενα δεικτικῶς ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν του, οἱ ἵποιοι διέδιδον ὅτι τὸ ὄνομα προέρχεται ἐκ τοῦ μάργος νοσῶς ἢ ἀργὸς νοσῶς ¹¹². Ὁ Γαβριὴλ Σεβήρος γράφων ἐν ἔτει 1590 πρὸς τὸν Μαργούντιον, ἐπιστολὴν ἐπιθετικὴν, ἀναφέρεται εἰς τὴν προέλευσιν τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ: «Τοῖς ἀπὸ μάργου τὴν ἐπωνυμίαν φέρουσιν οὕτωσὶ γράφειν εἰθίσται, αὐτὸς δὲ μαργούνης ὢν, οὐκ ἂν ἄλλως εἶχες ποιῆσαι ἢ τὴν ὄσην ἀναίδειαν ἐνδεδυμένος ἦς κατὰ τῶν εὐεργετησάντων σε πολλάκις ἐξεμέσαι» ¹¹³.

Εἰς ἐπίγραμμα πάλιν ἐπιθετικὸν τοῦ Ἰωάννου Ματθαίου Καρμουφύλλη, ὁ ὁποῖος ἔγραψε τοῦτο ὅτε ἐκυκλοφορήθη βιβλίον, περιέχον ἔργα ὀρθοδόξων ἱεραρχῶν, σχετικὰ μὲ τὸ σχίσμα τῶν ἐκκλησιῶν ¹¹⁴, εὐρίσκομεν τὸν γνωστὸν περὶ Μαργουνίου στίχον:

Νοσῶς μάργος ἢ νοσῶς ἀργὸς ἦν Μαργούντιος; ¹¹⁵

Ὁ Μαργούντιος ἀπαντῶν εἰς τὸν Γαβριὴλ Σεβήρον τὸ αὐτὸ ἔτος γράφει περὶ τοῦ ὀνόματός του: «Ἰνφλωτίεις, ὡς ἔοικας, περὶ τὸ τοῦ ὀνόματος ἔτυμον οὐ γὰρ ἀπὸ τοῦ μάργου, ἀλλὰ ἀπὸ τοῦ μὴ ἀργοῦ νοσῶς παρὰ χθῆ μοι τὸ ἐπώνυμον, καὶ συνίδει μου οὕτω τὸ ἐπιτήδευμα, μὴ ψευδόμενον τὴν ἐπίκλησιν» ¹¹⁶. Γράφων πάλιν, ἐξ Ἑνετίας τὴν 4 Σεπτεμβρίου 1590, πρὸς τὸν Θεοφάνη τὸν Κερύκην ἀναφέρεται εἰς τὴν περὶ τὸ ὄνομά του παρεξήγησιν «πῶς ἂν ἡμεῖς τὸ μὴ ἀργὸν τοῦ νοσῶς, κἂν ἄλλοι ἄλλως φθόνῳ τηκόμενον τὸ τοῦ Μαργουνίου διεορμηθένωσι ψευδῶς ἐπώνυμον, καὶ ἔργοις αὐτοῖς ἀποδεικνύομεν» ¹¹⁷. Σχετικὸς τέλος εἶναι καὶ ὁ πρώτος στίχος τοῦ ἐπιγράμματος, τὸ ὁποῖον φέρεται ὡς γραφὴν ἐπὶ τοῦ τάφου του ¹¹⁸:

Ὁ μάργος ἐνθάδ' ὕπνον ὕστατον δρέπει...

¹¹⁰) Legrand, ἔνθ' ἄνωτ., σσ. LXIII - LXIV.

¹¹¹) Ἀὐτόθι, σ. LXIII.

¹¹²) Ἐτυμολογίαν τοῦ ὀνόματος ἴδε παρὰ Φαίδ. Κουκουλέ, Βυζαντινῶν τινον ἐπιθέτων σημασία καὶ ὀρθογραφία, ΕΒΕΣ, 5 (1628), σ. 13. Περὶ τῶν γραφέντων σχετικῶς ὑπὸ τῶν συγχρόνων τοῦ Μαργουνίου ἴδε Legrand, ἔνθ' ἄνωτ., σ. LXIV. Πρὸβλ. καὶ Β. Α. Μυστακίδου, Ὁ ἱερός κληρὸς κατὰ τὸν 1στὸ αἰῶνα (Μάξιμος Μαργούντιος), ἐν Ἀθήναις 1892, σσ. 11 - 13 καίσημ. 2.

¹¹³) Β. Α. Μυστακίδου, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 38

¹¹⁴) Legrand, BH du XVIIs., 1 (1894) σ. 238 κέξ πρὸβλ. Ι. Σακκελίωυος, Μελετίου Πατριάρχου..., ἔνθ' ἄνωτ. σσ. 74 - 76.

¹¹⁵) Legrand, BH du XVIs., 2 (1885), σ. LXIV.

¹¹⁶) Μυστακίδου, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 39.

¹¹⁷) Legrand, ἔνθ' ἄνωτ., σ. LXIV.

¹¹⁸) Ἀὐτόθι.

IV

Parisinus Supplément grec 621 (ιη' σί.), σσ. 138 - 139, ἀρ. 85.

Λαυρεντίῳ τῷ Μαρίνῳ δσιωτάτῳ ἐν ἱερομονάχοις, Μάξιμος εὖ
πράττειν.

Ἐμοὶ τράπεζα οὐ πολυτελείαις ὄψων, καὶ τὸν νοῦν γοητευούσαις
καρुकείαις καταβαρύνεται, ταῖς ἄσωτον ὠδινούσαις τὴν φιλοτιμίαν,
5 καὶ πολλὴν ἀπογεννώσαις τὴν φλεγμονήν, καὶ κόρον τὸν ὕβρεως αἴτιον,
ἀλλ' ἀδιοσχέδιος μᾶλλον ἴσταται αἴτη καὶ πενιχρά, καὶ τοσοῦτον ἔχου-
σα τροφῆς, ὅσον ἐξαρκεῖν πρὸς τὴν χρεῖαν τῆς φύσεως. Τοῦ δὲ ἡδέος,
ὅσον μὴ εἰς ἀγενεῖς τέρωπεις ἐκφέρεσθαι, καὶ τὸ τῆς ψυχῆς καταμαλα-
κίζειν ἄρρενωπόν. Τὸ δὲ εἰς ἡδονὴν ἐκκεχεῖσθαι, καὶ μὴ ταῖς ἀπαραι-
10 τήτοις καὶ μόναῖς τοῦ σώματος χρεῖαις ὑπέικειν, ἀλόγων μᾶλλον φύσει
τῶν τῷ πλήθει τῆς τροφῆς ἐπαγαλλομένων, ἢ περ ἀνθρώπων προσή-
κειν ἔμοιγε φαίνεται. Τοσοῦτῳ δὲ μᾶλλον πρὸς τὸ τοιοῦτον τῆς διαίτης
ἐπιρροπέστερος πέφυκα, ὅσῳ καὶ θείων μαθημάτων ἐρῶ, καὶ τοὺς τῆς
σοφίας λόγους ἀξιόλογόν τι χρῆμα, καὶ τοῖς πᾶσιν ἀξιοθαύμαστον, πά-
15 σης πανδαισίας λαμπροτέρους νερόμικα. Ὡν ἡ κτήσις ὁποιαοῦν, οὐκ
ἂν πάντως ἡμῖν προσγένοιτο, μὴ πρότερον πρὸς τῷ τῆς ψυχῆς, ὅσον
ἐξήκει ἀν(θρώπ)ινος λογισμὸς, καθαρῷ καὶ τὰς παραμβλυνούσας τὸν
ὀφθαλμὸν αὐτῆς ὕλας διακαθάρασι. Τοῦτο οὖν ἡμῖν ἔκ τε τῆς φύσεως
αὐτῆς ὠρμημένοις καὶ τοῦ ἐπιτηδεύματος δέδοκται. Εἰ δὲ τις παχυτέ-
20 ρων ὕλων ἐπορέγεται, καὶ οἴνων τοῖς ἀνθοσμίαις ἐκκέχηνε, καὶ παρὰ
τοῦτο τὰ τῆς ἡμετέρας τραπέζης μυσάττειται, τούτῳ οὐδ' ὑπανοίξομεν
θύρας φιλοξένους εἰς τοῦπιόν, οὐδ' εἴτε φιλοίη λοιπόν, οὐδ' εἴτε μι-
σοσίη ἡμᾶς οὐδὲν ἐπιστραφησόμεθα. Οὐ γὰρ χορημάτων φειδοῖ χαριζό-
μενοι, ἀλλὰ νοῦ φθορὰν ὑποπιεύοντες, οὕτω διαιτᾶν τὰ καθ' ἡμᾶς διε-
25 γνώκαμεν. Καὶ αὐτὸς δὲ καὶ σοφίας ὢν ἐρασιτής, καὶ φίλα φρονεῖν ἡ-
μῖν ὑπισχνούμενος, ἢ σύμψηφος ἡμῖν τῶν δεδογμένων γενήσῃ, ἢ καὶ
σοφίας ἅμα καὶ φιλίας ἂν δίκας ὑπόσχοιο.

Ἐρρωμένος μοι διαφυλάτιο, ἀδελφὲ δμόψυχε ἐν Λ(ριστι)ῷ καὶ
παμφίλιτατε.

30 Ἐνείτηθεν μαιμακτηριῶνος δευτέρῳ φθίνοντος κατὰ τὸ ,αφῆσον
ἔτος τὸ σωτήριον.

3 καρुकευούσαις A 5 τὸν τῆς ὕβρεως C 9 ἐκκεχεῖσθαι E 18 παρακαθάρασι
ABC 30 ,αφῆ' C.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ:

Τὴν κατὰ τὸ ἔτος 1590 χρονολόγησιν τῆς ἐπιστολῆς, συμφώνως πρὸς τὸν
ὑπ' ἀριθ. 1126 κώδικα τῆς Ἑθνικῆς βιβλιοθήκης ἐν Ἀθήναις, δεόν νὰ ἀπο-
δώσωμεν εἰς ἀντιγραφικὸν σφάλμα, καθ' ὅσον αὐτὴ ἀπαντᾷ ἅπαξ ἐν τοῖς χει-
ρογράφοις.

Περιάινουμεν τὰ περὶ Λαυρεντίου τοῦ Μαρίνου, ἀφοῦ ἀναγράψωμεν τὰς περὶ τοῦ ἀνδρὸς σχετικὰς εἰδήσεις, τὰς μὴ ἀναφερομένας εἰς τὴν ἀλληλογραφίαν του.

Εἰς ἐπιστολὴν Μελετίου τοῦ Πηγᾶ, γραφεῖσαν ἐν ἔτει 1600, ἀναγινώσκουμεν, ὅτι ὁ Κρῆς Πατριάρχης τιμωρεῖ δι' ἀργίας τὸν παπᾶ Βησσαρίωνα «ἀτάκτως βιοῦντα, εἶτα δὲ παραγεγονότα μετὰ γραμμάτων καθηγουμένου Βροντησίου Λαυρεντίου»¹¹⁹.

Ἀποθνήσκων, ἐν ἔτει 1602, ὁ Μάξιμος Μαργούνιος δὲν λησμονεῖ εἰς τὴν διαθήκην του τὸ Βροντίσι: «...ἀφήνω τούτην τὴν κονιετζιὸν γὰ πάγη γὰ στέκη εἰς τὰ Σαββατιανὰ ἢ εἰς τὸ μοναστήριον τοῦ Βροντισίου»¹²⁰. Καὶ περὶ Λαυρεντίου Μαρίνου: «ἔπῃρχον μάρτυρες...ὁ πανοσιώτατος κῆρ Λαυρέντιος ὁ Μαργῆνος, ἡγούμενος τοῦ Ἁγίου Ἀντωνίου τοῦ Βροτισίου (sic) Κρήτης»¹²¹.

Εἰς τὸν ὑπ' ἀριθ. 2792 Ἁγιορειτικὸν κώδικα (118 τῆς μονῆς Δοχειαρίου) εὐρίσκομεν κωδικογράφον *Μερκουρίου Βενετζᾶν*, ἀποδεικνυόμενον, ἐξ ἄλλου κώδικος, κωδικογράφον, βιοῦντα ἐν τῇ Μονῇ Βροντισίου. Εἰς τὸν κώδικα ἀναγινώσκουμεν «αχιδ' (=1614) *Φευρουαρίου κ' ἐγράφη τὸ παρὸν διὰ χειρὸς Μερκουρίου εὐτελοῦς ἱερομάχου τοῦ Βενετζᾶ*»¹²². Διὰ χειρὸς τοῦ αὐτοῦ Μερκουρίου Βενετζᾶ σημειοῦνται εἰς τὸν αὐτὸν κώδικα δύο ἔργα τοῦ Λαυρεντίου Μαρίνου: «*τοῦ πανοσιωτάτου καὶ λογιωτάτου κῆρ Λαυρεντίου πρωτοσυγκέλλου καὶ ἡγουμένου τοῦ Μαρίνου περὶ τοῦ ἁγίου Βαπτίσματος*» καὶ περαιτέρω «*Ἔτερον ἀπολογία καὶ ἀνατροπὴ κατὰ τῶν λεγόντων κρείττονα τὸν γάμον τῆς παρθενίας καὶ κατὰ τῶν αὐτῶν ζητημάτων τῷ πεπαιδευμένῳ ἀνδρὶ κυρίῳ Μάρκῳ τῷ Μορεζήνῳ νιῶ ἐν Χριστῷ Λαυρέντιος ὁ τοῦ Βροντησίου ταπεινὸς ἡγούμενος ὁ Μαργῆνος εὐσέβειαν παρὰ Θεοῦ*»¹²³.

¹¹⁹) Α. Νινολάκη, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 68, πρβλ. καὶ Ν. Β. Τωμαδάκη, Μελέτιος ὁ Πηγᾶς καὶ ἡ ἐξάρτησις τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κρήτης ἐκ τοῦ Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας, ἀναμνηστικὸς τόμος χιλιετηρίδος Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης Ἀλεξανδρείας, Alexandrie, σσ. 40 - 41.

¹²⁰) Κωνστ. Ἀμάντου, Σιναιτικὰ μνημεῖα ἀνέκδοτα, παράρτημα τῶν «Ἑλληνικῶν» 1, ἐν Ἀθήναις [1928], σ. 25, στ. 60.

¹²¹) Αὐτόθι, πρβλ. καὶ τὸ παρὰ Legrand ἰταλικὸν κείμενον τῆς διαθήκης, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 393: «*Io, Laurentio Marino, abbate del monasterio di S. Antonio di Vrondisi di Candia fui testimone...*».

¹²²) Σπ. Λάμπρου, Κατάλογος τῶν ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τοῦ Ἁγίου Ὁρους Ἑλληνικῶν κωδίκων, τ. 1, ἐν Κανταβρυγίᾳ 1895, σ. 252, κώδιξ 2792, 118.

¹²³) Αὐτόθι, ἀριθ. 6 καὶ 7.

Ὁ φιλοπότησας τὸν ἀνωτέρω κώδικα Μερκούριος Βενετζᾶς ἐφιλοπότησε καὶ τὸν ὑπ' ἀριθ. 192 κώδικα τῆς κυρίως Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης τῶν Ἱεροσολύμων, ἐν φ. 381β τοῦ ὁποῦοι ἀναγιγνώσκωμεν: «εἴληψε τέρμα τὸ παρὸν ἕως ὧδε ἔτους τοῦ σωτηρίου ,αχίς' (= 1616) δεκεμβρίου ια' διὰ χειρὸς Μερκουρίου ἐντελοῦς ἱερομονάχου τοῦ πίκλην Βενετζᾶ, ἐν τῇ μονῇ τοῦ ὁσίου καὶ θεοφόρου πατρὸς ἡμῶν Ἀντωνίου τοῦ μεγάλου τοῦ ἐπονομαζομένου Βροντησίου, ἡγουμενεύοντος τοῦ παροσιωτάτου καὶ σοφωτάτου πατρὸς ἡμῶν κυρίου Λαυρεντίου τοῦ Μαρίνου»¹²⁴.

Ἐτέρας, πέραν τοῦ ἔτους τούτου, περὶ Λαυρεντίου τοῦ Μαρίνου εἰδήσεις δὲν γνωρίζωμεν. Ἄγνωστος παραμένει ὁ διαδεχθεὶς αὐτὸν εἰς τὸ Βροντίσι ἡγούμενος ὡς καὶ ἄγνωστος παραμένει ἡ χρονολογία τοῦ θανάτου τοῦ ἀνδρός.

Περὶ ἡγουμένου τῆς Μονῆς Βροντισίου, μὴ κατονομαζομένου ὁμως, ἀναφέρει Ἐνετικὸν ἔγγραφο τῆς 17ης Σεπτεμβρίου 1617¹²⁵, σχετικὸν μὲ τὴν ἐμφάνισιν ἑνὸς ξενοκινήτου ἐχθροῦ τῆς Ἐνετίας τῶν Οὐσκόκων¹²⁶. Εἰς τὸ ἔγγραφο ἀναφέρονται οἱ ἡγούμενοι τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης καὶ τοῦ Ἁγίου Ἀντωνίου τοῦ Βροντισίου, ὡς σημαντικῶς βοηθήσαντες εἰς τὴν ἀπόκρουσιν τῶν Οὐσκόκων: «*in poco tempo si raccolsero 5000 ducati, cooperando gli abbati dei monasteri, specie di S. Caterina e di S. Antonio Vrondisi, di cui scriveva il Venier: «Ho veduto nei loro volti il desiderio dei cuori tanto desiato, tanto caldo e così ardente negli interessi della Repubblica che mi è impossibile con parole esprimerlo»*»¹²⁷.

Τὸ διάστημα βεβαίως, τὸ ὁποῖον χωρίζει τὴν τελευταίαν σαφῆ περὶ Λαυρεντίου Μαρίνου εἶδησιν (11 Δεκεμβρίου 1616) μέχρι τῆς 17ης Σεπτεμβρίου 1617 τοῦ ἔγγραφου δὲν εἶναι μεγάλο, ἀλλ' οὐδὲν ἕτερον

¹²⁴) Α Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη, 1, ἐν Πειρουπόλει 1891, σ. 279, ἀρ. 192. Πρβλ. καὶ Νικ. Βέη, Κατάλογος τῶν χειρογράφων κωδικῶν..., ἐνθ' ἄνωτ., σ. 57.

¹²⁵) Eva Tea, Saggio sulla storia religiosa di Candia dal 1590 al 1630, Atti del reale Istituto Veneto di scienze, lettere ed arti, 1912 - 1913, tomo LXXII, Venezia 1913, σ. 1408 (50). Πρβλ. Στ. Α. Εανθου δίδου, Δύο νέα βιβλία περὶ τῆς ἐκκλησίας τῆς Κρήτης ἐπὶ Ἐνετοκρατίας, Χριστιαν. Κρήτη, 2 (1914), σ. 283.

¹²⁶) Οὐσκόκοι = Σέρβοι ἢ Σλάβοι ἐγκατεστημένοι εἰς τὰ παράλια τῆς Ἀδριατικῆς καὶ χρησιμοποιούμενοι ὑπὸ τῶν Αὐστριακῶν ἐναντίον τῶν Ἐνετῶν καὶ τῶν Τούρκων. Περὶ τῶν πολέμων τῶν Οὐσκόκων μετὰ τῶν Ἐνετῶν ἴδε Le Comte Daru, Histoire de la république de Venise, Bruxelles 1840, τ' 5, σσ. 210 - 211, 213 καὶ τ. 6, σσ. 48 - 69.

¹²⁷) Eva Tea, ἐνθ' ἄνωτ.

ὑπάρχει, διὰ τὴν νὰ βασίσωμεν ταυτισμὸν τοῦ μὴ κατονομαζομένου ἡγου-
γομένου τοῦ Βροντισίου, εἰς τὸ Ἑνετικὸν ἔγγραφο, μετὰ τοῦ Λαυ-
ρεντίου Μαρίνου. Ἐκ τῆς περὶ Βροντισίου εἰδήσεως τοῦ Ἑνετικοῦ
ἔγγραφου δυνάμεθα ἀπλῶς νὰ διαπιστώσωμεν τὴν μεγάλην ὕλικὴν
ἰσχὺν τῆς Μονῆς κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους, ὡς ἄλλως τε ἐκ τῆς ἀλ-
ληλογραφίας τοῦ ἡγουμένου αὐτῆς Λαυρεντίου τοῦ Μαρίνου καὶ ἐκ
τῶν ἀναφερθεισῶν ἐνθυμήσεων εἰς κώδικας, δυνάμεθα νὰ διαπιστώ-
σωμεν τὴν πνευματικὴν ἀκμὴν τῆς, εἰς χρόνους ἀναζωπυρώσεως τοῦ
μοναχισμοῦ καὶ ἀναδείξεως οὐκ ὀλίγων πνευματικῶν προσωπικοτήτων
ἐν τῇ νήσῳ.

Γ'

ΟΙ ΗΓΟΥΜΕΝΟΙ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ ΒΡΟΝΤΙΣΙΟΥ

ΜΗΤΡΟΦΑΝΗΣ Ο ΠΛΩΤΙΝΟΣ-ΜΗΤΡΟΦΑΝΗΣ ΚΑΙ ΣΙΑΒΕΣΤΡΟΣ
ΟΙ ΔΕΣΟΙ-ΚΑΛΛΙΣΤΟΣ ΓΡΗΓΟΡΟΠΟΥΛΟΣ ΚΑΙ Ο ΚΩΔΙΞ
ΥΠ' ΑΡΙΘ. 85 ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ¹²⁸

3. Μητροφάνης ὁ Πλωτίνος 1635.

Γνωστὸς τυγχάνει μόνον ἐξ ἐνθυμήσεως εἰς τὸν εἰρημένον κώδικα,
ἐν φ. 79β τοῦ ὁποίου ἀναγιγνώσκωμεν :

5 ,αχλε' (= 1635) Δεκεμβρίου λ', ἡμέρα δ' ταῖς κγ' ὥραις : ἐρεφου-
δάρησε τὸ κάρικο τοῦ μοναστηρίου, τοῦ μεγάλου Ἀντωνίου τοῦ βρον-
τησίου, ὁ παροσιώ(ι)τι(ο)ς, καὶ αἰδεσιμώ(ι)τος π(ατ)ῆρ, Κύριος, ἡ-
γούμενος Μ(ητ)ροφά(νη)ς ὁ Πλωτίνος τοῦ καὶ παναιδεσιμωτάτου, καὶ
δέσου καὶ ἡγουμένου, καὶ ἐδιαλέκτηκεν ὁ παροσιώ(ι)τι(ο)ς κὺρ μ(ητ)ρο-
φάνης ὁ δέσος...

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ :

1. Ὁ Δ. Πάλλας δημοσιεύει ,αχλε' (= 1635)¹²⁹. Τὸ λανθασμένον τῆς χρο-
νολογίας αὐτῆς ἐλέγχει καὶ ἡ ἐν τέλει τῆς παρουσίας ἐνθυμήσεως σημειουμένη
χρονολογία : ,αχλε' (= 1635) δεκεμβρίου λα. Περισσότερον ὁμοῦ ἐλέγχει τοῦτο ἡ
εἰς ἑτέραν ἐνθύμησιν τοῦ αὐτοῦ κώδικος παρεχομένη χρονολογία, ὑπὸ τοῦ δω-
ρήσαντος τὸν κώδικα εἰς τὸν διαδοχὸν τοῦ Μητροφάνους Πλωτίνου, Μητροφά-
νην Δέσον : «Ταύτην τὴν ἱεράν βίβλον, φιλι(ας), μνημοσύνης καὶ πολλῶν εὐεργε-

¹²⁹) Περιγραφή τοῦ κώδικος ἐγένετο ὑπὸ Δ η μ. Πάλλας, εἰς Byzanti-
nisch - Neugriechische Jahrbücher, τ. 11 (1934/5), σ. 337ζ' = Πρακτικά τῆς
ἐν Ἀθήναις Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας, περίοδ. Γ', τ. 2 (1936),
σ ζ'. Τὰς σχετικὰς μετὰ τὸ Βροντίσι ἐνθυμήσεις ὁ Πάλλας ἀνέγνωσε πολλὰκις
ἐσφαλμένως.

¹³⁰) Α ὕ τ ὀ θ ι, σ. κ'.

σιῶν ἐνεκα τοῦ παροσιωαίου, κ(αι) παλαιδαισιμωαίου καθηγουμένου Κυρίου μη-
τηροφάνους τοῦ Δέσου, τῷ καιρῷ ι(ῆς) αὐτοῦ ἡγουμένιος ἦις κατὰ τὸ ι(ῆς) θε-
ανθρωπογον(ας) ἄχλε' (1635) ἔτος τὰ τοῦ μεγάλου ἀνωωνίου ἐσπέρια γέγον(ε), ἐξ
ὄλης τ(ῆς) ψυχῆς ἐδω(κα) Βεν(έ)δικτος Ἱερο(μιό)ναχος Ἱεροσολυμίτης ὁ τ(ῆς) με-
γά(λ)ης ἐκκ(λησίας) μέγ(ας) ἀρχιμανδρίτης | κ(αι) διδάσκαλος, κ(αι) ι(ῆς) βασιλι-
κῆς μεγάλης λαύρ(ας) τοῦ βατοπεδίου προηγούμενος·.

1. Ἐρεφουδάρησε = ἐγκατέλειψε, παρητήθη.

2. Κάρικο = βάρος, προϋπολογισμός, φορτίον, αἰτία

2-3. Δ. Πάλλας ἀναγινώσκει: τοῦ βροντοχίου. Ἡ ἀνάγνωσις αὕτη ἀπο-
δεικνύεται ἐσφαλμένη τὸσον ἐκ τοῦ ὅλου περιεχομένου τῶν ἐνθυμήσεων τοῦ κώ-
δικος ὅσον καὶ ἐξ ἐνθυμήσεων τοῦ ὑπ' ἀριθ. 6 κώδικος τῆς ἐν Ἀροανείᾳ μο-
νῆς τῶν Ἁγίων Θεοδώρων, ἐνθα ἀναφέρεται ὁ Σιλβεστρος Δέσος ἡγούμενος
Βροντισίου, ἐτέρα δ' ἐν αὐτῷ ἐνθύμησις ἀναφέρει κληροδότησιν περιουσίας εἰς
τὴν μονὴν Βροντισίου¹⁸⁰. Ὁ Δ. Πάλλας προφανῶς συγχέει τὸ Βροντίσι μὲ τὴν
ἐν Πελοποννήσῳ μονὴν Βροντοχίου¹⁸¹.

6. Ὁ Δ. Πάλλας ἀναγινώσκει κατὰ διαφόρους τρόπους τὸ ὄνομα τῶν
Δέσων. Ἄλλοτε δημοσιεύει: «δέου»¹⁸², ἄλλοτε «δέθου»¹⁸³ καὶ ἄλλοτε «δέ-
που»¹⁸⁴. «Τοῦ δέπου» παρέχει ὁ κώδιξ ὑπ' ἀριθ. 6 τῆς ἐν Ἀροανείᾳ μονῆς τῶν
Ἁγίων Θεοδώρων¹⁸⁵. Ὁ τύπος αὐτὸς ἀπαντῶν εἰς ἀμφοτέρους τοὺς κώδικας
ἐλέγχει τοὺς ὑπὸ Πάλλα ἀναγινωσκομένους τύπους: δέου καὶ δέθου, ὡς ἐσφαλ-
μένου¹⁸⁶. Ἐν τούτοις καὶ ὁ τύπος Δέπος εἶναι ὑποπιος, καθ' ὅσον εἶναι ἀσυ-
νήθης. Παλαιογραφικῶς τοῦλάχιστον εἶναι δυνατὸν νὰ δημιουργηθῇ σύγχυσις
μεταξὺ τοῦ Δέσος καὶ Δέπος. Ὑπὲρ τοῦ πρώτου συνηγορεῖ ἡ συχνοῦς, κατὰ
τὴν ὁποίαν ἀπαντᾷ, ἀναφέρεται δὲ ὡς ἐπώνυμον μοναχοῦ τινος τῆς πλησιο-
χώρου μονῆς Ἁγίου Φανουρίου τοῦ Βαλασαμονέρου. Εἰς ἐπιγραφικὸν χά-
ραγμα, εὐρεθὲν αὐτόθι¹⁸⁷, ἀναγινώσκομεν: «...Μηχελῆς Δέσος 8η Ἰανουαρίου
1616».

«Νεῖλον Δέσον» εὐρίσκομεν καὶ εἰς κτητορικὴν ἐπιγραφὴν ἐκκλησιδίου τοῦ
χωρίου Πισκοπή, ἀναγνωσθεῖσαν ὑπὸ Στεφάνου Ξανθουδίδου¹⁸⁸.

¹⁸⁰) Νικ. Α. Βέη, Κατάλογος τῆς ἐν Ἀροανείᾳ μονῆς τῶν Ἁγίων Θεο-
δώρων, Φιλολογικὸς Σύλλογος Παρνασσός, Ἐπετηρὶς, ἔτος 9 (1906), σ. 58 καὶ 59.

¹⁸¹) Ἰδε Μητροπολίτου Παρραμυθίας καὶ Πάργας Ἀθηνᾶγορα, Ὁ θε-
σμός τῶν συγκέλλων ἐν τῷ Οἰκουμενικῷ Πατριαρχείῳ, ΕΕΒΣ, 5 (1928), σ. 183.

¹⁸²) Δ. Ι. Πάλλα, ἐνθ' ἄνωτ., σ. ζ'.

¹⁸³) Αὐτόθι, σ. κ'.

¹⁸⁴) Αὐτόθι.

¹⁸⁵) Νικ. Βέη, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 58: *Κιλβέζρου Ἱερο(μο)νάχου τοῦ δέπου*.

¹⁸⁶) Πρβλ. καὶ Μ. Ι. Μανουσάκα, Δυὸ ἄγνωστα ἔργα τοῦ Γερασίου
Βλάχου εἰς Ἁγιορείτικον κώδικα, Κρητ. Χρον. Ἡ' (1954) σσ. 59 καὶ 60, ἐνθα
ὁ κωδικογράφος, ὁ φιλοπονήσας τὸν ὑπ' ἀριθ. 6 κώδικα τῆς ἐν Ἀροανείᾳ μο-
νῆς τῶν Ἁγίων Θεοδώρων, γράφεται, κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν Βέη: Ἐμμανουήλ
Δέπος.

¹⁸⁷) Στ. Ξανθουδίδου, Ἀθηνᾶ, 15 (1903), σσ. 142.

¹⁸⁸) † Στ. Ξανθουδίδου, Ἀρχαιολογικὰ σημειώματα, Κρητ. Χρον.,
Β' (1948), σ. 530.

4. Μητροφάνης ὁ Δέσος 1635 - 1647.

Γνωστὸς καὶ αὐτὸς ἐκ τῆς συνεχείας τῆς ἐνθυμήσεως εἰς ἣν ἡ περὶ Μητροφάνους Πλωτίνου πληροφορία :

(Φ. 79β τοῦ κώδικος 85 τοῦ Βυζ. Μουσ. Ἀθηνῶν)

5 ...καὶ ἐδιαλέκτηκεν ὁ πανοσιώτ(α)τ(ος) κὴρ μ(η)τροφάνης ὁ δέσος ἀπὸ τὴν ἐν Χ(ριστ)ῶ ἡμῶν ἀδελφώτητα τοῦ ἀγίου μονασι(η)ρ(ίου), καὶ ἀπὸ τοῦς περιφρμους ἐπιτρόπους κύριον, κ(αι) νιοτόρε τὸν Χαρωνίτια, καὶ ἀουρέλιον σεκρετάριον προκατζιάντε καὶ κύριον Ἰω(άννην) τὸν λοράντιον δμπροστάς εἰς τὸν λαμπηρότατον, καὶ ἀδοροδόκητιον δοῦκα, κύριον τζαμπατήσταν γρημμάνην καὶ ἔδοκεν του τὸ ποσέστο τοῦ Μοναστηρίου Κ(ύριος) ὁ Γρημά(νης).

«,αγλε' (= 1635) δεκέμβριου λα'».

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ :

3. μαρονίτια ἀναγιγνώσκει ὁ Δ. Πάλλας. Τὸ ἐπώνυμον τοῦτο τυγχάνει ἄγνωστον ἐν Κρήτῃ. Ἀπεναντίας τὸ ἐπώνυμον Χαρωνίτης εἶναι συχνότατον καὶ διασφύζεται μέχρι σήμερον Ἀπαντῶμεν τοῦτο ἤδη ἀπὸ τῆς υπογραφῆς τῆς συνθήκης τοῦ Καλλέργη μετὰ τῶν Ἑνετῶν (1299): *Leos Caroniti olim vilanus de rheudo*¹³⁹. Ἐν τῇ ἀπογραφῇ τοῦ Trivan (1644) εὐρίσκομεν Χαρωνίτας: *Gharoniti Cittadini di Candia*¹⁴⁰ ἐν δὲ τοῖς καταλόγοις τῶν εἰς Κέρκυραν καὶ Ζάκυνθον Κρητῶν προσφύγων: *Caronita Anesina*¹⁴¹.

4. χοράντιον ἀναγιγνώσκει ὁ Δ. Πάλλας. Εἰς τὸν ὑπ' ἀριθ. 6 κώδικα τῆς ἐν Ἀρσανείᾳ μονῆς τῶν Ἁγίων Θεοδώρων ἐν φ 219α εὐρίσκομεν ἐνθύμησιν ἀναφέρουσιν νιοτόρ λουραν(ο) ἐν ἔτει 1648: *ιζῆ 1648 ἰανουαρίου 2 ἐρηγοτράσι(α) εἰς τὴν γκατζελαρεσί(αν) τοῦ δονκὸς τὸν νταρε τζέβερε τοῦ ἀφέντι(η) νιοτορο λουραν(ο) ὅπου ἦκαμε) ἀφέντι(ης) καμετα...*¹⁴².

Ἰωάννην Λοράνδον, Κρητὰ ἱατρόν, εὐρίσκομεν ἐγγεγραμμένον ἐν ἔτει 1713 μετοξὺ τοῦ προσωπικοῦ τοῦ Φλαγγινιανοῦ νοσοκομείου ἐν Ἑνετίᾳ¹⁴³. Ἐν τῇ (κατ' ἔτος 1644) ἀπογραφῇ τοῦ Trivan εὐρίσκομεν: *Lorando Cittadini di Candia*¹⁴⁴. Μεταξὺ τῶν ἐν Κερκύρᾳ Κρητῶν προσφύγων γνωστῇ εἶναι ἡ Caterina Lurandopula¹⁴⁵.

6. Χρημάνην παρέχει ὁ Δ. Πάλλας. Τὸν ὀρθὸν τύπον Γρημάν(ης) εὐρίσκομεν ἐν τῇ συνεχείᾳ τῆς ἐνθυμήσεως. Κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἀναγραφῆς τῆς ἐν-

¹³⁹) Κ. Δ. Μέρτζιου, Ἡ συνθήκη Ἑνετῶν Καλλέργη καὶ οἱ συνοδεύοντες αὐτὴν κατάλογοι, Κρητ. Χρον., Γ' (1949), σ. 275.

¹⁴⁰) Μ. Ι. Μανούσκακα, Ἡ παρὰ Trivan ἀπογραφὴ..., ἐνθ' ἄνωτ. σ. 50.

¹⁴¹) Κ. Δ. Μέρτζιου, Δύο κατάλογοι..., Κρητ. Χρον. Ε' (1951), σ. 22.

¹⁴²) Νικ. Βέη, Κατάλογος τῆς ἐν Ἀρσανείᾳ..., ἐνθ' ἄνωτ., σ. 59.

¹⁴³) Κ. Δ. Μέρτζιου, Θωμᾶς Φλαγγίνης..., ἐνθ' ἄνωτ. σ. 129.

¹⁴⁴) Μ. Ι. Μανούσκακα, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 50.

¹⁴⁵) Κ. Δ. Μέρτζιου, Δυὸ κατάλογοι..., Κρητ. Χρον., Ε' (1951) σ. 13.

θυμύσεως δούκας τῆς Κρήτης ἦτο ὁ Giambattista Grimmani¹⁴⁶. Τὸ ἐπίθειον ἄλλωστε εἶναι γνωστὸν ἐν Κρήτῃ¹⁴⁷.

6. *Ποσέτο ἀναγιγνώσκειται* ὑπὸ Δ. Πάλλα. *Ποσέτο* τὸ ὀρθώτερον, προερ· χόμενον ἐκ τοῦ *potesto = potestà = κυριότης*.

Σχετικὴ μὲ τὸν θάνατον τοῦ Μητροφάνους Δέσου εἶναι ἡ ἀκόλουθος ἐν τῷ ἰδίῳ κώδικι (φ. 79β) ἐνθυμήσις :

5 ,αχυζ' (= 1647) μαρτίου ιθ' ἡμέρ(α) παρασ(κευ)ῆ ὥρα αη τῆ; ἡ-μέρ(α)ς Ἐκοιμήθ(η) ὁ δοῦλος τοῦ Θ(εο)ῦ Μ(ητ)ροφάνης ἱερομόναχος (ὁ Δέσος καὶ ἡγούμενος τοῦ μεγάλου Ἀντωνίου τοῦ) βρονησιού, καὶ ἐνταριά(σ)θ(η) εἰς τὸν σ(αυ)ρομ(έ)ν(ο) εἰς τὰ [στα(ν)η(ς)] εἰς τὸ μετόχι τοῦ αἰτοῦ μονασ(η)ρ(ίου), καὶ ὁ πολυεύπλαχνος Θ(εὸς) γὰ τὸν ἀναπαύσ(η) εἰς τὴν βασιλεί(αν) τῶν οὔ(ρα)νῶν¹⁴⁸.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ :

3. ὁ Δ. Πάλλας ἀντὶ βρονησιού ἀναγιγνώσκει καὶ πάλι *Βρονησιού*.

4. σ(αυ)ρομ(ι)χ(α)ῆλ ; ἀναγιγνώσκειται ὑπὸ Δ. Πάλλα. Πρόκειται καὶ πάλιν περὶ συγχύσεως, τὴν ὁποίαν ὑποψιάζεται καὶ ὁ ἀναγνώσας τὸν κώδικα. Εἰς τὴν περιοχὴν τῆς μονῆς γνωστὸν εἶναι τὸ μετόχιον αὐτῆς *Σταυρωμένος*¹⁴⁹. Ἡ γραφὴ ἄλλως τε τοῦ κώδικος ἐπιτρέπει νὰ ἀναγνώσωμεν σ(αυ)ρομ(έ)ν(ο) ἀντὶ τοῦ σ(αυ)ρομ(ι)χ(α)ῆλ, τὸ ὁποῖον καὶ εἶναι ἄνευ νοήματος.

4. Ἡ λέξις στα(ν)η εἶναι δυσζύμβλητος εἰς τὸν κώδικα.

5. Σίλβεστρος ὁ Δέσος Μάρτιος 1647(:) - 1650, Ὀκτωβρίου 7.

Τοῦ Σιλβέστρου Δέσου γνωστὴ μόνον τυγχάνει ἡ χρονολογία θανάτου, πιστοποιουμένη ἐξ ἐνθυμήσεων εἰς τοὺς κώδικας ὑπ' ἀριθ. 85 τοῦ Βυζ. Μουσ. Ἀθηνῶν καὶ ὑπ' ἀριθ. 6 τῆς Μονῆς Ἀγίων Θεοδώρων. Τοῦ δευτέρου κώδικος γραφεὺς εἶναι ὁ Ἑμμανουὴλ Δέσος, ὁ ὁποῖος προφανῶς σημειώνει, ἐν φ. 217β τοῦ κώδικος, τὸν θάνατον τοῦ Σιλβέστρου, ὃν ἀποκαλεῖ ἀδελφόν του :

Ἐτελειώθ(η) τὸ παρ(ὸν) βιβλίον διὰ χειρὸς ἔμμα | νουήλ τὸ ἐπί-κλειν δέπος ,αχα' (1621) Ἰαννοαρίου ζη | Οἱ (δὲ) ἀναγινώσκοντες εὔχεσθαι διὰ τῶν πο | λλῶν μοι σφαλμάτων.

¹⁴⁶) Ἴδε προχείρως Hippolyte Noiret, Documents Inédits κλπ. Paris 1892, p. 555.

¹⁴⁷) Ἴδε προχείρως Κ. Δ. Μέρτζιου, Δύο κατάλογοι..., Κρητ. Χρον., Ε' (1951), σ. 15, ἐνθα ἀναφέρεται μεταξὺ τῶν Κρητῶν ἐν Κερκύρα προσφύγων : *Grimani Paratichiel*.

¹⁴⁸) Δ. Πάλλα, ἐνθ' ἄνωτ., σ. κ'.

¹⁴⁹) Πρβλ. καὶ Μ. Χατζηδάκη, Τοιχογραφίες στὴν Κρήτη, Κρητ. Χρον. Γ' (1952), σ. 75.

Καὶ ἐν τῇ κάτω ῥα τοῦ φ. 217β :

[16]50 ὀκτωβρίου εἰς τὰς 7 εἰς τὰ 6 ὄρες τῆς νυκτὸς ἡμερὰ Β' Ἐκκομήθῃ ὁ Παμφίλιτατος κ(αὶ) ἀκριβὸς μου ἀδελφὸς σιλβεστρου Ἱερομόναχ(ος) κ(αὶ) ἡγοσθ(εν)ος κ(αὶ) ὁ Θ(εὸς) νά...¹⁵⁰.

Εἰς τὸν ὑπ' ἀριθ. 85 κώδικα τοῦ Βυζ. Μουσείου ἐν φφ. 79β-80α ἀναγιγνώσκωμεν :

ἄχν' (= 1650) ὀκτωβρίου ζ' ὥρ(α) ς' τῆς νυκτὸς Ἐκκομήθ(η) ὁ δοῦλος τοῦ Θ(εοῦ) σίλβεστρου Ἱερομόναχος ὁ δέσπος κ(αὶ) ἡγούμενος τοῦ αὐτοῦ μοναστηρίου κ(αὶ) ἐνταφιάστη εἰς τὸν ἅγιον Κωνσταντῖνον) ἐδῶ εἰς τὸ κάσιρο δμπροστάς εἰς τὴν εἰκό(να) τοῦ ἁγίου εἰς τὸν τόχο ὁποῦ εἶναι τὸ παράθυρο) καὶ ὁ πολυεῦσπλαγχνος Θ(εὸς) νά τὸν ἀναπαύσ(η) εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν¹⁵¹.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ :

2. Ὑπὸ Δ. Πάλλα ἀναγιγνώσκεται δέσπος.

6. Κάλλιςτος Γρηγορόπουλος¹⁵².

Δὲν εἶναι ἄλλοθεν γνωστὸς παρὰ ὧς ὁ ἀμεσώτερος μετὰ τὸν Μητροφάνην Δέσον († 1647) κάτοχος τοῦ ὑπ' ἀριθ. 85 κώδικος τοῦ Βυζ. Μουσείου Ἀθηνῶν. Τὰ σχετικὰ σημειώματα εἶναι τὰ ἑξῆς :

Φ. 2β ἐν τῇ κάτω ῥα :

μ(ητ)ροφάνους Ἱερομονάχου δέσου τοῦ κρητὸς

καὶ παραπλεύρως δι' ἐτέρας χειρὸς :

τὰ νῦν δὲ Καλλίστου Ἱερομο(νά)χ(ου) τοῦ Γλυγοροπούλου καὶ ἡγουμένου¹⁵³.

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΚΩΔΙΚΟΣ ΥΠ' ΑΡΙΘ. 85 ΤΟΥ ΒΥΖ. ΜΟΥΣ. ΑΘΗΝΩΝ

Αἱ ἐνθυμήσεις, αἱ ἀναφέρουσαι τοὺς ἐκάστοτε κτήτορας τοῦ κώδικος, εὔρηνται διεσπαρμέναι ἐντὸς αὐτοῦ καὶ οὕτω δυσχεραίνεται ἡ ἐκ πρώτης ἀναγνώσεως παρακολούθησις τῆς ἱστορίας του.

¹⁵⁰) Ν. Βέη, ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 56 καὶ 58.

¹⁵¹) Δ. Πάλλα, ἐνθ' ἄνωτ., σ. κ'.

¹⁵²) Ἴδε καὶ Μαν. Ι. Μανούσακας, Ἡ ἀλληλογραφία τῶν Γρηγοροπούλων χρονολογουμένη, Ἐπετηρὶς Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου Ἀκ. Ἀθηνῶν, 6 (1957), σ. 161, σημ. 5.

¹⁵³) Δ. Πάλλα, ἐνθ' ἄνωτ., σ. ζ'.

Γραφεὺς τοῦ κώδικος εἶναι Ἱερομόναχός τις Ἄνθιμος, φιλοπονήσας αὐτὸν ἐν ἔτει 1634, καθὼς σημειοῦται ἐν φ. 79α :

«*Ἡ παροῦσα μυσταγωγία ἐγράφη ὑπὸ ἐπιτελοῦς ἀνθίμου ἱερομονάχου· καὶ οἱ ἀναγινόμενοι δέομαι τὴν ἡμετέραν ἀγάπην εὐχεσθαι· καὶ μὴ καταράσθε διὰ τὰ σφαλέντα μοι : ἐπὶ ἔτους ζομβ' (= 1634)*¹⁵⁴.

Ἐν ἔτει 1635 ὁ κώδιξ χαρίζεται φιλικῶς εἰς τὸν Μητροφάνη τὸν Δέσον ὑπὸ τοῦ Βενεδίκτου ἱερομονάχου Ἱεροσολυμίτου καὶ προηγούμενου τῆς βασιλικῆς μεγάλης λαύρας τοῦ Βατοπεδίου, τοῦ ὁποίου τὸ σχετικὸν ἀφιερωματικὸν σημείωμα, τὸ γεγραμμένον ἐν φ. 80α, ἀνεφέραμεν ἀνωτέρω.

Κατὰ τὴν σημείωσιν ἐν φ. 2β τοῦ ἰδίου κώδικος ἐκ τῶν κτητῶρων αὐτοῦ ὁ ἀμεσώτερος ἴσως, μετὰ τὸν Μητροφάνη Δέσον, μετὰ τὸ ἔτος 1647, εἶναι ὁ ἡγούμενος Κάλλιστος Γρηγορόπουλος¹⁵⁵. Ἐκ τοῦ Καλλίστου Γρηγοροπούλου ἐκληρονόμησε τὸν κώδικα ἡ Λωγρέτζια (Λουκρητία) Γρηγοροπούλα, ἡ ὁποία ἐν ἔτει 1752 φέρεται δωρίζουσα αὐτόν, ὡς ἐμφαίνεται εἰς ἕτερον σημείωμα ἐν φ. 83β :

«*Ἡ παροῦσα βίβλος ἐπαρὰδόθη εἰς τὰς χεῖρας ἐμοῦ κάτωθεν ὑπογεγραμένου ἀπὸ τὰς χεῖρας τῆς κυρίας λουγρέτζιας γληγοροπούλας διὰ χάριν φιλίας, κατὰ τὸ σωτήριον ἔτος ,αψνβ' (= 1752) ἐν μηνὶ μαρτίω α' : κ(αι) ὁ θεὸς νά τῆς τὸ πλερώσῃ. Νικόλαος ἀναγνώστης Καλούτζης*¹⁵⁶.

Ἄγνωστον ἀπὸ ποῖον ἀγοράζει τὸν κώδικα ὁ Θεόκλητος ἱερομόναχος Δράκος ἐν ἔτει 1789 κατὰ σχετικὴν σημείωσιν ἐν φ. 83α τοῦ κώδικος :

«*1789 ἀπριλίον 28 : ἡ παροῦσα θεία λειτουργία ἀγοράστη παρεμῶ Θεοκλήτου ἱερομονάχου Δράκου, διὰ γροσία : 5 : ἦτι γρ. πέντε κ(αι) ὅποις ἤθελε τὴν πάρι χωρὶς τὸ θέλημά μου ἢ κ(αι) μὲ τὸ θέλημα μου κ(αι) δὲν τὴν φέρι ὁποῖσω ἄς εἶναι <ἀφωρισμένος> συγχωρημένος*¹⁵⁷.

ἴσως ὁ ἱερομόναχος Θεόκλητος Δράκος ἔλαβε τὸν κώδικα ἐκ τινος Κωνσταντίνου μοναχοῦ, ὁ ὁποῖος σημειοῦται ἐν φ. 2α κάτοχος αὐτοῦ : «*νῦν δὲ κωνσταντίνου μοναχοῦ*» καὶ ἀμέσως κατωτέρω ἀκολουθεῖ : «*ἐκ τῶν τοῦ Θεοκλήτου Δράκου ἀγοράστη γρ. 5*».

Ἄγνωστον εἶναι μέχρι πότε παρέμεινε κάτοχος τοῦ κώδικος ὁ

¹⁵⁴) Α ὕ τ ὀ θ ι.

¹⁵⁵) Πρβλ. καὶ Μανούσακων, ἐνθ' ἄνωτ.

¹⁵⁶) Δ. Πάλλα, αὐτόθι.

¹⁵⁷) Δ. Πάλλα, αὐτόθι σ. ζ'.

¹⁵⁸) Α ὕ τ ὀ θ ι, σ. κ'.

Θεόκλητος Δράκος. Ἔτερος πάντως κτήτωρ σημειοῦται ἐν φ. 84β ὁ Παπᾶ Νεόφυτος: «ε τοιτη ἡ φυλάδα ενε τοῦ παπαεοφίτου κ(αί) οποις τη παρι να εχι τη καταρα της παναγης κ(αί) του αγιου Ιωανου τοῦ θεολόγου»¹⁵⁹. Τελευταῖος κτήτωρ τοῦ κώδικος ὑπῆρξεν ὁ πολιτευτῆς Ναυπλίας Θεόδωρος Φαρμακόπουλος, ὁ ὁποῖος ἐδώρησε αὐτὸν εἰς τὸ Βυζ. Μουσεῖον Ἀθηνῶν¹⁵⁹.

Τὸν ἀναφερθέντα ἐπίσης κώδικα ὑπ' ἀριθ. 6 τῆς ἐν Ἀρροανείᾳ μονῆς τῶν Ἀγίων Θεοδώρων ἐγραψεν, ὡς ἀνεφέρθη ἀνωτέρω, ὁ Ἐμμανουὴλ Δέσος ἐν ἔτει 1621. Κτήτωρ τοῦ κώδικος αὐτοῦ ἀναφέρεται, ἐν τῇ ἀνω ῥα τοῦ φ. 5α¹⁶⁰, ὁ ἠγούμενος, καὶ ἀδελφὸς τοῦ κωδικογράφου Ἐμμανουήλ, ὁ Σίλβεστρος Δέσος († 1650). Ἔτερος κτήτωρ ἀναγράφεται, διὰ χειρὸς τοῦ ιη' αἰ., ἐν φ. 229α:

«Δαμηανοῦ Ἱερομονάχου»¹⁶¹.

Εἰς τὰ ἀναφερθέντα, τέλος, σημειώματα τοῦ κώδικος, τὰ σχετικὰ μὲ τὴν μονὴν Βροντισίου, προσθετέα καὶ τὰ ἐξῆς, γεγραμμένα ἐν φ. 218α:

«1648 μαῖον 22 ἡμερ(α) β' ὥρ(αις) 4 τῆς ἡμερ(ας) ἐκοιμηθ(η) ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ γεώργιος Ἱερέ(ας) ὁ δέπος ἀξάδελφος μου πρώτος κ(αί) ἐνταφιάστηκ(ε) εἰς τὴν χώραν εἰς τὴν μπαναγίαν τὴν φανερωμέν(ην) Κ(ύριος) ὁ Θεός νὰ πὼν ἀναπαύ(ση) ἐνθα οἱ δίκαιοι ἀναπάβονται...»¹⁶².

καὶ ἐν φ. 219α:

«1648 ἀγουσι(ον) 12 ἡμερ(α) Καβάτι(ο) διὸ ὄρες νὰ ξημερωση ἐκοιμηθη ὁ <γεώργης> ὁ Κωνσταντι(ῆ)ς Πελεκάνος κ(αί) [ἀ]φήκ(ε) το κάροτο του ταμα σὶὸ μοναστι(η)ρ(ι) το βροντήσι»¹⁶³.

Εἰς τὰς περὶ Βροντισίου εἰδήσεις τῶν τελευταίων ἐτῶν τῆς Ἐνετοκρατίας ἐν τῇ νήσῳ δέον νὰ περιληφθῇ ἐπιγραφικὸν χάραγμα, τὸ μόνον ἐν τῇ μονῇ Βροντισίου διασφθέν¹⁶⁴:

[Ἐκ βάθρ]ων γῆς ῥκοδόμη.....ωτης...(Α)ΧΑ.....Ἰουλίφ Η

Ἡ φθορὰ τῆς ἐπιγραφῆς δὲν ἐπιτρέπει νὰ γνωρίζωμεν ἂν ἀναφέρεται ἔτος 1630 ἢ ἕνα τῶν ἐτῶν τῆς δεκαετίας 1630 - 1639.

¹⁵⁹) Α ὕ τ ὀ θ ι, σ. 8'.

¹⁶⁰) Ν. Βέη, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 58.

¹⁶¹) Α ὕ τ ὀ θ ι, σ. 59.

¹⁶²) Α ὕ τ ὀ θ ι.

¹⁶³) Α ὕ τ ὀ θ ι.

¹⁶⁴) Σ τ. Ξανθοῦ διδου, ἐνθ' ἀνωτ., Ἀθηνᾶ, 15 (1903) σσ. 142 - 143.

Ἐτέρα ἐνδιαφέρουσα εἴδησις περὶ Βροντισίου εἶναι ἡ λαμβανομένη ἐκ τῆς δευτέρας διαθήκης (1640 - 1644) τοῦ μεγάλου εὐεργέτου τῆς Ἑλληνικῆς παροικίας εἰς Ἑνετίαν Θωμᾶ Φλαγγίνη († 1648) :

*«Εἰς τὸ Μοναστήρι τοῦ Ἁγίου Ἀντωνίου τοῦ Βροντησίου εἰς τὴν Κρήτην, χρεωσιῶ, ἀπὸ παλαιὸς λογαριασμοὺς ποῦ κρατῶ, δουκάτα τριακόσια, τὰ ὅποια θέλω νὰ δοθοῦν ἀπὸ τὰ ἔσοδά μου ἐντὸς πέντε ἐ-
των, ἀνὰ τόσα κατ' ἔτος»¹⁶⁵.*

Σημειωτέον ὅτι τὸ χρέος τοῦτο τοῦ Θωμᾶ Φλαγγίνη πρὸς τὸ Βροντίσι δὲν ἀναφέρεται εἰς τὴν πρώτην του διαθήκην (1611), οὐδ' εἰς δύο κωδικέλλους τοῦ ἔτους 1614.

Τελευταία εἴδησις περὶ τῆς Μονῆς, κατὰ τὴν περίοδον αὐτήν, εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ Μαρίνου Ζάνε Μπουνιαλῆ παρεχομένη εἰς τὸν «Κρητικὸν Πόλεμον», ἔνθα μετὰ τὴν ἀφήγησιν τῆς ἐρημώσεως τοῦ Ἀρκαδίου προστίθεται, ὅτι ὁ ἠγούμενος τῆς Μονῆς μετὰ τῶν μοναχῶν κατέφυγον εἰς τὸ Βροντίσι :

*«Κι' ὁ ἠγούμενος ἐμίσησε κι' οἱ καλογέροι ἐρύγαν
μὲ τὰ κοπάδια κι' ἤλθασιν, στὲς Μεσαρὲς ἐπῆγαν.
Μαζὶ κι' ἱερομόναχοι πᾶσι καὶ διακόνοι,
καὶ στὸ Βροντίσι μπαίνουνσι, στὸν Ἁγιὸν Ἀντώνη»¹⁶⁶.*

Δ'

ΤΑ ΠΕΡΙ ΒΡΟΝΤΙΣΙΟΥ ΕΓΓΡΑΦΑ ΤΟΥ ΤΟΥΡΚΙΚΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ

Λίαν ἐνδιαφερούσα; περὶ Βροντισίου εἰδήσεις εὐρίσκομεν καὶ εἰς τὸ ἐν Ἡρακλείῳ Τουρκικὸν Ἀρχεῖον, ἔνθα φυλάσσονται οἱ κώδικες τοῦ Ἱεροδικείου Κρήτης. Τὰ στοιχεῖα, τὰ ὅποια λαμβάνομεν ἐκ δύο κυρίως ἐγγράφων τοῦ Ἀρχείου, δεικνύουν τὴν καὶ μετὰ τὴν ἄλωσιν συνέχισιν τῆς ἀκμῆς τῆς μονῆς, ἀμφοτέρω δὲ παρουσιάζουν καὶ γενικώτερον ἐνδιαφέρον, διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κρήτης, ἀφοῦ δεικνύεται ἐν αὐτοῖς ἡ θέσις, τὴν ὁποίαν οἱ κατακτηταὶ ἔλαβον ἀπέναντι τῆς θρησκείας τῶν δουλωθέντων.

Ἦδη ἔχει διαπιστωθῆ καὶ σημειωθῆ τὸ γεγονός ὅτι οἱ Τοῦρκοι

¹⁶⁵) Κ. Δ. Μέρτζιου, Θωμᾶς Φλαγγίνης..., ἐνθ' ὄνωτ. σ. 32.

¹⁶⁶) † Ἀρχιμ. Ἀγαθαγγέλου Ξηροουχάκη, Ὁ Κρητικὸς Πόλεμος (1645 - 1669) ἢ συλλογὴ τῶν Ἑλληνικῶν ποιημάτων Ἀνθίμου Διακρούση - Μαρίνου Ζάνε, ἐν Τεργέστῃ 1908, σ. 235, στ. 7 - 10. Πρβλ. Τιμοθέου Βενέρη, Τὸ Ἀρκάδι διὰ τῶν αἰώνων, Ἀθήναι 1938, σσ. 88, 89.

καταλαβόντες τὴν νῆσον ἐπροστάτευσαν τὴν θρησκείαν καὶ τὸν κλῆρον τῶν ὑποδούλων, ἀνεσύστησαν τὴν Μητρόπολιν καὶ ἐνίσχυσαν τὰς Μονὰς¹⁶⁷. Δὲν εἶναι τοῦ παρόντος νὰ ἀσχυληθῶμεν μὲ τοὺς λόγους τῆς πολιτικῆς σκοπιμότητος, οἱ ὅποιοι ἐπέβαλον εἰς τοὺς κατακτητὰς τὴν τακτικὴν αὐτὴν ἔναντι τῶν δουλωθέντων. Ἀπλῶς διαπιστοῦμεν, βάσει τῶν παρεχομένων στοιχείων, τὸ γεγονὸς τῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων προστασίας καὶ ἐνισχύσεως πολλῶν μονῶν, μία τῶν ὁποίων ὑπῆρξε καὶ ἡ μονὴ Βροντισίου.

Καιωτέρω ἐκδίδομεν τέσσερα ἔγγραφα, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ πρῶτον ἀναφέρεται εἰς ἄγνωστον εἰς ἡμᾶς μονήν, παραθέτομεν ὅμως τοῦτο διὰ τὸ γενικώτερον ἐνδιαφέρον, τὸ ὅποion παρουσιάζει, ἀλλὰ καὶ διότι βοηθεῖ νὰ ἐννοήσωμεν τὰς γενομένας πρὸς τὸ Βροντίσι παραχωρήσεις ὑπὸ τοῦ πορθητοῦ τοῦ Χάνδακος Φαζήλ Ἀχμέτ Πασᾶ Κιοπρουλή. Εἰς τὴν μονὴν Βροντισίου ἀναφέρονται τὰ δύο ἀκολουθοῦντα τοῦτο ἔγγραφο, περὶ τῶν ὁποίων ὀλίγα ἔχουν σημειωθῆ ὑπὸ τοῦ Ν. Σταυρινίδου εἰς τὰ ἐκδρομικά του σημειώματα τοῦ ἔτους 1937¹⁶⁸, ἐδημοσιεύθησαν δὲ ὑπ' αὐτοῦ καὶ μικρὰ τούτων ἀποσπάσματα. Τοῦτο βεβαίως οὐδὲν ἀφαιρεῖ ἐκ τῆς ἀξίας τῶν ἐγγράφων, τὰ ὅποια μεθ' ἑτέρων τριῶν βοηθοῦν ἡμᾶς εἰς σημείωσιν τεσσάρων ἡγουμένων τῆς μονῆς, ἀγνωστων ἄλλοθεν.

I

Τ.Α.Η., τόμος 1ος σελ. 148 (ἀριθμ. μεταφρ. 174).

[Αὐστηροτάτη διαταγὴ τοῦ Ἀρχιστρατήγου Ταουκιζῆ Μουσιαφᾶ Πασᾶ, ἀπαγορεύουσα τὴν ἐπέμβυσιν εἰς Μοναστηριακὴν περιουσίαν].

«Πρὸς τὸν ἐξοχώτατον Ἰμπραήμ Πασᾶν, πρὸς τὸν Ἱεροδίκην Ρεθύμνης, ἀδξηθεῖη ἡ σοφία του, καὶ πρὸς τὸν εἰδήμονα περὶ τὰ τοιαῦτα Μουσᾶ Ἀγᾶ.

Τὰ διαφιλονικούμενα μέρη εἶναι καταγεγραμμένα εἰς τοὺς τίτλους ἰδιοκτησίας τῶν Μονῶν. Εἶναι μέρη τοῦ Δημοσίου. Ἀπὸ τῆς ἀλώσεως καὶ ἐντεῦθεν δὲν ἠνωχλήθησαν. Τὸν εἰρημένον Ὀσμὰν καλέσατε εἰς τὸ Ἱεροδικεῖον καὶ εἴπατέ του, ὅτι τὸ φέουδόν του εἶναι καλόν. Ἐὰς ἀρκεσθῆ μὲ αὐτό. Συστήσατέ του ἀστηρῶς, νὰ μὴν ἐνοχλῆ τὴν Μονὴν καὶ τοὺς μοναχοὺς. Ἀντιβαίνει τὸν Ἱερὸν Νόμον. Ἄλλως ἀφοῦ τιμωρηθῆ ἀστηροτάτα, θὰ τοῦ ἀφαιρεθῆ ἀπὸ τὰς χεῖρας του τὸ φέουδόν του καὶ

¹⁶⁷) Ν. Β. Τωμαδάκη, Τὸ τραγοῦδι τοῦ Ἀληδάκη (1714), περ. Ὁ Αἰώνας μας, ἀρ. 4 [Ἰούνιος 1948] σ. 108 (= Νεοελληνικά, Ἀθῆναι 1953, σ. 85).

¹⁶⁸) Νικ. Σταυρινίδης, εἰς τὴν ὑποσημείωσιν 1 ἀνωτέρω.

τότε ἄς ἔχῃ αὐτὸς τὴν εὐθύνην τῶν συμβησομένων (ἄς εἶναι τὸ κριμα
στὸ λαιμό του).

Χρονολ. 1658 μ. Χ.».

II

Τ.Α.Η., τόμος 3ος, σελ. 156 (ἀριθμ. μεταφράσεως 525, σ. 131).

[Παπᾶ Τίτος ἡγούμενος μονῆς Σαντριβανλῆ ἐπαρχίας Καινούργιου]

Ἐνεφανίσθη ἐνώπιον τοῦ Ἱεροῦ τούτου Συμβουλίου ὁ Παπᾶ Τίτος,
υἱὸς Παπᾶ Γεωργίου, ἡγούμενος τῆς ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Καινούργιου,
μημέματος Χάνδακος, μονῆς Σαντριβανλῆ καὶ κατέθεσεν ἐπὶ παρουσίᾳ
τοῦ Παπᾶ Νικολοῦ, υἱοῦ Μιχάλη, τὰ ἀκόλουθα :

- 5 «Μολονότι ἡ ἐν τῷ χωρίῳ Βρέλι τῆς ἐπαρχίας Καινούργιου ἐκκλη-
σία τοῦ Ἁγίου Ἀντωνίου ὑπάγεται ἐκ παλαιοτάτων ἐτῶν εἰς τὴν δι-
καιοδοσίαν τῆς μονῆς Σαντριβανλῆ, ἧς τυγχάνω ἡγούμενος καὶ διὰ τὴν
δοσίαν, ὅταν δι' αἰτήσεώς μου ἀνεφέρθη πρὸς τὸν Μέγαν Βεζύρη
καὶ ἐξοχώτατον Ἀρχιστράτηγον Ἀχμέτ Πασᾶν, ἠδδόκησεν οὗτος νὰ
10 μοὶ χορηγήσῃ ἱερὰν διαταγὴν, ὅπως οὐδεὶς ἐπεμβαίη εἰς τὰς ὑποθέ-
σεις ταύτης, ἄνευ τῆς ἀδείας μου, ἐν τούτοις ὅμως ὁ Παπᾶ Νικολός,
παρὰ νόμῳ ἐπεμβαίνων οἰκιοποιεῖται τὰ προσφερόμενα ἀφιερῶματα
καὶ τὰς ἐλεημοσύνας. Αἰτοῦμαι ὅπως ἐρωτηθῆ ὁ οὗτος καὶ διαταχθῆ,
ὅπως παύσῃ νὰ ἀναμειγνύεται εἰς τὰς ὑποθέσεις τῆς ἄνευ ἀδείας μου».
- 15 Ταῦτα εἰπὼν ἐπέδειξεν τὴν ἱερὰν διαταγὴν, τὴν ὁποίαν παρατηρή-
σαντες εἶδομεν νὰ ἀναφέρῃ δι' «συμφώνως πρὸς τὰς διατάξεις τῆς σα-
θρᾶς των θρησκείας νὰ διορίζῃ οἰουσδήποτε ἱερεῖς θέλει καὶ οὐδεὶς,
παρὰ τὸν Ἱερόν Νόμον, νὰ ἀναμειγνύεται εἰς τὰς ὑποθέσεις τῆς καὶ
προσβάλλῃ ταύτην».
- 20 Κατόπιν τούτου ἠρωτήσαμεν τὸν ρηθέντα Παπᾶ Νικολόν, ὅστις ὠ-
μολόγησεν, ὅτι ἡ ὑπόθεσις ἔχει ἀκριβῶς καθ' ὃν τρόπον ἐξετέθη αὐτῇ
ὑπὸ τοῦ ἡγουμένου Παπᾶ Τίτου. Διατάξαντες ὅθεν, συμφώνως πρὸς
τὸ πνεῦμα τῆς Ὑψηλῆς ταύτης Διαταγῆς, τὸν Παπᾶ Νικολόν, ὅπως μὴ
ἐπεμβαίη εἰς τὰς ὑποθέσεις τῆς ἐν λόγῳ Ἐκκλησίας, ἄνευ τῆς ἀδείας
25 καὶ γνώμης τοῦ ρηθέντος ἡγουμένου, κατεχωρήσαμεν εἰτα τῇ αἰτήσει
τὴν προᾶξιν ταύτην ὧδε τῇ δεκάτῃ τρίτῃ Ζηλχιτζὲ τοῦ ἔτους χίλια ὀγδο-
ήκοντα δύο (1671 μ. Χ.).
- Οἱ μάρτυρες : Ρετζέπ Βέης υἱὸς Ἀλῆ, Γιουσοῦφ Λιπεσὲ υἱὸς Ἀβ-
δουλλάχ Διαγγελεύς, Ἀλῆ Τσελεμπῆ υἱὸς Ἀβδουλλάχ ἀρχικλητήρ, Χου-
30 σεῖν υἱὸς Μουσιαφᾶ κλητήρ κ.λ.π.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ :

1. Παπᾶ Τίτος. Ὁ εἰρημένος ἡγούμενος τῆς μονῆς Βροντισίου ἀναφέρεται

καὶ εἰς ἕτερον, ἄσχετον μὲ τὴν μονὴν, ἔγγραφον τοῦ αὐτοῦ ἔτους 1671 τοῦ Τ. Α. Η. (τ. 3ος, σ. 156, ἀρ. μεταφρ. 526 σ. 132): «... τῆς πληροξουσιότητος ταύτης, πιστοποιηθείσης διὰ τῆς μαρτυρίας τοῦ παπᾶ Τίτου υἱοῦ παπᾶ Γεωργίου, ἡγουμένου τῆς μονῆς Σαντριβανλῆ ἐπαρχίας Κωνουρίου...».

Τὸ ἀναφερόμενον ἀπολεσθὲν μερᾶτι (πουγιουρουλντι) ἀνεξαρτησίας τῆς μονῆς Βροντισίου παρεχωρήθη ὑπὸ τοῦ Ἀχμέτ Πασᾶ Κιοπρουλῆ διστροφίης τῆς πολιορκίας τοῦ Χάνδακος¹⁶⁹, διὰ τοῦτο δέον νὰ θέσωμεν τὴν ἀρχὴν τῆς ἡγουμενίας τοῦ Παπᾶ Τίτου εἰς τοὺς πρὸ τῆς ἀλώσεως χρόνους.

3. Σαντριβανλῆ <περσ. σαντριβάν (= πίδαξ · ἀναβρυτήριον). Σαντριβανλῆ Μοναστήρ ὠνομάσθη ἡ μονὴ Βροντισίου ὑπὸ τῶν Τούρκων ἐξ αἰτίας τῆς ἐν τῷ προαυλίῳ ταύτης εὐρισκομένης μεγαλοπρεποῦς κρήνης¹⁷⁰.

4. Παπᾶ Νικολοῦ υἱοῦ Μιχάλη. Δὲν εἶναι ἄλλοθεν γνωστὸς ὁ ἱερομόναχος αὐτός.

5. Βρέλι: Γνωστὸν καὶ σήμερον χωρίον πλησίον τῆς Ἁγίας Βαρθολομαίας Μονοφατισίου.

10. Ἡ ἱερὰ διαταγὴ τοῦ Ἀχμέτ Πασᾶ Κιοπρουλῆ ἀπωλέσθη. Περὶ τῆς ἐκδόσεως τῆς διαταγῆς αὐτῆς πληροφοροῦμεθα μόνον ἐκ τοῦ παρόντος ἐγγράφου καὶ τοῦ ἔπομένου.

III

Τ. Α. Η., τόμος 3ος, σελ. 85 (ἀριθ. μεταφρ. 577, σ. 169).

[Μητροπολίτης Κρήτης Νεόφυτος. Ὑπαγωγὴ τῆς ἐκκλησίας τοῦ χωρίου Βρέλι εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ Μητροπολίτου].

Ἐνεφανίσθη ἐνώπιον τοῦ Ἱεροῦ τούτου Συμβουλίου ὁ Παπᾶ Τίτος, υἱὸς Παπᾶ Γεώργη, φόρου ὑποτελής, Ἠγούμενος τῆς ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Καινούργιου, τμήματος Χάνδακος, ὑπαγομένης μονῆς Σαντριβανλῆ καὶ κατέθεσεν ἐπὶ παρουσίᾳ τοῦ Μητροπολίτου Κρήτης Νεοφύτου, φόρου ὑποτελοῦς, τὰ ἀκόλουθα:

«Ὅταν ὁ ἐνδοξότατος καὶ εὐδαίμων Μέγας Βεζύρης, περιουσίατος καὶ ἐξοχώτατος Ἀχμέτ Παπᾶς, ἦτο ἐν Κρήτῃ, ἠθδόκησε νὰ μοι χορηγήσῃ ἱερὰν διαταγὴν, ὅπως οὐδεὶς ἀναμειγνύεται εἰς τὰς ὑποθέσεις τῆς ἐν τῷ χωρίῳ Βρέλι τῆς ρηθείσης ἐπαρχίας κειμένης ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Ἀντωνίου, εἰς τὴν ὁποίαν νὰ διορίζω ἐγὼ, συμφώνως πρὸς τὰς σαθράς μας θρησκευτικὰς διατάξεις, οἰονδήποτε ἱερέα θελήσω. Ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἱερᾶς ταύτης διαταγῆς, τοῦ Μητροπολίτου μὴ ἀναμειγνυμένου εἰς τὰ τῆς ἐκκλησίας ταύτης, διατελεῖ αὕτη ἐν τῇ κατο-

¹⁶⁹) Νικ. Σταυρινίδη, ἔνθ' ἄνωτ. φ. 1510, 30 Μαΐου 1937.

¹⁷⁰) Τὸ σημεῖωμα ἐτέθη ὑπὸ τοῦ μεταφραστοῦ τοῦ ἐγγράφου ἐν σ. 131, ἀριθ. μεταφρ. 525 τοῦ Τ. Α. Η. Πρβλ. καὶ Νικ. Σταυρινίδη, ἔνθ' ἄνωτ., φ. 1500, 19 Μαΐου 1937. Περὶ τῆς κρήνης ἴδε καὶ ἡμετέραν ἄνωτ. σημείωσιν ἀρ. 23.

- χῆ μου, καὶ τὴν διαχειρίζομαι ἐν πνεύματι πλήρους ἀνεξαρτησίας.
- 15 Ἦν δὲ ὁμῶς δηλῶ, ὅτι ἠπεσχέθην οἰκειοθελῶς καὶ ἀπαραιτιάσιως, νὰ δίδω εἰς τὸν Μητροπολίτην, διὰ τὴν ἀναφερθεῖσαν ἐκκλησίαν ταύτην, ἕξ ὀκάδας κηροῦ κατ' ἔτος. Αἰτοῦμαι δέ, ὅπως, παραιτηροῦντες τὴν ἀνὰ χεῖράς μου διαταγὴν, καταγράψητε εἰτα συμφώνως πρὸς τὰ εἰωθότα τὴν ὑπόσχεσίν μου ταύτην».
- 20 Ταῦτα εἰπὼν ἐπέδειξεν ἡμῖν τὴν ἱερὰν διαταγὴν, τῆς ὁποίας τὸ περιεχόμενον εὗρομεν σύμφωνον πρὸς τὴν ὁμολογίαν του. Βεβαιώσαντος δὲ καὶ τοῦ ρηθέντος Νεοφύτου, ὅτι ἡ ὑπόθεσις αὕτη ἔχει ἀκριβῶς ὡς ἐξετέθη καὶ ἐπικυρώσαντος τὰ λεγόμενα τοῦ Παπᾶ Τίτου, κατεχωρήθη τῇ αἰτήσει ἡ πράξις αὕτη ὡδε τῇ πρώτῃ Ζαφῆρ τοῦ αἰσίου τοῦ ἔτους
- 25 χίλια ὀγδοήκοντα τρία (1672 μ. Χ.).

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ:

4. *Μητροπολίτου Κρήτης Νεοφύτου*. Πρόκειται περὶ τοῦ Μητροπολίτου Νεοφύτου Πατελάρου, τοῦ βαλλομένου τότε ὑπὸ τῶν πανισχυρῶν Σιναΐτων τοῦ Χάνδακος¹⁷¹. Ὁ ἠγούμενος τῆς μονῆς Βροντισίου Παπᾶ Τίτος εἶναι ἐκ τῶν πρώτων ὑποστηριξάντων τὸν Μητροπολίτην Νεόφυτον¹⁷².

7 - 19. Ὁλόκληρον τὸ μέρος τοῦτο τοῦ ἐγγράφου περιέγραψε καὶ ἐν μέρει ἐξέδωκεν ὁ Ν. Σταυρινίδης¹⁷³.

IV

Τ.Α.Η., τόμος 4ος, σελ. 395 (ἀριθμ. μετφρ. 835).

(Περίληπτικὴ μετάφρασις)

- Ἐν Σαντριβανλῇ Μοναστηρ (μονὴ Βροντισίου) τῆς ἐπαρχίας Καιροῦργίου, τμήματος Χάνδακος, κατοικῶν ἠγούμενος Φιλότηος, υἱὸς Κωνσταντίνου καὶ οἱ Μακάριος, υἱὸς Στεφανῆ, Ἀθανάσιος, υἱὸς Γιάννη καὶ Ἱερεμίας, υἱὸς Ἀνδρέα, κληρικοί, ἐμφανισθέντες ἐνώπιον τοῦ
- 5 Ἱεροδικείου ἐπώλησαν ἀντὶ εἴκοσι πέντε ἀσλανίων γροσσίων εἰς τὸν Ἀβδουρραχμάν, υἱὸν Ἀβδουλλὰχ ἕνα ἐπίκοινον ἐξ ἀδιανεμήτου ἀγρόντων ἐκτίσεως ἐπὶ ντονονύμων μεθ' ἐνὸς μονοδωματίου νερομύλου μετὰ ποταμοῦ ἐν αὐτῷ, κειμένου ἐν τῷ χωρίῳ Ἀμπελοῦζος τῆς Ἰδίας ἐπαρχίας καὶ συνορευόντος μετὰ ποταμὸν ἐκ δύο μερῶν, μετὰ ἀγρόν Χουσεῖν καὶ μετὰ τὴν δημοσίαν ὁδόν.
- 10 Χρονολογία 1684.

¹⁷¹) Ἰδε ἐνδεικτικῶς Τιμοθέου Βενέρη, Νεόφυτος ὁ Πατελάρος, ὁ πρῶτος μητροπολίτης Κρήτης μετὰ τὴν κατάκτησιν αὐτῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων, ΕΕΚΣ, 1, (1938), σσ. 2 - 14. Ν. Β. Τωμαδάκη, Ἐλεγχος τῶν ἐν Κρήτῃ ἀρχιερατευσάντων ἐπὶ Τουρκοκρατίας (1645 - 1898), ΕΕΚΣ, 3 (1940) σσ. 118 - 119.

¹⁷²) Νικ. Σταυρινίδου, ἔνθ' ἄνωτ., φ. 1510.

¹⁷³) Αὐτόθι.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ:

2. Ἡγούμενος Φιλόθεος. Ἄγνωστος ἄλλοθεν τυγχάνει καὶ ὁ ἡγούμενος οὗτος.

8. Ἀμπελοῦζος: γνωστὸν καὶ σήμερον χωρίον τῆς Μεσσαρᾶς, πλησίον τοῦ ὁποίου διατηρεῖ ἔτι κτήματα ἢ μονὴ Βροντισίου.

Ἐκτὸς τῶν δύο εἰρημένων ἡγουμένων τῆς μονῆς Βροντισίου Παπατίτου, (1671, 1672) καὶ Φιλοθέου (1684) εὐρίσκομεν εἰς ἕτερα δύο ἔγγραφα τοῦ Γ.Α.Η. ἐν ἔτει 1705, ἡγούμενον πιθανῶς τῆς Μονῆς, τὸν Πάτριε Βεφάνη καὶ ἐν ἔτει 1749 τὸν ἡγούμενον Γρηγόριον:

Γ.Α.Η., κῶδιξ 2, σ. 392 ἀριθ. μετφ. 1713 καὶ 1715 (περιλ. μετάφρασις).

«Κατὰ τὴν ἀπογραφὴν τῆς καταληφθείσης περιουσίας τοῦ Ἀβδουραχμάν Ἀγᾶ υἱοῦ Ἀβδουλλάχ ἐκ τοῦ χωρίου Ἀμπελοῦζος τῆς ἐπαρχίας Καινούργιου ἀναφέρεται ὁ Πάτριε Βεφάνης¹⁷⁴, ἱερομόναχος τῆς μονῆς Βροντισίου, μεθ' ὧν τῶν μοναχῶν ἀλληλεγγύως χρεώστης διὰ γρόσια ἀσλάνια 530. (Χρονολ. 1705 μ. Χ.).

Γ.Α.Η. κῶδιξ 87, σ. 197 (περιλ. μετφρ).

«Ὁθωμανὶς ἐνάγει τὸν ἡγούμενον τῆς μονῆς Βροντισίου Γληγόριον υἱὸν Ἰωάννου διὰ διαφορὰν αὐτῆς μετ' αὐτοῦ ἐπὶ ἐλαιομύλου εἰς θέσιν Ρουμπιανὰ Ζαροῦ τῆς ἐπαρχίας Καινούργιου». (Χρονολ. 1749)

Ἐτέρους ἡγουμένους τῆς μονῆς Βροντισίου κατὰ τὴν περίοδον τῆς Τουρκακρατίας δὲν γνωρίζομεν. Τῆς περιόδου αὐτῆς ἔχομεν σποραδικὰς μόνον καὶ μεμονωμένας εἰδήσεις περὶ τῆς Μονῆς, ἐνδιαφερούσας ὅμως ἀφοῦ ἐξ αὐτῶν λαμβάνομεν στοιχεῖα περὶ τῆς ἐν αὐτῇ ζωῆς, περὶ τῶν κτηματικῶν τῆς ζητημάτων καὶ τῆς δραστηριότητος τῶν μοναχῶν τῆς.

Εἰς τὸ Glossarium Inf. Graecitatis τοῦ Ducange, ἐκδοθὲν ἐν ἔτει 1688, ἀναφέρεται ἐν λέξει «Ράμπλιον» κῶδιξ, ὁ ὁποῖος ἀνῆκε εἰς τὴν μονὴν Βροντισίου¹⁷⁵: «*Ράμπλιον Libellus astronomicus seu Mathematicus Persarum cuius in Cod. Greg. est hic titulus: Ἀρχὴ σὺν θεῶ ἀγίῳ τῆς ἐκθέσεως τῆς Περσικῆς Τέχνης τοῦ Ῥαμπλίου... Ἐτέρα ἐκθεσις τοῦ Ραμπλίου, ἣν ἔλαβον ἀπὸ τὸ βιβλίον Γενναδίου Πατριάρχου...*». Ὁμιλεῖ περὶ Γενναδίου Σχολαρίου ὡς ἀνθιπωτικοῦ κ.λ. καὶ προσθέτει: «hoc loco per πάρεργον attexans ex

¹⁷⁴) Ἴσως πρόκειται περὶ τοῦ ὀνόματος «Θεοφάνης».

¹⁷⁵) Ducange, Glossarium mediae et infimae Graecitatis, Lugduni 1688, σ. 1281.

Cod. Ms. v. c. ac Doctissimi Eusebis Renaudoti ubi describuntur qui τῆς μονῆς Βροντισίου fuisse in ipso libri limine notatur»¹⁷⁶.

Εἰς ἕτερον σημείωμα ἐν φ. 188 τοῦ κώδικος I.F. 15 τῆς Biblioteca Nazionale τοῦ Palermo, γραφέντος ἐν ἔτει 1689 «ὅτι ὑπὸ Ἰεροδιακόνου Γερασίμου τοῦ Κυπρίου»¹⁷⁷, ἀναγιγνώσκωμεν :

«ἡπάροχη το παρὸν Ἰωαννικίου ἱερομονάχου ἐκ νίσου κρείττης ἐκ τῆς μονῆς τοῦ βροντισίου ἀπο κασίτλη προίτισα δια γγῆ 7 το ἤλαβα» καὶ κατωτέρω λατινιστί: «Praesens est Joannicii Sacraei Monachi Insulae Cretae de Monasterio Brondisi, e Castello Priotica Tarenis (vel unciis) Septem accepi»¹⁷⁸.

Περὶ Μονῆς εἰς τοὺς πρόποδας τῆς Ἰδης ὁμιλεῖ ἀορίστως ὁ Tournefort χωρὶς νὰ κατονομάζη αὐτήν¹⁷⁹. Πρόκειται ἀσφαλῶς περὶ τῆς μονῆς Βροντισίου, ἀκμαζούσης ἔτι κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς περιηγήσεως τοῦ Tournefort καὶ μόνης διατηρουμένης εἰς τοὺς πρόποδας τῆς Ἰδης.

Ἐπὶ περαιτέρω ἡ ἀναγραφὴ τοῦ Βροντισίου ὑπὸ Flaminii Cornelii ἐν Creta Sacra:

«Monasterium Sancti Antonii Abbatis de Vrondisi»¹⁸⁰.

Τὸ Βροντίσι εὗρισκομεν καὶ εἰς τὰ «Κανονικὰ πεσκέσια» τοῦ Μητροπολίτου Κρήτης ἐν ἔτει 1786 :

«εἰς τον Ἰγουμενὸν τοῦ βροντίσου 1 ζευγάρι μεστοπάπουτζον» καὶ «ἀπὸ τὸ μοναστήριον βροντήσιν 1 καλάθι ἐλιές μάρρες 1 κουρουπάκῃ μέλη 1 πρόβατον 4 μουζούρια ἀλεύρι 10 ὀκάδες λάδι»¹⁸¹.

¹⁷⁶ Ὁ κώδιξ, ἐκ τῶν αὐτογράφων τοῦ Γεωργίου Σχολαρίου, ἀπωλέσθη, πρβλ. καὶ καταγραφὴν τοῦ λόγου ἐν Oeuvres completes de Georges Scholarios, Γεωργίου τοῦ Σχολαρίου ἅπαντα τὰ εὗρισκόμενα, publiées pour la première fois par † Mgr. Louis Petit, X. A. Siderides, Martin Jugie, τ. 1, Paris 1928, σσ. XXXIV - XXXVI.

¹⁷⁷ E. Martini, Catalogo di manoscritti greci esistenti nelle biblioteche italiane. vol I, parte I, Milano 1893, σ. 72.

¹⁷⁸ Ἀὐτόθι. Ἡ ἀναφερομένη «προίτισα» εἶναι ἡ ἐπαρχία Πυργιωτίσσης, συνορεύουσα ἐξ ἀνατολῶν μετὰ τῆς ἐπαρχίας Καινούργιου εἰς τὴν περιὸχὴν ἀκριβῶς, ἐνθα εἶναι ἰδρυμένη ἡ μονὴ Βροντισίου.

¹⁷⁹ Pitton de Tournefort, Relation d' un voyage du Levant, t. 1, à Paris, 1717, σ. 51.

¹⁸⁰ Creta Sacra, τ. 1, Venetiis 1755, σ. 222, δημοσιεύεται Vrondisti, ὅπερ διορθωτέον εἰς Vrondisi' πρβλ. αὐτόθι Vraghasti ἀντὶ Vraghassi, Βραχάσι.

¹⁸¹ Στ. Α. Ξανθοῦ διδου, Κανονικὰ Πεσκέσια Μητροπολίτου Κρήτης, Χριστ. Κρήτη, 2 (1913), σ. 78α, ἀρ. 227. Πρβλ. καὶ Νικ. Σταυρινίδην, ἐνθ' ἄνωτ., φ. 1510.

Σχετικὸν μὲ τὰς εἰκόνας τοῦ Μιχ. Δαμασκηνοῦ¹⁸², αἱ ὁποῖαι μετεφέρθησαν ἐκ Βροντισίου καὶ ἀφιερώθησαν εἰς τὸν ἱερὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Μηνᾶ ἐν Ἡρακλείῳ, εἶναι τὸ σημεῖωμα :

«...1800, ἔτι ἀφιέρωσεν ἡ αὐτοῦ πανιερότης (ἅγιος Κρήτης κύριος κύριος Γεράσιμος) πέντε εἰκόνας τοῦ Βροντισίου μεγάλας, δηλαδὴ τὴν προσκύνησιν τῶν μάγων, τὴν Ἁγίαν Βάτιον, τὸ μὴ μοῦ ἄπιου, τὴν θείαν λειτουργίαν, τὴν Σύνοδον τῶν πατέρων καὶ ἕκτιν τὴν δευτέραν παρουσίαν»¹⁸³.

Ἐν ἔτει 1801 ἐγράφη πρόχειρον συμφωνητικὸν : «πακτώσεις τῆς μονῆς Βροντισίου καὶ τοῦ μετοχίου αὐτῆς Ἁγίας Παρασκευῆς εἰς τὸν Ὄρταν τοῦ Κῆρκ ἐκὶ (Ἀῦγουσιος 1801)»¹⁸⁴. Τὸ συμφωνητικὸν τοῦτο ἐγράφη ἐπὶ φύλλων συνοδικοῦ γράμματος τοῦ ἔτους 1797, εἰς τὴν πρώτην σελίδα τοῦ ὁποίου σημειοῦται :

«στρωθεὶς κἂν τῷ ἱερῷ κώδικι τῆς καθ' ἡμᾶς τοῦ Χ(ριστο)ῦ μεγάλης ἐκκλησίας, εἰς διηνεκὴ τὴν ἀσφάλειαν.

Ἐν Μηνὶ Ἰουλίῳ Ἰνδικτιῶνος ἰδη ,αψ'ζζϜ (ἔπονται τὰ ὄνόματα τῶν μελῶν τῆς συνόδου).

Τοῦ 19ου αἰ. εἰδήσεις περὶ Βροντισίου εὐρίσκομεν εἰς ὀδοπορικὰ σημειώματα κυρίως καὶ χωρογραφίας¹⁸⁵, ἔξ ὧν διαπιστοῦμεν, ὅτι κατὰ διαστήματα διακόπτει τὴν λειτουργίαν τῆς ἡ Μονῆς, λόγῳ τῶν ἀνωμάτων περιστάσεων κατὰ τὰς ἐπαναστάσεις, ἀλλὰ μετ' οὗ πολὺ ἐπανιδρύεται καὶ ἀνακαινίζεται.

Ἐν ἔτει 1866 ὑφίσταται τὰς ὁμότητας τῶν Τούρκων καὶ καταστρέφεται :

«Ἡ ἐκκλησία Ἁγίου Ἀντωνίου μετὰ 10 κελλίων βεβηλωθεῖσα κατεκάη, δύο χιλιάδες κοιλὰ γεννήματα ἐπυρπολήθησαν, 300 ἐλαιόδενδρα

¹⁸²⁾ Ἴδε περὶ τῶν εἰκόνων Μ. Χατζηδάκη, Ὁ Δομήνικος Θεοτοκόπουλος καὶ ἡ Κρητικὴ ζωγραφικὴ, Κρητ. Χρον., Δ' (1950) σσ. 390 - 398.

¹⁸³⁾ Εὐμενίου Κρητῆς, Οἱ Ἀφιερωταὶ τοῦ ἱεροῦ Ναοῦ τοῦ Ἁγίου Μεγαλομάρτυρος Μηνᾶ (1737 - 1839) ἕκ τινος ἀρχαίου κώδικος τοῦ Ἁγίου Μηνᾶ, π. Κρητικὸς Λαός, 1 (1909) σ. 84.

¹⁸⁴⁾ Εὐμενίου Φανουράκη, Ἀνέκδοτα ἐκκλησιαστικὰ ἔγγραφα, Κρητ. Χρον., Γ' (1952), σσ. 340 - 341, ἀρ. 122.

¹⁸⁵⁾ Μ. Χουρμούζη - Βυζαντίου, Κρητικά, Ἀθήναι 1842, σ. 17. Νικ. Σταυράκη, Στατιστικὴ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Κρήτης, Ἀθήναι 1890, σ. 203. Νικοστράτου Θ. Καλομενοπούλου, Κρητικά, ἐν Ἀθήναις 1894, σ. 178, ἀρ. 9.

κατεκάησαν...». Ἐν συνεχείᾳ ἀναφέρονται τέσσαρες φόνοι εἰς τὴν Μονήν¹⁸⁶.

Ἐν ἔτει 1877 ἀναφέρεται πάκτωσις αὐτῆς εἰς τὸν Σαδὶκ Ἀγᾶ, κατοικὸν Ζαροῦ τῆς ἐπαρχίας Καινούργιου¹⁸⁷, ἐν δ' ἔτει 1890 εὗρηται διαλελυμένη¹⁸⁸. Λήγοντος ὅμως τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἡ Μονὴ Βροντισίου ἐπαναλειτουργεῖ καὶ ἀνακαινίζεται¹⁸⁹ διατηρουμένη μέχρι σήμερον.

EMMAN. I. DOULIGERAKIS

Ἀθῆναι Σεπτέμβριος — Ἡράκλειον Δεκέμβριος 1958

¹⁸⁶) Κατίνας Τσατσαρωνάκη, Μία ἐκθεσις ὁμοιότητων τοῦ 1866, Κρητ. Χρον., Η' (1954), σσ. 20 - 21.

¹⁸⁷) Νικ. Σταυρινίδου, ἔνθ' ἄνωτ. φ. 1506, 26 Μαΐου 1937.

¹⁸⁸) Νικ. Σταυράκη, ἔνθ' ἄνωτ.

¹⁸⁹) Νικοστρ. Καλομενοπούλου, ἔνθ' ἄνωτ. Πρβλ. καὶ Νικ. Σταυρινίδην, ἔνθ' ἄνωτ., φ. 1511, 1ης Ἰουνίου 1937.

ΤΟ ΚΡΗΤΙΚΟ ΤΡΑΓΟΥΔΙ ΤΟΥ ΟΜΑΛΟΥ ΚΑΙ Η «ΠΑΤΡΟΝΑ»

Τὸ ἔτος 1953 ὁ φίλος μου συντάκτης τοῦ Λαογραφικοῦ Ἐργασιοῦ Δημήτριος Πετρόπουλος καὶ ἐγὼ κατεγράψαμε σὲ φωνοληπτικὴ ταινία τὰ ἥρωικά τραγούδια ποὺ τραγουδιούνται ἀκόμη στὰ ὄρη καὶ χωριά τοῦ Ψηλορείτη καὶ τῆς Δυτικῆς Κρήτης. Ἔτυχε νὰ ἐρωτήσουμε τοὺς λαϊκοὺς μας τραγουδιστὰς τί σημαίνει ἡ λέξις πατρὼνα, εἰς τὸ κείμενον ἐνὸς λαοφιλεστάτου τραγουδιοῦ τῆς Κρήτης :

*Πότες θὰ κάμη ξεστεργιά, πότες θὰ φλεβαρίση,
νὰ πάρω τὸ τουφέκι μου, τὴν ὄμορφη πατρὼνα
καὶ ν' ἀνεβῶ στὸν Ὀμαλό, στὴ στράτα τῶ Μουσούρω...*

Οἱ τραγουδισταὶ δὲν ἤξευραν τὴν ἔννοιαν τῆς λέξεως, ἀλλὰ τὴν τραγουδοῦσαν τυπικὰ μέσα εἰς τὸν ἕκ μακρᾶς παραδόσεως γνωστὸν στίχον. Τὸ ἴδιον φαινόμενον παρατηροῦμεν καὶ εἰς τοὺς ἀρχαίους γραφιδούς, ποὺ τραγουδοῦσαν ἀρχαϊκὰς λέξεις, χωρὶς νὰ γνωρίζουν τὴν ἔννοιάν των. Τοιαῦται λέξεις ἐξακριβίζοντο ὡς «γλῶσσαι»¹. Μερικοὶ λόγιοι τῆς Κρήτης μᾶς ἐξηγοῦσαν τὴν λέξιν ὡς διῆθεν ἔχουσαν σχέσιν μὲ τὴν κατὰ τὴν περίοδον τῆς Βενετοκρατίας ζωντανὴν λέξιν *patrona*, σημαίνουσαν κυρίαν τοῦ Βενετοῦ προεστῶτος. Τοιαύτην ὅμως μεταφορικὴν χρῆσιν εὐρίσκομεν μόνον εἰς τὴν λογιαν ποίησιν, ἢ τὴν λαϊκὴν τὴν ἐπηρεασμένην ἀπὸ τὴν λογιαν.

Ὁ Κριάρης εἰς τὴν συλλογὴν του ἐξηγεῖ τὴν λέξιν : «εἶδος πιστολίου μεγάλου»². Ἡ ἐξήγησις του εἶναι ἐσφαλμένη. Ἐπειδὴ ὑπάρχει γενικὴ σύγχυσις ὡς πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς λέξεως, ἐπιχειροῦμεν τὴν κατωτέρω ἔρευναν, ἣ ὁποία ὄχι μόνον ἐρμηνεύει, ὡς νομίζομεν, τὴν λέξιν, ἀλλὰ διαφωτίζει καὶ μερικὰ φαινόμενα ποὺ ἀντιμετωπίζομεν εἰς τὴν μελέτην τῆς προφορικῆς ποιήσεως.

Εἰς τὴν ἔκδοσιν Γιανναράκη εὐρίσκομεν τὴν ἀρχαιοτέραν παραλλαγὴν τοῦ τραγουδιοῦ :

*Χριστέ, νὰ ζώνουμον σπαθὶ καὶ νὰ πιανα κοντάρι
νὰ πρόβαινα στὸν Ὀμαλό, στὴ στράτα τῶ Μουσούρω,*

¹) Ἀριστοτέλους, Ῥητορ. 1410 b 12, Ποιητ. 1457 b 4, γ. Πλουτάρχου, *Moralia* 2. 406 f. Ἔχομεν δὲ τίτλον «Γλῶσσαι» ὑπὸ Φιλίμονος καὶ ἄλλων ἀρχαίων συγγραφέων, ὡς ὁ Ἀριστάρχου, ὁ ὁποῖος ἔγραψε «Περὶ Ὀμηρικῶν γλωσσῶν».

²) Ἀ. Κριάρη, Συλλογὴ Κρητικῶν Δημῶδων Ἀσμάτων, Βα ἔκδοσις, Ἀθήναι, 1920, σ. 199.

νά σύρω τ' ἀργυρὸ σπαθὶ καὶ τὸ χρουσὸ κονιάρι,
νά κάμω μάννες δίχως γιούς, γυναῖκες δίχως ἀντρες,
νά κάμω καὶ μωρὰ παιδιὰ μὲ δίχως τοὶ μαννάδες³.

Ἐδῶ βλέπουμε ὅτι τὰ ἄρματα εἶναι ἀκριτικά καὶ ἔτσι δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι τὸ τραγούδι τοῦ Ὀμαλοῦ εἶναι ἕνα ἀπὸ τὰ παλαιότερα κρητικά τραγούδια. Ὅπως τὸ κλέφτικο τραγούδι γιὰ τὸ κιβούρι τοῦ κλέφτη⁴, ἔτσι καὶ τὸ τραγούδι τοῦ Ὀμαλοῦ, ἐπλάσθη μὲ ἀκριτικό πρότυπο.

Μὲ τὴν ἐξέλιξιν καὶ ἀντικατάστασιν τῶν παλαιῶν ὄπλων μὲ τὰ διὰ πυρίτιδος λειτουργοῦντα ἐπέρχεται καὶ ἀλλαγὴ εἰς τὴν σύνθεσιν τοῦ τραγουδιοῦ. «Τὸ ἀργυρὸ σπαθὶ καὶ τὸ χρουσὸ κονιάρι» γίνονται «τὸ τουφέκι μου, τὴν ὄμορφη πατρόνα». Πότε ἐγινε ἡ ἀλλαγὴ αὕτη θὰ ἐξετασθῆ κατωτέρω, ἀλλὰ πρῶτα πρέπει νὰ δοθῆ ἡ λύσις τοῦ προβλήματος τῆς σημασίας τῆς λ. πατρόνα. Εἰς τὴν λύσιν μᾶς ἔχει βοηθήσει ἕνας γέρος Κρητικὸς καπετάνιος 97 ἐτῶν ἀπὸ τὸ χωριὸ Ἄνω Μέρος τῆς ἐπαρχίας Ρεθύμνου. Ἀπαντῶν εἰς σχετικὴν ἐρώτησίν μας, εἶπεν ὅτι εἰς τὰ νεανικά του χρόνια ἡ πατρόνα ἦτο μπαλάσκα μὲ φυσίγγια. Ἡ ἐξήγησις του μᾶς ἐφάνη σωστή, διότι ἡ μπαλάσκα ταιριάζει μὲ τὸ τουφέκι εἰς τὸ τραγούδι. Ἡ ἐξήγησις τοῦ Κρητικοῦ ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἀπὸ ἕνα πελοποννησιακὸν κείμενον, τὴν διαθήκην τοῦ Γεωργίου Μαυρομιχάλη, ἐκδοθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ καθηγητοῦ Σ. Β. Κουγέα. Γράφων τὴν διαθήκην του εἰς τὴν φυλακὴν τοῦ Ναυπλίου πρὸ τῆς ἐκτελέσεώς του διὰ τὸν φόνον τοῦ Καποδίστρια ὁ Μαυρομιχάλης, παραγγέλλει εἰς τὴν γυναῖκα του μαζὶ μὲ ἄλλα καὶ τὰ ἑξῆς: «Νὰ λάβῃς ἀπὸ τὸν ἐξάδελφόν μου Ἡλία Δημητρακαράκον ταῖς πιστόλαις μου καὶ τὰ ἀσημένια πατρόνια μου, ταῖς ὁποῖαις καὶ τὰ ὅποια τὰ πωλεῖς καὶ δίδεις εὐθὺς τὰ ὅσα γράφω»⁵. Ἡ διαθήκη σφραγισθεῖσα τῇ 10ῃ Ὀκτωβρίου 1831, δεικνύει ὅτι ἡ πατρόνα, τὰ πατρόνια⁶ καθὼς λέγει, ὡς μπαλάσκα, εἶδος φυσιογιωθῆκης, ἦτο γνωστὴ καὶ εἰς τὴν ἠπειρωτικὴν Ἑλλάδα. Ἡ λέξις ὅμως δὲν υἱοθετήθη καὶ εἰς τὸ λεξιλόγιον τῆς λαϊκῆς ποιήσεως, διότι δὲν τὴν εὐρίσκομεν εἰς τὰ κλέφτικα τραγούδια. Εἰς τὴν κρητικὴν ποίησιν ἕξ ἄλλου ἐγινε σύγχυσις

³) A. Jeannarakis, *Kretas Volkslieder*, Leipzig, 1876, σ. 173.

⁴) Ν. Γ. Πολίτου, Ἐκλογαὶ ἀπὸ τὰ Τραγούδια τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ, Βα ἐκδοσις, Ἀθῆναι 1932, σ. 50. Δ. Α. Πετροπούλου, Ἑλληνικά Δημοτικά Τραγούδια, Ἀθῆναι, 1958, σ. 242.

⁵) Σ. Β. Κουγέα, Ἡ διαθήκη τοῦ Γεωργίου Μαυρομιχάλη, Πελοποννησιακά, Τόμ. Α', 1956, σ. 354, στίχ. 129 - 131.

⁶) Ὁ πληθυντικὸς ὀφείλεται πιθανώτατα σὺν ὅτι ἡ φυσιογιωθῆκη (μπαλάσκα) ἔχει διπλὴν θῆκην.

τῆς πατρόνας μὲ τὸ πιστόλι. Τοῦτο φαίνεται εἰς τὴν ῥίμαν τοῦ Ἀντώ-
νη Γιώργακα (1818) :

*Ἀπὸ τῆ Χώρα ξεκινᾷ καὶ βάνει δυὸ πατρόνες
κ' ἐφέγγανε στὴ μέσην του σὰν τοὶ καρνάδες βιόλες.
Βάνει στὸ σιλακλίκιν του τ' ἀσημωτὸ μαχαίρι...'*

Ὁ Κριάφης ὀρθῶς σημειώνει ὅτι διὰ τὸν τραγουδιστὴν εἰς τοὺς
στίχους τούτους ἡ πατρόνα εἶναι πιστόλι καὶ τὸ σιλακλίκι
εἶναι λέξις τουρκικὴ σημαίνουσα φυσιογιοθήκη. Ὅτι ὁ Κρητικὸς ρι-
μαδόρος γενικῶς ἔχει ξεχάσει τὴν ἔννοιαν τῆς πατρόνας καὶ ὅτι πιρα-
πύρεται ἀπὸ τὴν ὁμοιοκαταληξίαν «μπιστόλες - βιόλες», ν' ἀντικατα-
στήσῃ τὴν λέξιν πατρόνα μὲ τὴν λ. μπιστόλα, φαίνεται καὶ εἰς ἄλλες
ῥίμες :

*Ἔβανε κ' εἰς τὴν μέση του ἀσημωτὸς μπιστόλες,
Ραμλί μου, πῶς τοῦ στέκανε, σὰν τοὶ καρνάδες βιόλες⁹.*

*Καὶ τ' ἄρματάν του πήρανε, τοὶ δυὸ καλὲς μπιστόλες
στὸ Κάστρο καὶ στὸ Ρέθεμνος δὲν ἦσαν ἔτσι βιόλες⁹.*

Ἡ λέξις πατρόνα ἔχει πλέον χαθῆ εἰς ὅλα τὰ ἄλλα κείμενα, ἔκτος
τοῦ τραγουδιοῦ τοῦ Ὀμαλοῦ. Ἀφοῦ ἡ λ. ξεχάσθη μὲ τὴ σημασία φυ-
σιγιοθήκη, ὁ λαϊκὸς στιχουργός, ὅταν ἔχη ἀνάγκην νὰ χρησιμο-
ποιήσῃ εἰς τὸ λεξιλόγιόν του τοῦτο τὸ accoutrement τοῦ πολέμου,
εἰσάγει ἄλλας συνωνύμους λέξεις, ὡς φουσεκλίγια, μπαλάσκα·
καθὼς βλέπομεν εἰς τοὺς κατωτέρω στίχους :

*Κάτο - Σκουλῆς τὸν ἔφτιαξε τὰ φουσεκλίγια παίρνει,
γιατ' ἦταν ἡ μπαλάσκαν του μαλαμοκενημένη¹⁰.*

Ὅτι ὁ λαϊκὸς στιχουργὸς προσαρμόζει τὰς νέας λέξεις εἰς παλαιο-
τέρους τυπικοὺς στίχους, φαίνεται καὶ εἰς τὸ ἑξῆς παράδειγμα :

*Καὶ ζώνεται στὴ μέσην του καινούργια φουσεκλίγια
ἀπὸ 'σαν ὀλοπλούμισια, χρυσᾷ 'χαν χαρτζιλίγια¹¹.*

Ἡ ἐξέτασις τῆς λέξεως πατρόνα εἰς τὰ ἠρωικὰ τραγούδια τῆς Κρή-
της ἀποδεικνύει καὶ ἄλλο φαινόμενον ποὺ σχετίζεται μὲ τὸ προφορι-
κὸν ὕφος (style orale) : Λέξεις ἐκ παλαιᾶς παραδόσεως προερχόμεναι,

⁷⁾ Α. Κ ρ ι ἄ ρ η, Συλλογὴ Κρητικῶν Δημοδῶν Ἀσμάτων, σ. 47.

⁸⁾ Α. Κ ρ ι ἄ ρ η, Συλλογὴ Κρητικῶν Δημοδῶν Ἀσμάτων, σ. 97.

⁹⁾ Α. Κ ρ ι ἄ ρ η, Συλλογὴ Κρητικῶν Δημοδῶν Ἀσμάτων, σ. 80.

¹⁰⁾ Α. Κ ρ ι ἄ ρ η, Συλλογὴ Κρητικῶν Δημοδῶν Ἀσμάτων, σ. 80 - 81.

¹¹⁾ Α. Κ ρ ι ἄ ρ η, Συλλογὴ Κρητικῶν Δημοδῶν Ἀσμάτων, σ. 111.

μὲ τὸν χρόνον χάνουν τὴν ἔννοιάν των καὶ παραμένουν ὡς «γλῶσσαι» ἢ ἀλλάζουν ἔννοιαν ἕνεκα τῆς λήθης καὶ ἐνίστε ἀντικαθίστανται ἀπὸ ἄλλας νεωτέρας. Τὸ φαινόμενον τοῦτο παρατηροῦμεν εἰς τὸ τραγούδι τοῦ Ὅμαλου καὶ εἰς ἄλλες ρίμες τῆς Κρήτης. Βλέπομεν μίαν διαρκῆ ἐξέλιξιν ἀπὸ τὸ ἀκριτικὸ τραγούδι ἕως τὸν 19ον αἰῶνα. Ἐνάλογον τοῦ φαινομένου τούτου εὐρίσκομεν εἰς τὸ δμηρικὸν ἔπος ἕως τὴν Ἀλεξανδρινὴν ἐποχὴν ὑπῆρχον «γλῶσσαι»: καθὼς ἔχει δεῖξει ὁ M. Leumann¹², αἱ λέξεις ἄλλαξαν ἔννοιαν καὶ μορφήν, ἐπειδὴ οἱ προφορικοὶ ποιηταὶ δὲν εἶχον συνειδησιν τῆς σημασίας των. Ὡς ἔχω σημειώσει καὶ ἄλλοτε, τὸ ἑλληνικὸν δημοτικὸν τραγούδι εἶναι ἐργαστήριον, ὅπου ἀντιμετωπίζομεν τὰ ἴδια προβλήματα, τὰ ὁποῖα εὐρίσκομεν καὶ εἰς τὸν Ὅμηρον. Ἡ ἔρευνα τῆς λέξεως πατρὸνα μᾶς προσφέρει πολῦτιμον στοιχεῖον παραλληλισμοῦ πρὸς ὅμοιον φαινόμενον εἰς τὸν Ὅμηρον, καθὼς τὸ ἐξήτασεν ὁ Leumann.

Μένει τώρα νὰ ἐξετασθῇ πόθεν καὶ πότε ἡ λ. πατρὸνα εἰσῆλθεν εἰς τὴν ἠρωικὴν ποίησιν τῆς Κρήτης. Ἡ λ. προέρχεται ἀπὸ τὴν Λατινικὴν (bas. lat.) *patronus* = προστάτης, ὀδηγός, μοδέλλο¹³. Τὴν σημασίαν φυσιογγοθήκη ἔλαβε κατὰ πρῶτον εἰς τὴν Γαλλίαν, ὅπου ἡ λ. *patron* (= φυσιογγοθήκη) εἶναι ἀρχαιότερα τῶν συνωνύμων *giberne* (περὶ τὸ 1752) καὶ *cartouche*¹⁴. Ἐκ τῆς Γαλλίας μετεφέρθη εἰς τὴν Ἀγγλίαν ὡς *patron* (περὶ τὸ 1683)¹⁵ καὶ εἰς τὴν Γερμανίαν ὡς *patrone*, κατὰ τὸν 16ον καὶ 17ον αἰῶνα¹⁶.

Ὁ Klügel καὶ ὁ Götze ὀρίζουν τὸ 1616 περίπου ὡς χρονολογίαν τῆς μεταφορᾶς τῆς *patrone* εἰς τὴν Γερμανίαν¹⁷. Κατὰ τὸν 17ον αἰῶνα ἀπὸ τὴν Γερμανίαν ἡ λ. ἐπέρασεν εἰς τὴν Ἰταλίαν ὡς *patrona* καὶ τὴν εὐρίσκομεν εἰς τὸν συγγραφέα Montecuccoli (1609 - 1680)¹⁸. Πῶς ἦλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Κρήτην εἶναι ἄγνωστον. Πιθανῶς εἰσῆχθη μὲ τὸ ἐμπόριον τῶν ὄπλων. Ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι στεναὶ σχέσεις ὑπῆρξαν μεταξὺ Ἰταλίας καὶ Κρήτης ἀγόμεθα εἰς τὴν σκέψιν

¹²) M. Leumann, *Homerische Wörter*, Basel, 1950.

¹³) *Dictionnaire de la langue française* par E. Littré, Tome I - P, Paris, 1873, σ. 1010, λ. *patron*.

¹⁴) *Αὐτόθι*, σ. 1010.

¹⁵) *Oxford English Dictionary*, Vol. VII, σ. 562.

¹⁶) *Jacob und Wilhelm Grimm, Deutsches Wörterbuch*, Leipzig, 1854, Τομ. VII, σ. 1506.

¹⁷) *Friedrich Kluge und Alfred Götze, Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache, Fünfte Auflage*, Berlin 1951, σ. 551.

¹⁸) *Carlo Battisti, Giovanni Alessio, Dizionario Etimologico Italiano*, Firenze, 1954, Τομ. IV, σ. 2806.

ὅτι ἐξ Ἰταλίας εἰσήχθη κατὰ τὸν 17ον αἰῶνα. Ἐὰν τοῦτο ἀληθεύη, τὸ κείμενον τοῦ Γιανναράκη μὲ τὸ «ἄργυρὸ σπαθὶ καὶ τὸ ἄργυρὸ κοντάρι» πρέπει νὰ εἶναι ἀρχαιότερον τοῦ 17ου αἰῶνος. Εἰς διάφορες δίμες τὸ σπαθὶ καὶ τὸ κοντάρι ἀντικατεστήθησαν ἀπὸ τὰ μπιστόλια καὶ μπαλάσκες καὶ μόνον τὸ τραγούδι τοῦ Ὀμαλοῦ κρατεῖ ἀκόμη τὰ ἀρχαῖκὰ σπαθὶ καὶ κοντάρι, καθὼς καὶ τὴν πατρόνα, τὴν ὁποίαν οἱ τραγουδισταὶ χρησιμοποιοῦν, χωρὶς νὰ ἔχουν σαφεῆ συνείδησιν τῆς σημασίας της.

JAMES A. NOTOPOULOS

Trinity College Hartford Conn. U.S.A.

